

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİ 1919-1997

PROF. DR.
FAHİR ARMAOĞLU

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ 1919-1997

—
Prof. Dr. FAHİR ARMAOĞLU

KRONİK KİTAP: 37

Türkiye Tarihi Dizisi: 7

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

EDİTÖR

Can Uyar

KAPAK TASARIMI

CUMBA.CO

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Aralık 2017, İstanbul

3. Baskı, Mart 2021, İstanbul

ISBN

978-975-2430-25-9

KRONİK KİTAP

Şakayıklı Sk. N°8, Levent

İstanbul - 34330 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 49639

www.kronikkkitap.com

   kronikkkitap

BASKI VE CİLT

Optimum Basım

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1

34295 K. Çekmece / İstanbul

Telefon: (0212) 463 71 25

Matbaa Sertifika No: 41707

YAYIN HAKLARI

Bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Kronik Yayıncılık A.Ş.'ye aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

***TÜRK
AMERİKAN
İLİSKİLERİ
1919-1997***

PROF. DR.
FAHİR ARMAOĞLU

Prof. Dr. FAHİR ARMAOĞLU

(1924-1998)

22 Eylül 1924'te Gelibolu'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Balıkesir'de aldıktan sonra, 1943'te o zamanki adıyla Siyasal Bilgiler Okulu'na girdi ve 1947'de bu okulun Siyasi Şubesi'nden (Diplomasi Şubesi) mezun oldu. Bir süre Milli Eğitim Bakanlığı Kültürel Dış Münasebetler Şubesi'nde çalışan Armaoğlu 1948 Haziran'ında S.B.O. Siyasi Tarih Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. 1949'da Ankara Hukuk Fakültesi'nde fark sınavları vererek bu fakülteden hukuk diploması aldı ve sonra da hukuk lisansiyesi olarak doktora çalışmaları na başladı. 1953'te "Seçim Sistemleri" adlı doktora tezi ile bu fakülteden Hukuk Doktoru unvanını aldı. Prof. Armaoğlu, 1956'da Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyasi Tarih Doçenti ve 1963'te de Siyasi Tarih Profesörü oldu.

1953-1954'te ABD'nin Minnesota Üniversitesi'nde Amme İdaresi (Kamu Yönetimi) öğrenimi gördü ve 1959-1960'ta Harvard Üniversitesi'nin Russian Research Center'ında ve 1960-1961'de de Stanford Üniversitesi'nin Hoover Institution on War, Peace and Revolutions'ında Sovyet Rusya üzerine inceleme ve araştırmalar yaptı.

Prof. Armaoğlu 1965-66'da Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, 1968-69'da Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Genel Müdürlüğü, 1968-71'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mütavelli Heyeti Üyeliği, 1971-73'te ODTÜ Mütavelli Heyeti Başkanlığı ve 1966-75'te Türkiye İş Bankası İdare Meclisi Üyeliği yaptı.

1976 Ekim'inde Ankara Üniversitesi'nden ayrılan Prof. Armaoğlu, Türk Tarih Kurumu üyeliği ve Atatürk Yüksek Kurumu üyeliği görevlerinde bulundu. Prof. Armaoğlu İngilizce ve Fransızcanın yanında Rusça da biliyordu. 10 Haziran 1998'de vefat etti.

Prof. Armaoğlu'nun pek çok bilimsel makalesi ile günlük gazete yazılarının yanında, yayımlanmış eserleri şunlardır:

19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1789-1914

20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995

Siyasi Tarih, 1789-1960

Seçim Sistemleri

Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı, 1931-1941

Kıbrıs Meselesi, 1954-1959

Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)

Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri

Türk Siyasi Tarihi

Türk-Amerikan İlişkileri (1919-1997)

Türk Dış Politikası Tarihi

Web Adresi:

<https://www.fahirarmaoglu.org>

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
SUNUŞ	9
1 YARIM YÜZYILIN TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ, 1947-1997: BİR GENEL DEĞERLENDİRME	11
2 ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ	25
3 AMERİKA, SÉVRES ANTLAŞMASI VE “ERMENİSTAN” SINIRLARI	43
4 HARBORD MİSYONU NASIL ORTAYA ÇIKTI?	61
5 AMERİKAN BELGELERİNDE LOZAN KONFERANSI VE AMERİKA	69
6 AMERİKAN BELGELERİ İLE ORTADOĞU KOMUTANLIĞINDAN BAĞDAT PAKTINA, 1951-1955	121
7 AMERİKAN BELGELERİNDE KIBRIS SORUNU 1958-1959	173
8 AMERİKAN BELGELERİNDE 27 MAYIS OLAYI	217
9 TÜRKİYE VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ: YENİ BİR İTTİFAK	243
DİZİN	257

ÖNSÖZ

Hocaların hocası Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, siyasî tarih alanında Türk akademi dünyasına damgasını vurmuş isimlerin başında gelmektedir. Uzun yıllar öğretim üyeliği ve dekanlık yapmış olduğu Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrencisi olma ayrıcalığına erişmiş olanların yanı sıra, bizler gibi onu eserlerinden tanıyan ve engin bilgisinden zaman ötesinde feyz almış olan akademisyenler sayılamayacak kadar çoktur. Dolayısıyla hepimiz belli dönem ve konularda bir şekilde onun öğrencisi olduk. Bu sıfatla rahmetli hocamızın eserlerinden oluşan bir derlemeye önsöz yazmak başlı başına bir onur ve kıvanç kaynağıdır.

Kendi eserleri, onun üzerine yazılmış olanlar ve onu tanımış olanların aktardıklarından Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun bilim adamı olarak taşıdığı belli başlı özellikleri şöyle sayabiliriz: her türlü değer yargısı ve ideolojik eğilimden uzak biçimde objektif tarihçi kimliğini muhafaza etmiş olması; araştırmalarını daima arşiv belgelerine ve birincil kaynaklara dayandırması; referans niteliğinde ve siyasî tarih alanında her anlamda "klasik" sayılabilecek eserlere imza atması; akıcı ve anlaşılır üslûbuyla geniş kitlelere hitap edebilmesi ve böylelikle bilimseli cazip kılması.

Tüm bu özelliklerini yansıtan makalelerden oluşan ve hocamızın vefatından aşağı yukarı yirmi yıl sonra yayımlanan bu derleme, ömrünün büyük kısmındaki araştırmalarını vakfettiği Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerini özgün belgeler ışığında ve çeşitli cepheleriyle ele almaktadır. Tarihten bu yana ikili ilişkilerin dinamiklerini

belirlemiş olan Sèvres, Lozan, Ermeni sorunu, Kıbrıs meselesi gibi temel konuların yanı sıra, Atatürk-Roosevelt arasındaki yazışmalar, diplomatik anekdotlar, Amerikan okulları krizi gibi daha az bilinen ve tarihin raflarına kalkmış olguların da yer aldığı bu eserin en çarpıcı yanı, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun Türkiye-ABD ilişkileri hakkında ileriye dönük öngörüler sunabilmiş olmasıdır. Nitekim dikkatle okunduğunda bugün hâlâ büyük ölçüde geçerli olan tespitlerin varlığı bu eseri günümüzde de son derece anlamlı kılmaktadır.

Prof. Dr. A. Füsün Türkmen

Galatasaray Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü/Anabilim Dalı Başkanı

SUNUŞ

Babam rahmetli Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun arşivini değerlendirmeye başlamam 2016 yılının ortalarında başladı. Daha önce iş hayatının getirdiği yoğunluk dolayısıyla buna vakit bulamamıştım. Arşivi karıştırdıkça ne kadar çok yazı, makale ve konferans olduğunu fark ettim. Babamın arşivi içinde akademik kitap ve makalelerin yanı sıra çeşitli gazetelerde yazmış olduğu günlük makaleler, zamanın önemli isimleri ile yapmış olduğu röportajlar, çeşitli vesilelerle vermiş olduğu konferanslar ve pek çok bilimsel bildiri bulunmaktadır.

Çocukluğumdan kalan en belirgin hatıralardan birisi, babamın geceleri çalışma odasından gelen daktilo sesiydi. Hayatını ailesine olduğu kadar, okumaya, araştırmaya ve yazmaya adanmıştı. 1959 yılında satın aldığı *Olivetti* marka daktilosuna titiz bir şekilde bakar, onu temizler ve daima çalışır durumda olması için azami gayreti gösterirdi. Bu daktilo bende ve hâlâ mükemmel bir şekilde çalışır durumda.

Babamın tüm çalışmalarını yayınlama fikrimi Kronik Kitap'tan Sn. Adem Koçal'a bahsettiğimde kendisi de bu fikri olumlu buldu ve büyük bir destek verdiği bu projeye başladık. Kendisine bu bakımdan çok teşekkür ederim. Elinizde tuttuğunuz bu çalışma, bu projenin ikinci kitabıdır. İlk kitap *Türk Siyasi Tarihi* olup Ekim 2017'de yayınlanmıştır.

Bu projede bana destek olan Kronik Kitap'a, editör Sn. Can Uyar'a ve emeği geçen herkese babamın hatırasının canlı kalmasını sağladıkları için minnettarlığımı bir kere daha belirtmek isterim.

A. Kutluk Armaoğlu
İstanbul, Kasım 2017

YARIM YÜZYILIN TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ, 1947-1997: BİR GENEL DEĞERLENDİRME *

18. yüzyılın sonunda, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya sahnesine çıkması ile çağdaş Türk diplomasisinin başlangıç tarihleri birbirine çok yakındır. Bu sebeple, iki olayın doğuşu veya ortaya çıkmasında, bir birliktelikten söz etmek yanlış olmaz.

Mamafih, Türk diplomasisinin gelişmesi içinde, Amerika ile Osmanlı Devleti arasında bir birliktelikten söz etmek mümkün değildir. Bu açıdan bakınca, son iki yüzyıllık Türk-Amerikan ilişkilerini iki döneme ayırmak gerekir:

- a. Osmanlı İmparatorluğu dönemi
- b. Türkiye Cumhuriyeti dönemi

Bununla beraber, Cumhuriyet dönemini de iki kısma ayırmak gerekmektedir. Birincisi, 1947'den önceki, ikincisi de 1947'den sonraki dönemdir. Böylece Türk-Amerikan ilişkilerinin iki yüzyıllık geçmişinde, üç dönem ortaya çıkmış olmaktadır.

Konumuz esas itibarıyla üçüncü dönem olmakla beraber, her üç dönemin de kendisine özgü özellikleri olduğu gibi, bu üç halkalı gelişme zincirinin son halkası bakımından daha önceki iki halkaya kısaca değinmekte yarar olduğu kadar gerek de vardır kanaatindeyiz.

Osmanlı Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri

Türk-Amerikan ilişkileri, resmen, Amerika ile Osmanlı Devleti arasında Mayıs 1830'da imzalanan *Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması*

* *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, ed. İsmail Soysal, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 421-440.

ile başlamıştır. Daha sonra, 1862’de yeni bir Ticaret ve Seyr-i Sefâin Antlaşması ile 1874’de de *Suçluların İadesi ve Tabiiyet Anlaşmaları* imzalanmıştır.

Kıscacı, bu dönemde, iki devlet arasındaki ilişkiler, münhasıran ekonomik nitelikli olmuştur. Mamefih, 1827 Ekim’indeki Navarin felâketinden sonra yapılan 1830 Antlaşması’nı Osmanlı Devleti, Avrupa’ya karşı Amerika’yı yanına çekmek için kullanmak istemiştir. Onun içindir ki, 1830 Antlaşması’nda, Amerikan malları için ancak %1 oranında bir gümrük resmi öngörülürken Amerikan ticaret gemilerine Türk limanlarında pek çok ayrıcalıklar tanınmıştır. Fakat Monroe Doktrini dolayısıyla, Osmanlı Devleti’nin, bu politikasını gerçekleştirmesi mümkün olmamıştır. Yani, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk-Amerikan ilişkileri, “Uzak İlişkiler” olmaktan öteye gidememiştir.

Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin son safhası, 1919-1920’deki *Paris Barış Konferansı*’dır. Bu Konferansın, Türk-Amerikan ilişkileri bakımından en büyük özelliği, Başkan Wilson’ın korkunç bir Türk düşmanlığı sergilemiş olmasıdır. Buna karşılık Wilson, sınırsız bir Yunan hayranı ve Ermenistan bağımsızlığının en hararetli avukatı olmuştur. Bu Konferansta Wilson’ın konuşmaları, Türk milletine hakaretlerle doludur.

1919-1947 Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri

Bu bölümü de iki kısımda ele almak gerekmektedir. Birincisi, Millî Mücadele dönemi, ikincisi de Lozan ve sonrası dönemidir.

Millî Mücadele sırasında Atatürk, Amerika ile ilişki kurmaya büyük çaba harcamıştır. Bu çabaların sebebi, Navarin’den sonra Osmanlı Devleti’nin 1830 Antlaşması’ndaki politikasına benzemekteydi. Yani, Türk’e karşı birleşmiş olan Avrupa’ya karşı Amerika ile bir denge kurmaktı. Ne var ki, Atatürk Amerika ile yakın ilişki kurmaya özen gösterirken, ilginçtir, bu ilişkinin şartı olarak, daima Misak-i Millî ilkelerini ve kapitülasyonların kaldırılması şartını ileri sürmüştür. Bu sırada, Başkan Wilson Paris Konferansı’nda Avrupa’nın dümen suyunda olduğundan ve Wilson’ın çabalarına rağmen, Amerikan

Kongresi Monroe Doktrini'ne sınırsız bağlı olduğundan, Millî Mücadele içinde Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir gelişmeden söz edilemez.

Amerikan-Osmanlı ilişkileri nasıl Paris Barış Konferansı ile kapanmış ise, Cumhuriyet dönemi Türk-Amerikan ilişkileri de Lozan Konferansı ile başlamıştır.

Lozan Konferansı'nda, I. Dünya Savaşı'nın galipleri Türkiye'nin karşısına Sévres zihniyetiyle dikilince, İsmet Paşa, Konferansın ilk gününden itibaren, Amerikan delegasyonunu kendi yanına çekmek için çok çaba harcamış ve hatta bazı ekonomik tavizler koklatmış ise de Amerikan delegasyonu, İsmet Paşa'nın bu politikasına eğilim göstermemiş ve hatta kapitülasyonları en fazla savunan devlet olmuştur.

Mamafih, Lozan'da Amerikan heyetinin Türkiye'ye karşı davranışı, hiçbir zaman Paris Konferansı'ndaki Wilson gibi olmamıştır. Lozan'da, zaman zaman samimiyet sahneleri de meydana gelmekten geri kalmamıştır.

Lozan'da 16 Ağustos'ta *Genel Antlaşma* adı ile bir Türk-Amerikan antlaşması imzalanarak, iki ülke arasında, 1917 Nisan'ında kesilen diplomatik ilişkiler yeniden tesis edilmek istendiyse de bu Antlaşma, 1927'ye kadar harcanan çabalara rağmen Amerikan Senatosu tarafından onaylanmadığı için, yürürlüğe girememiştir. Bunun üzerine, 1927 Şubat'ında imzalanan bir *modus vivendi* ile, Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş ve Lozan Konferansı'nın ikinci döneminde Amerikan başdelegesi olan *Joseph C. Grew*, Amerika'nın ilk Türkiye Büyükelçisi olarak atanmıştır. Grew, Türkiye'de dört yıla yakın bir süre kalmış ve Atatürk kendisine özel bir yakınlık göstermiştir.

Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde, Amerika'da dört başkan gelip geçmiştir. Bunlar, Warren G. Harding, Calvin Coolidge, Herbert Hoover ve Franklin D. Roosevelt'dir. Bu başkanların ilk üçü, Türkiye'ye karşı özel bir ilgi göstermediğinden, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir gelişme görülmemiştir. Buna karşılık Roosevelt ile Atatürk arasında, zaman zaman ilginç yakınlıklar ortaya çıkmıştır. Roosevelt, özellikle Atatürk inkılaplarına yakın ilgi göstermiş ve

aralarında samimi mektuplaşmalar olmuştur. Roosevelt, mektuplarında, Türkiye'yi ziyaret etmek istediğinden söz etmiştir.

Bununla beraber, iki devlet adamı arasındaki bu samimiyet ve yakınlık, siyasal ilişkilere yansımamıştır. Zira, bir yandan Monroe Doktrini, öte yandan Roosevelt'in ekonomik sorunlarla güreşmek zorunda kalması, siyasal ilişkilerdeki, özellikle Atatürk'ün beklediği gelişmenin iki önemli engelini teşkil etmiştir. II. Dünya Savaşı'nın, Türk-Amerikan siyasal ilişkilerine bir hareketlilik getirdiği bir gerçektir. 1947 ile başlayan gelişmelerin ilk tohumları, bu savaş sırasında atılmıştır, denebilir.

1947-1997 Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri

Bu 50 yıllık dönemi de 4 kısımda ele almak gerekmektedir. Bunlar:

- a. 1947-1964: "Tam ittifak" dönemi
- b. 1964-1974: İttifak'ın sarsılması dönemi
- c. 1974-1991: Krizler dönemi
- d. 1991-1997: Aktüel dönem

A. 1947-1964 "Tam İttifak" Dönemi

Şunu da belirtelim ki, 1947'ye gelinceye kadar, Amerikan dış politikası, 150 yıldan fazla, hep ekonomik faktör üzerinde odaklanmıştır. Amerika'nın ekonomik ve ticarî çıkarları, Amerikan diplomasisini karakterize eden temel faktör olmuştur. Bu, Monroe Doktrini'nin empoze ettiği bir ilkeden kaynaklanmaktaydı. O kadar ki, Amerika'nın I. Dünya Savaşı'na katılması dahi, Monroe Doktrini'nin vazettiği ilkeler dolayısıyladır. Çünkü, Almanya, bir yandan denizaltı savaşı ile açık denizlerin serbestisini ihlâl ederken, öte yandan da Meksika'yı Amerika'ya karşı savaşa kışkırtmak suretiyle hem Amerikan kıtalarına müdahale etmiş hem de Amerika'nın güvenliğini tehdit etmişti. Amerika'nın 1941'de Japonya ile savaşa tutuşması ise, bu devletin 1931'den beri Çin üzerinde oynadığı oyunların, Amerika'nın bu ülkedeki ekonomik çıkarlarını tehdit etmesinden kaynaklanmaktaydı.

Amerikan dış politikasının ekonomik faktörü, 1945'ten itibaren bir değişim geçirerek *siyasal faktör*'e dönüşmüştür. Milletlerarası

komünizmin Avrupa ve Asya'ya egemen olmak istemesi, sadece Amerika'nın global ekonomik çıkarlarını değil, bizatihi siyasal varlığını da tehdit eder bir nitelik kazanınca, Amerika, Monroe Doktrini'nin ekonomik değil, güvenlik unsuruna ağırlık vermiştir. Bu ise, dış politikasını, *siyasal faktör ağırlıklı* bir yapıya dönüştürmüştür. Amerikan dış politikasının bu yapısal dönüşüm ve değişimi, Türkiye'nin güvenlik faktörü ile çakışır bir durum yaratmış ve bir çıkar ortaklığı meydana getirmiştir.

Diğer taraftan, Amerika'nın dış politikasında siyasal faktörü egemen kılması, jeopolitiği ve jeostratejiyi siyasal faktör egemenliğinin iki temel unsuru haline getirmiştir. Bu iki temel unsur ise, o sırada Türkiye coğrafyasında ziyadesiyle mevcut bulunmaktaydı. İşte bu durumdur ki, Amerika'yı, *Truman Doktrini* ile, Türkiye'nin güvenliğini koruma altına almaya sevk etmiştir.

Amerikan diplomasisinin, Türkiye ile ilgili projesi, en yüksek noktasına, Türkiye'nin 1952'de NATO'ya katılması ile ulaşmıştır. 1949 ile 1952 arasındaki süre, Türkiye ile Amerika arasında bir çıkar anlaşmazlığının ifadesi değil, İngiltere'nin egoist ve emperyalist tasarılarının Türkiye'yi ve hatta Amerika'yı desteklemesinin hikâyesidir.

Türkiye, NATO'ya katıldıktan sonra, koyu bir Amerikan politikası izleyerek ve Amerika'nın dümen suyunu hiç bırakmayarak, ikili ilişkileri bir *tam ittifak* yapısı içine sokmuştur.

Bu politikanın Türkiye bakımından iki *olumsuz* sonucu olmuştur. *Birinci* olumsuzluk, Türk dış politikasının tam anlamı ile Amerikan ipoteği altına girerek bağımsız niteliğini kaybetmesidir. *İkinci* olumsuzluk ise, Türkiye'deki bir takım askerî üs ve tesislerin, Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığına aykırı bir şekilde, Amerika'ya teslim edilmesi ve yine bu çerçeve içinde, Amerika'ya bir takım adli kapitülâsyon haklarının tanınmasıdır.

Bu iki olumsuzluk, Türkiye'nin dış politikadaki hareket serbesliğini hemen hemen yok etmiştir. Türk dış politikasının bu niteliği, Arap dünyasını, Sovyet Bloku'nda bir denge aramaya sevk etmiştir. Bu ise Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidinin ağırlığını daha da artırmıştır.

Bu olumsuzluklara, zaman zaman Türk kamuoyundan sert eleştiriler gelmekle beraber, bu dönemin, Sovyet tehdidi bakımından gayet kritik bir dönem haline gelmesi, bu eleştirilerin etkinliğini kaybettirmiştir.

1960'lardan itibaren *detant*'ın ortaya çıkması, Türk-Amerikan ilişkilerinin ittifak niteliğini zayıflatmadı. *Detant* sürecine Türkiye de katılmakla beraber, Türkiye, Türk-Amerikan ilişkilerinde yapısal bir değişikliği düşünmedi. Çünkü *detant*, Doğu-Batı ilişkilerinde bir yapısal değişme değildi. Doğu-Batı ilişkilerinin niteliğini değiştirmede. Zira, *detant*, bir prosedür değişikliğinin ifadesi, yeni bir diyalog sisteminin kabul edilmesiydi. Daha doğrusu diyalog usulünün yumuşatılmasıydı.

Dolayısıyla, *detant*, Doğu ve Batı blokları arasındaki mücadelenin temel unsurlarını teşkil eden *stratejik değerler*'de hiçbir değişiklik meydana getirmediği için, Türk-Amerikan ilişkilerinin yapısal niteliğine doğrudan bir etkisi olmamıştır. *Detant*, asıl Türk-Amerikan ilişkilerinde sorun çıktığı ve bu sorun Türkiye'nin millî çıkarlarını ciddi şekilde etkilediği zaman etkili olmuştur. 1964 Kıbrıs Krizi böyledir.

B. 1964-1974: İttifak'ın Sarsılması Dönemi

Bu on yıllık döneme niteliğini kazandıran iki olaydan biri, 1964 Kıbrıs Krizi ve bu kriz içinde yer alan meşhur *Johnson Mektubu* ve diğeri de 1965 Ekim'inde yapılan seçimlerde, Türkiye'de iktidarın el değiştirmesidir.

Özellikle Johnson Mektubu, Türk-Amerikan ittifakını yıkmamış ise de bu ittifaka ağır bir darbe indirmiştir. Çünkü, Türk kamuoyu, bu mektupla beraber, Amerika ile ittifaka ne kadar güvenebileceği sorusunu tartışmaya başlamıştır. Bu tartışmanın ilk sonucu, *detant* imkânlarından da yararlanılarak, Sovyet faktörünün, *reddedici* veya *itici* olarak değil, *kabul edici* veya *çekici* olarak, Türk dış politikasında kullanılmaya başlanması olmuştur. Bu paradoksal bir gelişmedir. Türkiye, *müttefikinin* karşısında yer almış olan bir unsurla, *müttefikine karşı* bir denge kurmaya çalışıyordu.

Diğer taraftan, Türkiye, bu yeni Sovyet politikası ile, 1939'dan beri devam edegelen tutumunda, tâbir câizse, bir *volte-face* yapmaktaydı. Bu “dönüş”ün tek itici gücü de tamamen *Kıbrıs Sorunu* oluyordu. Bu vesile ile belirtelim ki, 1990-1991 Körfez Savaşı hariç tutulursa, 1964'ten günümüze kadar, Türk-Amerikan ilişkilerinin ağırlık noktasını *Kıbrıs Sorunu* teşkil edecektir.

Kıbrıs sorununda da Türkiye için esas sorun, Amerika'nın, görünüşte, Türkiye ile Yunanistan arasında aptalca bir *denge* veya *eşitlik politikası* gütmek istemesiydi. Lâkin, bugüne kadar yayınlanan Amerikan diplomatik belgelerinin ortaya koyduğu gerçek ise, Amerika'nın ikili oynaması, daha doğrusu Türkiye aleyhine bir Kıbrıs politikası izlemiş olmasıdır.

1964-1974 döneminin ikinci önemli olayı, belirttiğimiz gibi, Türkiye'de meydana gelen siyasal iktidar değişikliğidir. Yeni “Sağ” iktidar, bir yandan Sovyetlerle ekonomik ilişkilere ağırlık verirken, öte yandan da 1947-1964 döneminde, fakat her halükârda 1950-1960 arasında önemli tahribata maruz kalmış olan Türk-Arap ilişkilerinin onarımına girişmiştir. Bu bakımdan, Türkiye'nin 1967 Arap-İsrail Savaşı karşısındaki tutumu gayet ilginç olmuştur.

Yeni iktidarın, bu iki istikamette yürütmeye başladığı dış politika, Türk dış politikasının, *Amerikan ipoteği*'nden kurtulması yolunda atılmış çok önemli iki adım olmuştur. Mamafih, yeni iktidar da Türk-Amerikan ittifakına karşı olumsuz bir tutum almamaya özen göstermiştir. Eski binanın temellerine dokunulmadan, yeni bir inşaya girişilmiştir. Bu yeni inşanın Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde etkisiz kaldığı söylenemez. Zira, ittifak bağlarında bir çözülme ve mesafeli bir durum meydana gelmeye başlıyordu. Bunun en belirgin örneği, Türkiye'deki üs ve tesislerin Amerika tarafından kullanılmasını öngören 91 anlaşmanın yerini alan, 1969 tarihli *Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması*'dır. Bu anlaşmanın ortaya çıkmasında, Türkiye'de belirmeye başlayan Amerikan aleyhtarı tepkilerin büyük etkisi olmuştur.

Bu anlaşma ile, Türkiye'deki üs ve tesislerin Amerika tarafından kullanılması, bir başıboşluktan kurtarılıyor ve bir disiplin içine

alınıyordu. O güne kadar Türkiye’de sahip olduğu geniş hareket serbestisini kaybetmesi, her halde Amerika için memnuniyet verici bir gelişme değildi.

C. 1974-1991 Krizler Dönemi

Bu dönem için belirtilmesi gereken birkaç nokta vardır.

1. Bu krizler için ilk akla gelen, sadece 1974 Kıbrıs Harekâtı’nın Türk-Amerikan ilişkilerinde yarattığı krizler değildir. 1968’den itibaren, Türkiye’de başlayan sol hareketler, 1980’e kadar giderek şiddetini arttıracak ve Türkiye tam bir terör ve anarşi içine düşecektir. Türkiye, bir dizi sosyal ve siyasal krizler içinde çalkalanacaktır.

2. Bu kriz döneminin tek olayı Türkiye’nin 1974 Temmuz’undaki Kıbrıs Harekâtı ve bunun Amerikan Hükümeti ve özellikle Amerikan Kongresi tarafından tepki ile karşılanması değildir. Bu harekâttan aylar önce, Türk-Amerikan ilişkileri, Ecevit Hükümeti’nin, Türkiye’de tekrar haşhaş ekimine izin vermesiyle şiddetli bir kriz içine girmiş bulunmaktaydı. Harekât başladığı sırada Amerikan Kongresi, bu haşhaş sorunundan dolayı, Türkiye’ye silâh ambargosu uygulamaya hazırlanmaktaydı. Türkiye’nin Kıbrıs Harekâtı bu krizin üstüne geldiği içindir ki, Kıbrıs konusu bundan sonraki krizleri şiddetlendirmiştir.

3. 1974 yılından itibaren, özellikle Batılı ülkelerdeki Türk diplomatlarına yönelen Ermeni terörü ve buna paralel olarak Amerikan Kongresi’nin Ermeni davasına kucak açan bir tutum içine girmesi, Türk-Amerikan ilişkilerinin bir başka krizi olmuştur. Bizim izlenimimiz, Kıbrıs konusunda Türkiye’ye baskı yapmak için Amerikan Kongresi’nin Ermeni davasına omuz verdiğidir.

4. 1974 Kıbrıs krizinin hem Türkiye hem de Türk-Amerikan ilişkileri bakımından önemli bir sonucu da “Kıbrıs sorunu”nun yanında, şimdi bir de “Türk-Yunan sorunu”nun ortaya çıkmış olmasıydı. Kıbrıs sorunu “ikili” bir yapı içine giriyordu.

5. Yine 1974 Kıbrıs krizinin, özellikle Türkiye için önemli bir sonucu da şimdi Sovyet Rusya’nın Türkiye aleyhine olarak, Kıbrıs sorununun içine girmeye ve soruna ağırlığını koymaya çalışmasıydı.

Kısacası, 1974 Kıbrıs krizi, Türkiye'yi, dış ilişkileri bakımından son derece tehlikeli, karmaşık ve sıkıntılı bir duruma sokmuş olmaktadır. 1975 Ağustos'undaki Helsinki Nihai Senedi'ni veya genel adı ile Helsinki Deklârasyonu'nu imza eden 35 devlet arasında Türkiye'nin de olması, ne Türk-Amerikan krizinde ve ne de Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli ve olumlu bir sonuç meydana getirmedi.

Burada 1974 olaylarını nakledecek değiliz. Bu olayların, Türk-Amerikan ilişkileri bakımından iki pivot noktası, Amerikan Kongresi'nin 1975 Şubat'ından itibaren Türkiye'ye silâh ambargosu uygulaması ve Türkiye'nin de 1975 Temmuz'unda, 1969 tarihli Türk-Amerikan Savunma İşbirliği Anlaşması'nı feshederek, Amerika'nın kullandığı bütün üs ve tesisleri kendi münhasır kontrolü altına almasıdır.

Türk-Amerikan ittifak ilişkileri, 1975 yılında tamamen kopmuştur denebilir. Unutmamalı ki, bütün bu gelişmeler, Türkiye'de sol anarşinin yarattığı gergin ve karmaşık atmosfer içinde meydana geliyordu.

Türkiye'nin içine düştüğü bu durum, Amerikan Kongresi'nin aksine, Amerikan Hükümeti tarafından endişe ile karşılandığından, Amerikan yönetimi silâh ambargosunun kaldırılması için gerçekten samimi çaba harcamış ve nihayet 1978 Eylül'ünde Kongre ambargoya son vermiştir. Bunun arkasından da 1980 Mart'ında, Türkiye ile Amerika arasında, Türkiye'nin üs ve tesisler üzerindeki kontrolünü çok genişleten, *Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması* imzalanmıştır. Bunun arkasından, gelen 12 Eylül 1980'de siyasal iktidarı eline alan askerî yönetim, Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesine ağırlık vermiş ise de 1974-75 krizinin, bu ilişkilerde yaptığı tahribatı, tümü ile tamir etmek bugüne kadar mümkün olmamıştır. Bu krizle birlikte ilişkilerde açılan mesafe, bugüne kadar kapatılamamıştır. 1991'den itibaren gerek bölgesel gerek global gelişmeler de bu durumu değiştirememiştir.

1980'den 1991'e kadar olan gelişmeler içinde, Türk-Amerikan ilişkilerinde fazla bir hareketlilik görülmez. Meydana gelen tek sarsıntı, 1983 Kasım'ında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilân etmesine Amerika'nın gösterdiği tepkilerdir. Fakat

bu da 1974 krizi kadar etkili olamamıştır. Zira 1980'den itibaren ortaya çıkan milletlerarası krizler Amerika için uğraştırıcı sorunlar olacaktır. Bunlar, 1979 sonundan itibaren Sovyetler'in Afganistan'ı işgali, 1980 sonlarında patlak veren Irak-İran savaşı, 1977'den itibaren Çin'de Mao döneminin sona erip Deng Şaoping döneminin başlaması, 1985'ten itibaren Gorbaçov'un Komünist rejimi reforme etme çabaları ve sonunda 1991 Ağustos'unda Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ve yeni bir dünya düzeninin ortaya çıkmasıdır.

D. 1991-1997: Aktüel Dönem

1991 Ağustos'unda Sovyetler Birliği'nin dağılması hem Amerika hem Türkiye hem de Avrupa Birliği bakımından, şüphesiz gayet olumlu bir gelişme olduğu kadar, milletlerarası politikanın yapısında da radikal değişimler meydana getirmiştir. Fakat bu yapısal ve radikal değişimlerin, bu üç unsur, yani Amerika, Türkiye ve Avrupa Birliği açısından sonuçları birbirinden farklıdır.

Önce sonuncusunu ele alalım. Avrupa'da Sovyetlerin askeri ağırlık ve tehdidinin ortadan kalkması, Avrupa Birliği'nin ekonomik bakımdan daha sıkı bir entegrasyonunu ve dolayısıyla daha güçlenmesini sağlamıştır. Bu ekonomik güçlenmenin siyasal sonucu ise, Avrupa Birliği'nin bugün Amerika karşısında daha bağımsız bir güç haline gelmesi olmuştur. Esasına bakılırsa, De Gaulle'den beri, Amerika'nın Avrupa üzerindeki etkisi ve ağırlığına karşı tepkiler oluşmuş ise de Sovyet tehdidi ve Amerika'nın tartışılmaz askeri gücü karşısında, Avrupa, Amerika'nın şemsiyesi altından çıkmaya cesaret edememiştir. Fakat bugün, böyle bir şey söz konusu olmadığı gibi, askeri bakımdan olmasa bile, siyasal güç olarak Avrupa Birliği, Amerika karşısında bir karşıt-ağırlık olarak yer almaktadır. Bosna krizi ve Bosna iç savaşındaki gelişmeler bunun açık kanıtıdır. Bugünkü gidişatın, *Avrupa Avrupalılarından* kavramına doğru olduğu izlenimi vardır.

Amerika'ya gelince, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile, milletlerarası politikanın yapısı, "iki-kutuplu"dan "tek kutuplu"ya dönüşmüştür ve bu tek güç merkezi de Amerika olmuştur. *Ekonomik-siyasal-askeri*

güç bileşkesi olarak, Avrupa Birliği, Amerika'ya bir "match" değildir. Gerek Rusya Federasyonu gerek Bağımsız Devletler Topluluğu ise, eski Sovyetler Birliği'nin yerini tutmaktan fersah fersah uzaktırlar. Dolayısıyla, bugün global milletlerarası politika "tek merkezli"dir. Amerika bugün, başlıca dünya sorunlarında konuşan ve bu sorunlara istikamet vermeye çalışan tek kuvvet merkezi haline gelmiştir. Bunu görmek için, Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlara bakmak yeter. Bugün Irak'a uygulanan ambargodan rahatsız olmayan hiçbir Avrupa devleti yoktur, Türkiye dahil. Fakat Amerika istemedikçe, bu ambargoya son vermek mümkün görünmemektedir.

Global milletlerarası politikanın bu yeni yapılanması içinde Türkiye'nin durumu başlıca şu özellikleri göstermektedir:

1. Sovyetler Birliği'nin yıkılışı, Türkiye'ye güvenlik bakımından büyük bir rahatlık getirmiştir. Bu rahatlık dış politikaya yansımış ve 1991'den beri Türk dış politikası Kafkaslar ve Orta Asya istikametine aktif bir açılma göstermiştir. Bu açılmanın niteliği ekonomik gibi görünmekte ise de ekonomik açılma ister istemez siyasal açılmayı da beraberinde getirdiği gibi, ekonomik açılma sağlanmadan da siyasal açılma sağlanamaz. Tabii, Türkiye gerek Kafkaslardaki gerek Orta Asya'daki açılmalarında *rakipsiz* değildir. Rusya hariç tutulursa, bu rekabet Türkiye için herhangi bir kriz ve çatışma durumu yaratmamaktadır.

2. Belirttiğimiz bu çerçeve içinde, Rusya ile ilişkilerimizin müstakar ve iyi komşuluk çerçevesine oturtulmadığı bir gerçektir. Boris Yeltsin'in Türkiye politikasını, Stalin politikası olmasa bile, genel olarak Sovyetler Birliği politikası olarak nitelemekte hiçbir hata yoktur sanırız. Boris Yeltsin'i rahatsız eden faktör, Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya ile yakın ilişkileridir. Bu sebeple, aynen Sovyetler Birliği'nin yaptığı gibi, Kıbrıs ve Yunanistan faktörlerini Türkiye'ye karşı oynamak suretiyle, Türkiye'nin "Doğu Politikası"nı zayıflatmaya çalışmaktadır.

Yine Sovyetler Birliği'nin ve hatta Stalin'in yaptığı gibi *Boğazlar* konusunu sorun haline getirmek suretiyle, Türkiye üzerinde bir *Demokles Kılıcı* sallandırma çabası içindedir. Kısacası, bugün Türkiye

için bir *Rus tehlikesi* söz konusu olmasa bile, bir *Rusya sorunu* vardır. Lâkin, Türkiye'nin, *Rusya faktörü*'ne karşı *Amerika faktörü*'ne dayanması, eskisi kadar ağırlıklı bir "zaruret" olmaktan çıkmıştır. Çünkü, görünen odur ki, Türkiye kadar Amerika da *Rusya faktörü*'nü dikkatle izlemekte ve Rusya üzerinde birtakım frenler uygulamaktadır. Bu konuda, Amerika ile Türkiye arasında belirli bir ölçüde paralellik olmakla beraber, biraz aşağıda, Rusya konusuna başka bir açıdan değineceğiz.

3. Bu yeni yapılanma içinde Türk-Amerikan ilişkilerine gelince: 1990-91 Körfez Savaşı sırasında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türkiye'yi, Amerika'nın yanında, aktif olarak ve askerî bakımdan Körfez Savaşı'na sürüklenme çabaları sırasındaki, zahirî yakınlık istisna edilirse, Türk-Amerikan ilişkilerinde ne ciddi bir kriz ve ne de olağanüstü bir yakınlık söz konusu olmamıştır. Bugünkü durumu da "correct" olarak nitelendirmek gerekir.

Bununla beraber, bugün Türk-Amerikan ilişkilerinin odaklandığı iki konu vardır. Birincisi Kıbrıs sorunu, diğeri de Ortadoğu'dur.

Bir ara Amerika'da bazı çevreler, Kıbrıs sorununu da Dayton anlaşmalarında olduğu gibi, *Holbrooke Sopaı* ile çözmeye heveslenmiş iseler de bu fıkirden çabuk vazgeçmiş görünüyorlar. Şimdilik itidal yolunu, yani diplomasi ve müzakere yolunu seçmişlerdir. Şu anda da Kıbrıs yüzünden Türk-Amerikan ilişkilerinde bir kriz beklemek mümkün görünmüyor. Fakat, bu Amerika'nın Kıbrıs işini bir kenara attığı anlamını taşımamaktadır. Çünkü, Amerika'nın şu anda tek "Süper Güç" pozisyonunda olduğunu ve bu gücünü her vesile ile hissettirmeye çalıştığını unutmamak gerekir. Bu, birinci nokta.

İkinci nokta ise, bugün Amerika'nın Ortadoğu üzerinde tartışmasız bir ağırlığı olduğunun gözden uzak tutulmamasıdır. Bunda da *Ortadoğu petrolleri* temel faktördür. Körfez Savaşı sonunda 1991 Mart'ında gerek Başkan Bush'un gerek o zamanki Dışişleri Bakanı James Baker'ın, "*Ortadoğu petrolleri ancak Amerika'ya dost ellerde bulunabilir*" şeklindeki sözlerini unutmamak gerekir.

Dolayısıyla, bu iki nokta, Türkiye üzerinde Amerika'nın etkin bir ağırlığına sebep olmaktadır. Son bir-iki yıldır Türkiye'nin İsrail ile,

askerî iş birliğine varacak kadar gelişen yakınlaşması, Türk-Amerikan ilişkilerinin de olumlu faktörünü teşkil etmekteyse de unutmamak gerekir ki, Türkiye'nin bugünkü İsrail politikası, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden kaynaklanmaktadır. Bu politikanın, bütün siyasî partilerce benimsendiğini ve desteklendiğini söylemek mümkün değildir. Hatta kamuoyu için de aynı şey söylenebilir. Nihayet, bu politikanın, hemen bütün Arap dünyasında Türkiye aleyhine bir tepki oluşturmaya başladığını da göz önünde tutmak gerekir. Böyle olunca, Türk dış politikasının İsrail faktörü, daima tartışmaya açık olarak kalacaktır.

Nihayet son bir nokta: Son 50 yılın, fakat özellikle son 30-35 yılın, Türk-Amerikan ilişkileri için ortaya koyduğu gerçek, bu ilişkilerde, Türkiye'nin hayatî ve millî çıkarlarını ilgilendiren bir kriz çıkmadıkça, bu ilişkilerin daima muntazam gittiğidir. Fakat, söz konusu nitelikte krizler patlak verdiğinde ise, bu ilişkiler esaslı bir şekilde sarsılmaktadır.

Bir ikinci gerçek ise, bu gibi durumlarda Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin de yaptığı gibi, Rusya'nın kapısını çaldığıdır. Eğer Türkiye, Avrupa Birliği'ne dahil olabilseydi, bu klâsik denge politikasını, bu yolla işletmek mümkün olabilirdi. Bugünkü Rusya ise, eski Sovyetler Birliği olmaktan artık çok, çok uzaktır. Acaba, Sovyetler Birliği'nin yıkılması, çok da iyi oldu mu? Bu devletin yıkılması Türkiye'nin dış politikadaki *makro* alternatiflerini çok mu arttırdı? Birtakım boşluklar yaratmadı mı? Sanırız, Türkiye, bu ve bunun gibi daha birtakım sorulara cevap aramak zorundadır. Bu cevapları bulamazsa, Türk-Amerikan ilişkilerinin mahkûmu olarak kalabilir.

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ*

“Atatürk dönemi” dediğimizde benim anladığım 1919-1938 dönemidir. Türk-Amerikan ilişkilerini de bu dönem içinde ele alacağım. Lâkin, 1919 öncesinde Türk-Amerikan ilişkilerinin durumu hakkında kısa bilgi vermeden de 1919-1938 dönemine girmek mümkün değildir. Öncesinin genel bir tablosunu vermek gerekir.

Amerika ve Osmanlı İmparatorluğu

Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilk “resmî” ilişkiler 1830 yılında iki devlet arasında imzalanan *Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması* ile başlamıştır. Bunun arkasından 1874 yılında da bir *Suçluların İadesi Anlaşması* yapılmıştır. Bu şekilde iki devlet arasında düzenli ticaret ilişkileri başlamakla beraber, herhangi bir şekilde “siyasal” ilişkiler söz konusu olmamıştır. Bunun da sebebi, Amerika’nın 1823’ten beri uyguladığı Monroe Doktrini ile, Avrupa’nın siyasal ilişkilerine bulaşmaktan kaçınma politikası izlemekte olmasıydı.

Amerika’da 1912 seçimlerinde, yani Balkan Savaşları’nın başladığı bir sırada, Woodrow Wilson başkan seçilmiş bulunuyordu. Kendisi aynı zamanda bir tarih hocasıydı. Bundan dolayı olsa gerek, Wilson Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılacağına kesin gözüyle bakmaktaydı. Bu sebeple, o sırada boş bulunan, Amerika’nın İstanbul

* *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 38, (1997), s. 631-647. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı’nca 27 Mart 1997 tarihinde Türk Dil Kurumu’nda verilen konferansın metnidir.

Büyükelçiliği'ne tayin yapılması gerektiği kendisine söylenince, Osmanlı Devleti'nin yıkılacak olması dolayısıyla, büyükelçi tayinine gerek olmadığını bildirmiştir. Sonunda Morgenthau'yu İstanbul Büyükelçiliği'ne tayin etmeyi kabul etmiştir.

Wilson'ın tutumu bu olmakla beraber, Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan sonra, Amerika Osmanlı Devleti'ne karşı tam bir "tarafsızlık" politikası izlemiştir. Hatta 1914 Ekim ve Kasım aylarında, Morgenthau, Osmanlı Devleti'ni savaştan alıkoymak gibi birtakım teşebbüslere giriştiğinde, "siyasal" teşebbüslerde bulunmaması için Washington'dan sert uyarılar almıştır.

Osmanlı Devleti de Almanya'nın yanında savaşa katılmış olmasına rağmen, Amerika ile ilişkilerinde çok dikkatli davranmaya özen göstermiştir. Lâkin Amerika 2 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilân edince, Almanya Osmanlı Devleti'nin de Amerika'ya savaş ilân etmesi için baskı yapmaya başlamıştır. Bu baskılar üzerine Osmanlı Devleti, Amerika'ya savaş ilân etmeyip, sadece, 20 Nisan 1917 de, Amerika ile diplomatik münasebetlerini kesmiştir. Hatta, Osmanlı Hariciye Nazırı, diplomatik ilişkilerin kesildiğini Amerikan elçisine bildirirken, esasında ilişkilerde herhangi bir değişiklik olmayacağını ve Türkiye'deki Amerikan okul ve sair kuruluşlarının eskisi gibi faaliyetlerine devam edeceği hususunda teminat vermiştir.

Amerika savaşa katıldıktan sonra, Wilson da barış konusundaki fikirlerini oluşturmaya ve bu çerçevede de Osmanlı İmparatorluğu konusunu ele almaya başlamıştır. Bu konuda vardığı ilk sonuç, Boğazlar'ın Osmanlı Devleti'nin elinden alınması ve İmparatorluk sınırları içindeki Türk'ten gayri unsurlara "özerklik" verilmesi olmuştur. Bilindiği gibi barışın diğer tüm sorunlarının çözümü hakkındaki fikirlerini de Başkan Wilson, 1918 Ocak ayında yayınladığı meşhur 14 Nokta'sında açıklamıştır. Yine bilindiği gibi bu 14 Nokta'nın on ikincisi Osmanlı İmparatorluğu'na ait bulunuyordu. Bu maddede üç unsur bulunmaktaydı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarının egemenliği, azınlıklara özerklik verilmesi ve Çanakkale Boğazı'nın, devamlı olarak, bütün devletlerin gemilerine açık olması.

Wilson'ın 14 Nokta'sı, esasında bir takım genel prensipler olup, bunların nasıl uygulanacağı başlangıçta düşünülmemiştir. Vakta ki, 1918 Ekim'inde Almanya'nın barış için zemin yoklamalarına girişmesi üzerine, Wilson danışmanlarına ve uzmanlara talimat vererek, bütün bu 14 maddenin nasıl uygulanacağına dair inceleme yapılmasını ve bu maddelere açık bir yorum getirilmesini isteyince, 12. Madde için de şu hususlar tesbit edilmiştir: Boğazlar ve İstanbul milletlerarası kontrol ve tercihan Milletler Cemiyeti mandası altına konulmalıdır. Anadolu Türklerin olmalıdır. Bununla beraber, Anadolu'nun Rum çoğunluğa sahip kıyı bölgeleri, tercihen Yunanistan'ın mandası altına konmalıdır. Bağımsız bir Ermenistan kurulmalı ve Ermenistan'a Akdeniz'de bir liman verilmeli ve Ermenistan İngiliz mandası altına konulmalıdır. İngiltere ile Fransa arasında yapılan anlaşma ile (1916 Mayıs, Sykes-Picot Anlaşması), esasen Suriye Fransa'nın ve Mezopotamya, Arabistan ve Filistin İngiltere'nin mandasına bırakılmıştır.

12. Maddenin bu yorumu ile, Amerika, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şekilde parçalanmasını peşinen kabul etmiş bulunmaktaydı. Yalnız, Amerika'nın 12. Maddenin bu yeni yorumu ile üzerinde durduğu bir başka husus da Osmanlı İmparatorluğu ne şekilde parçalanırsa parçalansın, kim "mandater" olursa olsun, bu topraklarda ekonomik ve ticarî bakımdan "Açık Kapı" veya "Fırsat Eşitliği" ilkesinin uygulanmasıydı. Amerika 1919 Ocak ayında açılan Paris Barış Konferansı'na, Osmanlı Devleti açısından böyle bir politika ile girdi.

Paris Barış Konferansı, 1919-1920

Barış Konferansı'nın ilk gününden itibaren, Almanya ile barış konusu gündemin birinci maddesi olduğundan, bu çerçevede Alman sömürgelerinin paylaşılması önemli bir sorun hâline geldi. Sömürgeler konusu gündeme gelince, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarının paylaşılması da ön plâna geçmiştir. Bu konuda İngiltere ile Fransa arasında esaslı çatışmalar olduysa da Güney Afrika Cumhurbaşkanı Smuts'ın ortaya attığı "Manda sistemi", sömürgeciliğin yeni bir uygulaması olarak kabul edildi.

Wilson'ın üzerinde çok durduğu Milletler Cemiyeti ve Versay Antlaşması 1919 Kasım'ında Amerikan Senatosu tarafından reddedilmekle beraber, "Bağımsız Ermenistan" konusu, Wilson için, siyasal kaderini bağladığı bir tutku olarak devam etti. Bu tutkuya, İngiltere'nin, Ermenistan sorununu Amerika'nın sırtına yüklemesi politikası da eklenince, 1919 yaz aylarından itibaren Amerika ve Wilson, Ermenistan bataklığının içine girmeğe başladı. 1919 Ağustos-Ekim aylarında General Harbord Misyonu'nun Anadolu ve Kafkasya'ya gönderilmesinin sebebi de bu Ermenistan mandası konusuydu. Bu konuya aşağıda tekrar değineceğiz.

1920 Ocak ayından itibaren Barış Konferansı'nın "Türkiye ile Barış"ı ele alması, 10 Ağustos 1920'de Sevres Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti tarafından imzası ile sonuçlandı. Sevres'e gelinceye kadar, Amerikan Senatosu Versay Antlaşması ve Milletler Cemiyeti'ni tam üç defa reddetmişti. Fakat buna rağmen, Sevres Antlaşması'nın 89. maddesi, Doğu Anadolu'dan dört vilâyetin Ermenistan'a verilmesini öngörmekte ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın çizilmesini, Amerika Cumhurbaşkanı'nın, yani Wilson'un hakemliğine havale etmekteydi. Amerikan Senatosu'nun "Ermenistan mandası"nı reddetmiş olmasına rağmen, Wilson Ermenistan'ın Türkiye ile sınırlarını çizmeyi kabullenmiş ve Sevres Antlaşması metninin kendisine Ekim ayında verilmesi üzerine, sınır haritasını Kasım 1920 sonlarına doğru çizerek Milletler Cemiyeti'ne vermeye hazırlandığı bir sırada, Kâzım Karabekir Paşa kuvvetleri Ermenistan'a girdiği gibi, bu arada Bolşevik Ermeniler de Ermenistan'da duruma egemen olarak Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu suretle, Wilson'ın "Ermenistan sınırları" haritası tam bir fiyasko haline geliyordu ve bu sebepten de İngiltere, Wilson'dan bu haritanın açıklanmamasını istemiştir.

Wilson'ın "Ermenistan Macerası" da bu şekilde sonuçlanıyordu.

Millî Mücadele ve Amerika

A. 1918-1920 Dönemi

Şurası bir gerçektir ki, gerek Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni imzalarken gerek Atatürk, önce "Türk Vatanı"nın kurtarılması

amacını güderken, birincisinin “ümidi”, Atatürk’ün ise “dayanağı”, Wilson ilkelerinin 12. maddesinin Türklerle meskûn toprakların Türklere ait olacağını öngörmesiydi.

Ne var ki, Atatürk, önce vatanın kurtarılmasında ve “milli vatan” kavramında Wilson ilkelerine, bu ilkelerin “milliyetçilik” temeline dayanarak millî hareketi güçlendirmek isterken gerek İstanbul’da gerek Erzurum ve Sivas’ta, birtakım aydınlar, kurtuluşu “Amerikan mandası”nda görmüşlerdir. Büyük Atatürk’ün bu fikre karşı geldiği artık tartışmasız bir gerçektir. Özellikle Sivas Kongresi’nde “Amerikan Mandası”nın yoğun tartışma konusu olduğu ve 7. sayılı kararın bir uzlaşmadan ibaret olduğu da bir gerçektir.

Tabii, Sivas Kongresi’nin en önemli olayı, General James Harbord’ın 22 Eylül 1919 günü Sivas’ta Atatürk ve birkaç arkadaşı ile yaptığı ve 2-3 saat sürdüğü anlaşılan görüşmelerdir. Her iki taraf arasındaki mutabakat dolayısıyla, bugüne kadar bu görüşmelerin içeriği hiçbir şekilde açıklanmadığından görüşmelerde nelerin tartışıldığı bugün dahi bilinmemektedir. Yalnız mevcut sınırlı açıklamalardan ve yayınlanan belgelerden, Harbord Misyonu için şu hususları belirtebiliriz:

1. Harbord Misyonu’nun Sivas’a gelmesi, Millî Hareket ile ilgili olmayıp, Millî Hareket’e karşı bir ilgi veya destek amacı ile hiçbir şekilde ilgili değildir. General Harbord, Ermeni sorunu çerçevesinde yaptığı inceleme ile ilgili olarak Sivas’a gelmiş ve Atatürk bu fırsattan istifade, bir Amerikan resmî temsilcisine millî davayı anlatmak istemiştir.

2. Harbord Misyonu, Başkan Wilson tarafından görevlendirilmekle beraber, bazı kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi, Amerikan Senatosu veya Başkanı adına değil, Paris Barış Konferansı adına görev yapmıştır. Nitekim, General Harbord, incelemelerinin sonunda, raporunu Amerikan Hükümeti’ne veya Senato’suna değil, raporun imzalı orijinal nüshasının Barış Konferansı’na ve “imzasız” bir nüshasını da Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na vermiştir.

3. Atatürk-Harbord görüşmelerinin içeriği açıklanmamakla beraber, her şeye rağmen görünen odur ki, Atatürk General Harbord’a

millî davanın nitelik ve amaçlarını anlatabilmiş ve onun anlayışını ve hatta millî davaya sempatisini kazanabilmiştir.

B. 1921-1922 Dönemi

Atatürk'ün General Harbord ile görüşmesine ve ona millî davayı anlatmaya önem vermesinin önemli sebebi, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, Millî Mücadele'ye karşı meydana getirdikleri ve savaş içinde aralarındaki anlaşmalarla kurdukları "Blok"a karşı, Wilson'ın Milliyetler İlkeleri vasıtasıyla Amerika'yı Millî Mücadele'nin yanına çekmekti.

Millî Mücadele'nin bu politikası, Lozan Konferansı'nın sonuna kadar devam etmekle beraber, bu politikanın çok başarılı olduğu ve istenen sonucu verdiği söylenemez. Lâkin, bu politikada ilginç gelişmeler olduğu da bir gerçektir.

Ankara Hükümeti'nin Amerika ile "resmî" ilişki kurmak için ilk teşebbüsü 1921 Ocak ayında olmuştur. Bu tarihte, Amerikan'ın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol nezdinde yapılan teşebbüste, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik bağımsızlığının tanınması ve kapitülasyonların kaldırılması şartıyla, Ankara Hükümeti ile Amerika arasında "dostane" ilişkilerin tekrar kurulması arzusu belirtilmiş ise de bu teşebbüse Washington'dan bir ses gelmemiştir.

Fakat Amiral Bristol'ün, Ankara Hükümeti ile temas kurulmasında ısrar etmesi sonucu, Amerikan Hükümeti, İstanbul'daki Amerikan Ticaret Temsilciliği'nden Julian Gillespie'yi geçici olarak Ankara'ya göndermeye karar vermiştir. Zira, bu sırada Fransa ile Ankara Antlaşması imzalanmış ve TBMM Hükümeti Fransa tarafından tanınmış bulunuyordu. Gillespie 1921 Aralık ayında Ankara'ya gelmiş ve 1922 Şubat'ında Ankara'dan ayrılmıştır. Gillespie, Ankara'da, başta Atatürk olmak üzere, bütün ilgililerce gayet büyük ilgi ile karşılanmıştır. Özellikle Rauf (Orbay) Bey kendisiyle uzun görüşmeler yapmış ve Gillespie'nin bütün sorularını cevaplamaya çalışmıştır.

Amerika 1922 Haziran'ında, bu sefer Robert W. Imbrie adında bir "diplomat"ını Ankara'ya göndermiştir. Imbrie'nin gönderileceği Ankara'ya bildirildiği zaman, Ankara Hükümeti şart olarak,

kendisinin resmen tanınması ve Ankara Hükümeti'nin Washington'a bir temsilci gönderilmesini ileri sürünce, Amerika bu şartları kabul etmemiştir. Fakat ne olursa olsun, Amerika ile bir bağlantı kurmak isteyen Atatürk, ileri sürülen şartlardan vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Imbrie Ankara'ya geldikten sonra, basına verdiği demeçte, Türklere olan dostane duygularını vurgulayarak, kendisinin, Milli Hareket'ten yana olduğunu ve Türkleri Amerika'da tanıtmak için geldiğini belirtmiştir. Imbrie'nin bu tutumu, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nı bir hayli olumlu bir şekilde etkilemiştir.

1922 yılının, Amerika'nın Türkiye politikası bakımından önemli bir olayı da Büyük Taarruz ve Büyük Zafer üzerine Anadolu'dan kaçarak İzmir'e yığılan Rum halk ile Yunan askerlerinin tahliyesinde, İngiltere'nin, Amerika'ya başvurup, Amerikan savaş gemilerinin de bu tahliye yardımı istemesi üzerine Amerika'nın gösterdiği tepkidir. İngiltere'nin ısrarları üzerine nihayet tepesi atan Amerikan Dışişleri Bakanı Hughes, İngiliz Büyükelçisi'ne şunları söylemiştir: "Birleşik Amerika, Anadolu'nun nüfuz bölgelerine parcellenmesinden hisse istememiştir. İstanbul'da girilen entrikaların da hiçbirine bulaşmamıştır. Yunan ordularının son bir buçuk yılda (Anadolu'da) uğradığı felâketlerden de sorumlu değildir. Asıl sorumlu olan son bir buçuk yıllık Avrupa diplomasisidir. Şunu da belirtmek isterim ki, İngiltere'nin İmparatorluk ihtirasları ve karşılaştığı güçlükler ne olursa olsun, Amerikan Hükümeti'nin bu ihtiraslar ve güçlüklerle bir ilgisi yoktur."

Lozan Konferansı ve Amerika

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, Amerika'yı, Lozan Konferansı'nın, tâbir câizse, aslî üyesi haline getirme çabalarına rağmen, Amerika, Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olmadığından, Konferansa gözlemci olarak katılmıştır. Çünkü Konferans gündeminde Amerika'nın "çıkarlarını" ilgilendiren pek çok konular vardı ve bunların başında da "Açık Kapı" ilkesi geliyordu. Amerika'nın Türkiye'de ilgilendiği ve önem verdiği bir diğer konu da Amerikan okulları ile diğer sosyal ve dinsel kuruluşların devamını sağlamaktır.

Amerika, Konferansa “gözlemci” olarak katıldığı halde, bütün Konferans boyunca hemen her sorunda tartışmalara aktif olarak katılmıştır. Bu ise, özellikle Lord Curzon’a, Türk delegasyonu ile çatıştığı konularda, Amerika’yı da işin içine sokma fırsatını vermiştir. Bir örnek verelim: Amerikan Hükümeti, İstanbul’daki Rum Patrikhanesi konusunda Amerikan delegasyonuna hiçbir talimat vermediği halde, Patrikhane’nin İstanbul’dan çıkarılması konusunda Curzon ile İsmet Paşa çatıştıklarında, Amerikan delegesi Child da Curzon’ı desteklemiştir. Ermeni sorununda da aynı şey olmuştur. Boğazlar konusunda da Amerika tamamen İngiltere’yi desteklemiştir.

İsmet Paşa da Amerika konusunda, daha Konferansın başlangıcından itibaren, Curzon’ın politikasını izlemiştir. Konferansın başından itibaren İsmet Paşa, Amerikan delegasyonu ile yakın ilişkiler kurarak, Avrupa Cephesi’ne karşı Amerika’yı yanına almak istemiştir. İsmet Paşa, teşebbüslerinde, Amerika ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması için bir anlaşma yapmaya çalıştığı gibi, Amerika’ya bazı tâvizler göstermekten de geri kalmamıştır. Meselâ, barıştan sonra Türkiye’nin girişeceği ekonomik kalkınma faaliyetlerinde Amerikan teşebbüslerine ayrıcalık tanınacağı ve hatta Musul’un geri alınması halinde petrollerin işletilmesi için de Amerika’nın tercih edileceği söylenmiş ise de Amerika, “gözlemci” statüsüne rağmen, İngiltere-Fransa-İtalya cephesinden ayrılmaya yanaşmamış ve İsmet Paşa’ya, Türkiye’nin, sorunlarını, önce Müttefiklerle çözmesi ve barış yapması gerektiği söylenmiştir.

Nitekim, 1923 Mayıs’ında artık Lozan Antlaşması kesinleşmeye başladığı zaman, iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin tekrar kurulmasını öngören bir anlaşma için, Türk-Amerikan görüşmeleri de başlamıştır. Bu görüşmeler 6 Ağustos 1923’te, “Genel Anlaşma” adını alan bir anlaşma ile, suçluların iadesine ait bir anlaşmanın imzası ile sonuçlanmıştır. Genel Anlaşma ile iki devlet arasında diplomatik ilişkiler kurulmakla beraber, kapitülâsyonları öngörmediği ve bir de Ermeni sorununu halletmediği için, Amerikan Senato’su bu anlaşmayı onaylamayı reddettiğinden bu anlaşmalar yürürlüğe girememiştir. Bu Genel Anlaşma, “Türk-Amerikan Lozan Anlaşması” diye de anılır.

Cumhuriyet Dönemi Gelişmeleri

20 Nisan 1917’de kesilen Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri, 1927 Şubat’ında iki taraf arasında imzalanan bir *modus vivendi* [geçici anlaşma] ile tekrar kurulmuştur. Bu işin *modus vivendi* ile yapılmasının sebebi, Amerikan Hükümeti’nin, Lozan’da imzalanan Genel Anlaşma’yı Senato’nun eninde sonunda onaylayacağı ümidi idi.

Bu *modus vivendi* üzerine Joseph C. Grew Amerika’nın yeni Türkiye nezdindeki ilk büyükelçiliğine tayin edilmiş ve Grew 1927 Ekim’inde Atatürk’e güven mektubunu sunmuştur.

Grew, 1932 Mart’ına kadar Ankara’da görev yapmıştır. Bu süre içinde bunalımlı dönemler olduğu gibi, Grew’un anılarında belirttiğine göre, mutlu ve tatlı dönemlerde olmuştur.

Bunalımlı dönemlerin ilki göreve başlar başlamaz ortaya çıkan “Amerikan okulları krizi”dir. Bu krizin başlangıcı 1925 yılına kadar gitmektedir: I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 426 kadar Amerikan okulu, 17 misyonerlik merkezi ve 9 tane de Amerikan hastanesi bulunmaktaydı. Lozan’dan sonra bu okulların büyük çoğunluğu Türkiye sınırları dışında kaldığı gibi, birçoğu da savaş esnasında kapanmış bulunuyordu. 1927 yılında Türkiye’deki bu okulların sayısı 8 kadardır. Bu okulların Amerikan Hükümeti ile hiçbir ilişkisi olmayıp, tamamen misyoner okullarıydı ve bunlar *American Board* denen bir kuruluşun gözetimi altındaydı. Ayrıca, İstanbul’da bulunan “Bible House”da bu misyoner okulları ve Hristiyanlık propagandası ile yakından ilgileniyordu. American Board, 1925 yılında Türk Millî Eğitim Bakanlığı’na müracaat ederek, kapalı bulunan bazı Amerikan okullarının tekrar faaliyete başlaması için izin istedi. Burada ilginç olan husus şuydu ki, bu müracaat, 3 Mart 1924 de *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*’nun kabulünden, yani Türkiye’de eğitimin laikleştirilmesi, eğitimin dinin etkisi dışına çıkarılmasından bir yıl kadar sonra yapılmaktaydı. Türkiye bunu yaparken, bu misyoner kuruluşu da Hristiyanlık propagandası amacı ile kurulan bu okulları faaliyete geçirmek istiyordu. Tam anlamı ile ters orantılı bir durumdu. Bu sebeple, Millî Eğitim Bakanlığı, bu başvuruya 1927 yılı sonlarına kadar cevap vermemişti.

Grew göreve başlar başlamaz, American Board Büyükelçi'ye başvurup bu okullar sorununu ele almasını istedi. Bununla beraber, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Grew'ya talimatında, bu konudaki teşebbüslerini tamamen “gayri resmî” (informal) yapmasını bildirmişti. Fakat Grew, her teşebbüsüne, “gayriresmî” demekle beraber “resmî” bir ağırlık vermiştir.

Durum bu safhada iken, “Bursa Amerikan Kız Koleji” olayı patlak verdi. Bu kolejdeki Türk kızlarından üçü, Amerikalı bir hanım öğretmenin etkisiyle “Hristiyan” olmuşlardır. Bu iş gizli cereyan etmekle beraber, 1927 Aralık ayında bazı öğrencilerin durumu öğrenmeleri ve aileleri vasıtasıyla resmî makamları haberdar etmeleri üzerine, olayın haberi 1928 Ocak ayında bir gün Türk basınında yer aldı ve kızılca kıyamet koptu. Türkiye, lâikliği gerçekleştirmek için çaba harcarken, bir Amerikan okulu genç çocukları Hristiyan yapma faaliyeti içinde bulunuyordu. Buna en fazla tepki gösteren de genç, milliyetçi ve Atatürk inkılâplarına yürekten inanmış, Milli Eğitim (Maarif) Bakanı Mustafa Necati Bey oldu. Mustafa Necati Bey okulu derhal kapattırdığı gibi, üç öğretmen de mahkemeye verildi. Çünkü bu okullar, din propagandası yapmamayı taahhüt etmişlerdi. Halbuki durum tamamen aksi idi.

Büyükelçi Grew, gayri-resmilik perdesi altında, Türk Hükümeti üzerinde, bu okulların açılması için büyük baskıya geçti. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey ile Başbakan İsmet Paşa, Amerika ile bir kriz çıkmaması için uzlaşıcı bir tutum almışlarsa da Mustafa Necati Bey, bütün ağırlığı ile konuya egemen olmuş ve olay onun istediği istikamette gelişerek, bir-iki okulun dışında, kapalı bulunan okullar açılmadığı gibi, Bursa Amerikan Kız Koleji de bir daha açılmamıştır.

Bursa Sulh Ceza Mahkemesi de üç Amerikalı hanım öğretmeni 3'er gün hapis ve 3'er lira para cezasına mahkûm etmiştir. Yalnız hapis cezasını öğretmenler okulda kalarak çekeceklerdi. Yargıtay bu kararı bozmuş ise de Bursa Sulh Ceza Mahkemesi kararında ısrar edince, Yargıtay da onaylamıştır. Bu arada öğretmenler de Amerika'ya geri gönderilmiştir.

Mustafa Necati Bey'in bu okullar konusundaki sert ve kesin tutumu Büyükelçi Grew'yu son derece sinirlendirmiştir. Anılarında Mustafa Necati Bey için terbiye dışı ifadeler kullanmaktadır.

1928 yılı sonunda Amerikan okulları sorunu bu şekilde kapanırken, Amerika ile bir başka tartışma konusu da "Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması" oldu. Grew Türkiye'ye geldiğinde, birçok Amerikalı iş adamı ihale ve imtiyaz almak için beklemekteydi. Bu sebeple, Grew'un ilk işi bu konuyu ele almak olduysa da bunun da müzakereleri uzun sürdü. Çünkü Amerika Türkiye'nin gümrük tarifelerini yüksek bulup indirmeye çalışırken, bir takım geniş imtiyazlar da istedi. Halbuki, bu konuda Atatürk'ün, daha Lozan Konferansı sırasında benimsediği ilke, Lozan'da diğer devletlere ne kadar imtiyaz tanındı ise, Amerika'ya da ancak o kadar imtiyaz tanımaktı. Bu sebeple müzakereler 1929 Ekim'ine kadar sürdü ve bu tarihte bir "Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması" imzalandı.

1929 yılının Türk-Amerikan ilişkileri bakımından bir diğer tatsızlığı da Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkileri oldu. Türkiye, 1925 Aralık ayında Sovyetlerle bir "Dostluk ve Tarafsızlık Paketi" imzalamıştı. Bu antlaşmanın süresi 1929 yılında bittiğinden, taraflar 1929 Aralık ayında imzaladıkları bir protokol ile antlaşmanın süresini iki yıl daha uzatmışlardır. Bu uzatma işi Amerika'nın hiç hoşuna gitmemiştir. Fakat bunu bir sorun da yapmamıştır. Amerika bu sırada "infirad" politikası izlemekle beraber, Rusya'daki komünist rejimden hiç hoşlanmamıştı. Mamafih, Roosevelt 1932'de Başkan seçilince, Amerika'nın Sovyetlere karşı tutumunu değiştirecektir.

Grew'un anılarında büyük zevkle anlattığı bir olay ise, 1929 Ağustos'unda ailesi ile birlikte yaptığı Karadeniz gezisidir. Bu geziye İngiltere Büyükelçisi de ailesi ile birlikte katılmıştır. Grew, bu gezi için Dışişleri Bakanlığı'nı haberdar ettiğinde, durum Atatürk'e aktarılmış ve Atatürk'ün emriyle, binecekleri İzmir vapurunun hemen yarısı kendilerine ayrılmıştır. Ayrıca kaptan tarafından büyük ikramda bulunulmuştur. Personel de aynı şekilde. Grew, anılarında, "sanki şahsî yatınızda seyahat ediyor gibiydik" demektedir. Aynı şekilde, uğradıkları limanlardaki mülkiye âmirlerine de misafirlerle yakından ilgilenmeleri talimatı verilmişti.

Grew'nun büyükelçiliği döneminin, Türk-Amerikan ilişkileri bakımından bir diğer mutlu olayı da iki Amerikan havacısının Atatürk tarafından kabul edilmesidir. Grew bunu da anılarında zevkle anlatır.

İki Amerikan havacısı, Amerika'nın kuzeyindeki Cape Cod'dan havalanarak, durmaksızın (non-stop) uçmak suretiyle 1931 Ağustos'unda İstanbul'a inmişlerdir. O sırada Yalova'da bulunan Atatürk, Grew ile birlikte bu iki Amerikan havacısını Yalova'ya çaya davet etmiş, kendileriyle sohbetle bulunarak gerek pilotlar gerek Amerika hakkında övücü sözler söylemiştir. Halbuki, bu olaydan kısa bir süre önce, iki Fransız havacısı, durmaksızın Fransa'dan Çin'e uçmuşlar ve Fransa propaganda amacı ile bu iki havacısını Türkiye'ye gönderdiğinde, Atatürk ve Hükümet hiç ilgi göstermemiştir.

Roosevelt ve Atatürk

Woodrow Wilson'ın 1921 seçimlerini kaybetmesinden sonra, sırayla, Warren G. Harding (1921-1923), Calvin Coolidge (1923-1929), Herbert C. Hoover (1929-1933) Başkan olmuşlardır. Millî bayramlardaki tebrik teatileri veya resmî yazışmaların dışında, bu başkanlar ile Atatürk arasında herhangi bir yakın temas veya yakınlaşma söz konusu olmamıştır.

Lâkin, Hoover'den sonra 1932 seçimlerini kazanan Franklin D. Roosevelt'in 1933 Ocak ayında başkanlık görevine başlamasından sonra, Atatürk ile Roosevelt arasında belirgin bir yakınlaşma ve samimiyet meydana gelmiştir. Bu konudaki gelişmelerin kilometre taşlarını şöyle sıralayabiliriz:

1933 Mart'ında Los Angeles'de meydana gelen en büyük can ve mal kaybına sebep olan zelzelede, 1933 Nisan'ında Akron adlı yolcu zeplininin düşmesi üzerine Atatürk, Roosevelt'e gönderdiği mesajlarda, kendisinin ve Türk milletinin üzüntülerini ifade etmiştir. İkinci olay dolayısıyla gönderdiği mesajda Atatürk, Amerika için, "dost ve büyük millet" deyimini kullanırken, Roosevelt de cevabında "en kıymetşinasane" teşekkürlerini sunmuştur.

Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde ise, Roosevelt beklenmedik bir jest yapmıştır. Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey, 19

Ekim 1933 akşamı, New York'ta, "Türkiye'nin Amerikalı dostları"nın da katıldığı büyük bir yemek vermiştir. İlginçtir, Başkan Roosevelt bu yemeğe bir mesaj yollamıştır. Bu mesajın önemli bir bölümünü aynen nakletmek isterim:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümünü birlikte te'it etmek üzere toplanmış olan Amerikalı Türk dostlarına karşı duyduğum alâkayı belirtmek isterim. Bir milletin tarihinde on sene gibi kısa bir müddet bir dönüm noktası teşkil edebilir. Fakat bu müddet bilhassa Türk milletinin tarihinde pek hususi bir ehemmiyeti haiz bir dönüm noktasıdır. Bu nispeten kısa müddet zarfında, Türk milleti, hayatında ve müesseselerinde husule getirdiği ve derin akis yapan yenilikler ve değişiklikler sayesinde terakki yoluna büyük bir emniyetle girmiş ve bütün dünyanın dikkat ve hayranlığını üzerine celp etmeye muvaffak olmuştur.

Dünyanın istikrar, sulh ve terakki içinde millî hayat süren memleketleri arasına girmeye ve hakikaten kendisine yaraşan mevkiî almağa muvaffak olan Türkiye'nin Devlet Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin bu uğur ve maksatta sarf etmekte olduğu kudretli hamleleri, Amerikan milleti sempatik bir alâka ile takip etmektedir. Derin ve mütenevvi olan Türk reformlarının muvaffakiyetindeki harikulâde ehemmiyettir ki, samimi tebriklere sebep teşkil etmektedir. Bu fırsattan istifade ederek sizlere iştirak ediyorum. Türkiye Cumhuriyeti Reisine devamlı muvaffakiyeti için kalbi tebriklerimi ve Türk milletine refah ve saadeti için dost dileklerimi sunarım."

Roosevelt'in bu mesajı büyükelçilik tarafından Ankara'ya iletince, Atatürk de 24 Ekim 1933 günü "Amerikan milletine hitaben" bir mesaj yayınlamıştır. Atatürk'ün mesajının sonundaki şu cümle özellikle dikkati çekmektedir: *"Türk milleti, daha, çok evvel aydınlanan müttehid Amerika milletlerine ve onların kudretli Reisine karşı hadsiz (sınırsız) bir sevgi ve cazibe hissetmektedir"*.

Başkan Roosevelt 29 Ekim 1933 günü de ayrıca bir kutlama mesajı göndermiş ve bu mesajında, *"Geçen bu on sene zarfında Zat-ı Alilerinin faal ve şuurlu idaresi altında Türkiye, dünyanın en müterakki milletleri meyanına girmekle kalmayıp, beynelmîlel sulh cidalinin de başlıca lideri olmuştur."* demektedir. Atatürk de verdiği cevapta,

“Büyük Amerika Cumhuriyeti’nin mümtaz Reisinden bu bayram günlerinde gelen dostluk sözleri, bütün Türk milletince hiss olunacaktır. Şahsi minnettarlığıma ve çok samimi dostluk temenniyatıma itimad buyrulmasını Zat-ı Devletlerinden rica ederim.” demiştir.

1934 yılı, Roosevelt’in Türkiye hakkında daha ilginç bir jestine şahit oldu. Amerika cumhurbaşkanları her yıl ocak ayında kordiplomatiğe bir yemek verdiğinden, Roosevelt de 11 Ocak akşamı Beyaz Saray’da böyle bir yemek vermiştir. Türk Büyükelçisi kordiplomatiğin “doyen”i, yani en kıdemlisi olduğundan, Bayan Roosevelt’i yemek masasına Ahmet Muhtar Bey götürmüş ve yemekte de onun sağına oturtulmuştur. Yemekten sonra bir konser verilmesi öngörülmüştü. Yemek ile konser arasındaki yarım saatlik fasılda, yabancı büyükelçiler Roosevelt’in etrafını almışlardır. Fakat Roosevelt, Büyükelçi Ahmet Muhtar Bey’i çağırarak yanına oturtmuş ve bu yarım saatlik sürede sadece Ahmet Muhtar Bey’le sohbet etmiştir. Türkiye’deki inkılâplar hakkında büyükelçimizden bilgi almıştır. Konser salonuna geçilmek üzereyken, Roosevelt Türk büyükelçisine başından geçen şu olayı anlatmıştır (Büyükelçinin raporundan): *“Türkiye Cumhuriyeti ile asırdide düşmanı Yunanistan arasında son zamanlarda husule gelen gayet sıkı mukarenet (yakınlaşma) ve dostluk rabitalarından bahsedilirken, Mr. Roosevelt, hatırına gelen bir fıkrayı anlatmak istediğini bil ifade, kendisinin Bahriye Müsteşarı (1913-1914) bulunduğu sırada, Yunanistan’ın Washington Maslahatgüzârının pürtelaş nezdine geldiğini ve Türklerin Almanlardan iki zırhlı mubayaa etmelerinin (Goeben ve Breslau olayı), iki memleket arasındaki kuvvet muvazenesini ihlâl ederek, Yunanistan’a derhal iki sefîne satmasını ricaya memur edildiğini söylediğini ve bunun üzerine kendisinin de, Amerikan donanması içinde köhneleşmiş işe yaramaz iki sefîne buldurup hükümet-i mezkûreye sattığını kahkahalarla söyledi”*.

1935 yılı Mart’ında bir gün, Amerikan Büyükelçisi (Robert P. Skinner) Dışişleri Bakanlığı’na başvurarak, Başkan Roosevelt’in pul koleksiyonculuğuna çok meraklı olduğunu, bu sebepten, yeni çıkacak Türk pullarından zamksız bir takımını parası ile satın almak istediklerini bildirmiştir. Atatürk bunu öğrenince, bu pulların kendisi adına

Başkan Roosevelt'e gönderilmesini emretmiştir. Pullar hazırlanarak bir kutu içinde Washington'a iletilmiştir. Başkan Roosevelt, epey sonra Atatürk'e yazdığı bir mektupta, *"Nâdir olan istirahat zamanlarımda, bana göndermek lütfunda bulunduğunuz Türk posta pulları koleksiyonumu seyretmekteyim. Bunlar üzerine resmedilmiş olan manzaraları, bir gün kendi gözlerimle görmeyi ümit ediyorum."* demiştir.

1937 yılında ise, Türkiye ile Amerika, Roosevelt ile Atatürk arasında yeni bir yakınlaşma ve samimiyet olayı daha meydana gelmiştir. Bir Amerikalı gazeteci tarafından Türkiye ve Atatürk inkılabları hakkında çevrilen bir film, 1937 Nisan'ında bir akşam Beyaz Saray'da Başkan Roosevelt'e de gösterilmiştir. Roosevelt bu filmten o kadar heyecanlanmıştı ki, 6 Nisan 1937'de Atatürk'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: *"Türkiye'de Bay Julien tarafından çekilmiş olan filmi, birkaç akşam evvel Beyaz Saray'da seyrettim. Nispeten kısa bir zamanda meydana getirdiğiniz pek çok şayan-ı hayret hususâtı görünce, hissettiğim şevk ve heyecanı size arz etmek istedim. Kıymetli şahsiyetinizin, evinde ve plajda küçük kızınız ile oynarken çekilmiş olan resimleri seyretmekle, bilhassa bahtiyar oldum. Bu sizin ve benim, bir gün birbirimize mülâki olmak fırsatı bulacağımız ümidini bende bir kat daha takviye etti."*

Atatürk bu samimi mektuba verdiği cevapta, Roosevelt'in mektubunu "hakiki bir sevinçle aldığını" belirtmiş ve şu ilginç ifadede bulunmuştur: *"Bu fırsattan istifade ederek, Amerika Birleşik Devletleri hakkındaki hayranlığımı tekrar bildirmek isterim. Bilhassa ki, bizim iki memleketimiz, umumi sulh ve insanlığın saadetini istihdaf eden aynı ideali gütmektedir. Size bir an evvel mülâki olmak, benim de samimi arzum olduğundan, harikulâde işler yapmış sevimli ve kudretli şahsiyetinizi Türkiye'de selamlayacağım güne sabırsızlıkla intizar ediyorum"*.

Bu iki mektubun bir başka önemli yanı da her ikisinin de şimdiye kadar mesajlarının altına sadece isimlerini yazarken, Roosevelt'in, 6 Nisan 1937 tarihli mektubunun altına isminden önce "Yours Faithfully" yani "Vefakârınız" diye yazmış olması ve Atatürk'ün de cevabi mektubunun altına, isminden önce "Vefakârınız" ibaresini koymuş olmasıydı.

Bir bakıma protokol dışı bu mektuplar, bir süre sonra Türk ve Amerikan basınının manşetine çıktı. Çünkü, ünlü Amerikan gazetesi *The New York Times*, Başkan Roosevelt'in izni ile, 10 Temmuz 1937 günlü sayısında bu iki mektubun metnini yayınladı. Gazete şu başlıkları atmıştı: "Roosevelt Lauds Atatürk's Regime; Turkish President, in Reply, Expresses Admiration for Administration Here - Early Meeting Hoped for Invitation to Visit Ankara is Extended - Countries Said to Share Same Ideals".

Bu mektuplaşmalar Türk basınında da büyük heyecan yaratmıştır. Falih Rıfkı Atay, 14 Temmuz 1937 günlü *Ulus* gazetesindeki başyazısında şunları söylüyordu: "*Roosevelt'in adı, yirminci asrın inkılâpları tarihinde yer tutacaktır. Bu Cumhurreisi, halk yığınlarının hürriyeti ve saadeti için, yıllardan beri, iş âleminin mabudları ile çarpışıyor. Onun devrinde Amerikan demokrasisinin insanlık vasıflarının artmış olduğuna şüphe yoktur... Anadolu ihtilâli başladığı zaman, bu hareketin ve onun askeri reisinin hedef ve maksadı hakkında öyle telkinler yapılmıştır ki, İstiklâl Harbi'nden böyle bir inkılâp savaşına geçileceği binde bir yabancıнын aklından geçmezdi... Beyaz Saray'da Türkiye filmini seyreden Cumhurreisinin, Atatürk'e ait sahneleri seyrederken, zihninden neler geçmekte olduğunu tahmin edebiliriz... Roosevelt'in Atatürk'e vaadettiği şahsî tanışmayı, onun Amerikası ile Atatürk'ün memleketi arasında daha umumi, daha geniş bir tanışma ile tamamlamak sırası gelmiştir. İnkılâpçı Reislerimiz kadar, onların inkılâp davalarını hissetmiş olan ve bir yeni insanlık hazırlama ülküsüne bel bağlamış olan milletlerimiz dahi, birbirleri ile bilişip birleşmelidirler*".

Roosevelt ve Atatürk, hiçbir zaman bir araya gelemediler. Her ikisinin de samimi arzularına rağmen, Büyük Atatürk 10 Kasım 1938'de hayata veda ederken, Başkan Roosevelt 12 Nisan 1945'de fânî ömrünü tamamladı.

10 Kasım 1938 günü Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Washington'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne gelerek, Atatürk'ün ölümünden Amerikan Hükümeti'nin fevkalâde müteessir olduğunu ve "*bu kaybın yalnız Türk milletine inhisar etmeyerek sahasının çok vâsi olduğunu*" ifade etmek suretiyle Atatürk'ün ölümünün sadece Türk milleti

için bir kayıp olmadığını belirtmiştir. O sırada New York'ta bulunan Başkan Roosevelt de Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili vasıtasıyla kartını Büyükelçiliğe bırakmıştır.

Başkan Roosevelt ise, 11 Kasım 1938'de, TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'ya gönderdiği taziye telgrafında, Atatürk'ün ülkesine olan hizmetleriyle sadece Türk milletinin değil, bütün dünyanın saygınlığını kazandığını söylemekteydi.

Atatürk'ün cenaze töreninde, Başkan Roosevelt'i sadece Ankara Büyükelçisi MacMurray'ın temsil etmesi, Başkan Roosevelt ile Atatürk arasındaki dostluk ve yakınlık ilişkileri dolayısıyla, Türk Hükümeti'nde bir burukluğa sebep olduysa da Türkiye ile Amerika arasındaki mesafe dolayısıyla, daha geniş bir katılım imkânının bulunamadığının Amerikan Hükümeti'nce bildirilmesi üzerine, Türkiye bu konuyu büyütmemeyi uygun görmüştür.

AMERİKA, SÉVRES ANTLAŞMASI VE “ERMENİSTAN” SINIRLARI*

I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren barış antlaşmalarını hazırlamak üzere 1919 Ocak ayında toplantılarına başlayan *Paris Barış Konferansı*'nda Birleşik Amerika'nın Osmanlı Devleti'yle ilgili faaliyetlerini, *Sévres öncesi* ve *Sévres sonrası* diye ikiye ayırmak gerekmektedir. Başka bir deyişle, birincisi 1919 yılını kapsamakta, ikincisi de 1920 yılına ait bulunmaktadır.

Bu iki dönemde Amerika'nın Türkiye¹ ile ilgili faaliyetlerinin ortak noktası, *Ermenistan faktörü*'nün her iki dönemde de ağırlıklı bir unsur teşkil etmesidir. Yalnız bu ortak faktörün niteliği, 1919 ve 1920 yıllarında, yine birbirinden bir farklılık göstermektedir. 1919 yılında söz konusu olan, özellikle ve “soyut” olarak bir *politik amaç* veya bir *politika faaliyeti* olduğu halde, 1920'de, Amerika için söz konusu olan ise, bir antlaşmaya dayalı “somut bir faaliyet” veya bir *icra*'dır. Bu *icra* ise, Sévres Antlaşması'nın 89. maddesi uyarınca, “Ermenistan” a Türkiye'den koparılıp verilen toprakların, yani “Türkiye-Ermenistan” sınırının çizilmesi yetkisinin veya görevinin, Amerika Cumhurbaşkanı'na, yani Woodrow Wilson'a verilmiş olmasıdır.

* *TTK Belleten*, Cilt L.XI, Sayı 230, (1997), s. 133-147.

1 Gerek Amerikan belgelerinde gerek Paris Barış Konferansı ile ilgili belgelerde, Osmanlı Devleti, daima “Türkiye” adı ile zikredildiğinden ve hatta 1920 yılında, sonradan Sévres Antlaşması adını alacak antlaşmanın adı daima “Türkiye ile barış” (Peace with Turkey, Peace Settlement with Turkey) diye zikredildiğinden, biz bu incelememizde, Osmanlı Devleti yerine, Türkiye deyimini kullandık.

Bu incelememizde, Sévres öncesi dönem, yani 1919 yılı üzerinde fazla durmayacağız. Bilindiği gibi, bu dönemin Türkiye-Amerika münasebetleri, daha doğrusu Amerika ile Milli Mücadele arasındaki münasebetler bakımından en önemli olayı, “Ermenistan sorunu” hakkında rapor hazırlamakla görevlendirilen *General Harbord Misyonu*’nun, 20 Eylül 1920 Sivas’ta Atatürk ile yaptığı ve 3-4 saat süren görüşmelerdir.

Harbord Misyonu konusu yeteri kadar incelendiği için, biz bu konu üzerinde fazla durmayacağız.²

Yalnız şu kadarını belirtelim ki, Amerika’nın “Ermenistan” konusunu üzerine eğilmesi, Başkan Wilson’ın “Milliyetler” ilkesi dolayısıyla ve Amerikan kamuoyunun ağır baskısı altında ortaya çıktığı gibi, yine çeşitli yardım kuruluşları ve Ermeni davasını destekleyen kuruluş ve politikacıların tahriki ile, konunun, 1919 Haziran’ından itibaren Paris Barış Konferansı’nın gündemine girmesiyle bir *dinamizm* kazanmıştır.

Ermeni davasını destekleyen bazı kuruluşların ve aynı zamanda Amerika’nın resmî yardım kuruluşlarının, Rusya Ermenistan’ı ile Türkiye sınırlarında 700-800 bin Ermeni mültecinin biriktiğini iddia etmesi, bunların açlıkla karşı karşıya kaldıklarını ve bunlara yardım yapılması gerektiğini bildirmeleri ve ayrıca, İngiltere’nin de, şüphesiz “Ermenistan yükünü”, “Amerika hamalı”nın sırtına yüklemek amacı ile, Ermenistan’daki kuvvetlerini 1919 Ağustos’undan itibaren çekeceğini bildirmesi, bir yandan Ermeni mültecilerine yardım sorununu, diğer yandan da kurulacak “Bağımsız Ermenistan”ın kendisini dışarıya (yani Türklere karşı) karşı koruması sorununu ön plâna çıkarmış ve özellikle bu ikinci nokta da, baştan beri Ermenilere kanat germeye hevesli ve kararlı olan Başkan Wilson’ı Ermenistan üzerinde bir Amerikan “manda”sı sorunu ile karşı karşıya getirmiştir.

2 Bu konuda bkz. Fethi Tevetoglu, “Milli Mücadelede Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi”, *Türk Kültürü*, Yıl VII, Sayı 76, (1969), s. 257-267; Yıl VII, Sayı 77, (1969), s. 321-334; Yıl VII, Sayı 80, (1969), s. 525-545; Yıl VII, Sayı 81, (1969), s. 589-603. Bizim incelediğimiz Amerikan belgelerinde, General Harbord’un raporunun metni verilmekte, fakat, başka hiçbir bilgi verilmemektedir.

Bu sırada Amerikan Senatosu'nda, Başkan Wilson'ın Avrupa politikasına fazla "bulaştığı" yolunda eleştirilerin artması ve "inziva" (isolation) politikasına dönülmesi eğilimlerinin kuvvetlenmesi dolayısıyla, Başkan Wilson, General Harbord başkanlığında kalabalık bir heyeti, Anadolu dahil, bölgeye göndererek, "Ermenistan Mandası"nı ve muhtemel sorunlarını yerinde inceletmiştir. Harbord Misyonu'nun askerî niteliği, Ermenistan'ın özellikle dışarıya karşı korunmasının, Wilson'ın başlıca endişesini teşkil ettiğini göstermekteydi.³

General Harbord, gezisinin sonunda uzun bir rapor hazırlayarak bir nüshasını Paris'teki Barış Konferansı'na, bir nüshasını da Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na vermiştir.⁴

General Harbord raporunda,⁵ bir hayli tarafsız davranarak, sade Türklerin Ermenilere saldırmadığını, birçok yerlerde Ermenilerin de Türklere saldırmakta olduklarını örnekleriyle belirtmiş ve yukarıda da değindiğimiz gibi, Ermenilere yardım kuruluşları ile Ermeni davasını destekleyen Amerikan politikacıları, Rusya Ermenistan'ına sığınan Ermeni mültecilerin sayısını 700-800 bin olarak iddia ettikleri halde, General Harbord bu miktarın 300 bin civarında olduğunu söylemiştir.

Manda konusunda ise, "Ermeni sorunu Ermenistan'da çözülmez" diyen Harbord, Fransa ve İngiltere tarafından işgal edilmiş

3 Bütün bu gelişmelere ait Amerikan belgeleri için bkz. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, Washington, D.C., Government Printing Office, 1934, II, s. 817-841.

4 General Harbord Misyonu, Başkan Wilson'ın onayı ile gönderilmekle beraber, esasında Paris Barış Konferansı adına görev yapmıştır. Bu sebeple, 16 Ekim 1919 tarihli olan raporunun *imzalı* nüshasını Paris Barış Konferansı'na sunmuş, *imzasız* bir nüshasını da Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na vermiştir. Bu konuda bkz. *Papers, 1919*, II, s. 841, 24 no.lu dipnotu.

5 Raporun metni için bkz. *Papers... 1919*, II, s. 841-889. Ayrıca bkz. Maj. Gen. James G. Harbord, *Conditions in the Near East: Report of the American Military Mission to Armenia*, U.S. Senate, 66th Congress, 2d Session, Document No. 266, Washington, Government Printing Office, 1920; Brig. Gen. George Van Horn Moseley, *Mandatory over Armenia: Report made to Maj. Gen. James G. Harbord*, Senate, 66th Congress, 2d Session, document No. 281, Washington Government Printing Office, 1920.

olmaları sebebiyle, Suriye ve Mezopotamya hariç, İstanbul ve Rumeli (Trakya) dahil, bütün Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde bir manda rejiminin kurulması gerektiğini ileri sürmüştür.

Fakat bu ifade, Harbord'ın, Amerikan mandası konusundaki iyimserliğinin bir işareti değildi. Generalin belirttiğine göre, manda yönetimini üzerine almakla Amerika, en az bir kuşak boyu bu işe başlamış olacaktı ve askeri bakımdan da değişen şartlara göre, 25.000 ile 200.000 arasındaki bir askeri kuvvetle bu rejimi desteklemek zorunda kalacak ve nihayet, manda yönetiminin *ilk beş yılında* Amerika'nın 756 milyon dolarlık bir mali yükü de sırtlaması gerekecekti.

Harbord'ın raporundan yaklaşık bir ay sonra, Amerikan Senato'su'nun, bir yandan 28 Haziran 1919 tarihli Versay Antlaşması'nı ve bir yandan da ona bağlı olan Milletler Cemiyeti Paketi'nı onaylamayı 19 Kasım 1919'da reddetmesi ile, Amerika'nın "Ermeni Mandası" hikâyesi de sona eriyordu. Çünkü, Amerika Milletler Cemiyeti'ne üye olamıyordu. Halbuki "manda" rejimleri Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir sistemdi. Senato'nun bu kararı üzerine, Amerika, Aralık 1919'da Paris Barış Konferansı'ndan çekildi.

Başkan Wilson, özellikle Milletler Cemiyeti Paketi'nı Senato'ya onaylatmak için birkaç teşebbüste daha bulunduysa da bütün teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat, başta İngiltere olmak üzere, Amerika'nın Avrupalı müttefikleri, Amerika'nın ve özellikle Başkan Wilson'ın yakasını bırakmadılar.

Paris Konferansı, "*Türkiye Sorunu*"nu, yani Osmanlı Devleti'yle yapılacak barışı 1920 Ocak ayından itibaren ele aldı. Almasıyla birlikte, "Ermenistan" konusu ve dolayısıyla Amerika, tekrar gündeme geldi.⁶

İngiltere, Fransa ve İtalya, yani barış konferansının "Yüksek Konseyi" (Supreme Council), şubat ve mart aylarında Londra'da ve Nisan ayında da San Remo'da (İtalyan Rivierası) toplanarak, Türkiye ile barışın esaslarını tespit etmişlerdir. Amerika, San Remo toplantıları ile temaslarını, Roma Büyükelçisi vasıtasıyla sürdürmüştür.

6 Bundan sonraki açıklamalarımızı, şu kaynakta yer alan belgelere dayandıracağız: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1920*, Washington, D.C., Government Printing Office, 1936, III, s. 748-809. Bu kaynağı bundan sonra kısaca *Papers, 1920*, III şeklinde zikredeceğiz.

Yüksek Konsey'in Londra toplantılarından sonra, Fransa'nın Washington Büyükelçisi, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na verdiği 9 Mart 1920 tarihli bir notada, Türkiye ile barış konusundaki çalışmaların bir hayli ilerlediğini, bu durumda, Fransa'nın (Yüksek Konsey Başkanı), Amerika'nın "Doğu Sorunları" ile ilgilenip ilgilenmediğini veya bu sorunlarla ilgisini devam ettirip Konferansa katılıp katılmayacağını öğrenmek istediğini bildirdi. Amerika ise, bu notaya cevabında, Müttefiklerin Türkiye ile barış konusundaki düşüncelerini bilmediğini söyleyince,⁷ Fransa'nın Washington Büyükelçisi, 12 Mart 1920 tarihli bir nota ile,⁸ tespit edilen bazı esasları Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Nota'ya göre, Türkiye barışı konusunda Londra'da tespit edilen esaslar şöyleydi:

1. Türkiye'nin Avrupa sınırları, Midye-Enez çizgisi, fakat muhtemelen Çatalca hattı olacaktır.

2. Türkiye'nin Asya tarafındaki sınırları, kuzeyde ve batıda Karadeniz, Marmara ve Akdeniz, doğuda Ermenistan sınırı (yani bağımsız Ermenistan), güneyde ise, Ceyhan Nehri'nden başlayıp, Antep, Birecik, Urfa, Mardin ve Cezire-i İbni Ömer'in kuzeyinden geçen çizgidir.

3. Padişah İstanbul'da kalabilecek, fakat burada Padişah'ın muhafız kuvvetlerinden başka kuvvet bulunmayacaktır. Müttefikler, Avrupa Türkiye'si (Trakya) ile Marmara ve Boğazlar'ın güneyindeki bölgeleri işgal etme hakkını mahfuz tutarlar.

4. Boğazlar'dan geçiş, savaşta ve barışta serbest olacak, bir Boğazlar Komisyonu kurulacak ve Padişah'ın Boğazlar üzerindeki egemenlik hakkını, Padişah adına bu Komisyon kullanacaktır. Bu Komisyon'da, bazı şartlarda Amerika ve Rusya da temsil edilecektir. Komisyon'un başkanı ancak büyük devletlerden biri olacaktır.

5. Trakya'nın Türklere bırakılan kısımlarının dışında kalan kısımlar Yunanistan'a verilecek, Edirne'deki Türkler ('Osmanlılar' deniyordu) için özel garantiler sağlanacak ve Bulgaristan'a da Trakya'da bir serbest liman verilecekti.

7 Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, Baltimore: The John Hopkins Press, 1965, s. 278.

8 Notanın metni için bkz. *Papers, 1920*, III, s. 748-750.

6. Bağımsız bir Ermenistan kurulacak ve bu devletin denize çıkışını sağlamak için de Lazistan'da (yani Trabzon) kendisine bazı özel haklar tanınacaktır.

7. Türkiye; Mezopotamya, Arabistan, Filistin, Suriye ve bütün adalar üzerindeki haklarından feragat edecektir.

8. Aydın bölgesi hariç, İzmir bölgesi, Padişah'a bağlı olarak Yunanistan'ın yönetimine verilecek ve İzmir Limanı'nda Türkiye'ye de ayrı bir kısım ayrılacaktır.

Bundan sonra da Osmanlı borçlarına ait bazı malî hükümler söz konusu olmaktadır.

Barış Konferansı'ndan çekilmiş olmasına ve ancak "uzaktan gözlemci" statüsünde bulunmasına rağmen, Amerikan Hükümeti bu barış esasları hakkında şu görüşleri bildirdi."

1. İstanbul bölgesi dışındaki Trakya topraklarının Yunanistan'a verilmesini Amerika kabul etmekle beraber, bu bölgenin kuzey kısmı halkı Bulgar olduğundan (!), Edirne ve Kırklareli (Kırkkilise) ve havalisi Bulgaristan sınırları içine katılmalıdır. Çünkü Bulgaristan'ın, tamamen Bulgarlarla meskûn olan batı toprakları Sırbistan'a verildiğinden, Bulgaristan'a yapılan bu haksızlık Trakya'da telâfi edilmelidir.

2. Amerika, Ermenistan konusu ile çok yakında ilgilidir. Ermenistan'ın sınırları, Ermeni halkının *meşrû* (!) isteklerini karşılayacak ve kolay ve engelsiz bir şekilde denize çıkışını sağlayacak şekilde çizilmelidir. Denize çıkışı sağlamak için Lazistan'da Ermenistan'a özel haklar tanımak yeterli değildir. *Venezelos, bu bölge Rumları adına, Trabzon'un Türklere verilmektense Ermenistan'a verilmesini tercih ettiğini bildirdiğine göre*, Trabzon, doğrudan doğruya Ermenistan'a verilmelidir.

3. Amerikan Hükümeti, elinde çok sınırlı bilgi olduğundan İzmir konusunda görüş bildirebilecek durumda değildir.

4. Eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında ne şekilde bir düzenleme yapılırsa yapılsın (kime ne toprak verilirse verilsin), Amerikan vatandaşları ve şirketleri, diğer devletlerinkinden daha az müsait durumda kalmamalıdır. Yani Amerika, ekonomik ve ticarî bakımdan, "Açık Kapı" veya "fırsat eşitliği" ilkesinin uygulanmasını istiyordu.

9 Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan Fransız Büyükelçiliği'ne 24 Mart 1920 tarihli nota için bkz. *Papers, 1920*, III, s. 750-753.

Toplantılarına San Remo'da devam etmekte olan Konsey, Amerika'nın bu görüşlerine verdiği cevapta,¹⁰ Türkiye ile *âdil ve kalıcı* (!) esasları kapsayan bu barış antlaşmasını, Amerika'nın da *imzalayacağı* ümidini izhar ettikten sonra, tespit ettikleri ve 12 Mart'ta Amerika'ya bildirdikleri barış esaslarını savunuyorlardı. Bundan başka, Bulgaristan'a Edirne ve Kırklareli (Kırkkilise)'nin verilmesi hususundaki Amerikan isteğine karşı da kendilerindeki istatistik bilgilere göre, bu iki şehir ve havalisinin çoğunluğunun Türk olduğunu belirtiyorlardı.

İlginç bir nokta da Amerika'nın Avrupalı müttefiklerinin, Amerikan Senatosu'nun Versay Antlaşması'nı onaylamayı reddetmesinin anlamını hâlâ anlamamış olmaları veya anlamamazlıktan gelmeleri idi.

Bağımsız Ermenistan konusunda Müttefiklerin de Amerika ile aynı görüşü paylaştıklarını ve "*halihazır ihtiyaçları ve gelecekteki gelişmesi* (expansion)" bakımından "*haklı olarak (!) iddia ettiği*" toprakları Ermenistan'a vermeyi ciddi bir şekilde arzu ettiklerini bildirmekteydiler.

Sorun bir al gülüm - ver gülüm hikâyesine dönüşmüştü. Avrupalılar, müstakbel Sèvres Antlaşması'na Amerika'yı da bağlamak ve bu antlaşma ile Yakın Doğu'da yapacakları karmaşık ve tehlikeli düzenlemede Amerika'ya da sorumluluk yüklemek için, Amerika'ya şirin görünmenin her türlü çabasını harcamaktaydılar.

Yalnız, Müttefiklerin bu 27 Nisan 1920 günlü cevaplarında, *İzmir* ile ilgili yeni açıklamalar dikkati çekmekteydi. İzmir ile bazı komşu ilçelerin (kazaların) nüfus çoğunluğunun Rumlarda olması ve Türkiye'nin bu Rumlara fena muamelede bulunması sebebiyle, İzmir'in Yunan yönetimine verildiği belirtildikten sonra, İzmir'in bütün Anadolu'nun ekonomisinde önemli bir yeri olması ve *İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin millî tepkilere sebep olmasının, Türkiye ile barışın uygulanmasını imkânsız kılmaya bile, güçleştirmesi ihtimali* dolayısıyla, İzmir'in Padişah'a bağlı hale getirildiği ve aynı zamanda Türklere de İzmir Limanı'nda imkânlar sağlandığı belirtilmekteydi. Burada "millî tepkiler"den duyulan endişe dikkati çekmektedir.

10 Roma'daki Büyükelçi Johnson'dan Washington'a 27 Nisan 1920 günlü telgraf için bkz. *Papers, 1920*, III, s. 753-756.

Amerika'yı Türkiye ile barış sorununa “bulaştırmak” ve konunun içine çekmek için, Nisan 1920 sonunda, İngiltere'nin egemen olduğu Milletler Cemiyeti'nin de kullanılmak istendiği de görülmüyor. Çünkü, San Remo'dan 27 Nisan'da Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen uzun bir mesajda,¹¹ Ermenistan konusunda, Amerika bir karar verme zorunluluğu ve dolayısıyla, Türkiye barışı ile karşı karşıya bırakılıyordu.

Bu mesaja göre, Milletler Cemiyeti Konseyi, Müttefikler Yüksek Konseyi'ne başvurup, Ermenistan ile en fazla ilgilenen devletin kim olduğunu ve Ermenistan'ın bağımsızlık ve güvenliği için bu devletin neler yapabileceğini sormuş, imiş. Başta İngiltere'nin oynamak istediği basit oyunun, bizim dilimizdeki en hafif nitelendirmesi “tecahül-i ârifane”dir.

Yine bu mesaja göre, Başkan Wilson'ın şimdiye kadar Ermenistan konusunda yaptığı çeşitli konuşmaları ve Amerikan Dışişleri Bakanı Colby'nin kullandığı deyimle “*uygar dünyanın istek ve beklentileri*” dolayısıyla, şimdi Yüksek Konsey Ermenistan mandasını Amerika'nın kabul edip etmeyeceğini soruyordu.

San Remo, bu kadarla da yetinmeyip, Ermenistan konusunda birtakım görüşler de belirtiyordu: Amerika şimdiye kadar hep *geniş* bir Ermenistan ilkesini savunmuştur. Bununla beraber, Kilikya'yı (Çukurova) Ermenistan'a vermek pratik bir yol görünmüyor.¹² Bu durumda, Ermenistan'a, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerinin verilmesi söz konusu olmakla beraber, önce Amerika'nın Ermenistan mandasını kabul etmesi ve ikinci olarak da bu bağımsız Ermenistan'ın sınırlarının Amerika Birleşik Devletleri *Başkanı* tarafından çizilmesi istenmekteydi.

11 Roma Büyükelçiliği'nden Washington'a 27 Nisan 1920 günlü telgraf için bkz. *Papers, 1920, III, s. 779-783.*

12 Pratik görünmüyor, çünkü Fransızlar, 1919 Eylül'ünde İskenderun ve Mersin'e 12.000 kişilik bir kuvvet çıkarak *Kilikya'yı* kontrol altına almışlardı. Bu olay Amerika'yı şaşkına çevirdi. Çünkü, sanılmıştı ki, Fransızlar, bu bölgeleri Ermenistan için işgal etmekteydiler. Halbuki, bu sırada Fransa, Ermenistan'ı kurtarmak için Batum, vs. ye asker gönderemeyeceğini söylemekteydi. Bkz. *Papers, 1920, III, s. 840; ayrıca bkz. Evans, s. 185.*

Kısacası, Müttefikler'in Osmanlı Devleti yerine bir "Ermenistan Devleti"ni ikame etmek isterlerken, bu işin, badireleri ve sonuçları ile, bütün yükünü Amerika'nın sırtına yüklemeye çalıştıkları apaçık belliydi. Şunu da belirtelim ki, General Harbord'ın, bir "Bağımsız Ermenistan" mandasının ne denli sorunlar ortaya çıkaracağı hakkındaki raporu da Müttefiklerin elindeydi.

Nitekim, Yüksek Konsey'in kararına göre, Ermenistan sorunu yine de bu kadarla bitmiyordu. Türkiye ile barış imza edilir edilmez, Ermenistan'ın dış saldırılara karşı savunulması için gerekli askerî kuvvet ve ayrıca düzenli bir yönetim için malî yardım söz konusu olacaktı. Yani, Amerika, Ermenistan mandasını kabul ettiği takdirde, bu iki yükü de sırtlamak zorundaydı. Yine Yüksek Konsey'e göre, Amerika'nın bu hususta acele karar vermesi gerekmiyordu. Ama *Ermenistan halkı da büyük bir bekleyiş ve endişe içindeydi.*

Müttefiklerin 27 Nisan mesajına, Amerika 17 Mayıs 1920'de cevap verdi ve bu cevapta "Ermenistan mandası" hakkında tek kelime mevcut değildi. Sadece, Amerika Cumhurbaşkanı'nın, Ermenistan'ın sınırları konusunda "hakem" olmayı (to act as arbiter) kabul ettiği bildiriliyordu.¹³

Söz konusu telgrafta Ermenistan mandası hakkında herhangi bir ifadenin bulunmamasının sebebi, bir yandan Amerikan Senatosu'nun bu konudaki olumsuz havası, diğer yandan da Yüksek Konsey'in 27 Nisan 1920 günlü mesajı üzerine, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın, Harbiye Bakanlığı'na, Ermenistan mandası hakkındaki görüşünü sormasıydı. Harbiye Bakanı Baker'ın Dışişleri Bakanı Colby'ye gönderdiği 2 Haziran 1920 tarihli memoranduma göre,¹⁴ General Harbord, her ne kadar raporunda, Ermenistan mandası için 59.000 kişilik bir Amerikan kuvvetini gerekli görmüş ise de bu miktar %50 oranında azaltılabilirdi ve Ermenistan'ın dış saldırılara karşı korunması için 27.000 kişilik bir Amerikan kuvveti yeterli olabilirdi. Ne var ki, Ermenistan'ın dış saldırılara karşı korunması evvelâ Milletler Cemiyeti'nin göreviydi ve ikinci olarak

13 Amerika Dışişleri Bakanlığı'ndan Paris Büyükelçiliği'ne 17 Mayıs 1920 günlü telgraf için bkz. *Papers, 1920, III, s. 783.*

14 Memorandumun metni için bkz. *Papers, 1920, III, s. 784-785.*

da Bolşeviklerin şu anda Kafkaslarda yarattığı tehlike dolayısıyla bu kadar bir Amerikan kuvvetinin orada bulundurulması pratik bir formül değildi. Bolşevikler Bakü'yü işgal etmişlerdi ve gazete haberlerine göre de Ermenistan topraklarına girmeye başlamışlardı.

Ağustos ayı geldiğinde, artık Amerika'nın "Ermenistan mandası" söz konusu değildi. Fakat, Amerika'nın Avrupalı Müttefikleri, şimdi Türkiye için hazırlanmış olan bu barış antlaşmasının *imzasından önce*, Ermenistan sınırlarının çizilmesi işinin Amerika Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilip edilmediğini öğrenmek istediler.¹⁵

Amerika'nın bu isteğe cevabı, hazırlanan barış antlaşmasının (Sèvres Antlaşması) 89. maddesine göre, "Türkiye, Ermenistan ve diğer Yüksek Âkit Taraflar", Ermenistan sınırlarının çizilmesi hususunda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın kararını kabul edeceklerine göre, Amerika Cumhurbaşkanı'nın bu görevi kabul edebilmesi için, *önce söz konusu tarafların bu antlaşmayı imza etmeleri gerekir*, şeklindeydi.¹⁶ Başka bir deyişle, Başkan Wilson, Türkiye barışı inızalanmadıkça ve 89. madde ile sınırların çizimi görevi veya "hakemliği"nin kendisine verilmesi "resmileşmedikçe", sınırların çizimi konusunda herhangi bir taahhüde girmek istemiyordu.

Bilindiği gibi, 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti Sèvres Antlaşması'nı imza etti ve aynı anda da hatta daha mayıs ayında, bu antlaşma Ankara Hükümeti, yani TBMM Hükümeti tarafından geçersiz ilân edildi. Fakat bütün bunların, Amerika'yı veya Başkan Wilson'ı etkilemediği görülüyor.

Lâkin, Sèvres Antlaşması'na karşı Anadolu'da uyanan millî duygular ve Ankara'daki *Millî Hükümet* tarafından gösterilen tepkiler, işin başından beri Türkiye ile ilgili gelişmeleri, Washington'dan çok daha farklı bir şekilde değerlendiren, Amerika'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol'ü, Washington'u ciddi bir şekilde uyarma ihtiyacına sevk etmiş görünüyor, Amiral Bristol'ün Washington'a 18 Eylül 1920'de gönderdiği telgraf, özellikle Ermenistan

15 Washington'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na 6 Ağustos 1920 günlü nota için bkz. *Papers, 1920*, III, s. 787.

16 Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere Büyükelçiliği'ne 13 Ağustos 1920 tarihli nota için bkz. *Papers, 1920*, III, s. 787-788.

konusunda şu noktaları vurgulamaktaydı:¹⁷ “*Şu hususu kesin olarak belirtmek gerekir ki, Ermenistan’a (Anadolu’dan) toprak verilmesine karşı Doğu Anadolu vilâyetlerinde oluşan tepkiler, şimdiye kadar olduğundan çok daha acı ve kuvvetlidir. Ermenistan’a bırakılan toprakları, Türklerin, kuvvet zoru olmaksızın bırakacaklarına hiç kimse inanmamaktadır. Türklerin çok geniş bir çoğunluğunu temsil eden milliyetçiler, İstanbul Hükümeti tarafından imza edilen antlaşmayı tanımamaktadırlar ve çok muhtemeldir ki, Müttefikler, Yunanistan vasıtasıyla, bu antlaşmayı Türklere kabul ettirmeye zorlayacaklardır. Türkiye barışı, Ermenistan’a, Türkiye’nin, Başkan’ın hakemliği ile tespit edilecek doğu vilayetlerini vermektedir. Bu bölgelerde bugün fiilen Ermeniler yoktur ve Erivan’daki Ermenileri bu bölgelere yerleştirmek, yeterli koruma sağlanmadığı takdirde, karışıklıkların ortaya çıkması sonucunu verecektir*”.

Amiral Bristol’un bu son derece isabetli değerlendirmesi, Amerikan Hükümeti ve Başkan Wilson üzerinde tamamen etkisiz kaldığı gibi, Sèvres Antlaşması’na ve Amerika’ya güvenen Rusya Ermenistan’ı, 4 Ekim 1920’de Türkiye’ye savaş ilân etti. Gürcistan da Ermenistan’ı destekleyeceğini bildirdi.¹⁸

Amiral Bristol’ün İstanbul’dan Washington’a gönderdiği uyarıların, Başkan Wilson üzerinde hiçbir etkisi olmadığı anlaşılıyor. Çünkü, Başkan Wilson’ın, “önce Türkiye ile *barış imzalsın*” şartı üzerine, Barış Konferansı’nın Genel Sekreterliği, *ilk defa olarak ve Sèvres Antlaşması’nın imzasından iki ay sonra*, Sèvres Antlaşması’nın *tam metnini*, Amerika’ya vermiştir.¹⁹ Verirken de Sèvres Antlaşması’nın 89. maddesinin, Amerika Cumhurbaşkanı’na hem Ermenistan’ın sınırlarını çizme hem Ermenistan’ın denize çıkmasının sağlanması hem de Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınırda “gayrı askeri bölge”nin tespiti görevini verdiği belirtilmekteydi.

17 Yüksek Komiser Bristol’dan Washington’a 18 Eylül 1920 günlü telgraf için bkz. *Papers, 1920, III, s. 788.*

18 Amiral Bristol’ün Dışişleri Bakanlığı’na 10 Ekim 1920 günlü telgrafi için bkz. *Papers, 1920, III, s. 788-789.*

19 Paris Büyükelçiliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na 18 Ekim 1920 günlü telgraf için bkz. *Papers, 1920, III, s. 789.*

Yaklaşık bir ay sonra, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Paris Büyükelçiliği vasıtasıyla, Başkan Wilson'ın, Ermenistan sınırları hakkında hazırlayıp, Müttefik Devletler Yüksek Konseyi'ne hitaben kaleme aldığı raporunu, söz konusu Konsey Başkanlığı'na sundu.²⁰

Wilson'ın Ermenistan sınırlarının çizimine ait raporunu ele almayı, yazımızın sonuna bırakarak, raporun Yüksek Konsey'e sunulmasından sonra ortaya çıkan bazı ilginç gelişmelere değinmek istiyoruz.

Başkan Wilson, 30 Kasım 1920 tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi Başkanı'na gönderdiği bir telgrafta,²¹ Ermenistan üzerinde bir Amerikan mandası tesisi teklifi, *Amerikan Senatosu tarafından reddedilmiş olmakla beraber*, Amerikan halkının, Ermenistan'ın kaderi ile çok yakından ilgilendiğini, fakat şu anda Ermenistan'a yardım bakımından Amerikan askerini kullanma yetkisine sahip olmadığını, ekonomik yardımın ise, yine Senato'nun kararına bağlı bulunduğunu, fakat bu karar konusunda şimdiden bir tahminde bulunamayacağını söylemiştir. Başkan Wilson, Senato'nun kesin muhalefetine rağmen, Ermenistan'a yardım için elinden gelen her türlü çabayı harcamaya kararlı görünüyordu.

Ne var ki, Wilson'ın Milletler Cemiyeti Konseyi Başkanı'na bu telgrafi gönderdiği, aynı 30 Kasım 1920 günü, İstanbul'daki Yüksek Komiser Amiral Bristol, 1 Aralık sabahı Washington'a ulaştığı anlaşılan telgrafında²² şunları yazıyordu: *"Ermenistan konusunun artık bittiği bildirilmektedir. Kars ve Gümrü'deki Ermeni kuvvetleri, çok üstün olmalarına rağmen, hezimete uğratılmış ve birçok noktalarda Ermeni kuvvetleri kaçmıştır (ran away). Türkler İğdir'ı ele geçirmiş olup, Aralık'tan birkaç mil mesafede bulunmaktadır... Bir barış antlaşması müzakere edilmektedir. Türk hatları dahilindeki Amerikalıların güvenliğinde olduğu bildirilmektedir. Bolşevikler ve milliyetçi Türkler anlaşma içinde bulunuyor. Gümrü ve Kars'ın Ermeniler tarafından tekrar ele geçirildiğine dair haberler doğru değildir ve Ermenilerin bu iki şehri geri almaları ihtimali de mevcut değildir".*

20 Amerikan Dışişleri Bakanı'ndan Paris Büyükelçisi'ne 24 Kasım 1920 günlü telgraf için bkz. *Papers, 1920, III, s. 789-790.*

21 Telgrafın metni için bkz. *Papers, 1920, III, s. 804-805.*

22 Telgrafın metni için bkz. *Papers, 1920, III, s. 805.*

Tiflis'teki Amerikan Konsolosu Moser de 4 Aralık 1920 sabahı Washington'a gönderdiği telgrafında şöyle demektedir:²³ “*Erivan’da resmen açıklandığına göre, Ermenistan bir Sovyet Cumhuriyeti olarak ilân edilmiştir... Sovyet Rusya Büyükelçisi’nin söylediğine göre, Sovyetler bu yeni Sovyet Cumhuriyeti’ni resmen tanımışlardır. Bir hafta önce kurulan Ermeni Hükümeti’nin devrilmesinin arkasından, Bakü’den gelen Rus kuvvetleri, Ermenistan’ın sınır bölgelerini işgale başlamıştır. Rusya bu harekâtı, Bakü’deki Ermeni Bolşevik Komitesi’nin isteği üzerine yapmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki barış müzakereleri sırasında, Gümrü’deki mahallî hükümet de Bolşeviklere katılmıştır...*”

Bu gelişmeler karşısında Wilson’ın çizdiği Ermenistan haritasının havada kalması bir yana, Ermenistan’da bu gelişmeler olurken, “bağımsız Ermenistan”ın sınırlarının çizildiğinin açıklanması hem Amerika hem de Müttefiklerin prestijine ağır bir darbe teşkil edecek ve bir “skandal” olacaktı. Bu sebeple, İngiltere hemen harekete geçerek, Wilson’dan, bu sınırların kamuoyuna duyurulmasının durdurulmasını istemiş ve Wilson da çizmiş olduğu Ermenistan sınırlarını açıklamaktan vazgeçmiştir.²⁴ Böylece Wilson’ın çizmiş olduğu Ermenistan haritası, tarihin arşivine girecek bir belge niteliğini muhafazaya mahkûm olmaktadır.

Wilson’ın, Ermenistan sınırlarını çizen raporuna gelince:²⁵ Rapor 22 Kasım 1920 tarihli olup, iki kısımdır. Raporun birinci kısmında Wilson, sınırları, yani Türkiye-Ermenistan sınırlarını çizerken veya daha doğru bir deyişle bir kısım Türk topraklarını Ermenilere hediye ederken, hangi esas ve ilkeleri göz önünde tuttuğunu uzunca bir şekilde belirtmekte ve ikinci kısımda ise, çizmiş olduğu sınırların geçtiği yerleri ve mevkileri, gayet ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır.

Bu yazımıza ek olarak verdiğimiz ve Başkan Woodrow Wilson tarafından çizildiği belirtilen ve onun imzasını taşıyan haritanın altındaki notta, bu haritanın, Amerikan Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı tarafından, Amerikan Dışişleri Bakanlığı ile işbirliği yapılarak

23 Telgrafın metni için bkz. *Papers, 1920, III, s. 806-807*. Bu telgraf Washington’a 11 Aralık’ta ulaşmıştır.

24 Bkz. *Papers, 1920, III, s. 807-808*.

25 Raporun tam metni için bkz. *Papers, 1920, III, s. 790-804*.

hazırlandığı ve bunun için de General Harbord'ın verdiği bilgilerden ve Türk Genelkurmayı'nın kullandığı 1/200.000 ölçekli harita ile, Almanların savaş sırasında yaptıkları 1/400.000 ölçekli haritalarla, İran ve Kafkaslara ait 1/1.000.000 ölçekli İngiliz haritalarından yararlandığı anlaşılmaktadır.

Wilson'ın göz önünde tuttuğunu söylediği ilke ve esasları şu şekilde özetleyebiliriz:

Sévres Antlaşması'nın 89. maddesi, Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerinin Ermenistan'a verilmesini öngördüğünden, sınırın çiziminde de bu dört vilâyet göz önünde tutulmuştur.

Kendi ifadesine göre, Wilson, *Ermeni halkının çıkarlarına en iyi şekilde hizmet etme endişesini taşımakla beraber*, bitişik bölgelerdeki Türk, Kürt, Rum, vs. halklara karşı da *gayet adaletli* davranmaya özen göstermiş.

Söz konusu dört vilâyet Ermenistan sınırları içine alınırken, sınırın çiziminde *etnik yapı dikkate alınmamıştır*. Çünkü bu dört vilâyette halklar, çeşitli sebeplerden, birbirine karışmıştır.

Keza, dört vilayeti kapsayacak sınır çizilirken, *yeterli tabii sınırlar* ve yeni devletin *coğrafi ve ekonomik vahdeti*'nin asgari gerekleri göz önünde tutulmuştur.

Ermenilerin, Türklerin, Kürtlerin ve Rumların toprak isteklerini birbiriyle çatışması durumunda, Wilson, *müstakbel Ermeni Devleti'nin bir ekonomik hayata sahip olması* ilkesini, kesin bir faktör olarak tercih ettiğini belirtmektedir.

Sınır boyunca, Türkler ve Kürtlerle meskûn dağ ve vadilerin Türkiye'ye bırakılmasına çalışılmakla beraber, *ticaret merkezlerinin Ermenistan tarafına aktarılmasına* önem verilmiştir.

Ermeni şehirleri (!) olan Bitlis ve Muş'un güneyinden geçen sınır çizgisi, Hakkâri ve Siirt sancakları ile, Van vilâyetinin hemen yarısını Türkiye'ye bırakmıştır. Wilson için bunun gerekçesi de Siirt ve Hakkâri nüfusunun çoğunluğunun *Kürt* olması imiş.

Wilson, ilkeleri arasında, "Pontus Rumları"nın isteklerini de unutmadığını belirtmektedir. Zira, Pontus Rumları, 1920 Mart'ında Londra'da yapılan Müttefikler Yüksek Konseyi toplantısına bir

memorandum sunarak, *Rumlarla meskûn Karadeniz kıyı bölgesi'nin bütünlüğünün korunmasını ve Rize'den Sinop'un batısına kadar olan bölgeye özerklik verilmesini* istemişler. Lâkin, Wilson'a, Karadeniz kıyıları bakımından, sadece Trabzon vilâyeti için yetki verildiğinden, Karadeniz kıyılarının diğer kısımları için herhangi bir teklif yetkisi yokmuş. (Yani, teklif yetkisi verilse imiş, Rize'den Sinop'un batısına kadar olan Karadeniz kıyılarını da Rumlara vereceği anlaşılıyor).

Diğer taraftan Wilson, Trabzon'un nüfus çoğunluğunun Müslüman (yani Türk) olduğunu, Trabzon'daki Ermeni nüfusun Rumlardan da az olduğunu belirtiyor, fakat, *Ermenistan'ın Trabzon'dan denize çıkması hususunun en geniş şekilde ve Ermenistan'ın gelişmesini sağlayacak nitelikte olmasını* istemekteydi. Bundan dolayıdır ki, Wilson, Giresun şehrinin doğusuna kadar olan, Anadolu'nun Doğu Karadeniz kıyılarını veriyordu. Ermenistan'a, denize çıkışını sağlamak için sadece Trabzon Limanı değil, Anadolu'nun Karadeniz kıyılarının yaklaşık dörtte biri verilmekteydi. Wilson açısından, bunun gerekçesi de Ermenistan'ın ekonomik gelişmesinin sağlanmasıydı.

Bu surede, Wilson'ın, *gayet adaletli* davrandığı iddiasını kabul etmek için, insanın bütün gerçekleri ters-yüz etmesi gerekiyordu.

Yine, görüldüğü gibi, sınır çiziminde Wilson'ın göz önünde tuttuğu temel ilke ve esas, sadece ve sadece, *Ermenistan'ın çıkarları* idi. Başka bir deyişle, "her şey Ermenistan'a" ilkesi, sınır çiziminin ana unsurunu teşkil etmekteydi. Dolayısıyla, Wilson'ın meşhur *milliyetler ilkesi* de tam anlamı ile bir komediye dönüşüyordu. Zaman zaman, "milliyetler ilkesi"ne ağırlık verir gibi görünmesine rağmen, çizdiği sınırların, gerçekten milliyetler ilkesine ne derece uygun düştüğü çok tartışma götürür. Meselâ Wilson, Sévres Antlaşması'nın, söz konusu dört vilâyetimizi Ermenistan'a vermesinin gerekçe ve mantığını, milliyetler ilkesi açısından hiç tartışmamış, sadece Ermeni iddialarını kendisine dayanak yapmıştır. Bitlis ve Muş'un "Ermeni" şehirleri olduğunu söylüyor, fakat bu iddiasını rakamlara ve belgelere dayandırmaktan kaçmıştır. Tarih hocalığı yapan ve 1890'da Princeton Üniversitesi'nden *Profesör* unvanını alan, yani güya *bilim adamı* olan bu zat, Ermeni propagandası ağız ile,

Bitlis ve Muş'un "Ermeni" şehirleri olduğunu söyleyip işin içinden sıyrılıveriyor. Herhalde, "milliyetler ilkesi"nin *ciddi ve bilimsel* uygulaması bu değildir.

Belirttiğimiz gibi ve kendisinin de raporunda sık sık kullandığı bir ifade ile, *Ermenistan'ın istikbâli ve ekonomik gelişmesi* endişesi, Wilson için, her türlü ilkenin önüne geçmiştir. Bir halde ki, Wilson, "Bağımsız Ermenistan"ın *kurucu babası* olmayı, siyasî kariyerinin en büyük hedefi ve ihtirası haline getirmiş görünmekteydi.

İlkeler ve esaslar konusunda belirtilmesi gereken son bir noktada da Ermenistan sınırının çizilmesi dolayısıyla, yine Sévres'in 89. maddesi ile, bir de Osmanlı Devleti (Türkiye) tarafında, *gayrı askeri* bir bölgenin sınırlarının çizilmesi görevinin de Wilson'a verilmiş olmasıydı.

Wilson bu işe girişmemiştir. Gerekçesi ise, *gayrı askeri* bölge tesis etmenin, karmaşık tedbir ve düzenlemeleri gerektirmesiydi. (Şüphesiz bu, Ermenistan'a gelişigüzel toprak vermek gibi olmayacaktı). Bu ise Wilson'a göre hem pratik değil hem de gereksizdi. Zira, Sévres Antlaşması'nın 177. maddesi, Türkiye'ye bırakılan topraklardaki bütün "kalelerin" (existing forts) silahsızlandırılmasını öngördüğü gibi, bir "karışıklık" (yani bir Türk saldırısı) halinde, Müttefiklere *müdahale* hakkı veriyordu. Bunun için de bir Müttefiklerarası Kontrol Komisyonu kurulacaktı. Bu sebeplerden dolayı, Wilson'a göre, ayrıca bir de "gayrı askeri bölge" tesisine gerek yoktu.

Burada Wilson'ın peşin hükümlü ve peşin kararlı tutumu bir kere daha ortaya çıkmaktadır. "Gayrı askeri bölge" tesisi, Sévres Antlaşması'nın bir hükmü ve Ermenistan sınırlarının çizilmesiyle birlikte kendisinin hakemliğine, dolayısıyla görevine havale edilmiş bir husus olduğu halde, Wilson *kendi takdiri ile* bu konuyu bertaraf ediyor, fakat *Bitlis ve Muş'un* "Ermeni" olduğunu ileri sürerken ve Trabzon'da ancak bir avuç Ermeni bulunduğu halde, burasını da Ermenistan'a verirken, bütün bu hususları tarafsız bir analizden geçirerek, Sévres Antlaşması'nın mantıksızlığını tartışmaya yanaşmıyordu.

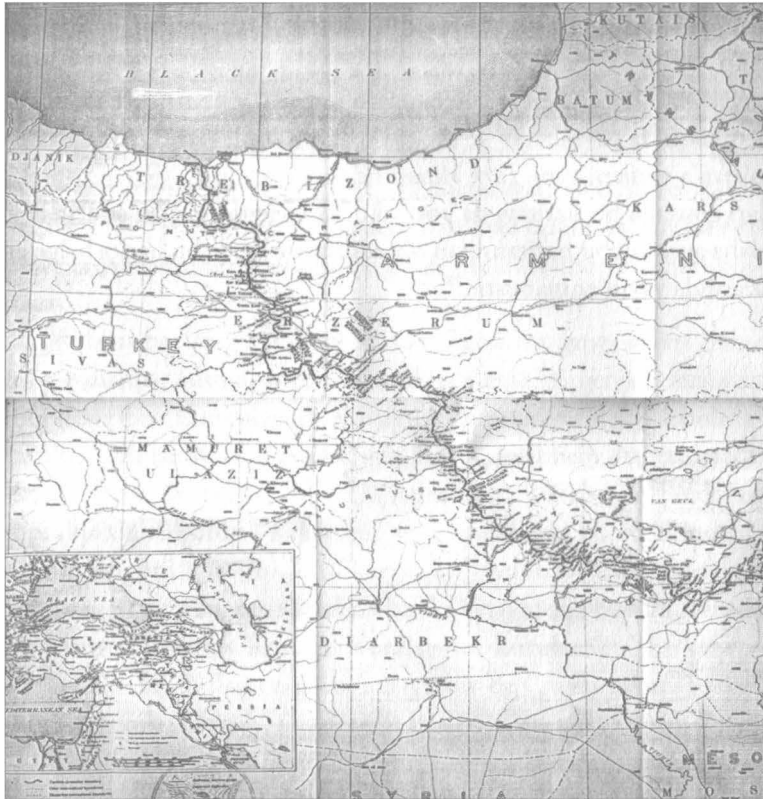
Wilson Raporu'nun ikinci kısmı, doğrudan doğruya sınırı ayrıntılı bir şekilde çizmekteydi.²⁶ Nihayet, bu belgeler artık Tarih'in birer kalıntısından ibarettir. Bizim burada asıl vurgulamak istediğimiz, *Büyük Atatürk*'ün başlattığı *Türk Milli Mücadelesi*'nin ve *Milli Devlet* kurma çabasının daha başlangıcında, Amerika'nın *Türk Milleti*'ne karşı tutumunu ortaya koymak ve bu tutumdan, günümüze bazı ışıklar getirmektir.

Bununla beraber, incelememizin sonuna, yine Amerikan belgeleri arasında yayınlanan ve Doğu Anadolu topraklarımızdan Ermenistan'a verilen, yani *Türk Vatanı*'ndan koparılmak istenen toprakları gösteren bir haritayı da koyduk.²⁷ Belgelerde, çizilen sınırın çok daha ayrıntılı bir haritasından söz edilmekte ise de bu harita belgeler arasında yayınlanmamıştır.²⁸

26 Raporun bu kısmının faksimilesini bu makalenin *Belleten*'de yayımlanan ilk versiyonunda bulabilirsiniz. Rapor'un sınır çizimine ait kısmında, birçok köyler, yerleşimler ve fizikî coğrafya isimleri, o zamanki şekliyle yer almaktadır ve bunlardan bazılarının bugünkü isimlerini ve Rapor'daki telâffuzlarından o zamanki isimlerini dahi tespit etmek kolay değildir.

27 İncelememizin sonunda verdiğimiz harita için bkz. *Papers, 1920*, III'ün sonunda yayınlanmıştır.

28 Bkz. *Papers, 1920*, III, s. 790, 51 no.lu not.

Amerikan belgeleri arasında yayınlanan, Doğu Anadolu'dan koparılıp Ermenistan'a verilmek istenen toprakları gösteren harita

HARBORD MİSYONU NASIL ORTAYA ÇIKTI?*

Bilindiği gibi, Millî Mücadele tarihimizin önemli olaylarından biri de Amerikalı General *James G. Harbord*'ın, "Ermenistan mandası" konusunda, 46 kişilik heyeti ile Doğu Anadolu ve Kafkasya'da yaptığı inceleme gezisi sırasında, 22 Eylül 1919 günü Sivas'ta, Atatürk ile yaptığı 2-3 saatlik görüşmedir.

Atatürk-Harbord görüşmesi konusunda bizde yapılan ilk derinlemesine inceleme, Rahmetli *Fethi Tevetoğlu*'nun *Türk Kültürü Dergisi*'nin 1969 Şubat, Mart, Haziran ve Temmuz sayılarında yayınladığı dört dizilik makalelerdir.¹ Orijinal ve ilginç bir inceleme olan bu makalelerin birincisinde, Tevetoğlu, Harbord Misyonu'nun "Amerikan Senatosu kararı ve ABD Başkanı Wilson'ın emriyle" gönderildiğini söylerken,² aynı birinci makalesinin sonunda da "*Ermeni meselesi hakkında bu heyetin vereceği rapor üzerine daha isabetli bir karar alınması ve hareket olunması Senato'ca kabul olundu*" demektedir.³ Tevetoğlu, konuyu Amerika'da yani yerinde incelemiş olduğu halde, Senato'nun bu kararı için herhangi bir kaynak göstermemiştir.

Diğer taraftan, Tevetoğlu'nun birinci makalesine baktığımız zaman, General Harbord Misyonu'nun Sivas'a gelmesinde, Sivas

* *TTK Belleten*, Cilt LXI, Sayı 232, (1997), s. 701-707.

1 Bu makaleler için bkz. Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi", I, *Türk Kültürü*, Yıl VII, Sayı 76, (1969), s. 257-267; Sayı 77, (1969), s. 321- 334; Sayı 80, (1969), s. 525-545; Sayı 81, (1969), s. 589-603.

2 Bkz. Tevetoğlu, s. 257.

3 Tevetoğlu, s. 266.

Kongresi'nin 9 Eylül 1919 günü Amerikan Senatosu'na gönderdiği ve bir inceleme heyetinin gönderilmesinin istendiği telgrafın,⁴ açıkça ifade edilmemekle birlikte, etkili olduğu izlenimi verilmektedir.

Önce şunu belirtelim ki, 9 Eylül telgrafında belirtilen inceleme isteğinin niteliği ile, biraz aşağıda göreceğimiz üzere, Harbord Misyonu'nun gönderilme amacı ve inceleme konusu arasında hiçbir bağlantı yoktur.

İkinci olarak, General Harbord'ın Sivas'a gelmesinde, Sivas Kongresi'nin 9 Eylül telgrafının etken olduğunu kabul etmek, şu sebepten mümkün olmamaktadır: 9 Eylül telgrafı ile 22 Eylül 1919'da Atatürk-Harbord görüşmesinin arasında 13 günlük bir zaman aralığı vardır. Amerikan Kongresi'nin çalışma prosedürü bakımından, Senato'nun bu telgraf üzerine toplanıp, müzakere edip, karar almasının kaç gün süreceğini hesaplamak güç olmasa gerek. Kaldı ki, bu sırada Amerikan yönetiminde, Kongre çevrelerinde ve kamuoyunda Türkiye hakkında egemen olan havayı da göz önüne alınca, Anadolu'dan gelen böyle bir isteğe, Senato'nun ne derece ilgi göstereceğini de hesaba katmak gerek.

Bütün bunlardan başka, General Harbord'un, meşhur raporunda, Paris'ten Sivas'a gelişine ait açıklamalarını da göz önüne almak gerekmektedir. Harbord, Avrupa'daki Amerikan Kuvvetleri'nin Kurmay Başkanı'dır ve Paris'te bulunmaktadır. Fransa'dan İstanbul'a bir Amerikan savaş gemisiyle gelmiştir. İstanbul'dan trenle Adana'ya gelmiştir. Çünkü Adana Ermeni sorununun bir parçasıdır. Adana'da, Mersin ve Tarsus civarında yapılan incelemelerle iki gün geçirilmiştir. Ondan sonra trenle, Halep üzerinden Mardin'e gidilmiştir. Anlaşıldığına göre, Harbord ve heyetin bir kısım üyeleri, Adana'dan araba ile Ulukışla üzerinden Sivas'a gitmişlerdir. Hal böyle olunca, Sivas Kongresi'nin 9 Eylül telgrafı ile Harbord'ın Sivas'a gelmesi arasında etkin ve mantıklı bir bağ kurmak mümkün olmamaktadır.

Paris Barış Konferansı'na ait ve özellikle Konferans'ta Ermeni Sorunu'nun ne şekilde ele alınıp, konunun ne şekilde geliştiğine

4 Telgrafın metni için bkz. Tevetoglu, s. 262-263; *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919*, II, Washington, D.C.: Government Printing Office, 1934, State Department Publication No. 889, s. 888-889.

dair Amerikan belgelerine baktığımızda, Harbord Misiyonu'nun da ne sebeple ve nasıl ortaya çıktığını kolaylıkla görmekteyiz.

Olayın başlangıcını 1918 Kasım'ına kadar götürmek gerekmektedir. Bir yandan 1915-1918 arasında, Kafkas Cephesi dediğimiz Doğu Anadolu'daki muharebeler dolayısıyla, Ermenistan'daki halka yardım için, Anadolu'da bir süredir faaliyet gösteren, *Ermenistan ve Suriye'ye Yardım Amerikan Komitesi* adlı bir dernek, 1918 Kasım'ında Amerikan Hükümeti'ne başvurup, Ermenistan halkına, bir gemi dolusu yiyecek, giyecek, tarım aletleri ve tohumluk ile, 300 doktor, ilâç ve tıbbî malzeme gönderilmesini istemiş ve Amerikan Hükümeti de bu isteği kabul ederek, geminin Çanakkale Boğazı'ndan geçip yükünü Ermenistan'ın Karadeniz kıyısındaki bir limanına boşaltacağı hakkında İngiltere ve Fransa'yı da durumdan haberdar etmiştir.⁵ Sonradan bu gemilerin sayısı üçe çıkarılmıştır.⁶

Ermenilerin bu durumu, bütün 1919 yılı boyunca Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nı meşgul etmiş görünüyor. Bu arada Başkan Wilson da Albay William N. Haskell'i Ermenistan Yüksek Komiserliği'ne tayin etmiştir. Haskell'in Yakın Doğu Yardım Komitesi'ne 1919 Kasım'ında bildirdiğine göre, yardıma muhtaç ve açlık tehlikesine maruz Ermenilerin sayısı 700-800 bini bulmaktaydı.⁷

1919 Haziran'ından itibaren *Ermeniler* veya *Ermeni Mültecileri* konusu Paris Barış Konferansı'nın gündemine girmeye başlamıştır. Zira, Charles Evans Hughes, Elihu Root, Henry Cabot Lodge, Charles W. Eliot gibi bir takım tanınmış Amerikalıların imzası ile 22 Haziran 1919'da Başkan Wilson'a gönderilen mesajda şu ifadeler yer almaktaydı: “Şuna inanıyoruz ki, parti ve inanç farkı gözetmeksizin bütün Amerikan halkı, Ermeni halkının refahı ile derinden ilgilenmektedir

5 *Papers Relating, 1919*, II, s. 817, Dışişleri Bakanı Lansing'ten Londra Büyükelçisi Laughlin'e 20 Kasım 1918 günlü telgraf. Suriye'ye de yardım yapılmasının sebebi ise, 1915 göçünde Anadolu'dan ayrılan Ermenilerin büyük çoğunluğunun Suriye'de bulunmasıydı.

6 Bkz. *Papers Relating, 1919*, II, s. 819, Washington'dan Londra'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne 16 Ocak 1919 tarihli telgraf.

7 *Papers Relating, 1919*, II, s. 821, Yakın Doğu Yardım Komitesi'nin Dışişleri Bakanı'na raporu (Raporun metni için bkz. s. 821-823).

ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasına intizar etmektedir... Barış Konferansı'nın Ermenistan'ın can çekişmesini durdurmak ve devamıza olan hizmet ve sadakatine karşılık vermek için gereken tedbirleri almayı ilk görev sayacağını ümid etmiştik". Şimdi ise durumun çok daha ivedi hale geldiğini belirten mesaj barışın yapılmasını beklemeksizin gerek Amerika'nın tek başına gerek Müttefiklerin hep birlikte Ermenilerin yardımına koşmasını istemekteydi.⁸

Hughes Committee denen, ünlü Amerikalıların Başkan'a gönderdikleri bu mesaj, Dışişleri Bakanlığı tarafından Paris'teki Amerikan Misyonu'na⁹ gönderilmiş ve ayrıca görüş istenmiştir. Amerikan Misyonu buna 3 Temmuz 1919'da sivil ve asker uzmanlarca hazırlanan bir muhtırayı göndermek suretiyle cevap vermiştir. Muhtıranın hazırlanmasına katkıda bulunanlardan biri de General Harbord idi.¹⁰

Muhtırada¹¹ dikkati çeken başlıca noktalar şunlardı: Bugün Türkiye ve Suriye'de kalan (surviving) Ermenilerin sayısı 2 milyon kadardır. Bunun 750.000'i Türkiye Ermenistan'ındaki evlerini terk eden mültecilerdir ve bunlar çoğunlukla Rusya Ermenistan'ında bulunmaktadır. Dolayısıyla, yaşam sıkıntısının yoğun olduğu yer de bu *de facto Ermenistan Cumhuriyeti*'dir. Sıkıntının sebebi de bunların topraklarının Türkler tarafından ele geçirilmiş ve köylerinin yakılıp yıkılmış olmasıdır. Bu mülteciler, oraların doğma büyüme halkıdır. Türk kuvvetleri ile, bir hayli miktardaki eşkıya, eski Ermeni bölgelerini ve Rusya ve Türkiye Ermenistan'ı arasındaki sınırı hâlâ işgal altında tutmaktadır. Amerikan Gıda İdaresi, Yakın Doğu Amerikan Yardım Komisyonu ve Kafkasya'daki İngiliz askeri makamları tarafından yapılan yardımlarla, açlık tehlikesi büyük ölçüde önlenmiştir. Fakat sorun, bu yardımlarla çözülemez. Çözüm, bunların eski evlerine iade edilmesi ve Türklerin de işgal ettikleri

8 *Papers Relating, 1919*, II, s. 824, Dışişleri Bakan Yardımcısı'ndan Barış Konferansı'ndaki Amerikan Misyonu'na 28 Haziran 1919 tarihli telgraf.

9 Paris Barış Konferansı'ndaki Amerikan delegasyonu, Washington'a gönderdiği telgrafta genel olarak "American Mission" imzasını kullandığı için biz de "Amerikan Misyonu" deyimini tercih ettik.

10 Bkz. *Papers Relating, 1919*, II, s. 826.

11 Muhtıranın metni için bkz. *Papers Relating, 1919*, II, s. 825-826, Misyon'dan Washington'a 3 Temmuz 1919 tarihli telgraf.

yerlerden çıkarılmasındadır. Bütün askerî uzmanların ittifak ettikleri nokta, bu Ermenilere silâh ve malzeme verilse bile, bu halkın, Türklerin ve kendilerini çevreleyen Gürcülerin, vs.nin muhalefeti-ni kendi başlarına önleyemeyecekleridir. Yeni Ermenistan devletine verilmesi düşünülen bölgede, yaklaşık 5 milyon insan bulunacaktır. *Bu miktarın büyük kısmını Türkler, Kürtler ve diğer Hristiyan olma-yan unsurlar teşkil etmektedir.* Bu arazi dağlık olup ulaşım son derece güçtür. Ermenilere muhalif unsurları kontrol altında tutmak için, kuvvetli bir jandarma örgütü gerekecektir ki, Ermenistan'ın böyle bir kuvveti teşkil edebilmesi yılları alır. Yüzbinlerce Ermeni'yi eski yurtlarına iade etmek için de en az 60.000 kişilik bir yabancı kuvvet gerekeceği gibi, Ermenistan'da güvenlik ve korumanın sağlanabil-mesi için de ayrıca en az 30.000 kişilik bir kuvvete ihtiyaç vardır. Nihayet, Ermenistan'ın ekonomik bakımdan kendi kendine yeterli olabilmesi için de *mandater* devletin en az 300 milyon dolar har-caması gerekecektir. Bunun dışında mandater devlet, bu bölgenin karışık ırkları arasında yüzyıllardan beri devam edegelen zıddiyet ve çatışmalarla da uğraşmayı göze almak zorunda kalacaktır. *Kısacası, sorun basit bir mülteciler sorunu değildir. Bu sebeple, sorunların ve tedbirlerin yerinde tespiti için, bölgede tarafsız uzmanlar tarafından derinlemesine bir incelemenin yapılması gerekir.*

Bu muhtıranın altında imzası bulunan, resmî Amerikan Yardım Komisyonu Başkanı Herber Hoover da Amerikan Misyonu'na, kişi-sel görüşü olarak, bu bağımsız Ermenistan'ın ekonomik bakımdan, kendi kendine ayakta durabilmesi için, Ermenistan ile Mezopotam-ya'nın *mandater devlet*'in yönetimine verilmesi gerektiğini bildir-miştir. Böylece Ermenilerin "ticarî yeteneklerini" geliştirmek için bir alan sağlanmış olacaktı.

Görüldüğü gibi, Doğu Anadolu'muzdan Ermenilere, azınlıkta oldukları toprakların verilmesi öngörülürken, bir de ekonomik ba-kımdan sıkıntı çekmesinler diye, petrolün bulunduğu ve Türk ve Araplarla meskün bereketli Mezopotamya'nın Ermenilerin ekono-mik çıkarlarına tahsis edilmesi düşünülmekteydi. Tâbir câizse, bü-tün bunlar, yani bağımsız Ermenistan hayali, bir komedinin senar-yosundan başka bir şey değildi.

Bu muhtıranın gönderilmesinden sonra Amerikan Misyonu, General Harbord ile, Ermenistan sorunu hakkında uzun bir görüşme yaparak, Harbord'ın tavsiyelerini almıştır. Harbord'a göre, Ermeni mültecilere yardım ayrı bir konuydu. Asıl sorun, bu mülteci Ermenilerin eski yerlerine, yurtlarına yerleştirilmesi ve ayrıca, bunların yerlerini yurtlarını işgal edenlerin, oralardan kovulmalarının (expulsion of trespassers) sağlanmasıydı. Bunun için de iki şey gerekliydi: Bir, “tedbirlerin” incelenmesi ve “gerekli kuvvetin” sağlanması; İkincisi de Kongre'nin gerekli ödenek ile, “kuvvet”in kullanılması için yetki vermesi.¹²

Amerikan Misyonu, bu sorunların dışında, bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması ile ilgili *genel siyasal ve ekonomik* sorunları da incelemek üzere *General James G. Harbord*'ın görevlendirilmesini ve bu hususta kendi heyetini kendisinin seçmesi için yetki verilmesini Washington'a teklif etmiş ve Başkan Wilson da 1 Ağustos 1919'da General Harbord başkanlığında bir heyetin “Ermenistan'a gönderilmesi”ne onay vermiştir.¹³

Herbert Hoover'ın, yukarda belirttiğimiz, Ermenistan ile Mezopotamya'nın, aynı mandater devletin yönetimine verilmesine ait teklifinin arkasında yatan fikir, Irak'ın İngiltere'ye daha önceki anlaşmalarla bırakılmış olduğu ve ayrıca, İngiltere'nin bütün 19. yüzyıl boyunca Rusya'nın Kafkasya'daki varlığından “Hindistan Yolu” açısından endişe duyduğu ve hatta bu sırada Kafkaslarda İngiliz kuvvetleri de bulunduğu noktasından hareket etmekteydi ve dolayısıyla, Ermenistan mandasının da İngiltere'ye verilmesi tabii idi. Bu düşüncedeki bir başka gerçek de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni sorununun daha 19. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere tarafından kışkırtılması ve bunun da giderek bir İngiliz-Rus rekabetine dönüşmesi idi. Bütün bu hususların Amerika tarafından bilinmediğini sanmak saflık olur.

12 *Papers Relating, 1919*, II, s. 826-827, Amerikan Misyonu'ndan Washington'a 5 Temmuz 1919 tarihli telgraf.

13 *Papers Relating, 1919*, II, s. 828, Dışişleri Bakanı'ndan Amerikan Misyonu'na 1 Ağustos 1919 tarihli telgraf.

Ne var ki, Harbord Misiyonu'nun gönderilmesi kararı üzerine İngiltere Amerika'yı bir sürpriz karşısında bıraktı. İngiltere 15 Ağustos'tan itibaren Kafkaslardaki kuvvetlerini Batum Limanı üzerinden geri çekmeye başladı. Bu, Ermenistan sorununun yükünü Amerika'nın sırtına yüklenmesiydi. Bu sebeple, İngiliz kuvvetlerinin Kafkasya'dan çekilmemesi için Amerika çok çaba harcadıysa da İngiltere'yi vazgeçiremedi.¹⁴

O kadar ki, Lord Curzon'ın imzası ile 19 Ağustos 1919'da Londra'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne verilen bir notada,¹⁵ İngiltere Başbakanı Bonnar Law'ın Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Ermeni sorununun, "İngiltere'nin değil Amerika'nın sorunu olduğunu" söylediği, İngiltere'nin bu bölgede yani Kafkaslarda artık kuvvet tutamayacağını vurguladığı belirtilerek, "Ermenistan'a bir Müttefik Komiseri'nin gönderilmesinden memnunum" dediği ilâve ediliyordu. İngiltere Başbakanı'na göre, Kafkaslarda asker bulundurmanın masraflarını artık İngiltere sırtında taşıyamazdı. Bu bölgelerin gerektirdiği malî yükleri, Ermenistan halkı için kim "mandater" olacaksa veya olmak istiyorsa, o yüklenmeliydi.

Açıkça görülüyordu ki, İngiltere, Ermenistan sorununun bütün yükünü Amerika'nın sırtına transfer etmek kararındaydı. Bu ise, Amerika'yı ister istemez "Ermenistan mandası" sorunu ile karşı karşıya bırakıyordu. Başka bir deyişle, şimdi General Harbord'ın görevi "Ermenistan mandası" ile ilgili hale gelmekteydi. Nitekim, Harbord Raporu'nun başlığında ve raporun "görev çerçevesi" ile ilgili kısmında "manda" ve "mandater" deyimleri geçmediği halde, raporun ileri sayfalarında, Amerika'nın ismi zikredilmeksizin, bir "mandater"ın Ermenistan için yükleneceği askerî ve malî sorumluluklara ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir.

Bizim, konumuz bakımından belirtmek istediğimiz husus:

1. Harbord Misiyonu'nun temel görevinin, Amerika'nın Sivas Kongresi veya Anadolu'daki Millî Hareket ile herhangi bir şekilde ilgili olmadığını belirtmektir. Başka bir deyişle, General Harbord'ın Sivas'a gelip Atatürk'le görüşmesi, Amerikan Hükümeti'nin millî

14 Bu konuda bkz. *Papers Relating*, 1919, II, s. 828-833.

15 Notanın metni için bkz. *Papers Relating*, 1919, II, s. 832-833.

harekete karşı sempatisinin bir ifadesi olmaktan çok uzaktır. Unutmamalı ki, Amerikan Hükümeti'nin düşündüğü bağımsız Ermenistan'a verilecek topraklarda o sırada, Türk Kuvvetleri egemendir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, General Harbord'ın kendisi, daha Temmuz 1919 başında, önemli sorunun Ermenilere verilecek topraklardaki Türklerin "kovulması" olduğunu söylemişti. Şimdi Harbord için söz konusu olan, Ermenilere verilecek topraklara egemen olan "Millî Kuvvetler" in ve onun liderinin durumunu kontrol etmektir. Yoksa Millî Mücadele'ye karşı bir Amerikan sempatisi söz konusu değildi. Tabii, Harbord ile görüşmesinde Atatürk'ün General Harbord'ı etkilemesi ve hatta Harbord'ın Millî Hareket'e bundan sonra başka bir açı ile bakması, ayrı bir konudur.

2. İngiltere Başbakanı Bonnar Law'ın, Ağustos 1919'da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Ermenistan'a bir "Müttefik Komiseri"nin yani General Harbord'ın gönderilmesinden memnuniyet ifade etmesinden, bu tarihte General Harbord'ın Anadolu'ya hareket ettiği anlaşılmaktadır. Böyle olunca, Sivas Kongresi'nin 9 Eylül 1919 tarihli telgrafının, Harbord Misyonu'nun Sivas'a gelmesinde önemli bir etken olarak değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır.

3. Bütün bu gelişmeler içinde, Amerikan Senatosu'nun, Sivas Kongresi'nin 9 Eylül 1919 telgrafi ile harekete geçmesi de mümkün görülmemektedir. Çünkü General Harbord'ın "Ermenistan"a gönderilmesi Paris'teki Amerikan Misyonu tarafından 5 Temmuz 1919'da Başkan'a teklif edilmiş ve Başkan'ın da bunu onayladığı, Paris'teki Misyona 1 Ağustos'ta bildirilmiştir. Ve bu bildirim yapılırken, Senato'nun vs.nin onayından hiç söz edilmeyip, sadece Başkan'ın onayından söz edilmiştir.

4. Nihayet, General Harbord, Amerika adına gönderilmiş ve Amerika adına görev yapması istenmiş değildir. General Harbord, Paris Barış Konferansı'ndaki "Müttefikler" adına gönderilmiş ve Müttefikler adına görevlendirilmiştir. Bunun içindir ki, General Harbord raporunun "*imzalı*" nüshasını Paris Barış Konferansı'na sunarken, "*imzasız*" bir nüshasını da Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na vermiştir. Eğer Amerikan Senatosu'nun bir kararı söz konusu olsaydı, bunun tamamen aksi olurdu.

AMERİKAN BELGELERİNDE LOZAN KONFERANSI VE AMERİKA*

Yeni Türkiye'nin milletlerarası hayata katılmasının belgesini teşkil eden Lozan Antlaşması'nın hazırlanmış olduğu Lozan Konferansı, Türk-Amerikan münasebetlerinin de ilginç bir safhasına sahne olmuştur. Konferans'ta, birçok meselelerin tartışma ve görüşmelerinde Amerika'nın ileri sürdüğü görüşlerin, bugün aynı nitelikteki meselelerde Amerika'nın almakta olduğu tutumlarla benzerliği dikkat çekici niteliktedir. Bu benzerliği göz önünde tutunca, bugün aynı meselelerde Amerika'nın takip ettiği politikayı anlamak daha kolay olmaktadır.

Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da ne Amerika Osmanlı Devleti'ne ne de Osmanlı Devleti Amerika'ya savaş ilân etmediği için ve sadece Osmanlı Devleti Amerika ile diplomatik münasebetlerini kesmekle yetindiğinden,¹ Lozan Konferansı'na *gözlemci* olarak katıldığı halde, Konferans görüşmeleri esnasında Amerika'nın, zaman zaman gözlemciliğin çok ötesine giden tutumlar içine girip, "aktif" rol oynamasıdır.

Amerika'nın bu niteliği dolayısıyla, başta İngiltere olmak üzere, gerek Müttefikler (İngiltere, Fransa ve İtalya), gerek Türk delegasyonu ve İsmet (İnönü) Paşa, Amerika'nın Konferans'taki ağırlığını

* *ITK Belleten*, Cilt LV, Sayı 213, (1991), s. 484-527.

1 Osmanlı Devleti'nin Amerika ile diplomatik münasebetlerini kestiğine dair 20 Nisan 1917 tarihli bildirimin metni için bkz. J. C. Hurewitz, *The Middle East and North Africa in World Politics - A Documentary Record*, II. s. 1914-1945, New Haven ve London: Yale University Press, 1979, s. 97.

kendi taraflarına çekmek için çok çaba harcamışlardır.² Bu husus İsmet Paşa'nın Amerikan delegasyonu ile yaptığı temaslarda çok daha belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nda "kapitülasyonlar" konusunda tam bir inatla direnme göstermesine rağmen, Amerika'nın kapitülasyonlar üzerindeki hassasiyeti dolayısıyla, bu devleti kendi yanına çekmek için, onunla ayrı bir *Dostluk ve Ticaret Antlaşması* yapmak istemiş ve ilk günden itibaren de bu konuda her fırsatı kollamaya çalışmıştır. İsmet Paşa'nın, Lozan Konferansı'nda, Avrupa'nın klâsik diplomasisine ve özellikle Avrupa emperyalizmine bulaşmamış olan Amerika'nın desteğini aradığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan da Amerika'nın zayıf tarafı olan ekonomik imtiyazları ve *Açık Kapı* ilkesini kullanmaya çalışmıştır.

Amerika Lozan Antlaşması'nın imza etmeyeceğinden, bu Antlaşma'da Müttefikler'in elde ettiği her şeyi, Türkiye ile imzalayacağı ikili anlaşmaya geçirmek niyetindeydi. Bu sebeple, Türkiye'nin bu politikasını fark ettiğinden ve daha ilk günden itibaren Müttefikler'e, Türkiye ile genel barış antlaşması imzalanmadıkça Türkiyeye ile ayrı bir anlaşma yapmamayı vaad ettiğinden, *Türk-Amerikan Antlaşması*, ancak Konferans'ın son günlerine doğru gerçekleşme yoluna girmiştir. Bu incelememizin konusu, Amerika'nın Lozan Konferansı'ndaki genel tutumu olduğundan, Türk-Amerikan Antlaşması'nı bu incelemenin çerçevesi içine sokmayıp, bunu başka bir incelemenin konusu yapacağız.

Diğer taraftan, Amerikan delegasyonu Müttefikler'in ve özellikle İngiltere'nin dümen suyuna girmemeye dikkat etmiş ise de birçok konularda Konferans'ın havasını takip edebilmek için, Lord Curzon ile devamlı temas halinde olmuştur.

Nihayet son bir nokta olarak şunu belirtelim ki, açıklamalarımız esas itibariyle, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1923* (Washington, D.C., U.S. Government Printing

2 Bu konuda Londra Büyükelçisi Harvey'den Dışişleri Bakanlığı'na 18 Ekim 1922 tarihli ve 470 sayılı telgraf için bkz. *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1923*, II, Washington D.C., Government Printing Office, 1938, s. 881-883. Bundan sonra bu kaynağı "*Papers, 1923, II*" şeklinde zikredeceğiz.

Office, 1938) adlı belgeler kitabının II. Cildinde, Lozan Konferansı ile ilgili olarak yayınlanmış belgelere dayanmakta olup, Lozan Konferansı tutanakları dahil, diğer bazı kaynaklarla da desteklenmeye çalışılmıştır.

Amerikan Politikasının Genel İlkeleri

Amerika'nın, Lozan Konferansı toplanmadan önce, Müttefikler tarafından Konferans'a davet edilmesi üzerine,³ Amerika, genel politikasının esaslarını üç belgede toplamıştır. Bunlardan biri, Amerika'nın, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya verdiği 30 Ekim 1922 tarihli *muhtıra* (aide-mémoire); ikincisi, Amerika'yı yakından ilgilendiren konulardaki Amerikan Hükümeti görüşlerini ayrıntılı bir şekilde belirten ve Londra, Paris ve Roma büyükelçilerine gönderilen, yine 30 Ekim 1922 tarihli *talimatı* ve üçüncüsü de, Amerika'nın son derece ehemmiyet verdiği *Boğazlar Meselesi* hakkında, Amerikan Bahriye Bakanlığı'nda hazırlanmış olan 10 Kasım 1922 tarihli ve "Politika Tavsiyeleri" başlığını taşıyan belgedir. Bu sonuncu belgeyi, Boğazlar Meselesi konusuna girdiğimizde ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Müttefikler'e verilen 30 Ekim 1922 tarihli muhtırada,⁴ Amerika, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olmadığından ve Lozan Konferansı da Müttefikler, Türkiye ve Yunanistan arasındaki savaş halini sona erdirmeye amacını güttüğünden, Amerika'nın, "siyasî ve mülkî düzenlemelerin" sorumluluğunu üzerine almayı arzu etmediği belirtilmekle beraber, bunun, Amerika'nın kendi çıkarlarını göz ardı ettiği anlamına gelemeyeceği, Amerika'nın Yakın Doğu'da birçok menfaatleri buluşması hasebiyle, Konferans'a "gözlemci" olarak katılacağı bildirilmekteydi. "Gözlemci" deyimine de bir açıklık veren muhtıra, Amerikalı gözlemcilerin görüşmelere katılmakla birlikte, gerektiğinde Amerikan çıkarlarını savunmak için söz alacaklarını da belirtiyordu.

Muhtıra, Amerika'nın ilgilendiği konuları birer birer saymakla beraber, ilginçtir, en fazla "ticaret serbestisi", yani *Açık Kapı* ilkesi

3 Davet için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 889.

4 Muhtıra'nın metni için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 884-885; Hurewitz, II, s. 313-314.

üzerinde duruyor ve bu bakımdan da Türk topraklarını nüfuz bölgelerine ayıran ve İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 24 Nisan 1920'de imzalanmış olan San Remo anlaşmasını, *Açık Kapı* ilkesine aykırı bulunduğunu bildiriyordu.

Aynı 30 Ekim günü Londra, Paris ve Roma büyükelçiliklerine gönderilen *talimat*'da,⁵ Amerika'nın ilgilendiği meseleler ve bu meselelerdeki Amerikan Hükümeti'nin görüşleri açıklanmaktaydı. Bu görüşler şöyle sıralanıyordu:

1. Amerika Birleşik Devletleri, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olmadığından, Türkiye ile yapılacak barış antlaşmasını imzalamakla beraber, Müttefikler'in Türkiye ile görüşmeleri, Amerika'nın da çıkarlarını göz önünde tutmadan yürütmeleri imkânsızdır.

2. Aksi yolun takip edilmesi, Amerika'yı bir *olup-bitti* karşısında bırakmak olacaktır. Bu ise Amerika'yı, Müttefikler'in elde ettiği avantajların gerisinde bırakacaktır.

3. Bundan dolayı, aşağıdaki hususlara karar verilmiştir:

a. Amerikan çıkarlarının niteliği ve kapsamı konusundaki açıklamaları ihtiva eden bir muhtıra, esasen İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerine sunulacaktır.

b. Çıkarlarımızın korunması için gözlemcilerimiz, gereken her anda müdahalede bulunacaklardır. Keza, kapitülasyonlara saygı, eğitim kurumlarının korunması, vs. gibi konularda Müttefikler'le ortak çıkarlarımız olursa, gözlemcilerimiz derhal görüşlerini açıklayacaklardır.

c. Amerikan çıkarlarının korunması için Türkiye ile ilk fırsatta bir antlaşma yapacağız. Böyle bir antlaşmanın müzakerelerine başlanmasını mümkün kılacak garantiler Türkiye tarafından verilir ve-
rilmez, delegasyona da tam yetki verilecektir.

Talimat'da Amerika'nın çıkarları şu şekilde belirtilmekteydi:

Kapitülasyonlar: Dışişleri Bakanlığı, Türklerin kapitülasyonların devamına şiddetle muhalefet etmesini anlayışla karşılamakta ve Müttefikler'in de Amerika için değeri olmayan tavizler karşılığında

5 *Talimat*'ın metni için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 886-888; Joseph C. Grew, *Turbulent Era (A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945)*, I, Boston: Houghton Mifflin Co., 1952, s. 481-485; Hurewitz, II, s. 314-316.

bir takasa gideceğini tahmin etmektedir. Bununla beraber, Amerika, Amerikan vatandaşlarının korunması için kapitülasyonların devamında ısrar etmelidir. Eğer Amerikan teşebbüslerinin (enterprises) korunmasında sağlam garantiler elde edilebilirse, vergiler, gümrük resimleri gibi konularda bazı tavizler verilebilir.

Amerika'ya Ait Hayır, Eğitim ve Din Kurumlarının Korunması: Bâb-ı Âlî'nin 1907'de kabul ettiği liste güncel hale getirilmeli ve Türkiye bunları tanıyarak, bu kurumların mülkiyet hakları kabul edilmeli, 1914'de kapatılmış olan kurumların yeniden açılmasına ve yeni okulların faaliyete geçirilmesine, buralarda İngilizcenin kullanılması ve vergilendirme ve gümrük resmi bakımından bunların Osmanlı kurumlarının ayrıcalıklarından yararlanmasına izin verilmelidir.

Amerikan Ticari Menfaatlerinin Korunması: Amerika'nın, Ağustos 1920'de Sèvres'de imzalanan Üçlü Anlaşma ile Müttefikler'in nüfuz bölgeleri elde etmelerine karşı olduğu belirtiliyor ve *Açık Kapı* ilkesinin devam ettirilmesi ve vergilendirme bakımından kapitülasyon sistemi terkedilecek olursa, o zaman tatmin edici garantilerin sağlanması isteniyordu.

Zararların Tamiri: Burada, 1914'den sonra Türk makamlarının "gayrı hukukî" (illegal) hareketlerinden doğan zararların (?) tazmini öngörülmekteydi.

Azınlıkların Korunması: *Talimat*'da üzerinde en fazla durulan konulardan biri buydu. 1915 "tehcir"inden sonra Anadolu'da çok az sayıda Hristiyan kaldığı için, bu geride kalanların korunması hususunda "etkin" bir formül bulmanın zor olacağı söyleniyordu. Anadolu'daki Hristiyan azınlıklar ile Yunanistan'daki Müslüman azınlıklar için de en iyi formülün bunların mübadelesi olduğu söylenmekle beraber, İstanbul'daki Hristiyan azınlık meselesinin Amerika için özel bir ilgi konusu olduğu ve bu sebeple de bunların korunması için gerekli etkinin kullanılacağı belirtiliyordu.

Ermeni meselesinde ise, Ermenilere bir "yurt" (homeland) sağlanması meselesinin ortaya atılabileceği; lâkin Rusya'da şartların düzelmesinden sonra, "Rusya Kafkasları"nın, Türkiye'den ayrılan Ermeniler için en iyi sığınma yeri olacağı ifade ediliyordu.

Boğazlar Meselesi: Amerika, Boğazlar'ın savaş halindeki statüsü ile ilgili değildir. Ve özellikle, Avrupa'nın büyük devletlerinin veya Türkiye'nin "muharip" oldukları durumlara bulaşmak istememektedir. Fakat Amerika, barış zamanında Boğazlar'ın ticaret ve savaş gemilerine açık olması ve bu gemilerin İstanbul'a ve Karadeniz'e geçmeleri için etkin garantilerin sağlanması ile özellikle ilgili bulunmaktadır. Amerika'ya göre, Karadeniz bir ticaret yolu idi ve sadece Türkiye ve Rusya'nın kontrolü altında olamazdı.

Milletlerarası Mali Kontrol: Bu kısımda, Düyun-u Umumiye idaresinden ve bu konudaki milletlerarası komisyondan söz edilerek, Türkiye'nin Amerika'dan borç istemesi halinde, bu borcun Düyun-u Umumiye ile konsolide edilerek, Amerika'nın da Düyun-u Umumiye Komisyonu'na katılmasının sağlanması istenmekteydi.

Arkeolojik Araştırmalar: Türkiye'de arkeolojik araştırmalar yapmaları için Amerikan kurumlarına izin verilmesi üzerinde ısrarla durulmaktaydı.

Diğer Konular: Amerikan Hükümeti'nin Türkiye ile tabiiyet ve posta anlaşmaları da yapmak istediği bildirilmekteydi.

Talimat'in sonunda, Boğazlar'ın serbestisi ile azınlıkların korunmasına verilen ehemmiyet bir kere daha vurgulandıktan sonra, Türkiye ile ayrı bir antlaşma arzusu da belirtiliyor ve Yakın Doğu'yu bir savaş alanı haline getiren ve diğer devletler arasında mevcut olan rekabetlere bulaşılmaması özellikle tavsiye ediliyordu.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nca gözlemci delegasyona verilen talimatın ana noktaları bunlar olmakla beraber, müzakerelerdeki gelişmeler hakkında Washington'a devamlı bilgi verilmesi de istenmekteydi.

Konferans'ın Açılması ve Amerika'nın Statüsü

Yukarda da belirttiğimiz gibi, İngiltere ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, daha baştan itibaren Amerika'yı yanlarına çekme çabası içinde olmuşlardır. Nitekim, Amerika'nın Londra Büyükelçisi Harvey, 30 Ekim tarihli muhtırayı Lord Curzon'a verdiğinde, Curzon, Amerika'nın Konferans'a katılmasından çok memnun olduğunu söylemiş

ve Amerikan gözlemci heyetinin, bütün oturumlara katılmasını, gerektiğinde Amerikan görüşlerini bildirmesini ve keza, Amerika bakımından gerekli bilgileri almasını istemiştir.⁶

Amerikan Hükümeti, 14 Kasım'da, Lozan Konferansı'nda gözlemci heyeti olarak, Roma Büyükelçisi Richard Washburn Child ile Bern Orta-Elçisi Joseph C. Grew'yu görevlendirmiş ve durumu, yine aynı gün Müttefikler'e, yani İngiltere, Fransa ve İtalya'ya bildirmiştir.⁷ Heyete ayrıca yardımcılar ve sekreteryaya da verilmiştir.

Gözlemci heyetinin tayin edildiğinin hemen ertesi günü heyete verilen talimatta, 30 Ekim 1922 günlü talimat hatırlatılarak, "Sadece gözlem yapıp rapor edeceksiniz. Talimat almadan herhangi bir bağlayıcı tutum almayacaksınız" deniyordu.⁸ Dışişleri Bakanı Hughes, delegasyona 20 Kasım'da verdiği yeni bir talimatta ise, gözlem heyetine dahil olanların, hiçbir şekilde Konferans'ta Komisyon veya Komite başkanlığı almamalarını tembih ediyordu.⁹

Amerika'nın bu tutumuna rağmen, Konferans'ın açılış töreninin yapıldığı 20 Kasım günü, törenlerden sonra, İngiliz delegasyonundan Harold Nicholson, Amerikan gözlemci heyetinden Grew'yu telefonla arayarak, üç davetçi devletin (İngiltere, Fransa ve İtalya) sekreterleri bir toplantı yapacaklarından, Amerika'nın Konferans'taki statüsünün ne olmasını istediklerini Grew'ya sormuş ve o da, Amerikan delegasyonu müzakerelere herhangi bir şekilde katılmayacak ve antlaşmayı imza etmeyecek ise de, Konferans'ta tam temsil yetkisine sahip olduklarını, Konferans masasına diğer katılanlarla birlikte tam eşitlik içinde oturmak istediklerini, dolayısıyla kendilerine buna göre yer verilmesi gerektiğini söyleyince, Nicholson buna çok sevinmiş ve "*Biz sizin gözlemci olarak Konferans*

6 Harvey'den Washington'a 31 Ekim 1922 günlü ve 499 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 890-891.

7 Bu notalar için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 897-898.

8 Dışişleri Bakanı Hughes'dan Child'a 15 Kasım 1922 günlü ve 175 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 898-899.

9 Hughes'dan Child'a 20 Kasım 1922 günlü ve 2 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 889.

masasından uzakta kalmanızdan korkmuştuk. Şimdi mesele bir hayli kolaylaştı. Yaşasın!” diye bağirmiştir.¹⁰

Amerikan Hükümeti’nin İngiltere’ye daha önce yaptığı açıklamalara rağmen, Nicholson’ın Grew’dan hâlâ “statü” meselesini sorması ilginçtir. Nitekim, Lord Curzon 21 Kasım sabahı Amerikan delegasyonunu kabul ettiğinde, *iki delegasyon’un her meselede iş birliği yapması* gerektiğini söylüyordu.¹¹

Curzon bununla da yetinmeyerek, Child’ın 23 Kasım günü kendisiyle yaptığı görüşmede, Konferans’ın havası ile, Açık Kapı, Azınlıklar gibi konularda diğer Müttefikler’in düşüncelerini naklettikten sonra, Amerikan delegasyonundan kendisiyle *iş birliği* yapmasını özellikle istemiştir (urged).¹²

Bununla beraber, Amerikan delegasyonu başkanı Child, 20 Kasım’da Konferans’ın açıldığının hemen ertesi günü, 21 Kasım sabaha yapılan Konferans genel oturumunda söz alarak, şu açıklamayı yapma gereğini duymuştur: “*Sayın Başkan... Amerikan heyetinin Konferansça ve Konferans Sekreterliğince de paylaşılmış olduğunu sandığı görüşü şöyledir. Amerika Birleşik Devletleri temsilcileri, genel oturumlarda, Komisyonların ve alt-komisyonların oturumlarında hazır bulunmak ve öteki temsilcilerle aynı eşitlik düzeyinde görüşünü söylemek hakkı olan temsilcilerin durumundadırlar. Amerikan Temsilci Heyeti ne oy kullanmak hakkı ne başkanlık ne de başka bir konuya ilişkin herhangi bir görev yüklenmek, herhangi bir anlaşmaya ya da bir rapora imza koymak istemektedir.*”¹³

Bununla beraber, Konferans’ın kesilmesi ve adli kapitülasyonlar konusunda göreceğimiz gibi, Amerika’nın tutumu zaman zaman “gözlemcilik”i çok aşacak ve “aracılık”a kadar varacaktır. Zira, Amerika Lozan Barış Antlaşması’nı imzalayacak olmamakla

10 Grew, I, s. 490.

11 Grew, I, s. 491.

12 Grew, I, s. 496.

13 Seha L. Meray (Çev.), *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar - Belgeler*, Takım I, Cilt I, Kitap I, Ankara: SBF Yayını, 1969, s. 10 (Bu kaynağı bundan sonra *Lozan Konferansı* şeklinde zikredeceğiz); Child ve Grew’in Washington’a 21 Kasım 1922 günlü telgrafi için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 900.

beraber, kendisini ilgilendiren konularda, Müttefikler'in elde ettiği avantajları, kendisinin Türkiye ile yapacağı anlaşmaya aynen geçirmek istiyordu. Bu da ister istemez Müttefikler'le bir iş birliğini gerektirmektedir.

İlk Türk-Amerikan Temasları

Lozan Konferansı'nda Türk ve Amerikan heyetleri arasındaki ilk temaslar, Türk delegasyonunun danışmanlarından ve son Osmanlı Meclis-i Mebusan Başkanı Celâleddin Arif Bey ile olmuştur.¹⁴ Celâleddin Arif Bey, Ankara Hükümeti'nin Roma temsilcisi iken, kendi teşebbüsü ile, 15 Kasım'da, Roma'da, Child ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede özellikle kapitülasyonlar üzerinde duran Celâleddin Arif Bey, Türkiye'nin kapitülasyonları kaldırmaya kesin kararlı olduğunu, lâkin herhangi bir "dost" ülkeye, kapitülasyonlar yerine tatminkâr garantiler verilebileceğini, kapitülasyonlar konusunun Ankara Hükümeti ile Büyük Millet Meclisi için bir haysiyet meselesi teşkil ettiğini, Amerikan misyonları ile din kurumlarının daha önce elde ettikleri garantilerin genişletilebileceğini, keza azınlıklar meselesinin de Türkiye için hassas bir konu olduğunu belirttikten sonra, Lozan Konferansı'nda İngiltere Türkiye'ye karşı düşmanca bir tutum alacak olursa, "Türklerle Slavların bir işbirliğine zorlanabileceğini" söylemiştir. Celâleddin Arif Bey, Türkiye'nin malî meseleleri dolayısıyla da Birleşik Amerika'nın "dostane tutumuna" "âcil ihtiyacı" olduğunu söyleyince Child, barış görüşmelerinin Türkiye ile Amerika arasındaki müstakbel münasebetleri mühim ölçüde etkileyeceğini bildirmiştir.¹⁵

Celâleddin Arif Bey'in Child ile ikinci görüşmesi 22 Kasım'da Lozan'da olmuş ve konu yine kapitülasyonlar üzerinde

14 Celâleddin Arif Bey hakkında bkz. *Nutuk-Söylev*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1989 (3. Baskı), Cilt I, s. 565-570 ve Cilt II, s. 633-641. Ayrıca bkz. Dr. Rıza Hur, *Hayat ve Hâtıratım*, Cilt 3, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1968, s. 1133-1134.

15 Child'dan Washington'a 15 Kasım 1922 günlü ve 226 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 1040-1041.

yoğunlaşmıştır.¹⁶ Ayrıca, Ermeni meselesi, Musul petroleri, Türkiye'deki Amerikan hayır kurumları, arkeolojik araştırmalar gibi konular da Celâleddin Arif Bey'in üzerinde durduğu konular olmuştur. Child'a göre, Türk heyeti, manda sistemi ve nüfuz alanları konusunda Amerika'dan emin olmak istemekteydi.

Celâleddin Arif Bey'in Child ile bu ikinci görüşmesi üzerine Washington kendisi hakkında bilgi isteyince, Amerikan delegasyonu Celâleddin Arif Bey hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: Celâleddin Arif Bey Ankara Hükümeti'nin Roma'daki temsilcisidir. Kendisi Cenova Konferansı'na da katılmış ve Rusya konusunda yapılan müzakerelerde çok etkili olmuştur.¹⁷ Lozan'da ise, Türk heyetine danışmanlık yapmaktadır. Kolay tâviz vermeyen bir tip olarak bilinmekte ve Ankara'daki Meclis tarafından, İsmet Paşa'nın fazla tâviz vermesini önlemek için gönderilmiş bulunmaktadır.¹⁸

Bu ilk temaslardan sonra, İsmet Paşa'nın, Child ile ilk görüşmesini 27 Kasım günü ve kendisinin müracaatı üzerine yaptığı anlaşılmaktadır.¹⁹ Konu esas itibarıyla kapitülasyonlar olduğu için, bu görüşmeye aşağıda değineceğiz.

Kapitülasyonlar ve Amerika

Lozan Konferansı'nda Türk delegasyonunun en çok direndiği konulardan biri kapitülasyonlardı. Ankara'daki Millî Hükümet, kapitülasyonların kaldırılmasında kesin kararlı idi. Türklerin bu konudaki

16 Lozan'daki delegasyondan Washington'a 22 Kasım 1922 günlü ve 8 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 900-902 ve Grew, I, s. 492-493. Grew, Celâleddin Arif Bey'in ismini "Cemaleddin Arif" Bey diye vermektedir.

17 Celâleddin Arif Bey 1921 yılı sonlarında, Câmi Bey'in yerine Ankara Hükümeti'nin Roma temsilciliğine tayin edilmiş ve 1922 Nisan'ında Cenova'da toplanan Dünya Ekonomik Konferansı'nda aktif bir rol oynamıştır. Bu konuda bkz. Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1986, s. 192-193.

18 Delegasyondan Washington'a 29 Kasım 1922 günlü ve 36 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 909-910.

19 Amerikan delegasyonundan Washington'a 27 Kasım 1922 günlü ve 25 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 906-907; Grew, I, s. 502.

duyguları o derece kesin idi ki, egemenlik haklarını sınırsız bir şekilde kullanmaya alışmış diğer ülkelerin antlaşmalarla kabul ettiği egemenlik sınırlamalarını bile kabul etmemekteydiler.²⁰

Görünen odur ki, Müttefikler de Lozan'a gelirken, kapitülasyonların devam ettirilemeyeceğini onlar da anlamışlardı. Çünkü Millî Hükümet bu konudaki kararlılığını, bütün Millî Mücadele boyunca her vesilede göstermişti.²¹

Lâkin aynı şeyi Amerika için söylemek mümkün değildi. Amerika Dışişleri Bakanlığı'nın Müttefikler'e verdiği 30 Ekim 1922 tarihli muhtırasında ve yine aynı gün bu ülkelerdeki büyükelçilerine verdiği *talimat*'da da görüldüğü üzere, Amerika, kapitülasyonların devam ettirilmesine birinci derecede ehemmiyet vermekteydi. Hem de Müttefikler'in kendisini uyarmalarına rağmen. Lord Curzon 30 Ekim akşamı Amerika Büyükelçisi Harvey'e²² ve Poincaré de Büyükelçi Herriok'e,²³ Ankara'nın bu konudaki kararlılığını ve kapitülasyonları devam ettirmenin kolay olmayacağını söylemişlerdir. Ne var ki, Amerikan Hükümeti, "antlaşmaların kutsallığı" ilkesine ve Osmanlı Devleti ile imzaladığı anlaşmaların yürürlükte olduğu iddiasına dayanarak, elde ettiği kapitülasyon haklarını sürdürmek istemiştir.

Celâleddin Arif Bey, daha Konferans'ın ilk gününde, 21 Kasım'da, Amerikan başdelegesi Child ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin, yabancıların ve yabancı malları ile ticaretinin korunması için tatmin edici düzenlemeler yapabileceğini, lâkin "kapitülasyon" adının kesinlikle ortadan kalkması gerektiğini söylemiştir.²⁴ Bu konuşma üzerine Washington, 27 Kasım'da Child'dan, yabancıların korunması

20 Delegasyondan Washington'a 17 Aralık 1922 günlü ve 120 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 925-927.

21 Atatürk'ün 13 Haziran 1921 günü Ankara'da Franklin Bouillon'a söylediklerinde ve yine 1921 Şubat ve Mart'ında Bekir Sami Bey'in Londra'da imzaladığı anlaşmalar Atatürk'ün tepkisinde görüldüğü gibi.

22 Harvey'den Washington'a 31 Ekim 1922 günlü ve 499 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 890-891.

23 Herrick'ten Washington'a 2 Kasım 1922 günlü ve 443 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 891-892.

24 Grew, I, s. 492-493.

hususunda Türk Hükümeti'nin "kafasındakileri" öğrenmesini istemiştir.²⁵ İlginçtir, İsmet Paşa da aynı 27 Kasım günü Child ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede İsmet Paşa, Türkiye'nin kendi işlerini kendisinin yönetmesi prensibi konusunda, hükümetinin talimatının çok sıkı olduğunu bildirerek, Türkiye'de çok canlı bir milliyetçilik duygusunun mevcut olduğunu, Türkiye'deki adli sistem bakımından da yabancıların güvenlikleri açısından endişe edilecek bir durum olmadığını belirterek, kapitülasyonlarda ısrar edilmesi-nin, Türk-Amerikan görüşmelerini engelleyebileceğini söylemiştir.²⁶ İsmet Paşa, Türkiye'nin kanunlarında, yabancıların korunması meselesinde endişe yaratacak hiçbir hususa imkân verilmeyeceğini söyleyince, Amerikalılar kendisine, tatbikatın ve yönetmenin kanunlar kadar mühim olduğunu hatırlatmışlardır.²⁷

Kapitülasyonlar konusu, "Yabancılar Uygulanacak Rejim"i tartışmakla görevli II. Komisyon'un 2 Aralık 1922 günlü oturumunda ele alınmıştır. Müttefik delegeleri, Başkan Marki Garroni (İtalya), Lord Curzon (İngiltere) ve Barrère (Fransa) tarafından, söz birliği etmişçesine hararetli bir şekilde savunulmuştur. Bu şekilde İsmet Paşa ile Müttefikler arasında tam bir söz ve fikir düellosunun başladığı bir sırada Child söz almıştır.

Kısa ve yumuşak bir konuşma yapan Child, Amerika'nın, Müttefikler'in görüşüne katılmak zorunda olduğunu söylemekle beraber, konunun her iki tarafın da çıkarına olduğunu, ortak çıkarlar için bir çözüm ne kadar erken bulunursa, Konferans için o kadar iyi olacağını bildirmiştir.²⁸

Kapitülasyonlar tartışmasının ilginç bir safhası da "Yerleşme Hakkı ve Yargı Rejimi Bakımından Yabancıların Durumu"nu ele alan 1. Alt-Komisyonunda cereyan etmiştir. Komisyonun 7 Aralık 1922

25 Washington'dan Lozan'daki delegasyona 27 Kasım 1922 günlü ve 10 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 907-908.

26 Child-Grew'dan Washington'a 27 Kasım 1922 günlü ve 25 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 906-907.

27 Grew, I, s. 502.

28 *Lozan Konferansı: Tutanaklar- Belgeler*, Takım I, Cilt 2, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1971, s. 5-6.

tarihli oturumuna, kapitülasyonlardan yararlandıklarını ileri süren Belçika, Danimarka, İspanya, Norveç, Hollanda ve İsveç temsilcileri de alınmış ve bunlar da görüşlerini açıklamışlardır.²⁹ Fakat bu temsilcilerden en hızlısı İspanya temsilcisi M. de Reynoso olmuş ve kapitülasyonları savunmak için uzun ve harareti bir konuşma yapmıştır. Grew, Reynoso için şöyle demektedir: “...Fakat İspanyol temsilcisi, Majesteleri İspanya Kralı’nın, kapitülasyonların ilgasına dair hiçbir şey işitmek istemediğini sert bir şekilde söylemiştir”.³⁰

Amerikan delegasyonunun 2 numarası Grew, bunları dinledikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “*Herkes kapitülasyonların gitmesi gerektiğini biliyordu. Dolayısıyla, bunların devam ettirilmesinde ısrar etmek yerine tatminkâr garantilerin elde edilmesine çalışılmalıydı*”.³¹

Görülüyordu ki, Amerikan delegasyonu, Türk görüşüne yatkın bir hale gelmeye başlamıştı. Nitekim, özellikle adli kapitülasyonlar ve genellikle de kapitülasyonlar konusunda Washington’a çekilen bir telgrafta,³² kapitülasyonlara sahip bütün ülkelerin Türkiye ile bir uzlaşma aradıkları belirtilerek, Türklerin isteklerine karşı konulması halinde, “*Ankara Hükümeti’nin antipatisi bize yönelecektir ve Türkiye’de halkın tümü Türk Hükümeti’ni ciddi bir şekilde desteklediğinden, neticede, kapitülasyonlara sahip ülkelerin elde ettikleri ile yetinmek zorunda kalacağız*” deniliyor ve şu teklif ileri sürülüyordu:

“*Buna karşılık, Türk milletinin durumunun artık eskisi gibi olmadığı kabul ettiğimizi gösterirsek, Türklerin dostluk duygularının Birleşik Devletler’e yönelmesini teşvik etmiş olacağız. Bu duygulardan, Türk liderlerinin, Amerikan sermayesinin Türkiye’de geniş yatırımlar yapma arzularından ve bu yatırımlara teşvik vermeye hazır olmalarından yararlanacak olursak, Türklerin isteklerine ısrarlı bir şekilde anti-patik davranmamış ve sonunda yine onların isteklerini kabule mecbur kalmamız halinden, çok daha iyi şartlar elde etme imkânına sahip*

29 Bu konuşmalar için bkz. *Lozan Konferansı*: Takım I, Cilt 2, s. 81-85.

30 Grew, I, s. 510-511.

31 Grew, I, s. 511.

32 Delegasyondan Washington’a 17 Aralık 1922 günlü ve 120 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 925-927.

olacağız... Bu suretle, kendimiz için esaslı yararlar sağlamanın ötesinde, biz inisiyatifî ele alarak Türklerin kayıtsız-şartsız egemenliğini ve kapitülasyonların kaldırılmasını kabule hazır olduğumuzu açıklayacak olursak, Türkiye'deki yabancıların lehine olarak, yönetici sınıflar üzerindeki nüfuzumuzu da arttırmış olacağız”.

İsmet Paşa 21 Aralık 1922 günü Amerikalı gazetecilere yaptığı açıklamada, Ankara'dan aldığı talimata dayanarak, Türkiye'deki bütün Amerikan eğitim ve din kuruluşlarının güvenlik içinde faaliyetlerine başlayabileceğini bildirirken,³³ Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan Lozan'daki delegasyona 22 Aralık'ta çektiği telgraf, delegasyon için soğuk bir duş olmuştur. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na göre,³⁴ Türklere, kendi görüşlerine sempati duyulduğunun ve kapitülasyonların kaldırılmasına Amerika'nın hazır olduğunun belirtilmesi, *ihtiyatlı* bir politika değildi. Türkiye, Amerika'nın gücünü biliyordu ve ekonomik kalkınmasında Amerika gibi bir tarafsız ülkenin malî yardımı almak zorundaydı. “*Amerika, teşebbüslerinin ve Amerikan vatandaşlarının, temel haklarını (?) kullanmasında tatminkâr garantiler elde etmeden, mevcut haklarından vazgeçemezdi*”.³⁵ Dolayısıyla, delegasyona, Müttefikler'le beraber hareket etme talimatı veriliyor; fakat Müttefikler'in tâviz vermeleri halinde, onları aynen takip etmeyip, tâviz konusunda ihtiyatlı hareket etmeleri isteniyordu.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın bu sert tutumuna karşılık, İsmet Paşa, kapitülasyonlar konusunda çok daha sert bir tutum almıştır. II. Komisyon'un 28 Aralık 1922 sabahı yaptığı oturumda, özellikle adli kapitülasyonlar söz konusu olurken, İsmet Paşa tâviz vermez bir tutum alarak, Türkiye'deki yabancıların statüsünün, ancak dâhili kanunlar ve yönetim tarafından düzenlenebileceğini bildirmiştir.³⁶

33 Delegasyondan Washington'a 21 Aralık günlü ve 141 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 931.*

34 Dışişleri Bakanı Hughes'dan delegasyona 22 Aralık 1922 günlü ve 63 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 931-933.*

35 *Papers, 1923, II, s. 932.*

36 İsmet Paşa'nın 28 Aralık konuşmasının metni için bkz. *Lozan Konferansı, Taksim I, Cilt 2, s. 24-28.*

İsmet Paşa'nın bu konuşmasından sonra Child da söz istemiş ve yaptığı konuşmada,³⁷ “*Amerikan delegasyonu şunu görmektedir ki, Türk delegasyonunun, anlaşma ile veya teamül ile ortaya çıkmış haklar konusundaki tutumu, Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının mümkün olan her türlü sınırlamadan kurtulması arzusuna dayanmaktadır. Türk egemenliğinin devamını sempati ile karşılıyoruz*” demiştir. Bununla beraber Child, egemenliğin, sadece hakların hassasiyetle korunması görevini yaratmadığını, aynı zamanda, yükümlülüklerin de korunmasını gerektirdiğini söyleyerek, “kapitülasyon” deyimini kullanmadan, Türkiye'nin zamana ve şartlara cevap vermeyen anlaşmalar yerine, hakları ve yükümlülükleri belirleyecek *yeni anlaşmalar* yapması gerektiğini söylemiştir.

Child'ın yaptığı bu konuşma Washington tarafından da onaylanmış ve kapitülasyonlar konusunda yeterli garantilerin sağlanması hususunda Amerikan delegasyonunun çaba harcaması istenmiştir.³⁸

Kapitülasyonlar meselesi bu safhada iken, ocak ayının ortalarından itibaren “adli kapitülasyonlar” tartışması alevleniyor. Child 17 Ocak 1923 günü İsmet Paşa ile yaptığı görüşmede, adli kapitülasyonlar konusundan önce genel olarak kapitülasyonlar konusuna değinmiş ve kapitülasyonların kaldırılması halinde, bunların yerine behemehal yeni bir düzenlemenin getirilmesi gerektiğini tekrarlamıştır.³⁹

Ocak ayı sonlarında, adli kapitülasyonlar sebebiyle Konferans'ın kesintiye doğru gitmekte olduğu günlerde, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, delegasyona, kapitülasyon haklarının Türkiye tarafından makûl bir şekilde kabulü ve gerekli güvencelerin (safeguards) sağlanması için Müttefikler'le iş birliği yapılmasını bildirmekle beraber, Müttefikler'in elde edecekleri neticenin, Türkiye

37 Child'ın konuşması için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 2, s. 29-31. Delegasyondan Washington'a 28 Aralık 1922 günlü ve 157 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 936-938.

38 Hughes'dan delegasyona 30 Aralık 1922 günlü ve 70 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 941.

39 Delegasyondan Washington'a 18 Ocak 1923 günlü ve 198 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 951-953.

ile yapılacak ayrı bir anlaşmaya aynen geçirilmesi eğilimini ifade etmekteydi.⁴⁰

Nitekim, Lozan Antlaşması'nın 28'inci maddesi, kapitülasyonların her bakımdan tamamen kaldırılmış olduğunu beyan ederken, âkid taraflardan “her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler” şeklinde bir ifade ile, Amerika'nın bu konuda Türkiye ile ayrıca anlaşması için bir açık kapı bırakmaktaydı.

Adli Kapitülasyonlar

Lozan Konferansı'nda Amerika'nın ısrarla üzerinde durduğu konulardan biri de “adli kapitülasyonlar” olmuştur. Gerek Müttefikler'e, gerek Amerika'ya göre, Türk mahkemeleri, yabancılara kendi kanunlarını tatbik etmede yetersizdi. Bu kazaî yetki meselesi ile adli kapitülasyonların tâdili konusu gayet karmaşık bir mesele haline gelmiştir. Türkiye, her ne kadar savaşa girince, kapitülasyonları tümünden ilga etmiş ise de Amerika ile savaş halinde olmadığından, 1830 ve 1874 anlaşmaları ile diğer anlaşmaların ortadan kalkması söz konusu olamazdı. Kaldı ki, Amerika'nın 1873 ve 1874'de Mısır ile yaptığı anlaşmalara göre, yabancılardan şahsî statüleri ile ilgili meseleler Konsoloslukların yetkisine verilmekte, yabancılara ilgilendiren diğer konular Muhtelit Mahkemelerde görülmekte idi. Aynı şey Çin için de söz konusu olduğuna göre, Türkiye buna itiraz etmemeliydi. Neticede, Amerika'ya göre, savaş öncesi anlaşmalarda bazı değişiklikler yapmak mümkün olmakla beraber, Amerika'nın anlaşmalarla elde ettiği haklardan tamamen vazgeçmesi söz konusu olamazdı.⁴¹

Görülüyor ki, yeni Türkiye, Amerika'nın gözünde, sömürgeleşmiş bir Mısır ile sömürgeleşmiş bir Çin'den farklı değildi.

Müttefikler'e gelince: Barış Antlaşması tasarısının 26'ncı maddesinde maliye ve adalet yönlerinden ve yabancılardan ülkeye girişleri ve oturma şartları bakımından, kapitülasyonların kaldırıldığı kabul

40 Hughes'dan delegasyona 23 Ocak 1923 günlü ve 87 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 956-957.

41 Dışişleri Bakanı Hughes'dan delegasyona 15 Aralık 1922 günlü ve 48 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 923-924.

edilmekle beraber, özellikle adli kapitülasyonlar bakımından bir “sözleşme”nin yapılacağı belirtilmekteydi.⁴²

Sözleşmenin muhtevasına gelince: Müttelikler, İstinaf ve Temyiz mahkemeleri ile, İstanbul, İzmir ve Samsun’daki Bidayet mahkemelerinde yabancı yargıçların da bulunmasını, çağdaş hukuk ilkelerine göre içtihadın oluşması için, Türk yargıçlarına yardımcı olmalarını istemişlerdir. Yine Müttelikler’e göre bu yabancı yargıçlar, mahkemelerin, cezaevlerinin ve kanunların ıslahı gibi konularda da Türk Hükümeti’ne danışmanlık yapacaklardı.

İsmet Paşa, genel kapitülasyonlar konusunda gösterdiği direnmeden çok daha fazlasını adli kapitülasyonlarda göstermiş, Türkiye’deki yabancıların hukukî statüsünün, Türk kanunları ve Türk Hükümeti tarafından düzenlemesinde ısrar etmiş ve bu da Müttelikler’in protestosuna sebep olmuştur.⁴³

II. Komisyon’un “Yabancılar Rejimi Alt-Komisyonu”nda İsmet Paşa’nın 28 Aralık 1922 günü bu şekildeki konuşması üzerine, Child da söz almış ve taahhütlerin kutsallığı ile, başta Amerikan vatandaşları olmak üzere şahsî ve maddî servetlerini Türkiye’ye yatırmış olan yabancıların, Türk Hükümeti’nden bir hakkaniyet beklediğini söylemiştir. Child, Türkiye’nin kafasında bir güvenlik endişesi bulunabileceğini, fakat yabancıların da aynı güvenliğin var olduğunu hissetmelerinin hayatî bir zaruret olduğunu belirtmiştir.⁴⁴

Adli kapitülasyonlar meselesi giderek havayı gerginleştirdiğinde, Lord Curzon’un Child’a başvurusu üzerine ve Child’ın *aracılığı* ile, 15 Ocak 1923 günü Curzon ile İsmet Paşa bir araya gelmiştir. İkisi arasında bütün akşam boyunca yapılan tartışmalar bir neticeye ulaşamamıştır. Curzon’un, Türkiye’de mahkemeler, cezaevleri ve kanunlar bugünkü şekliyle kaldığı sürece, hiçbir yabancınnın Türkiye’de iş yapmayacağını söylemesi üzerine, İsmet Paşa, gayet soğukkanlı bir şekilde, “Bunlar zamanla düzelir” deyince, Curzon son

42 Bu konuda bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1970, s. 120-121.

43 İsmet Paşa’nın konuşması için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 2, s. 24-28.

44 Delegasyondan Washington’a 28 Aralık 1922 günlü ve 157 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 936-938 ve *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 2, s. 29-31.

derece sinirlenmiş ve bu durum üzerine de İsmet Paşa, yine soğukkanlılığını kaybetmeden odadan çıkmıştır.⁴⁵

Bu kere, Amerikalılar İsmet Paşa ile konuyu ele almak istemişlerdir.

17 Ocak 1923 günü, Amerika'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri Amiral Bristol ile, Child, Grew ve İsmet Paşa bir araya gelerek uzun bir görüşme yapmışlardır. Konuşmayı Amiral Bristol yürütmüş ve şu noktaları belirtmiştir:

1. Gerek yargıçların seçimi gerek ücretlerinin azlığı dolayısıyla, Türk yargıçlarına güven yoktur. (Yani Türk yargıçları rüşvete göre karar veriyor, demek istiyordu.)

2. Medeni Kanun, Ticaret ve Ceza kanunlarında ve diğer kanunlarda Şeriat'ın etkilerinin bertaraf edilerek, bunların yeniden kodifiye edilmesi gereklidir.

3. Muhakeme usullerini ve delillerin serdi ile bunların değerlendirilmesini belirten kanunlar Türkiye'de mevcut değildir. (Yani Usul kanunları).

4. Konut dokunulmazlığını sağlayan ve *habeas corpus* usullerini belirten kanunları çıkarmak zaruridir.

5. Yeni cezaevlerine ve çağdaş cezaevi yönetmeliklerine ihtiyaç vardır.

Amiral Bristol, İsmet Paşa'nın hassas tarafına basarak, Türkiye'de oturacak ve iş yapacak yabancılara güven veren bir adli sistemin kurulmasının zaruri olduğunu söylemiştir. İsmet Paşa bunlara itiraz etmemekle beraber, kapitülasyonların yerine, geçici bir rejim veya başka bir rejim tesis edilmese bile, kapitülasyonların ilgası ile elde edilen bağımsızlıktan daha değerli bir yarar olmadığını belirterek, yabancılardan, şikâyetlerini abarttıklarını söylemiştir. İsmet Paşa'ya göre, şu anda Türk halkı, kendi işlerine karışılmasını önleyecek bir bağımsızlıktan başka bir şey arzu etmiyordu.⁴⁶

45 Grew, I, s. 536.

46 Grew, I, s. 537-538; Delegasyondan Washington'a Ocak 1923 günlü ve 198 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923*, II, s. 951-953. Bu telgrafa göre, İsmet Paşa ile görüşmeyi Child yapmıştır. Halbuki Grew kendisi ile Child'ın görüşmede hazır bulunmakla beraber, bilhassa adli kapitülasyonlar konusundaki konuşmayı Amiral Bristol'un yaptığını yazmaktadır.

Yabancılar tatbik edilecek adli rejim konusu, bir alt-komite'de 20 Ocak 1923 günü ele alınmaya başlamıştır.⁴⁷ Görüşmeler ilerledikçe, Türkiye'nin bu konuda bir bildiride bulunması ve bu bildirinin de Barış Antlaşması'nın bir Ek'ini teşkil etmesi söz konusu olmuştur. Müttefikler'in 31 Ocak'ta ilk teklif ettikleri bildiri metni,⁴⁸ adli kapitülasyonları kaldırıyor görünmekle beraber, *en az beş yıl için*, Türk adaletini yabancı yargıçların kontrolüne sokuyordu. Buna göre, 2'si Türk, 3'ü de Milletlerarası Adalet Divanı'nın asil ve yedek yargıçları arasından seçilmiş olan 5 kişilik bir Komisyon, İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana mahkemeleri ile, İstinaf Mahkemesi ve Yargıtay'a *yeter sayıda hukuk danışmanı* tayin edecekti. Ayrıca, İstinaf Mahkemesi ile Yargıtay'da görev yapan yabancı hukuk danışmanları ile, Türklere meydana gelen bir komisyon, kanunları, adalet yönetimini ve cezaevi şartlarını çağdaş hale getirmek için hukuk reformlarını hazırlayacaktı. Üçüncü olarak, yukarıda sayılan şehirlerdeki mahkemeler, karar verirken ve ilk soruşturmayı yaparken, sözü edilen yabancı hukuk danışmanlarından en az biri bulunacaktı. Dördüncü olarak, yabancıların konutlarının aranmasına dair kararlarda da en az bir yabancı hukuk danışmanının imzası bulunacaktır. Nihayet bir yabancı'nın tutuklanması halinde, en geç 48 saat içinde, yabancı hukuk danışmanının görev yaptığı en yakın mahkemeye sevk edilecekti. Bu yapılamazsa, tutuklu serbest bırakılacaktı.

Bu tasarının Türk delegasyonuna resmen sunulduğu 31 Ocak sabah oturumunda uzun bir konuşma yapan Child,⁴⁹ Amerika'nın Lozan'daki tutumunun genel ilkelerini bir kere daha tekrar ettikten sonra, esas itibarıyla Müttefikler'in görüşlerini desteklemiş, barış antlaşmasının imzası ile Türkiye'nin pek çok şey kazanacağını belirterek, "*Türkiye, barış yapmak için büyük bir istek göstererek*

47 Delegasyondan Washington'a 21 Ocak 1923 tarihli ve 203 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 954.

48 Bildiri tasarısının metni için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 120-121.

49 Konuşmanın metni için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 45-48.

Müttefikler'le tam ve içten bir iş birliğine girilmezse, bütün bunları yitirebilir"⁵⁰ demiştir.

İsmet Paşa ise, bildiri taslağını tetkik edebilmesi için kendisine 8 günlük bir süre tanınmasını istemiştir. Curzon ise, kendisinin 4 Şubat Pazar günü Londra'ya dönmek zorunda olduğunu bildirince, İsmet Paşa da o tarihe kadar cevap vermeye çalışacağını söylemiştir.

Diğer taraftan, İsmet Paşa'nın Child'a başvurması ile, Child, İsmet Paşa ile Curzon arasında 1 Şubat'ta özel bir görüşme yapılmasını sağlamıştır.⁵¹ Bu görüşmeden sonra Müttefikler, 3 Şubat sabahı Türk tarafına biraz daha yumuşatılmış bir bildiri tasarısı sunmuşlardır.⁵² Bu yeni tasarıda, yabancı hukuk danışmanlarının yetkileri biraz daha kısıyor, tutuklama, yabancıların konutuna girme ve arama gibi hallerde, Türk makamlarının yabancı danışmanlarla "görüş birliği içinde" olmaları öngörülüyordu. Tutuklamalarda, salıverme halinde ancak kefaletle salıverme söz konusu olacaktı. Keza hukuk ve ticaret davalarında, hakemlik müessesesinde bazı ufak-tefek değişiklikler yapılmaktaydı.

Türk delegasyonundan, bu tasarıyı 4 Şubat akşamına kadar imza etmesi istenmekteydi. Bu, aslında, Curzon'un bir çeşit ultimatumu idi.

Türk delegasyonu, bu tasarıyı imza yerine, 4 Şubat akşamı saat 18:00 kendi mukabil tasarısını Müttefikler'e verdi.⁵³ Türk tasarısında, yabancı hukuk danışmanlarının, Milletlerarası Adalet Divanı'ndan değil, 1914-18 Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerin uyrukları olan hukukçulardan seçilmesi öngörülmekteydi. İkinci olarak, bu danışmanların İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana mahkemelerinde görev yapmaları kabul edilmiyor, hukuk reformlarının yapılmasında danışmanlık yapmaları için, bunlar Adalet Bakanlığı emrine veriliyorlardı.

50 *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 47.

51 Delegasyondan Washington'a 1 Şubat 1923 günlü ve 231 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 965-966.

52 Tasarının metni için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 4, s. 3-4.

53 Türk teklifinin metni için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 4, s. 19.

Türk karşı-tasarısı, Müttefikler'in tasarısının reddi anlamını taşımaktaydı. Bu sebeple Lord Curzon 4 Şubat akşamı Lozan'dan ayrılmıştır.

Bununla beraber, Konferans'ın kopmasını önlemek için, bir yandan İtalya ve Fransa, öte yandan da Amerikalılar, Türk delegasyonu nezdinde, bir uzlaşma sağlamak için çaba harcamışlardır. Bompard (Fransa) ve Montagna'nın (İtalya) müdahalesi ile İsmet Paşa, Milletlerarası Adalet Divanı'ndan da hukuk danışmanı almayı ve yabancıların konutlarına müdahale kararında bu danışmanlardan birinin de imzasının bulunmasını kabul etmiştir. Yine 4 Şubat akşamı Child, Grew ve Amiral Bristol, İsmet Paşa ile bir görüşme yaparak, bir uzlaşma formülü sağlamışlardır. Buna göre de Müttefikler ekonomik imtiyazlar konusundaki itirazlarını geri alacak olursa, Türkler de İstanbul, İzmir ile Samsun ve Adana mahkemelerine yabancı hukuk danışmanı tayin edilmesini kabul edeceklerdi. Bu uzlaşma üzerine Amerikan delegasyonu Curzon'ı yakalamak üzere istasyona koşmuşlarsa da tren kalkmış bulunuyordu.⁵⁴ Ve böylece 4 Şubat akşamı Konferans kopmuş olmaktadır.

Amerikan delegasyonu Konferans'ın kopma ve kesintiye uğrama sebeplerini şu şekilde özetlemektedir: "...*Konferans'ın başarısızlığının sebebi, Müttefikler arasında oybirliği olmaması, Curzon'ın Türk milliyetçiliğini nazar-ı itibara almaması ve Türklerin... direnmesidir*". Direnme konusunda da Müttefikler'i haklı gören şu değerlendirme yapıyordu: "*Konferans'ın kesilmesinin sebebi, Türklerin her türlü uzlaşmayı ve bilhassa yabancıların özel yargı hakları ile, bazılarını Amerikan delegasyonunun da ihtiyatsız ve zararlı bulduğu ekonomik imtiyazlara ait hükümlerde, uzlaşmayı reddetmesidir*".⁵⁵

Böylece, Yeni Türkiye'nin üzerinde en fazla hassasiyetle bulunduğu ekonomik ve adli kapitülasyonlar, yani Türk bağımsızlığına getirilmek istenen aşırı sınırlamalar, Konferans'ın kopmasına sebep oluyordu.

54 Bern Orta Elçisi Joseph C. Grew'dan Washington'a 8 Şubat 1923 günlü ve 14 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 968-969.

55 Delegasyondan Washington'a 4 Şubat 1923 günlü ve 236 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 966-967.

Bununla beraber Türkiye için, Konferans'ın kopmasından ziyade, bir "inkıta", bir "kesinti" söz konusuydu. Bu sebeple, Ankara Hükümeti ile Müttefikler arasındaki görüşmeler, bir süre diplomatik yollardan devam etmiştir. Bu çerçevede içinde Türk Hükümeti, Konferans'ın birinci safhasında, üzerinde anlaşma olmamış bütün maddeler ve konular hakkındaki görüşlerini 8 Mart 1923'te Müttefikler'e bildirmiştir.⁵⁶ Bu görüşler arasında adli kapitülasyonlar hakkındaki bildiri tasarısı da yer almaktaydı.⁵⁷ Bu tasarıda, bundan öncekilere göre bir-iki küçük değişiklik vardı. Meselâ, yabancı hukuk danışmanları, Milletlerarası Adalet Divanı'nın, 1914-18 savaşına katılmamış ülkelerin hukukçuları arasından hazırlayacağı bir listeden Türk Hükümeti tarafından seçilecekti. İkinci olarak, yabancı hukuk danışmanlarına sadece İstanbul ve İzmir mahkemelerinde görev verilmesi söz konusuydu. Tutuklamalarda kefaletle salıverme zikredildiği halde, yabancıların konutlarına girme arama konusunda hiçbir şey söylenmiyordu.

Lozan Konferansı'nın ikinci safhası 23 Nisan 1923'te başladı.⁵⁸ Dışişleri Bakanı Hughes'un 19 Nisan'da Başdelege Grew'ya verdiği talimatta, eski duruma nazaran bir değişiklik olmamakla beraber, adli kapitülasyonlar bakımından Amerika'nın yeni bir isteği ortaya çıkıyordu. Talimatta şunlar belirtilmekteydi: Türkler mukabil tasarılarında yabancı yargıçların istihdamını reddetmemişlerdir. Dolayısıyla, Bakanlık, Türkiye'de Amerikan yargıçlarının istihdamı kapısının kapatılmaması gerektiği görüşündedir. Bununla beraber, bu yargıçların, münhasıran savaşa bulaşmamış ülkelere seçilmesi söz konusu olursa, tabiatıyla Amerika için de böyle bir şey söz konusu olmayacaktır.⁵⁹

Adli kapitülasyonların tekrar müzakeresi 27 Nisan 1923 günü öğleden sonra başlamıştır. I. Komisyonun bu oturumunda

56 Bu teklifler için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 4, s. 20-65.

57 Tasarının metni için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 4, s. 63-64.

58 Konferans'ın ikinci safhasında Amerika'nın başdelegesi Joseph C. Grew, İngiltere'nin Horace Rumbold, Fransa'nın General Pelléz ve İtalya'nın da Montagna'dır.

59 Dışişleri Bakanı Hughes'dan Grew'ya 19 Nisan 1923 günlü ve 28 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 985.

kapitülasyonların tümünden kaldırılmış olması ilkesi Müttefikler’ce de kabul edilmiştir.⁶⁰ Adli kapitülasyonlar konusu ise, yine I. Komisyonun 4 Mayıs günlü oturumunda ele alınmış⁶¹ ve İsmet Paşa, 8 Mart’ta sunmuş olduğu tasarı üzerinde ısrar etmiştir. Buna karşılık Müttefikler de yeni bir bildiri tasarısı sunmuşlardır. Bu tasarı bir-iki noktada Türk tasarısından farklı idi.

Adli kapitülasyonlar konusunda değil, fakat kapitülasyonların kaldırılması ilkesinin kabulü üzerine Amerikan Başdelegesi Grew, söz alarak, Osmanlı Devleti’nin 1914’de kapitülasyonları tek taraflı olarak ilgasının Amerika’yı bağlamadığını, çünkü Amerika ile Osmanlı Devleti arasında bir savaş halinin söz konusu olmadığını, dolayısıyla Amerika ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmış olan ve birtakım kapitülasyon haklarını ihtiva eden antlaşmaların yürürlükte olduğunu ileri sürmüştür.⁶²

Yabancıların adli statüsü konusunda Türkiye’nin yapacağı bildiri hususunda İsmet Paşa ile Müttefikler arasında haziran başında bir anlaşma olmuştur. Bunun üzerine Grew, 1 Haziran’da alalecele İsmet Paşa’yı bulup, Türk Hükümeti’nin yapacağı bildiriye şu iki hususun da konulmasını istemiştir: 1) Suçüstü durumları hariç, yabancılara ait bir konuta yapılacak bir müdahalenin (konuta girme, arama, vs.) behemehal mahkeme kararı ile yapılması; 2) Konsolosların, cezaevinde bulunan vatandaşları ile temasta bulunma hakları. İsmet Paşa bu iki isteğe verdiği cevapta, birinci hususu esasen fark kanunlarının da öngördüğünü, konsolosların cezaevindeki vatandaşları ile temaslarının tatbikatta zaten mevcut olduğunu söylemiş ve bunları bildiriye sokmayı reddetmiştir. Bu cevap üzerine Grew, Türkiye ile yapılacak antlaşmada bu hususun bir mektupla garanti edilmesini Washington’a tavsiye etmiştir.⁶³

60 Bu konuda bkz. *Lozan Konferansı*, Takım II, Cilt 1, Kitap 1, s. 27-30.

61 Bkz. *Lozan Konferansı*, Takım II, Cilt I, Kitap 1, s. 51-63.

62 *Lozan Konferansı*, Takım II, Cilt 1, Kitap 1, s. 30; Grew’dan Washington’a Nisan 1923 günlü ve 265 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 992.

63 Grew’dan Washington’a 1 Haziran 1923 günlü ve 390 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 1013-1014.

Nihayet “Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri Tasarısı”, I. Komisyonun 4 Haziran günlü toplantısında kabul edilmiş⁶⁴ ve bu kesinleşen tasarı aynen Lozan Antlaşması’na da geçirilmiştir.⁶⁵ Adli Kapitülasyonlar konusundaki mücadele de bu şekilde sona ermiş olmaktaydı.

Açık Kapı İlkesi

Amerika’nın Lozan Konferansı’nda üzerinde ehemmiyetle durduğu konulardan biri de özellikle Türkiye üzerinde “Açık Kapı” ilkesinin uygulanması idi. Bu konuda Amerika’yı ürküten gelişmelerden biri, Sévres Antlaşması’nın temellerini atmış olan ve Anadolu’yu nüfuz bölgelerine ayıran ve İngiltere, Fransa ve İtalya, yani Lozan Konferansı’nın üç davetçisi arasında 1920 Nisan’ında San Remo’da yapılan *Üçlü Anlaşma* idi. Öyle görünüyor ki, San Remo Anlaşması, Amerika’nın yeni Türkiye ile münasebetlerinde âdeta bir ayak bağı olacaktı. Bu sebepten daha Konferans’ın ilk gününden itibaren Amerika, San Remo Üçlü Anlaşması’nı etkisiz kılacak hükümlerin Lozan Antlaşması’na geçirilmesi için çaba harcamaya kararlı olmuştur.

Lozan Konferansı’nda Amerika’nın Açık Kapı ilkesini gündeme getiren bir diğer konu da tamamen Lozan Konferansı dışında gelişmiş olan, bir Amerikan şirketi ile Ankara Hükümeti arasındaki, ekonomik imtiyazlara ait *Chester Projesi*’dir. İlginçtir, Amerika, Chester Projesi’nin Konferans’ta tartışmaya yanaşmamış olmakla beraber, Chester teşebbüsünü özellikle Fransızlara karşı korumaya da dikkat etmiştir. *Chester Projesi*, o dönemdeki Türk-Amerikan münasebetlerinin başka bir vechesi olup, doğrudan doğruya Lozan Konferansı’nın dışında olduğu için, bu incelemenin kapsamı içine almayacağız. Fakat sadece *Açık Kapı* ilkesi açısından değinmekle yetineceğiz.

64 Bkz. *Lozan Konferansı*, Takım II, Cilt 1, Kitap 1, Ankara: SBF Yayını, 1972, s. 170-171.

65 Lozan Antlaşması’nda XI sayılı Ek olarak yer alan “İdare-i Adliye’ye Dair Beyanname”nin metni için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım II, Cilt 2, Ankara: SBF Yayını, 1973, s. 105-106; *Misak-ı Milli ve Lozan Sulh Muahednamesi*, 24 Temmuz 1923 (Tratè de Paix signè à Lansanne, 24 Juillet 1923), Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayını, 1966, s. 69 (Déclaration sur l’Administration judiciaire, signè 24 Juillet 1923, s. 157-158)

Ülke ve Askerlik Konularını ele alan I. Komisyonun daha ilk genel oturumlarında, Amerikan Başdelegesi Child, 25 Kasım 1922 günü yaptığı, oldukça uzun bir konuşmada, Amerika'nın nüfuz bölgelerine karşı oluşunu ve *Açık Kapı* ilkesine verdiği ehemmiyeti şu şekilde vurguluyordu:

“... Amerika Birleşik Devletleri'nin, gizli antlaşma veya anlaşmalara ilişkin tutumuna dikkatinizi çekmemiz uygun olacaktır. Bu yüzden, örneğin. 1920 yılında yapılmış Üçlü Anlaşma gibi, Türk ülkesinde özel ticari ve ekonomik nüfuz bölgeleri kurulmasına ilişkin, geçmişte yapılmış anlaşmaların herkes için ekonomik fırsat eşitliği sağlanması ilkesi ile bağdaşmadığı görüşündeyiz... Eğer, bütün uluslar için ticaret alanında fırsat eşitliği ilkesi başlangıçta kabul edilecek olursa, Amerika Birleşik Devletleri, öteki devletlerin çıkarlarına aykırı düşecek hiçbir şey istememektedir. Amerika Birleşik Devletleri gerek kendisi gerekse yurttaşları için özet ayrıcalıklar aramak gibi bir amaç gütmemekte, ancak, haklarını korumak ve Açık Kapı ilkesini gerçekleştirmek istemektedir”.⁶⁶

Bazı gazeteciler tarafından, “Amerika'nın Avrupa işlerine tekrar dönüşü” şeklinde yorumlanan bu konuşmadan sonra, Curzon da yaptığı açıklamada, bu konuşmayı ve özellikle de Açık Kapı ilkesini kuvvetle desteklediğini bildirmiştir.⁶⁷

İtalyan Başdelegesi Marki Garroni de 25 Kasım akşamı Child ile yaptığı görüşmede, İtalya'nın Yakın Doğu'daki faaliyetlerinde, Amerika'nın *Açık Kapı* ilkesini göz önünde tutacağına dair teminat vermiştir.⁶⁸ Bununla beraber, Amerika'nın Açık Kapı ilkesi, Anadolu üzerinde emelleri malûm olan İtalya'yı rahatsız etmiş olmalı ki, İtalyan Başdelegesi Montagna, 30 Nisan 1923 akşamı Grew ile yaptığı görüşmede, İtalya ile Amerika'nın Yakın Doğu'da beraber çalışabileceklerini, bu konuda iki devlet arasında bir anlaşma yapılabileceğini, İtalya'nın Anadolu'ya sızma (infiltrate) arzusunun

66 *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 94-95; Child-Grew'dan Washington'a 25 Kasım 1922 günlü ve 19 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 904-905; Grew, I, s. 500-501.

67 Grew, I, s. 501.

68 Child-Grew'dan Washington'a 26 Kasım 1923 günlü ve 22 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 927-928.

kimsenin meçhulü olmadığını, Amerika'nın Anadolu'daki *ekonomik ilgi*'sinin, ilerde ister istemez *politik ilgi*'ye dönüşmesinden kaçınılamayacağını bildirerek, şu uzun tirad'da bulunmuştur: Yeni Türkiye bir mumyaya benziyor. Bu mumya mezarında kalmaya devam ederse, normal halini de devam ettirebilir. Lâkin bu mezar açılıp da mumya dışarının havası ile temas ederse, dağılmaya ve toz olmaya başlar. Türkiye'nin de dış dünya ile teması onun çökmesine ve dağılmasına sebep olacaktır. Çünkü Türkiye, geçiş dönemini Japonya gibi yavaş yavaş yapma yerine, bu geçişi hemen gerçekleştirmek istiyor. Türkiye'nin bağımsızlığa hemen ve tam olarak sahip olmak istemesi, sonunda Türkiye'nin çökmesine müncer olacaktır. Bu çökme meydana geldiğinde, bütün milletler bundan yararlanmak için Türkiye'nin başına üşüşecekler ve tabiatıyla İtalya da dışarıda kalmayacaktır.⁶⁹

Bu konuşma esnasında Grew'nın söylediği ise Müttefikler'in, ekonomik imtiyazlar söz konusu olduğu sürece Amerika'nın tam sempatisine sahip olacağını, çünkü Açık Kapı'nın politikasının, kapının herkese eşit şartlarla açılması demek olduğunu, Amerika'nın politik olarak Türkiye ile ilgilenmeyeceğini belirlemek yetinmek olmuştur.⁷⁰

İsmet Paşa da Child ile 17 Aralık akşamı yaptığı bir görüşmede, Lozan'da Türkiye'ye verilecek siyasî tavizler karşılığında, Türkiye'nin yabancılara hiçbir ekonomik tâviz vermesinin söz konusu olmadığını söyledikten sonra, buna örnek olarak, Fransızların aylardan beri Mersin liman inşaatını almak için uğraştıklarını, fakat, meselâ Amerikalılar ve İtalyanlar ihaleye katıldıklarında, Türkiye'nin en iyi

69 Montagna'nın bu sözleri, Rus Çarı I. Nikola'nın 1853 Ocak ayında, yani Kırım Savaşı'ndan önce, İngiltere Büyükelçisine, "Kollarımız arasında hasta, çok hasta bir adam var. Size açıkça söylemeliyim ki, bu hasta, gereken bütün tedbirleri almadan bir gün ölecek olursa, bu büyük bir felâket olur... Böyle bir olay karşısında, kargaşalık, anarşi ve hatta bir Avrupa savaşı karşısında kalmaktansa, önceden tedbir almak daha akılcıca hareket olmaz mı?" diyerek Rusya ile İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinde anlaşmayı teklif etmesine benzemektedir. Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789-1960*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1964, s. 137.

70 Grew, I, s. 566-569.

şartlar teklif eden firmaya bu ihaleyi vereceğini söylemiştir. İsmet Paşa Child'a, Türk Hükümeti'nin *Açık Kapı* ilkesini onayladığını bildirmiştir.⁷¹

Ülke ve Askerî Sorunları ele alan I. Komisyon'da *Musul meselesi* gündeme geldiğinde, *Açık Kapı* ilkesi de söz konusu olmuştur. Bu da şu şekilde ortaya çıkmıştır: 23 Ocak 1923 günü Musul meselesinin "mülkî tartışması", yani Türkiye'nin sınırları içinde kalıp kalmayacağı konusu tartışılınca, savaştan önce Osmanlı Devleti'nin Turkish Petroleum Co. adlı İngiliz şirketine, Musul petrollerinin imtiyazının verilmiş olmasının, Lord Curzon tarafından uzun bir açıklama ile belirtilmesi üzerine,⁷² Child aynı günün öğleden sonrakı oturumunda, Amerika adına bir bildiri sunarak,⁷³ Musul petrollerinin işletilmesi konusunda *Açık Kapı* ilkesini savunmuştur.

Musul petrolleri imtiyazı, her şeyden önce Türkiye-Irak sınırı meselesini, yani Musul'un kimde kalacağı meselesini ilgilendirmektedir. Bu ise Konferans'ta, esas itibarıyla 23 Ocak 1923 günü bütün gün tartışılmış,⁷⁴ İsmet Paşa'nın 4 Şubat 1923 günü sunduğu genel tekliflerde, Musul meselesinin Konferans programından çıkarılarak Türk-İngiliz müzakerelerine havale etmeyi teklif etmesi⁷⁵ üzerine, bu teklif Müttefikler'ce de kabul edilmiştir.

Buna rağmen, İngiltere'nin, Lozan Antlaşmasına Ek teşkil edecek olan "Osmanlı İmparatorluğu Memalikinde İta Edilmiş Bazı İmtiyazata Dair Protokol ve Beyanname"nin⁷⁶ müzakeresinde, bu belgenin 2'nci maddesine, Sait Halim Paşa'nın 28 Haziran 1914

71 Delegasyondan Washington'a 18 Aralık 1922 günlü ve 121 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 927-928.

72 Curzon'un konuşması için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 354-364.

73 Bildirinin metni için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 376-377; İngilizce metin için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 957-958.

74 Bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 4, Ankara: SBF Yayını, 1972, s. 342-375.

75 Bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 4, s. 9 ve 21.

76 Bu Protokol ve Beyanname'nin metni için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım II, Cilt 2, Ankara: SBF Yayını, 1973, s. 107-111; *Lozan Sulh Muahednamesi*, 24 Temmuz 1923, s. 69-72.

günü yazdığı ve Musul petrolleri imtiyazının The Turkish Petroleum Company'ye verildiğini belirten mektubuna dayanarak, bu şirketin haklarının geçerli olduğunu belirten bir cümleyi sokmak istemesi, Amerika'nın ve aynı zamanda İtalya'nın da itirazı ile karşılaşmıştır. İngiltere'nin bu tutumu üzerine, Dışişleri Bakanı Hughes'un Grew'ya çektiği 10 Temmuz 1923 tarihli telgrafta, konunun uzun uzun tartışması yapılmış ve verilmesi söz konusu olan hakların bu şirket için bir monopol yarattığı, bunun da Amerikan vatandaşlarının kazanılmış haklarının ihlali demek olduğu, bu sebeple Antlaşma'ya böyle bir şeyin konamayacağı ve Amerika'nın buna itiraz ettiği bildirilmekteydi.⁷⁷ Neticede 17 Temmuz sabahı yapılan toplantıda, The Turkish Petroleum Co. ile ilgili cümle, Protokol'ün 2. madde metninden çıkarılmıştır.⁷⁸

Bununla beraber, Protokol'ün 2. maddesi dolayısıyla, bu kerre de *A. G. Armstrong and Co. Ltd. ve Vickers Ltd. ile Régie Generale de Chemin de Fer* şirketleri konusu ve bu ikincisi ile ilgili olarak da *Chester Projesi* meselesi ortaya çıkmıştır.

A. G. Armstrong ile Vickers adlı İngiliz şirketleri, 1913 ve 1914 yıllarında, Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu sözleşmelerle, birtakım doklar, tersaneler ve diğer deniz işletmeciliğine dair tesislerin yapımını üzerlerine almışlardı. Savaş dolayısıyla bu sözleşmelerin tamamlanmamış olması ve Ankara Hükümeti'nin de kapitülasyonlar konusundaki hassasiyeti dolayısıyla, İsmet Paşa bu imtiyazları devam ettirmek niyetinde değildi. Lâkin İngilizler, bir yandan, kısa adı ile *Vickers-Armstrong* diye anılan bu şirket ile, öte yandan da *Turkish Petroleum* şirketinin imtiyazlarını devam ettirmek istemişlerdir. Konunun III. Komisyon'da tartışması sırasında, Grew, *Vickers-Armstrong, Turkish Petroleum* ve Fransız *Régie Générale* şirketlerine Türkiye'nin vereceği imtiyazların, "Amerikan vatandaşlarının çıkarlarına hâlel getirmeyecek biçimde olmasını" isteyince, İsmet Paşa, Osmanlı Devleti

77 Hughes'dan Grew'ya 10 Temmuz 1923 günlü ve 232 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923*, II, s. 1030-1034.

78 Grew'dan Washington'a 17 Temmuz 1923 günlü ve 538 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923*, II, s. 1036. Tartışmalar için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım II, Cilt 1, Kitap 2, s. 126-128.

ile İngiltere'yi ilgilendiren bir meseleye bir "üçüncü devlet" in ne hakla karıştığını anlamakta güçlük çektiğini bildirmiştir.⁷⁹

Yukarda belirttiğimiz gibi, *Turkish Petroleum Co.* konusu protokolden çıkarılmış, fakat *Vickers-Armstrong* konusunda ise, Yeni Türkiye'nin bu şirkete yeni bir imtiyaz vermemesi halinde, şirkete tazminat ödemesi ilkesi kabul edilmiştir.

Aynı şekilde, tazminat ödemesi, Samsun-Sivas demiryolunu yapacak olan "Régie Générale de Chemin de Fer" adlı Fransız şirketi için de söz konusu olmaktaydı. Ne var ki, "Régie Générale" konusu, Fransa ile Amerika'yı karşı karşıya getirdi.

Samsun-Sivas demiryolunun inşası imtiyazı, 1914 Ekim'inde ve Osmanlı Devleti savaşa girmeden önce, Régie Générale'e verilmiş ise de savaş dolayısıyla bu demiryolu yapılamamıştı. Lozan Konferansı'nın toplandığı sıralarda, Doğu Anadolu'da Samsun'dan başlayarak bir demiryolu şebekesi kurma hususunda, daha 1908 yılında *Colby Chester* adında bir Amerikalının harekete geçirdiği ve "Chester Projesi" adını alan bir proje, bir hayli maceradan sonra, 8 ve 9 Nisan 1923 günlerinde TBMM tarafından onaylandı.⁸⁰ Bu onay hadisesi Lozan Konferansı'nın kesinti dönemine rastlamaktaydı.

Bu sebeple, ikinci dönemin başlamasından hemen sonra, Grew'nun İsmet Paşa ile 26 Nisan akşamı yaptığı bir buçuk saatlik görüşmede, konu, "Régie Générale" imtiyazı ile çatışır görünen "Chester" imtiyazına gelmiş ve İsmet Paşa, Fransa'nın bu meseleyi Konferans'a getirmeyeceği ümidini izhar ile, eğer getirecek olursa, kendisinin bu meseleyi tartışmayı reddedeceğini, çünkü böyle bir meselenin, Türkiye ile imtiyaz sahiplerini ilgilendirdiğini, Fransa'nın Samsun-Sivas demiryolu konusundaki iddialarının ise hiçbir

79 Bkz. *Lozan Konferansı*, Takım II, Cilt 1, Kitap 1, s. 127.

80 "Şarkî Anadolu Demiryollarının İnşasına Dair Anlaşmalar"ın metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 4; İngilizce metin için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 1220-1240. Chester Projesi için bkz. Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist mi idi? Chester Projesi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 4, (1970), s. 287-318; Selim İlkin, "1922-1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi", *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu*, 17-22 Mayıs 1981, s. 739-781.

hukuki dayanağı bulunmadığını bildirmiştir. Bundan sonra İsmet Paşa, Amerika'nın kapitülâsyonlar konusundaki tutumu devam ettiği takdirde, Ankara'nın Chester imtiyazına iyi gözle bakmayacağını söylemiştir.⁸¹

Grew bu görüşme üzerine Washington'a gönderdiği telgrafta, "Türkler, Chester imtiyazının bir pazarlık konusu yapılamayacağı hususunda ikna edilmelidir" derken, İsmet Paşa'nın Chester konusunu yine de bir pazarlık vasıtası haline getireceğine inandığını belirtiyordu.⁸²

Nitekim, "Régie Générale" ve "Chester" konuları, İsmet Paşa'nın 5 Haziran 1923 akşamı Grew'ya yaptığı ziyarette tekrar ortaya atılmıştır. İsmet Paşa bu konuşmada, savaştan önce Osmanlı Devleti'nin vermiş olduğu imtiyazların Türkiye tarafından da aynen tanınması hususunda Müttefikler' in Anlaşma'ya bir hüküm koydurmak istediklerini, bunun da özellikle Chester Anlaşması ile ilgili olduğunu söylemiş ve bu konuda Grew'nun düşüncesini sormuştur. Grew da meşrû hakları ve milli egemenliği konusunda bu kadar direnme gösteren Türk Hükümeti'nin, bu derece mühim bir ilkeden vazgeçmeyeceğine inandığını, Türkiye'nin teslimiyet göstermesi halinde, bunun Amerika'da kötü bir intiba bırakacağını söylemiş ve bu meselelerin Amerika ile Müttefikler arasında bir müzakereyi gerektirecek bir husus olmadığını da sözlerine eklemiştir.⁸³

Bununla beraber, İsmet Paşa'nın tahmin ettiği gibi, hem İngilizler *Turkish Petroleum Co.* konusunda hem de Fransızlar *Régie Générale* meselesinde ısrar etmeye başlamışlardır. Fransız Başdelegesi General Pellé, savaştan önceki ekonomik imtiyazlarla ilgili olarak hazırlanan 8 maddelik bir protokol tasarısının bir kopyasını da Grew'ya verince kıyamet kopmuştur. Çünkü bu taslağa göre, 29 Ekim 1914'den önce yapılmış olan, fakat formaliteleri tamamlanmamış, başlamamış veya başlamış da yarıda kalmış olan bütün sözleşmeler

81 Grew'dan Washington'a 27 Nisan 1923 günlü ve 263 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 991; Grew, I, s. 565.

82 *Papers*, 1923, II, s. 991; Grew, I, s. 566.

83 Grew'dan Washington'a 6 Haziran 1923 günlü ve 406 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 1016-1017 ve Grew, I, s. 579, 12 no.lu not.

geçerliliğini muhafaza edecekti. Söz konusu olan sözleşmeler, Musul petroleri ile, Fransızlara ait Samsun-Sivas demiryolu imtiyazı idi.⁸⁴ Samsun-Sivas demiryolu projesini Fransızlar, özellikle Chester Projesi'ne karşı çıkarıyorlardı.

Amerika bu tartışmalarda, meseleyi bir "Chester Projesi" çerçevesinden çıkarıp, İngiliz ve Fransız şirketlerinin elde ettiği eski imtiyazların, *Açık Kapı* ilkesine aykırı olması hasebiyle, "Amerikan vatandaşlarının haklarının yeterli bir şekilde korunması" ilkesi içine sokmak istemiştir.⁸⁵ Bu sebeple Grew, 26 Nisan akşamı, Pellé, Rumbold, Montagna ve İsmet Paşa ile görüşmüş, lâkin tatmin edici bir netice elde edememiştir. Müttefikler, elde ettikleri imtiyazlardan vazgeçme niyetinde görülmemişlerdir. Hatta İsmet Paşa bile, konuşmasının başında tereddütlü görünmüş, fakat Grew'nun, her şeyin Türkiye'nin direnmesine bağlı olduğunda ısrar etmesi üzerine, Müttefikler'in isteklerine direneceğine söz vermiştir.⁸⁶

Lâkin Müttefikler'in, isteklerinde ısrar etmeleri, İsmet Paşa'yı zor durumda bırakmıştır. Bundan dolayı, Grew, bir yandan İsmet Paşa üzerinde baskıda bulunmak amacı ile kendisiyle 6, 7 ve 8 Temmuz günlerinde üç defa görüşürken,⁸⁷ aynı zamanda da Müttefikler üzerindeki baskılarını da devam ettirmiştir. Bu baskıların neticesi olarak,⁸⁸ Türkiye'nin bu şirketlere tazminat ödemesi şartıyla, bunların sözleşmelerinin geçerliliğini öngören madde 10 Temmuz sabahı protokol taslağından çıkarılmıştır.⁸⁹ Kabul edilen formüle göre, bu

84 Grew'dan Washington'a 16 Haziran 1923 günlü ve 429 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 1021-1022.*

85 Grew'dan Washington'a 27 Haziran 1923 günlü ve 465 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 1025.*

86 Grew'dan Washington'a 27 Haziran 1923 günlü ve 465 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 1026.*

87 Bkz. Grew'dan Washington'a 7 Temmuz 1923 günlü ve 510 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 1028* ve 8 Temmuz 1923 günlü ve 513 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 1030.*

88 Grew'dan Washington'a 10 Temmuz 1923 günlü ve 518 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 1030.*

89 Bu konudaki Protokol ve Beyanname'nin Lozan Antlaşması'ndaki metni için 76 no.lu nota bkz.

şirketler kendi konularında açılan ihalelere davet edilecekler, ihaleyi alamaz iseler, o zaman tazminat ödenecekti. Grew da III. Komisyonu'nun 17 Temmuz 1923 günlü oturumunda yaptığı konuşmada, meseleye bir formül bulunmasından duyduğu memnuniyeti belirtmekten geri kalmıyordu.⁹⁰ Çünkü *Chester Anlaşması*'nın önü açılmıştı.

Boğazlar Meselesi ve Amerika

Boğazlar meselesi ve Boğazlar'dan *geçiş serbestisi* konusu, Amerika'nın Lozan Konferansı'na gelirken, çok ehemmiyetli gördüğü konulardan biri idi.

Ve Konferans'a gelirken, elinde, Bahriye Bakanlığı'nın Boğazlar konusundaki Amerikan görüşlerini belirten 10 Kasım 1922 tarihli raporu bulunmaktaydı.⁹¹

Rapor, Boğazlar statüsünün tarihî gelişimini ele alarak, Türkiye'nin şimdiye kadar Boğazlar'ın "yönetimi" konusunda, tarafsız ve istikrarlı bir tutum gösteremediğini, dış baskılara boyun eğdiğini, bu sebeple de Boğazlar'ın yönetiminin tek bir devlete bırakılmaması gerektiğini vurguladıktan sonra, Amerika'nın görüşünü şu noktalarda toplamaktaydı:⁹²

1. Boğazlar'ın milletlerarası kontrolü için bir komisyon kurulacak olursa, bu Komisyon'da Amerika da diğer devletlerle eşit düzeyde temsil edilmelidir.

2. Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'nı kapsayan Boğazlar, *bütün devletlerin ticaret gemilerinin serbest geçişine açık olmalıdır*.

3. Birleşik Amerika ve vatandaşları da Boğazlar ve bitişik sularında, diğer devletlerin ve vatandaşlarının sahip olduğu hak ve ayrıcalıklara sahip olmalıdır. Bunlar, Boğazlar'da telsiz istasyonları kurulması ve işletilmesi, akaryakıt depoları ile diğer çeşit depoların

90 Konuşma için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım II, Cilt 1, Kitap 2, s. 127.

91 Raporun metni için bkz. *Papers, 1923*, II, s. 893-897: Hurewitz, II, s. 316-318.

92 *Papers, 1923*, II, s. 896-897.

kurulması, pilotaj, fener hizmetleri vs. gibi kamu ticarî kolaylıklarından yararlanma gibi şeylerdir.

4. Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı dahil olmak üzere Boğazlar, *bütün devletlerin savaş gemilerinin serbest geçişine açık olmalıdır*.

5. Boğazlar'da bir savaş hareketi veya herhangi bir şekilde muhasamat yapılmamalıdır.⁹³

6. Bu sulara bulunan bütün tahkimat yıkılmalı ve yeni tahkimat yapılmamalıdır.⁹⁴

Bu görüşlere hâkim olan unsur, o sırada Amerika'nın İngiltere'den sonra dünyanın en büyük deniz gücüne sahip olmasıydı. Bundan dolayıdır ki, Müttefikler 27 Ekim 1922'de Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na verdikleri notada,⁹⁵ Amerika'nın Konferans'a aktif bir şekilde katılması dileğini belirtirken, özellikle *Boğazlar meselesi*'nin tartışılmasında aktif bir rol oynamasını istemişlerdir.

Amerika'nın 30 Ekim 1922 tarihli muhtırasını Büyükelçi Harvey, aynı gün Lord Curzon'a verdiğinde, Curzon, Amerika'nın büyük bir deniz gücü olması dolayısıyla, Boğazlar Sözleşmesi'ne tam imzacı olarak katılmasını istemiş ve Amerika'nın hassas tarafına değinerek, Boğazlar'ın bir "Açık Kapı" olması sebebiyle, su yolusun "Açık" kalmasında, Amerika'nın da sorumluluğu paylaşmasını istemiştir.⁹⁶

Boğazlar meselesi ilk defa, Lozan Konferansı'nın "Ülke ve Askerlik Sorunları"nı ele alan I. Komisyonu'nun, "Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu"nun 4 Aralık 1922 günlü oturumunda görüşülmeye başlamıştır.⁹⁷ Bu görüşmelerden önceki kulis faaliyetlerinde, Boğazlar'da "tarafsız" veya "gayrı askeri" (demilitarize) bölgeler ile, Boğazlar'dan geçişin kontrolü için milletlerarası komisyon fikrinin

93 Süveyş Kanalı'na ait 29 Ekim 1888 tarihli İstanbul Anlaşması'nda da aynı hüküm mevcut bulunmaktadır. Amerika'nın, Boğazlar statüsünü Süveyş Kanalı statüsüne benzetmek istediği anlaşılmaktadır.

94 Bununla Boğazlar'ın "demilitarize" edilmesi, yani gayrı-askeri hale getirilmesi öngörülmekteydi.

95 Notanın metni için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 889.

96 Harvey'den Hughes'a 31 Ekim 1922 günlü ve 499 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 890-891.

97 Bu görüşmeler için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 128-139.

ortaya atılması ve delegasyonun da bu konuda Washington'dan talimat istemesi üzerine,⁹⁸ Amerikan Dışişleri Bakanlığı, daha önceki görüşlerini de katarak, şu görüşleri belirtmiştir:⁹⁹

1. Ticaret gemilerinin barış zamanında ve tarafsız devletler ticaret gemilerinin de *savaş zamanında* Boğazlar'dan *serbestçe geçmesi* şarttır.

2. Savaş gemilerinin barış zamanında Boğazlar'dan serbestçe geçişi sağlanmalıdır. Mamefih bu konuda sayı ve nitelik sınırlaması getirilebilir.

3. Mümkün olursa, *tarafsız devletlerin savaş gemilerinin savaş zamanında da Boğazlar'dan serbest geçiş'i* sağlanmalıdır.

4. Boğazlar'da askerî tahkimat bulunmalıdır. Bu konuda Panama Kanalı ile benzerlik söz konusu olamaz. (Amerika'nın o sırada Panama Kanalı'nda asker bulundurma ve tahkim etme hakkı mevcuttu. Bu satırların yazıldığı sırada da Panama Kanalı Amerika'nın askerî kontrolü altındadır).

5. Boğazlar'ın kontrolü için kurulacak milletlerarası komisyona Amerika'nın katılmasını öngören bir anlaşmayı Senato onaylamaya-çağı için, Amerika böyle bir komisyona katılmaya istekli olmamakla beraber, Boğazlar'ın kontrolünün başka devletler tarafından yapılmasına da itirazı yoktur.

Amerikan delegasyonunun Boğazlar meselesindeki bir endişesi de Türkiye'nin Sovyet Rusya ile bir iş birliği içine girmesi ve Karadeniz'in kapalılığını ve Boğazlar'ın silahlandırılmasını isteyen Sovyet görüşlerini desteklemesi ihtimaliydi.¹⁰⁰ Mamefih bu endişe fazla sürmemiş, Türkler, 11 Aralık günü Child'a, Türkiye ile Sovyetler arasında gittikçe açılan bir mesafenin meydana geldiğini söylemişlerdir.¹⁰¹

98 Delegasyondan Washington'a 1 Aralık 1922 günlü ve 47 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 910-911.

99 Washington'dan delegasyona 3 Aralık 1922 günlü ve 29 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 912-913.

100 Delegasyondan Washington'a 6 Aralık 1922 günlü ve 67 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 914-915.

101 Delegasyondan Washington'a 11 Aralık 1922 günlü ve 84 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 919-915.

Amerika için bir diğer mesele de şuydu: Konferans'ın ilk günlerinde genel eğilim, Boğazlar'la beraber Karadeniz'in de gayrı askeri hale getirilmesi, yani Karadeniz'deki Rus donanmasının sınırlandırılması idi. Çünkü, Karadeniz'de bir askerî gücün varlığı, Amerika'ya göre, ticaret serbestisini tehdit edebilecek bir durum olurdu. Bu görüş Müttefikler'ce de benimsendiğinden ve Amerika da Boğazlar Sözleşmesi'nin Senato tarafından onaylanmasını kolaylaştırmak amacı ile, Sovyetlerle, Karadeniz'de geniş bir deniz gücü bulundurmama taahhüdünü ihtiva eden ikili bir anlaşma fikrini ortaya atmıştır.¹⁰² Dışişleri Bakanlığı bu fikre karşı gelmemiş, yalnız bu husustaki görüşmelerin özel ve gayrı resmî olmasını istediği gibi, böyle bir anlaşmanın "Moskova rejimi"ni *de jure* tanıyıp tanımamak olacağını da sormuştur.¹⁰³ Bunun üzerine Child, Barrère ile Curzon'a bu son noktayı danıştığında, kendisine, böyle bir anlaşmanın, Rusya'nın, *de jure* tanındığı iddiasına dayanak teşkil edebileceği, İngiltere ve Fransa'nın ise Sovyet Rusya'yı tanımayı düşünmediklerini söylemişlerdir.¹⁰⁴ Bu durum karşısında Amerikan delegasyonu bu işin peşini bırakmıştır. Zaten üzerinde olan ilk konulardan birini teşkil eden Boğazlar Sözleşmesi'nde de Karadeniz'in gayrı askerî hale getirilmesi veya Sovyet deniz gücünün sınırlandırılması diye de bir şey söz konusu olmamıştır.¹⁰⁵

Child'ın Konferans'ta, Amerika'nın Boğazlar rejimi hakkındaki görüşlerini belirtmesi, ilk defa, Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu'nun 6 Aralık 1922 günlü oturumunda olmuştur. Oturum Başkanı Curzon, oturumu açar açmaz uzun bir konuşma yaparak, Müttefikler adına Boğazlar'la ilgili tekliflerini açıklamış¹⁰⁶ ve konuşmasında

102 Delegasyondan Washington'a 9 Aralık 1922 günlü ve 73 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 917-918.*

103 Hughes'dan delegasyona 9 Aralık 1922 günlü ve 38 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 918.*

104 Delegasyondan Washington'a 11 Aralık 1922 günlü ve 84 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 910-920.*

105 Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşme'nin metni için bkz. *Lozan Konferansı, Takım II, Cilt 2, s. 54-64; Misak-ı Milli ve Lozan Sulh Muahednamesi, 24 Temmuz 1923, s. 42-50.*

106 Konuşma ve teklifler için bkz. *Lozan Konferansı, Takım I, Cilt I, Kitap 1, s. 141-146.*

özellikle Sovyet Rusya'nın Karadeniz'deki ağırlık ve üstünlüğüne değinmiştir. Child bunun üzerine söz almış ve yaptığı konuşmada,¹⁰⁷ ilginçtir, en fazla Karadeniz'in silahsızlandırılması üzerinde durmuş ve "Biz o düşüncedeyiz ki, Karadeniz'in serbestliği ancak silahsızlandırılmasıyla sağlanabilir. Daha da ileri gidiyorum: Boğazları yönelmiş silahların bile, gerçekte, Karadeniz'in serbestliğine bir tehlike yarattığını düşünmekteyiz" demiştir. Halbuki, yukarda da belirttiğimiz gibi, Amerikan Bahriye Bakanlığı'nın 10 Kasım 1922 tarihli raporunda, ticaret gemilerinin serbest geçişine ehemmiyetle değinilmekle beraber, Karadeniz'in "gayri askeri" bir hale getirilmesi, Child'ın deyimi ile, "silahsızlandırılması" söz konusu olmamıştı.

Buna karşılık, Boğazlar meselesinde Müttefikler ile Amerika'yı karşı karşıya getiren bir konu ise, Boğazlar'dan serbest geçişi denetleyecek "Milletlerarası Kontrol Komisyonu" veya "Boğazlar Komisyonu" olmuştur.

Bahriye Bakanlığı'nın hazırladığı raporda, Senato'nun böyle bir anlaşmayı onaylamaması ihtimali dolayısıyla, Amerika'nın böyle bir Komisyon'a katılmasına karşı çıkılmış, fakat Müttefikler'in yapacağı böyle bir kontrole itiraz edilmemesi tavsiye edilmişti. Lâkin bu Komisyon meselesindeki müzakerelerde, Bahriye Bakanlığı'nın tavsiyesi yerine, Dışişleri Bakanlığı'nın talimatına uyularak, böyle bir komisyonun kurulmasına tümünden karşı çıkıldığı gibi, Dışişleri Bakanlığı'na göre, bu Komisyon Boğazlar'dan serbest geçişi garantileyecekti, fakat serbest geçişin ihlâli halinde gayet karmaşık durumlar ortaya çıkacaktı ki, bu durumda Amerika'nın bu komisyona dahil olması sakıncalıydı.¹⁰⁸

Amerika'nın Boğazlar Komisyonu yerine teklif ettiği alternatif, Child'ın 18 Aralık günü Komisyon müzakereleri başlamadan önce, Komisyon Başkanı Lord Curzon'a sunduğu Konferans tutanaklarına geçirilmesini istegini yazılı demecinle belirtilmişti.¹⁰⁹ Buna göre,

107 Konuşmanın metni için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 148- 150; Grew, I, s. 506-508; Delegasyonda Washington'a 6 Aralık 1922 günlü ve 64 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 913-914.

108 Hughes'dan delegasyona 8 Aralık 1922 günlü ve 34 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 916-917; Grew, I, s. 512.

109 Yazılı demecin metni için, Delegasyondan Washington'a 18 Aralık 1922 günlü ve 122 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 928; Grew, I, s. 514.

Amerika, bir milletlerarası Boğazlar Komisyonu kurulması yerine, Antlaşma'ya, yani Boğazlar Sözleşmesi'ne gerekli hükümlerin konulmasını teklif ediyor ve bu hükümlerin yeterli olacağını belirtiyordu.

Amerika'nın Boğazlar Komisyonu kurulmasına karşı çıkması dolayısıyla, Barré Child'a, bu suretle Türklerin durumunu kuvvetlendirmiş olmasından yakınmıştır.¹¹⁰ Bunun üzerine Amerikan delegasyonu, Türklerin ve Rusların bu durumu istismar etmeleri endişesiyle, Amerika'nın bu tutumunun sebeplerini ayrıntıları ile basına açıklamak zorunda kalmıştır.¹¹¹

Grew'ya göre, Amerikan delegasyonunun Milletlerarası Komisyon fikrine itiraz etmesinin sebebi, Child'ın Curzon'a defaatle söylemesine rağmen, Boğazlar Sözleşmesi tasarısına, Amerika'nın bu sözleşmeyi imzalaması halinde, Boğazlar Komisyonu'na da katılacağı hükmünü koymuş olmasıydı. Ayrıca, İsmet Paşa'nın da Boğazlar Komisyonu'nun sadece Boğazlar'dan geçen gemilerin kontrolü gibi sınırlı yetkilerle donatılmış bir Komisyon olmasını kabul edeceğinin anlaşılmış olmasıydı.¹¹²

Bu gelişmeler karşısında Amerikan delegasyonu, Boğazlar Komisyonu yerine, Dışişleri Bakanlığı'na, Boğazlar'ın vesayetinin Türkiye'ye verilmesini (trustee) öngören bir plân teklif etmiştir.¹¹³ Bu plâna göre, savaş gemilerinin barış zamanında Boğazlar'dan geçmesi, belirli miktarla sınırlanacak, bu sistem çerçevesinde Türkiye, Boğazlar'ın ve karada ve denizde tesbit edilecek, tarafsız ve gayri askeri bölgelerin vesayetini bütün dünya adına üzerine alacak. Ve bütün ülkeler, Boğazlar'ın vasisi olarak Türkiye'ye ve Türkiye vasıtasıyla Boğazlar'dan yararlanan bütün ülkelere, karada ve denizde tesbit edilmiş olan tarafsız bölgelerin bu statüsünün ihlâlinin, sadece Türkiye'ye karşı değil, bütün diğer devletlere karşı da bir savaş hareketi olacağını taahhüt edeceklerdi. Böylece, bu plân ile milletlerarası Boğazlar Komisyonu kaldırılıyordu.

110 Grew, I, s. 519.

111 Grew, I, s. 519.

112 Grew, I, s. 538.

113 Plânın metni için bkz. Delegasyondan Washington'a 20 Aralık 1922 günlü ve 134 sayılı telgraf, *Papers*, 1923, II, s. 929.

Delegasyonun bu teklifi ve plânı Dışişleri Bakanlığı tarafından kabul edilmedi. Çünkü bu plâna göre, Boğazlar'dan geçiş serbestisi konusunda bir bakıma ve dolaylı olarak Amerika da garanti vermiş olacaktı ki, bu da Amerikan Hükümeti'nin işine gelmiyordu. Bu sebeple, Dışişleri Bakanlığı, delegasyonun böyle bir plân ileri sürmesini engelleyerek, geçiş serbestisi garantisinin Türkiye tarafından korunmasına ait hükümlerin Sözleşme'de belirtilmesiyle yetinilmesini istedi.¹¹⁴

Neticede,¹¹⁵ Boğazlar Sözleşmesi,¹¹⁶ Amerika'nın isteklerine rağmen, ticaret gemilerinin Boğazlar'dan barış ve savaşta serbest geçişini kabul etmekle beraber, Karadeniz'in gayrı askerî statüsünü kabul etmediği gibi, serbest geçişin kontrolünü sağlamak için de bir milletlerarası komisyon kurulmasını kabul etti.

Amerika Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamakla beraber, Lozan Konferansı'nın sonuna doğru, özellikle mayıs ayından itibaren, Türk ve Amerikan delegasyonları arasında yapılan müzakereler sonunda, Lozan Barış Antlaşması'nın imzasını müteakip, Amerika ile Türkiye arasında 6 Ağustos 1923 de imzalanan Genel Antlaşma'nın X. Maddesi ile Amerika, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni kabul ettiğini bildirmiştir.¹¹⁷ Ne var ki, bu antlaşma Amerikan Senatosu tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girememiştir. Bunun üzerine Türkiye ile Amerika arasında, diplomatik münasebetlerin yeniden kurulmasına dair 17 Şubat 1927'de bir *modus vivendi* imzalanmıştır.¹¹⁸ Bu *modus vivendi*'de açık olarak Boğazlar Sözleşmesi'ne atıf yok ise de esas itibarıyla 6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Antlaşması'nı göz önünde tutmuştur.

114 Hughes'dan delegasyona 21 Aralık 1922 günlü ve 59 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923, II, s. 929-930.*

115 Boğazlar rejiminin 18, 19 ve 20 Aralık günlerinde yapılan son müzakereleri için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 230-294.

116 Boğazlar Sözleşmesi'nin metni için 105 no.lu nota bkz.

117 6 Ağustos 1923 tarihli Genel Antlaşma'nın metni için bkz. *Papers, 1923, II, s. 1153-1166.*

118 *modus vivendi*'nin metni: *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1927, III, Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1942, s. 794-797.*

Ermeni Meselesi ye Amerika

Ermeni meselesi, Lozan Konferansı'nda Türkiye ile Amerika'yı karşı karşıya getiren meselelerin başında gelmektedir.

30 Ekim 1922 talimatında da görüldüğü gibi, Amerika başlangıçta Ermeni meselesinde ümitsiz olup, Rusya'da şartlar düzeldikten sonra, Anadolu'dan kaçan Ermenilerin Kafkas Ermenistan'ına yerleştirilmesini, çare olarak görmekteydi. Nitekim ilk günlerin temasları da Ermeni meselesinin ortaya atılması bakımından, Amerika için ümit verici işaretler göstermemiştir.

Child, 21 Kasım günü Celâleddin Arif Bey ile yaptığı görüşme- de, Celâleddin Arif Bey Ermeni meselesine de değinmiş ve kamuoyu ve Millî Meclis'teki atmosfer dolayısıyla, Ermenilere veya herhangi bir azınlığa toprak verilmesinin "imkânsız" olduğunu söylemiştir.¹¹⁹ Amerikan delegasyonunun 22 Kasım'da Washington'a gönderdiği telgrafta ise, Müttefikler'in, Ermeniler için Türkiye'den toprak istemeye istekli olmadıkları, çünkü Ankara'nın bu gibi toprak isteklerine kesinlikle karşı koyduğu bildirilmiştir.¹²⁰ Bakanlık, delegasyonun bu konudaki görüşünü paylaşmış ye Bakanlıkta, Osmanlı Ermenilerinin Kafkas Ermenileri ile birleştirilmesi fikri üzerinde durulduğu, fakat halihazır ekonomik durum sebebiyle, bunun da mümkün görülmediği belirtilmiştir.¹²¹

Fakat Ermenilerin boş durmayıp gerek Amerikan Hükümeti gerek Lozan'daki delegasyon üzerinde baskı faaliyetine geçtikleri gözlenmiştir.

Zira, 24 Kasım günü, İsviçre Ermenilerinden bir heyet Child'ı ziyaret ederek, delegasyonun Ermeni davasını Konferans'ta savunmasını istemiştir. Buna cevaben Child, bu meselenin Milletler Cemiyeti'ni ilgilendirdiğini, dolayısıyla bu meselenin savunmasının da ona ait olduğunu söylemiş ise de Ermeni heyeti isteklerinde ısrarlı olunca, Child da Ermeni davasında sadece Amerika'nın faaliyet

119 Grew, I, s. 492.

120 *Papers*, 1923, II, s. 902.

121 Hughes'dan delegasyona 24 Kasım 1922 günlü ve 8 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 902-903.

göstermesi değil, başkalarının da bu işe yardımcı olması gerektiğini ve özellikle bu işin propagandasının iyi yapılmasını tavsiye etmiştir.¹²²

Bu sebeptendir ki, Child bundan sonra Ermeni meselesini de ele almış ve kasım sonlarından itibaren, Anadolu'da Ermenilere bir "yurt" verilmesi hususunda zemin yoklaması yapmaya başlamıştır.¹²³ Lâkin Child, sadece zemin yoklamakla kalmamış, ülke ve askerlik meselelerini müzakere eden I. Komisyon'un 12 Aralık 1922 günlü oturumunda, Müttefik delegeleri ile İsmet Paşa arasında Ermenilerin durumunun tartışılması üzerine, söz alarak, uzun bir konuşma ile, Ermenilere bir "yurt" verilmesini savunmuştur. Amerika'nın Ermeni meselesine duyduğu yakın ilgiyi ayrıntılı bir şekilde anlatan Child, Müttefikler'in, bir *melce* (refuge), sığınacak bir yer sağlama hususunda Ermenilere bir çok defa teminat verdiklerini belirterek, bu teminatı şu şekilde sıralamıştır: Sèvres Antlaşması, İngiltere Dışişleri Bakanı'nın 11 Mart 1920 tarihli konuşması, İngiltere Başbakanı'nın Avam Kamarası'nda 29 Nisan 1920 tarihli konuşması, Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré'nin Kilikya Ermeni Başpiskoposu'na 16 Şubat 1919 tarihli mektubu, Müttefik Yüksek Konseyi'nin 8 Mart 1921 tarihli kararları, Müttefik Dışişleri bakanlarının 26 Mart 1922 tarihli kararı, Milletler Cemiyeti'nin 22 Eylül 1922 tarihli kararları. Bundan sonra Child, Müttefikler'den, bu "yurt" meselesine bir çözüm bulmadan Konferans'tan ayrılmalarını istemiştir.¹²⁴

Bu konuşmasından ötürü Child'ı hararetle kutlayan Dışişleri Bakanlığı, "*Birleşik Amerika halkı için azınlıklar meselesine gösterilecek ilgiden daha fazla ilgi gösterilecek bir mesele yoktur*" diyordu.¹²⁵

122 Grew, I, s. 497.

123 Delegasyondan Washington'a 29 Kasım 1922 günlü ve 36 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 910.

124 Konuşmanın metni için, delegasyondan Washington'a 13 Aralık 1922 günlü ve sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 920-922; *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 202-204. Ermeni meselesinin tartışılması için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 183-201.

125 Hughes'dan delegasyona 14 Aralık 1922 günlü ve 46 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 922.

Azınlık Alt-Komisyonu'nun 20 Aralık 1922 günlü oturumunda da Ermeni meselesi için tartışmalar olmuştur. Türk delegasyonunun 2 numarası, Dr. Rıza Nur Bey, bu toplantı hakkında şunları yazmaktadır:

"20 Kânunuevvel içtimasında Amerika delegesi Ermeniler için bir Ermeni yurdu istedi ve bunun insaniyet namına lâzım olduğunu söyledi... Ben de mademki Amerikalılar insaniyet için Ermenilerin rahatlarını istiyorlar ve kendileri insaniyete hizmet gayretindedir, o halde onlara Amerika'da yer versinler dedim. Niçin, dediler. Çünkü Türkiye'de henüz konfor yoktur. Amerika tamamıyla teşkilâtı yapılmış, rahat ve saadeti yerinde zengin bir memleketidir. Ermeniler orada daha çok rahat olurlar, dedim. Hepsi güldüler. Amerika delegesi de güldü. Zabıtnameye bunu koymamışlar. Montanya, yarın yılbaşısıdır, bunu yılbaşı hediyesi olarak ver, dedi. "Bizde yılbaşında hediye vermek âdeti yoktur. Hem bu Hristiyan yılbaşısıdır. Hem de sizde var, siz verin" dedim. Buna da güldüler. Biz de güldük. Celse de kapandı. Bunu da zabıtnameye koymamışlar".¹²⁶

Görülüyor ki, Ermeni meselesinde Müttefikler'in tutumu, tâbir câizse, şakanın pek ötesine geçmemekteydi. Bundan olsa gerek, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, delegasyondan, "Ermenilere korumuş bir bölge sağlaması" hususunda Müttefikler'in ne gibi istekler ileri sürdüğünü ve Ermenilere vatan olabilecek "yurt" (territorial home) konusunda yapılmış spesifik bir teklifin olup olmadığını sormuştur.¹²⁷ Bakanlığın bu baskısı üzerinedir ki, I. Komisyon'un 15. oturumunda Curzon, Müttefikler adına yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Ermenilere bir "millî yurt" (a national homeland) vermesini istemiş ise de bunu genel bir ifade ile söylemiştir.¹²⁸ Mamafih, Curzon'un Ermenilere

126 Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hâtrâtım*, Cilt 3, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1968, s. 1058-1059. Gerçekten, Lozan tutanaklarında ne 20 Aralık gününde ne de sonraki günlerde ne Amerikan delegesinin ne de Dr. Rıza Nur Bey'in konuşmaları yer almamaktadır. Bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 175-241.

127 Bakanlıktan delegasyona 26 Aralık 1922 günlü ve 65 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 934.

128 Delegasyondan Washington'a 28 Aralık 1922 günlü ve 159 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 939.

verilmesini istediği yurt için, yani toprak parçası için, “millî” deyimini kullanması şayanı dikkattir. Bir diğer ilginç nokta da bundan sonra Amerikalıların da “millî yurt” deyimini kullanmalarıdır. “Millî” kelimesinin kullanılması, sanki verilecek toprak, daha önce de onların millî toprağı imiş gibi bir çağrışıma sebep olmaktaydı.

Azınlıklar Alt-Komitesi’nin Ermenilerle ilgili bir diğer konusu da “Af” konusu idi. Türkiye, Türkiye’de oturan, yani Türkiye’de kalmış olan azınlıkların işledikleri suçlar için af ilân etmeyi kabul etmekle beraber, Türkiye’den ayrılmış olanlar için affa yanaşmıyordu.¹²⁹ Bunun manası, Türkiye’den kaçan Ermenilerin aftan yararlanamayacakları ve dolayısıyla bir daha Türkiye’ye dönemeyecekleri idi. Bu sebeple, Alt-Komite’nin 29 Aralık toplantısında Amerika temsilcisi Dwight, söz alarak ve özellikle Ermenileri zikrederek, genel affın, “Türk uyuğu olup da sürgüne gönderilmiş ya da kaçmış Ermeniler” için de söz konusu olması gerektiğini ileri sürmüştür.¹³⁰

Ermeni meselesindeki tansiyon 30 Aralık günü birdenbire yükseldi. Çünkü, Azınlıklar Alt-Komisyon’unda, Ermeni meselesi ile hiç ilgisi olmayan, Patrikhane meselesi tartışılırken, oturumun sonunda, Amerikan delegesi Dwight söz alarak, “*Amerikan dernekleri ve kurumları temsilcileri tarafından Ermeniler için bir ulusal yurt olarak teklif edilmiş olan toprak parçasını ve bölgeyi tanımlamalarını, malî güvenceleri ve bu malî desteğin ülkeler arasında bölüştürülmesi yöntemlerini açıklayarak belirlemelerini, ne ölçüde bir özel korumanın gerekli olacağını ve bu özerk yeni bölgenin saldırılara ve sızmalara karşı nasıl korunacağını söylemelerini, teklif edilen bölgede ilk göçmenler olarak hemen yerleşmeye hazır Ermenilerin sayısını bildirmelerini rica ettik; somut bir programın düzenlenebilmesi için gerekli başka bütün verileri istedik. Temsilci heyetimize verilmiş bilgileri ve belgeleri Alt-Komisyon’un başkanına sunarken...*” diyen bir bildiri sundu.¹³¹ Basına da bir bildiri ile açıklanan bu konuşmanın ek belgeleri ise, Amerika Protestan

129 Bu konuda bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 217-218.

130 *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 221; Delegasyondan Washington’a 29 Aralık 1922 günlü ve 165 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 940.

131 Bu bildirinin metni için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 242; *Papers*, 1923, II, s. 940-941; Grew, I, s. 524, 44 no. lu not.

Kiliseleri Federal Meclisi Temsilcileri James L. Barton ile W. W. Petet'in Child'a yazdığı bir mektup ile George R. Montgomery imzası ile Ermenistan için Amerikan Derneği adına sunulmuş olan "Ermeniler için Ulusal Yurt Konusunda Memorandum" idi.¹³²

Basın açıklamasında, Amerika'nın Lozan Antlaşması'nın imzacılarından olmayacağı, fakat Lord Curzon'ın ve Müttefikler'in, Ermenilere bir "Ermeni millî yurdu" sağlaması hususundaki Ermeni isteklerinin tamamen desteklediği bildirilmekteydi.¹³³

Şunu hemen belirtelim ki, milletlerarası konferanslar tarihinde, Amerikan delegesi Dwight'ın yaptığı konuşma kadar komik bir konuşma bulmak zordur. Amerikan delegesinin konuşması, sanki Ermenilere Anadolu'da bir yurt verilmiş de bunun yüzölçümünün ne kadar olacağı, bunun yönetimi, yerleşimi ve mali meseleleri, vs.nin çözümü kalmış gibi bir ifade taşımaktaydı. Ermenistan için Amerikan Derneği'nin memorandumu ise, sanki kendilerine Anadolu'da toprak verilmiş de bunun sınırlarının çizilmesi kendilerinden isteniyormuş gibi, Fırat'ın doğusu ile Sis ve Elbistan arasında 18.000 km² lik bir topraktan söz etmekteydi.

Konferans'a egemen olan hava ile tamamen ters orantılı olun bu Amerikan tutumunun bir tek sebebi vardı: Amerikan Ermenilerine yönelik bir propaganda jesti. Dwight'ın konuşmasının ardından basına yapılan açıklama, bütün bunların tamamen "iç tüketime" yönelik olduğunu göstermekteydi.

Esasında Amerika "ikili" bir oyun içinde görünüyordu. Bir taraftan Ermeni asıllı vatandaşlarına "şirin" görünme çabasında iken, kendi içinde de Ermeni meselesinin soğuk gerçekleri ile karşı karşıya kaldığını görmekteydi. Nitekim, Dwight'ın 30 Aralık'ta yaptığı konuşmadan iki gün sonra, Amerikan delegasyonundan Washington'a çekilen 1 Ocak 1923 günlü telgrafta,¹³⁴ Ermenilere bir millî yurt verilmesi hususunda azınlıklar alt-komisyonuna gerekli materyali veririrken, Amerikan delegasyonunun bu konuda hiçbir teklifte bulunmadığı, bu hususta Müttefikler tarafından kesin bir program ortaya

132 Bu belgeler için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 243-246.

133 *Papers, 1923*, II, s. 941; aynı zamanda bkz. Grew, I, s. 524-525.

134 Telgrafın metni için bkz. *Papers, 1923*, II, s. 941-942; Ayrıca bkz. Grew, I, s. 531.

atılmadıkça, Amerikan delegasyonunun hiçbir teşebbüste bulunmayıp, hiçbir taahhüde girmeyeceğinin açık bir şekilde belirttiği, bu konuda samimi bir desteğin söz konusu olamayacağı ve bu durumun da Türkler tarafından anlaşıldığının sanıldığı bildirilmekteydi.

Buna rağmen, Müttefikler'in bu konudaki çabalarının arkasının kesilmediği anlaşılmaktadır. Azınlık Alt-Komisyonu'nun 6 Ocak 1923 günü yaptığı oturumda, azınlıklarla ilgili maddelerin görüşülmesinin bitmesi üzerine, Başkan Montagna Ermeni meselesi ile ilgili bir bildiri okuyarak¹³⁵ ve devlet içinde devlet yaratma arzusunda olmadığını da belirterek, Anadolu'da bir Ermeni yurdu kurulmasını istedi. Arkasından söz alan İngiliz delegesi Rumbold da Montagna'yı destekleyince, Türk delegesi Dr. Rıza Nur Bey de söz istedi.¹³⁶ Bundan sonrasını Dr. Rıza Nur Bey'den dinleyelim:

6 Kânunusani 1923 celseleri sonlarında Montanya Ermeni yurdu meselesine geçti... Dedim ki: "İtilaf Devletleri Ermenilere kendilerine siyasi âlet yapmışlar, ateşe salmışlardır. Kendi devletleri aleyhine isyan ettirmişlerdir. Bunun neticesi, onların te'dibi olmuştur. Te'dip ile, sarı hastalık, açlık ve hicret ile kırılmışlardır. Bunun bütün mesuliyeti bize değil, İtilâf devletlerine aittir. Ermenilere mükâfat lâzımsa siz verin! El malı ile dost kazanılmaz.

Ermeniler mazlum imiş, onlara yurt, istikbal verilmeliymiş! Biz bunlara kaniiz. Ancak dünyada mazlum millet bir tane değildir. Mısır hürriyeti için bir kaç def'adır ve daha dün kan içinde çalkandı. Hindistan, Tunus, Cezayir, Fas, hürriyetini, yurdunu istiyor. Hatta İrlandalılar yurtları, istiklâlleri için kaç asırdır, ne kadar kan döktüler. Siz bunlara istiklâllerini, yurtlarını verin, biz de Ermenilere derhal verelim. Bütün bu okuduklarımız keenlemyekündür. Bu dahilinde burada duramayız. Celseyi terk ediyorum" dedim. Ayağa kalktım... Zabıtnameye sözlerimin bu son kısmını da geçmemişler. Zaten zabıtnameler ile istedikleri gibi oynuyor, tağşiş yapıyorlardı... Montanya pürtelâş, celseyi terk edemezsin!" diye bar bar bağırırmaya başladı. Yırtınıyor...

135 Bildirinin metni için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 273-276.

136 Bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 276-278

Yürüdük. Montanya hâlâ bağırtıyor: “celseyi terk edemezsiniz” diyor, tepiniyor... Biz de çıktık gittik”.¹³⁷

Gerçekten, *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*’de, bu tartışmadan çok daha farklı bir şekilde söz edilerek, Dr. Rıza Nur Bey’in oturumu terk ettiği bildirilmekte, fakat yukarda belirttiği sözlerine hiçbir şekilde yer verilmemiş bulunmaktadır.¹³⁸

Bununla beraber, Amerikalılar şunu açıkça görmüşlerdi ki, Türklerin, Anadolu’da Ermenilere bir toprak vermesi artık kesinlikle söz konusu değildir. Bundan dolayı Grew, 6 Ocak günlü hatıratında, Amerikalıların bu konudaki ümitsizliğini açıkça belirterek, şunları yazmaktadır:

“Ermenilere millî bir yurt verme konusunda Müttefik temsilcilerinin özel surette belirttikleri şudur ki, Ermenilerin refahı için uygun olacak somut bir plân hazırlanması mümkün değildir. Böyle küçük ayrı parçaların meydana getirilmesine, özerk veya başka şekilde olsun, müsait bakılmamakta ve Curzon, Barrère ve İtalyan delegeleri mahremane bunu söylemektedirler. Tüm Türk delegasyonunun kanaati ise, Türkiye’de kalan Ermeniler bulundukları yerlerde yararlı olabilirler ve yabancı entrikaların âleti olmazlarsa, kendilerini güvenlik içinde ve mutlu sayabilirler. Fakat giden Ermenileri Küçük Asya’ya (Anadolu) gelmeyi teşvik edecek bir plân ise, toprak veya egemenlik kaybı söz konusu olmasa bile, Türklerin kesinlikle reddedeceklerine inanıyorduk. Türklerin, bundan daha sıkı bir şekilde inat ettikleri başka bir konu yoktur”.¹³⁹

Türklerin Ermeni meselesindeki bu kesin tavrının, Amerikan Hükümeti’ni esaslı bir şekilde etkilediği görülmektedir. Başkan Warren C. Harding 15 Ocak 1923 günü, yani delegasyonun 7 Ocak günlü telgrafından bir hafta sonra, Dışişleri Bakanı Hughes’a yazdığı mektupta,¹⁴⁰ Türklerin Ermenilere millî yurt verilmesini kabul et-

137 Dr. Rıza Nur, 3, s. 1062-1064.

138 Bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 278.

139 Grew, I, s. 531; Delegasyondan Washington’a 7 Ocak 1923 günlü ve 184 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 948. Bu telgrafta, “Ermenilerin Küçük Asya’ya dönmelerini öngören herhangi bir plânı Türkler kesinlikle reddedeceklerdir” deniyordu.

140 Mektubun metni için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 950.

memelerinden duyduğu üzüntüyü belirtmiş, Hristiyan Ermenilerin bu duruma düşmelerinin dindar Amerikalılar arasında büyük hayal kırıklığına sebep olacağını, fakat Ermeniler lehine yapılabilecek fazla bir şey bulunmadığını, Ermenilerin en hararetli destekçilerinin bile Ermenilere ayrı bir toprak sağlamak için savaşı göze alamayacaklarını bildirmiştir.

Görülüyor ki, Türklerin Ermeni meselesindeki kararlı tutumları, Amerika'yı tam bir açmaza düşürmüş, Amerikan yöneticilerini tek seçenek olarak Türkiye ile bir savaş karşısında bırakmış ve sade Amerikan Hükümeti değil, bu meseleyi hararetle savunanlar bile bir "savaş" sözünü ağızlarına almaya cesaret edememişlerdir. Esasında, Lozan bir "Zafer" sayılırsa, bu zaferin temel unsuru, her meselede gösterilen "kararlılık"tır.

Buna rağmen, Lozan Konferansı'nın son günlerinde dahi, yine her meselenin kıyısından köşesinden yararlanıp Ermeni meselesinin ortaya atılmasına çalışılmıştır.¹⁴¹

Ermeni meselesinde son bir noktayı daha belirtelim:

Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra, Türkiye ile Amerika arasında, müzakereleri 1923 Mayıs'ında hızlanmış olan *ikili* antlaşma, 6 Ağustos 1923 günü yine Lozan'da imzalamıştır. Buna ayrı bir inceleme konusu yapacağımız için, bu antlaşmanın ayrıntılarına girmeyeceğiz. Yalnız şu kadarını belirtelim ki, bu antlaşmanın onaylaması Amerikan Senatosu tarafından 1927 Şubat'ında reddedilmiştir. Bu antlaşmanın imzası dolayısıyla en fazla eleştirilen, İsmet Paşa ile antlaşmayı imza etmiş olan Joseph C. Grew olmuş ve kendisi, "*Bir sebze çorbasına, milletin doğuştan sahip olduğu hakları satmakla*" itham edilmiştir. Çünkü, Grew'nun, bu antlaşmada olsun bir "Ermeni yurdu" sağlayamadığı ileri sürülmüştür. Bu sebeple, Ermeni asıllı Amerikalılardan bir heyet Washington'da kendisini görmeye geldiği zaman, Grew, kendilerine, şunu söylemiştir: "*Beyler, size Ermenistan'da (Doğu Anadolu demek istiyor) Bir yurt sağlamaktan, şüphesiz, çok memnun olurum; eğer bir küçük ayrıntıya göz önüne almazsanız.*" "*Bu ayrıntı nedir?*" diye sorduklarında, Grew,

141 Bkz. *Papers*, 1923, II, s. 1015-1016 ve 1036-1039.

“Söz konusu toprakları kuvvet zoru ile almak için 300.000 kişilik bir Amerikan ordusu göndermeyi unuttunuz” demiştir.¹⁴²

Patrikhane Meselesi

Daha önce de görüldüğü gibi, Amerika'nın Londra, Paris ve Roma büyükelçiliklerine verilen ve sonra da Lozan'daki delegasyona teyid edilen 30 Ekim 1922 tarihli talimatta, Türkiye'deki azınlıkların korunmasına büyük ehemmiyet verildiği belirtilmesine rağmen, İstanbul'daki Rum Fener Patrikliği'nden hiç söz edilmiyordu.

Gerçekten, Patrikhane konusu ve bu müessesenin Türkiye dışına çıkarılması, Türk delegasyonunun daha başlangıçtan çok kararlı olduğu konulardan biriydi.¹⁴³ Yunanistan ise, Patrikliğın, “Evrensel Patriklik” (Patriarchat Oecuménique) olduğunu ileri sürmekteydi.¹⁴⁴ Esasında, Türkiye'nin Patrikliği Türkiye dışına çıkarmak istemesindeki sebep de buydu. Çünkü Türkiye'de Patrikliğın “evrensel” olmasını gerektirecek bir Rum-Ortodoks kitlesi yoktu.

Ahali Mübadelesi Alt-Komisyonu'nda 16 Aralık günü yaptığı konuşmada Amerikan temsilcisi, İstanbul'daki Patrikliğın lâğvedilmesi veya İstanbul'dan çıkarılması teklifinin, Amerikan halkının büyük kısmı tarafından protesto ve tepki ile karşılandığını, bu müessesenin kaldırılmasında ısrar edilmesinin hoş görülemeyecek bir adaletsizlik yaratacağını söylemiştir.¹⁴⁵

Amerikan delegesinin bu konuşması, Amerika Dışişleri Bakanlığı'nca tasvip edilmemiştir. Gerek Patrikhane'nin yeri ve gerek bu meselenin azınlıkların korunması çerçevesinde ele alınmasını Bakanlık onaylamamıştır. Bakanlığın bu tutumunda, İstanbul'daki

142 Grew, I, s. 677, 18 no.lu not.

143 Patrikhane konusunda yapılan tartışmalar için bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 324-331. Ahali Mübadelesi Alt-Komisyonu'nun 22 Aralık 1922 günlü oturumunda, Türk delegesi Dr. Rıza Nur Bey, Patrikliği, “Devlet içinde Devlet” diye nitelendirmiştir. Bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 194.

144 Bkz. *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 220.

145 Delegasyondan Washington'a 16 Aralık 1922 günlü ve 118 sayılı telgraf için bkz. *Papers*, 1923, II, s. 924.

Yüksek Komiser Amiral Bristol'ün yardımcısı Dolbeare'in Bakanlığa çektiği telgraf mühim rol oynamıştır. Dolbeare telgrafında, Patrikhane'nin siyasî bir müessese olmaktan ziyade dinî bir müessese olduğunu söylemiş ve bu sebeple de Patrikhane meselesine kayıtsız şartsız destek verilmemesi gerektiği hususunda Bakanlığı uyarmıştır. Bundan dolayı Bakanlık da delegasyona, Bakanlıktan talimat almadıkça bu meselede konuşmamasını bildirmiştir.¹⁴⁶

Neticede Azınlıklar Alt-Komisyonu'nun 10 Ocak 1923 günlü oturumunda, İsmet Paşa, Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasını şartlara bağlı olarak kabul etmiştir. Lozan Konferansı tutanaklarında, İsmet Paşa'nın bu konudaki konuşması şu şekilde verilmektedir:

*“Patriklik sorununa gince. İSMET PAŞA, Patrikliğin siyasal ya da yönetime ilişkin işlerle bundan böyle hiç uğraşmayacağı, yalnız salt din alanına giren işlerle yetineceği konusunda, Konferans önünde, Müttefik Temsilci heyetlerinin ve Yunan temsilci heyetinin yapmış oldukları resmî konuşmaları ve verdikleri garantileri senet saymaktadır.”*¹⁴⁷

Patriklik konusu İsmet Paşa'nın bu konuşması ile kapanmış ve Lozan Antlaşması'nın azınlıkların korunması ile 37-45 inci maddelerinde, Patrikliğin varlığına dair hiçbir hüküm yer almamıştır.

Hal böyle olunca, Fener Patriği Demetrius'un Temmuz 1990'da Amerika'ya yaptığı ziyarette, Amerikan Hükümeti'nin kendisine “Ekümenik” yani Ortodoks dünyasının “evrensel” patriği muamelesi yapması, Lozan Antlaşması hükümleri ile tam bir çelişki teşkil etmiştir.

Türk-Amerikan Antlaşması

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Amerika, Lozan Konferansı'na katılmakla birlikte, Senato'nun tutumu dolayısıyla bu antlaşmayı imzalamayacağını bildiğinden, daha ilk günden itibaren Türkiye ile ayrı bir antlaşma imzalamaya kararlı bulunuyordu. 30 Ekim 1922 tarihli talimatın sonunda bu husus açıkça ifade edilmişti.

146 Dışişleri Bakanı Hughes'dan delegasyona 21 Aralık 1922 günlü ve 60 sayılı telgraf için bkz. *Papers, 1923*, II, s. 930.

147 *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt I, Kitap I, s. 331. İsmet Paşa'nın, Patrikhanenin İstanbul'da kalmasını kabul edişinin hikâyesi için bkz. Grew, I, s. 533-534.

Amerika'nın Lozan Antlaşması'nı imzalamaktan kaçınmasına karşılık, Türkiye ile ikili bir anlaşma veya antlaşma imzalamak istemesi bir çelişki gibi görünür ise de gerçekte herhangi bir çelişki mevcut değildir ve hatta Türkiye ile ikili bir anlaşma imzalamasındayla, dış politikası bakımından, mantıklı bir tutarlılık vardır. Çünkü, Konferans'ın 20 Kasım 1922'de *Casino de Montbenon*'da yapılan açılış töreninde yaptığı konuşmada, İsviçre Cumhurbaşkanı M. Haab, Konferans'ın "Yakın Doğu Anlaşmazlığı"na son verme amacını taşıdığını belirtirken,¹⁴⁸ Konferans'ın 21 Kasım'da yapılan ilk genel oturumunda da Lord Curzon, Lozan Konferansı'nı "Yakın Doğu İşlerine İlişkin Lozan Konferansı" diye adlandırmıştır.¹⁴⁹ Yani, nereden bakılırsa bakılsın, mesele sadece Türkiye ile Müttefikler arasında bir "barış antlaşması" değil, Osmanlı İmparatorluğu egemen olduğu çok geniş bir bölgenin yeni bir "siyasî düzenlemesi" idi. Amerikan Senatosu 1919 Versay Antlaşması'nı da bu sebepten reddetmişti. Çünkü Versay da Avrupa'nın yeni bir düzenini meydana getirdiği kadar, Milletler Cemiyeti Pakı'nı da barış antlaşmalarının bir parçası haline getirerek, Amerika'yı dünya politikasının içine çekecekti.

Bu ise Monroe Doktrini'ne aykırı idi. Aynı şekilde Amerika'nın Lozan Antlaşması'nı imza etmesi de kendisini "Yakın Doğu düzeni"nin bir tarafı, bir garantörü haline getirecekti.

Buna karşılık, Amerika Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye ile ikili bir antlaşmanın Senato tarafından onaylanması şansını çok kuvvetli gördüğü anlaşılmaktadır.¹⁵⁰ Bu sebepten, Amerika, çıkarlarını karşılayacak hükümleri önce Lozan Antlaşması'na koyduktan sonra, bu hükümleri Türkiye ile yapılacak ikili antlaşmaya da aynen geçirme taktiğini izlemiştir. Amerikan delegasyonunun, konferans müzakere ve tartışmalarında "gözlemciliğin" çok ötesinde "gayet aktif" olmasının sebebi budur. Keza, konferans müzakereleri

148 *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 1.

149 *Lozan Konferansı*, Takım I, Cilt 1, Kitap 1, s. 7.

150 Senato, 1927 Şubat'ında Türk-Amerikan antlaşmasını reddettiğinde, gerekli üçte iki çoğunluk için ancak 6 oy eksik gelmişti.

sırasında Amerikan delegasyonunun Türk delegasyonuna mütemadiyen “önce Müttefiklerle anlaşın” demesinin sebebi de yine budur. Başka bir deyişle, Amerika Lozan’da Müttefikleri Türkiye’ye karşı kullanmıştır.

Türk delegasyonu ise bunun tamamen zıddı bir politika takip etmiştir. Türkiye Lozan’da, Amerika’yı bir an önce yanına çekerek, Müttefikler karşısındaki pozisyonunu daha ilk günden itibaren kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Nitekim, Grew 14 Ocak 1923 sabahı İsmet Paşa’nın otelinde kendisiyle yaptığı görüşmede, konu İsmet Paşa tarafından açılınca, bu anlaşmanın müzakerelerinin ne zaman başlamasını istediğini sorduğunda, İsmet Paşa’nın cevabı “Yarın” olmuştur. Grew’nun, bermutat, Türklerle Müttefikler arasında barış yapılmadıkça, Amerika’nın Türkiye ile müzakerelere giremeyeceğini bildirmesi üzerine, İsmet Paşa, diplomatik ve konsüler münasebetlere bir an önce başlanmasının bütün ilgililerin yararına olacağını söylemiştir.¹⁵¹

O kadar ki, 18 Ocak akşamı Türk delegasyonu, Konferans’ta usulden olduğu üzere, 80 kişilik büyük bir yemek vermiştir. Yemekten sonra İsmet Paşa Child ve Grew’yu alıkoyarak, kendileriyle samimi bir sohbette bulunmuş ve sohbetin gelişmesi sırasında da Amerika’yı görmek istediğini söylemiştir.

Amerikalıların cevabı ise, İsmet Paşa’yı davet edip Amerika’nın her tarafını gezdirebileceklerini, lâkin her şeyden önce, önce Müttefikler’le ve sonra da Amerika ile antlaşma imzalamak gerektiğini söylemek olmuştur.¹⁵²

Türk-Amerikan antlaşmasının müzakereleri ancak Lozan Konferansı’nın sonuna doğru, Mayıs ayında başlamış ve 6 Ağustos 1923’te, yani Lozan Antlaşması’nın imzasından sonra, bir *Genel Antlaşma*’nın imzası ile sona ermiştir. Daha önce de belirttiğimiz veçhile, bu antlaşmanın müzakereleri de ayrı bir hikâye olduğundan, bu konuyu başka bir incelememizde ele alacağız.

151 Grew, I, s. 534-535.

152 Grew, I, s. 538-539.

Sonuç

Amerika'nın Lozan Konferansı'ndaki tutumu, I. Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar benimsediği "Monroe Doktrini" veya "isolation" politikasının, içine düşmüş olduğu sıkıntıları yansıtmaktadır. Çünkü, her şeyi ile görülmüştür ki, Amerika, Türkiye gibi, kendisinden binlerce kilometre uzakta bulunan bir ülke ve bölgede bile, kendi açısından son derece ehemmiyetli menfaatlere sahiptir. Ve bu menfaatler, bu ülke ve bölge ile ilgili pek çok mesele ile de yakından bağlantı halindedir. Bu bağlantı dolayısıyladır ki, Lozan'daki Amerikan delegasyonunu, ekseriya gözlemcilikten uzaklaşarak, bir "imzacı taraf" bir "âkid taraf" (partie contractante) gibi hareket etmek zorunda kalmıştır. Ne var ki ne biri ne de diğeri olamadığından ve menfaatlerinin gerçekleşmesi sıkı bir iş birliği ve dayanışmaya bağlı olduğu halde, bunu da yapamadığından, Lozan Antlaşması'nın Amerika açısından tam manasıyla tatmin edici olduğu söylenemez. İsteddiği birçok şeyleri elde etmekten uzak kalmıştır. Başka bir deyişle, Millî Hükümet'in dış politikası, Amerika'nın menfaatlerinin üstüne çıkmıştır.

Amerika'nın Lozan'da bütün çıkarlarını gerçekleştirememiş olmasının bir sebebi de Osmanlı Devleti ile Yeni Türkiye arasındaki büyük farkı anlayamamış olmasıdır. Yeni Türkiye hakkındaki değerlendirmelerinde ekseriya Müttefikler'in etkisi altında kalmıştır. Yani Amerika, Lozan'da, o derece korktuğu klâsik Avrupa diplomasisinin arkasından gitmekten kurtulamamıştır.

Bu etki sebebiyle de Türk milletinin, Osmanlı Devleti'nden Yeni Türkiye'ye geçmekle almış olduğu mesafenin büyüklüğünü görememiş ve zaman zaman Türk milliyetçiliğinden söz etmiş ise de İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Türk delegasyonuna, hemen daima, Osmanlı Devleti gözlüğüyle bakmıştır.

Bu iki sıkıntı, yani bir yandan Monroe Doktrini'ne dönüşün verdiği sıkıntı, öte yandan da Yeni Türkiye'yi kavrayamamış olmanın doğurduğu sıkıntı, Amerika'yı karmaşık faktörlerin içine itmiş ve Yeni Türkiye ile çok daha iyi münasebetler kurma fırsatını kaçırmıştır. Zira, daima söylediğimiz gibi, Yeni Türkiye, Amerika'nın Lozan Konferansı'na katılmasını âdeta bir kurtarıcı gibi değerlendirmiştir.

Ankara'daki Millî Hükümet Amerika'da, samimi olarak bir dayanak aramıştır. Denebilir ki, Yeni Türkiye, daha o zaman dış politikasını Batı Avrupa'ya değil, Amerika'ya dayandırmanın çabalarını harcamıştır. Amerika, Müttefikler'in ayak izini takip etmemiş olsaydı, sanırız, Türk-Amerikan münasebetlerinin yeni ve ilginç bir düzeni ortaya çıkabilirdi. Yeni Türkiye, Lozan'dan sonra bile Amerika ile münasebetlerine ayrı bir değer vermiştir. Fakat Amerikan dış politikasının yapısı dolayısıyla, iki tarafın bir noktada buluşması o zaman mümkün olmamıştır.

AMERİKÂN BELGELERİ İLE ORTADOĞU KOMUTANLIĞINDAN BAĞDAT PAKTINA, 1951-1955*

1950-1960 arasında, Türk dış politikasında üç önemli gelişme olmuştur. Birincisi, 1952 Şubat'ında Türkiye'nin NATO'ya üye olması, ikincisi, 1954-1959 arasında, NATO'nun, Türkiye ve Yunanistan'dan meydana gelen güneydoğu kanadını tahrip edip etkilerini günümüze kadar uzatan *Kıbrıs Sorunu* ve üçüncüsü de 1955 Şubat'ında imzalanan *Bağdat Paktı* ve bunu meydana getiren gelişmelerdir.

Bu üç gelişmeden birincisi ve ikincisi, Türk kamuoyunda *millî* nitelik kazandığı için, tartışmalar, bu iki konunun esası üzerinde değil, metodolojisi üzerinde olmuştur. Fakat *Bağdat Paktı* konusu böyle değildir. Bağdat Paktı, Türk kamuoyunda çok tartışılan ve hatta, kamuoyunda tepki ile karşılanan ve yararından fazla zararı söz konusu olan bir sorun olmuştur. Bu satırların yazarı da işin başından itibaren, bu olumsuz görüşleri benimsemiştir.

Tabiatıyla, bu tartışmalar, eleştiriler ve tepkiler, ancak o zaman elde mevcut bilgiler çerçevesinde yapılmıştır. Son yıllarda, o döneme ait ve bu konu ile ilgili Amerikan belgelerinin yayınlanması ile, konu hemen tamamen açıklık kazanmış ve hatta diyebiliriz ki, o zamanki eleştirilerimizin ne kadar yerinde olduğu da bugün görülmüştür. Çünkü, Bağdat Paktı ve özellikle bu konuda, Türkiye'nin bir bakıma *liderliği* eline almış olması, o zamanlar da yazdığımız, söylediğimiz ve tahmin ettiğimiz gibi, Türkiye'nin, Arap âleminin

* XII. Türk Tarih Kongresi'nin "Çağdaş Türk Diplomasisinin 200 Yılı" Sektöründe (VII. Sektör) 14 Eylül 1994 günü sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

kendi iç mücadele ve rekabetlerine bulaşmasına ve bunun sonucu olarak da Türkiye'nin Arap dünyası ile münasebetlerinin esaslı bir şekilde bozulmasına sebep olmuştur. Bu durumun etkileri de günümüze kadar devam etmiştir.

Konu hakkındaki açıklamalarımızı iki ana kaynağa dayandıracğız.

Bunlardan biri, *Foreign Relations of the United States, 1951, V: The Near East and Africa*, (Washington, D.C., Department of State Publication No. 9114, 1982)'dir. Bu kaynağın, 155-267'nci sayfalarında yer alan belgeler, Ortadoğu Komutanlığı tasarısına ait olup, Haziran 1951-Aralık 1951 dönemini kapsamaktadır.

İkinci kaynak ise, yine Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın belgeleri olup, *Foreign Relations of the United States, 1952-1954, IX: The Near and Middle East, Part 1* (Washington, D.C., Department of State Publication No. 9447, 1986) adını taşımaktadır. Bu ikinci kaynağın 3-567'nci sayfalarında yer alan belgeler ise, Ortadoğu Komutanlığı tasarısının 1955 Şubat'ında *Bağdat Paktı*'na nasıl dönüştüğünün, tâbir caizse, macerasına ait bulunmaktadır.

Bağdat Paktı'nın Aşamaları

Belirttiğimiz gibi, Ortadoğu Komutanlığı tasarısı, birtakım aşamalardan geçerek Bağdat Paktı haline gelmiştir. 1951 yazında başlayan gelişmeler, kademe kademe, 1955 Şubat'ında, Türkiye ile Irak arasında Bağdat Paktı'nın imzası ile sonuçlanmıştır. 1951 Haziran'ı ile 1955 Şubat'ı arasındaki gelişmelerin başlıca aşamalarını şu şekilde tesbit etmekteyiz:

A. *Ortadoğu Komutanlığı* (Middle East Command-MEC): Ayrıntılarını biraz aşağıda belirteceğimiz bu bölgesel savunma tasarısı, 1951 Haziran'ında oluşmaya başlamış ve bir askerî örgütlenme sistemi olarak, 1952 Haziran'ına kadar devam etmiştir.

B. *Ortadoğu Savunma Örgütü* (Middle East Defense Organization-MEDO): 1952 Haziran'ından itibaren, "Komutanlık" şeklindeki "askerî karargâh sistemi", adını ve niteliğini değiştirerek, bir bölgesel savunma sistemi tasarısına dönüştürülmüş ve *Ortadoğu*

Savunma Örgütü adını almıştır. Bundan sonra, diplomatik müzakereler ve tartışmalar, hep bu bölgesel savunma tasarısı üzerinde cereyan etmiştir.

C. *Kuzey Seddi* (Northern Tier): Karşılaşılan çeşitli güçlükler dolayısıyla, Amerika Dışişleri Bakanı *John Poster Dulles*, 1953 Mayıs'ında bölgeye ve bu arada Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerden sonra, Arap ülkelerini bir süre için dışarda bırakan ve Ortadoğu'nun Arap olmayan kuzey kuşağına, yani Türkiye, İran ve Pakistan gibi ülkelere dayanan yeni bir savunma sistemi konseptini benimsemiştir ki, kendisi buna *Kuzey Seddi* (Northern Tier) demiştir.

D. *Bağdat Paktı* (Baghdad Pact): Ne var ki, yine ilerde açıklayacağımız sebeplerle, Kuzey Seddi'nin de gerçekleşmesi, çeşitli güçlüklerle karşılaşmış ve 1954 Ekim'inden itibaren Türkiye ile Irak arasında Bağdat Paktı gelişmeleri ortaya çıkarak, bu dönem de 1955 Şubat'ında sonuçlanmıştır.

Bu gelişmeleri, mümkün olduğunca ana çizgileri ile açıklamaya çalışalım.

Ortadoğu Komutanlığı (Middle East Command-MEC)

Önce şunu belirtelim ki, Ortadoğu'da bir savunma sistemi kurma fikrinin kaynağı, Doğu-Batı mücadelesi olmakla beraber, onun kadar, belki de ondan daha ağırlıklı faktör, İngiltere'nin bölgeden ve özellikle Süveyş Kanalı'ndan çıkmak istemeyişidir.

İngiltere, Mısır'ı 1882'de işgal etmişti. 1914 Aralık ayında da Mısır üzerinde himaye tesis etmişti. Osmanlı Devleti'nin Kanal Cephesi'ni açması üzerine de buraya asker yığmıştı. Savaştan sonra İngiltere Mısır'a, 1922'de, sözde bağımsızlık vermekle beraber, buradan askerini çekmemiş ve bu konudaki müzakereler de 1936'ya kadar devam etmişti. Sonunda 26 Ağustos 1936'da imzalanan bir anlaşma ile,¹ Mısır'dan çekilmeyi iki şartla kabul etti: 1) İngiltere ile

1 Bu antlaşmanın metni için bkz. Walter C. Langsam, *Documents and Readings in the History of Europe since 1918*, New York: Lippincott, 1951, s. 364-369; J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, II: 1914-1956, Princeton: N. J. D. van Nostrand and Co. Inc., 1956, s. 205-211; Stephen Heald,

Mısır arasında ittifak bağları kuruluyordu. Yani Mısır bir saldırıya uğrarsa, İngiltere Mısır'a tekrar asker sokabilecekti. 2) Süveyş Kanalı'nda, İngiltere'nin belirli miktarda kara ve hava kuvveti bulunacaktı. Nitekim, 1940 Haziran'ında İtalya 2. Dünya Savaşı'na katılıp, Libya'dan Mısır'a karşı saldırıya geçince, İngiltere Mısır'a 200 bin kişilik bir kuvvet sevk etmiş ve bu suretle 1943 yazına kadar sürecektir olan Kuzey Afrika muharebeleri başlamıştı.

Savaşın hemen sona ermesinden itibaren Mısır Hükümeti, İngiltere'den, savaş sona erdiğine göre, Mısır'daki kuvvetlerini geri çekmesini istedi. 1945 yılı sonlarında başlayan İngiliz-Mısır görüşmeleri, çeşitli krizlerden geçerek, 1954 Ekim'ine kadar sürecektir. Görüşmelerin bu kadar uzamasının ve krizlerin sebebi, savaştan sonra Doğu-Batı mücadelesinin başlaması ve 1946-1947 yıllarında Sovyet Rusya'nın İran, Türkiye ve Yunanistan'ı kendi kontrolü altına almak suretiyle güneye, Akdeniz'e ve Ortadoğu'ya sarmak istemesidir. Bu durumda İngiltere, Mısır ve özellikle Süveyş gibi stratejik noktalardan çekilmeyi tehlikeli buldu ve Süveyş'te kalmanın yollarını aramaya başladı. Mısır ise, İngiltere'nin hem Mısır topraklarından hem de Süveyş'ten çekilmesini istiyordu. İşin gerçeği şuydu ki, İngiltere, esasında Ortadoğu'dan çekilmek istemiyordu.

1948-1949 Arap-İsrail savaşı, Ortadoğu'ya yeni bir mücadele unsuru getirdi. Araplarla Yahudiler arasındaki mücadele ve Arapların, yeni kurulan İsrail devletini ortadan kaldırmak istemeleri, bölgede yeni bir çatışma ve huzursuzluk unsuru ortaya çıkarınca, İngiltere'nin Ortadoğu'dan çıkmama niyeti daha da pekişti.

İngiltere, bu yeni gelişmede kendisine destek de buldu. İsrail devletinin kuruluşu, esasında, Amerika'nın eseri idi ve şimdi, İsrail dolayısıyla Amerika da Ortadoğu'ya yakın bir ilgi duymaya başladı. Onun içindir ki, bu yıllarda, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda, Amerika'nın yeni Ortadoğu politikası için tartışmalar ve arayışlar başlamıştır. Bunun sonucu olarak da 1948-1949 birinci Arap-İsrail

Documents on International Affairs, 1936, London: Oxford University Press, 1937, s. 478-492; Claude-Albert Colliard, *Droit International et Histoire Diplomatique- Documents Choisis*, Paris: Domat-Montchrestien, 1950, s. 545-553.

savaşı sonunda, Amerika, İngiltere ve İngiltere gibi tekrar Ortadoğu'ya girmek isteyen Fransa, bundan sonraki bir Arap-İsrail çatışmasını önlemek amacı ile, 25 Mayıs 1950'de bir deklârasyon yayınlayarak,² Ortadoğu ülkelerine silâh ambargosu uygulama kararı aldılar. Bu kararın tam olarak uygulanabildiği söylenemezse de üç devletin bu ortak hareketinin önemi, şimdi Ortadoğu'nun kaderi ile yakından ilgilenmeye başlamalarıydı. Tabii, burada asıl önemli olan, şimdi Amerika'nın da Ortadoğu'ya yönelmesiydi. İşte İngiltere için, Süveyş ve Ortadoğu bölgesindeki varlığını sürdürmek bakımından bulunmaz fırsat buydu.

1945 sonundan beri sürmekte olan İngiliz-Mısır görüşmelerinin, Süveyş yüzünden, 1949'dan sonra çıkmaza girmesi, İngiltere'ye, bu yeni gelişmeden yararlanma fırsatını verdi.

İngiltere ile Amerika arasında, İngiltere'nin Süveyş'te kalmasını sağlayacak bir formül olarak, *Ortadoğu Komutanlığı* adı ile, Süveyş'te bir müttefik karargâhı kurma fikrinin, 1951 Haziran'ından itibaren oluşmaya başladığı görülmektedir. Bu çalışmalar sırasında, Türkiye'nin de bu işin içine sokulması fikri ortaya çıkmıştır. Çünkü, sadece bu üç *Batılı* devletin bu tasarıya teşebbüs etmesi, elbette ki Mısır'da "Batı emperyalizmi" izlenimi uyandıracaktı. Halbuki Türkiye hem bir Müslüman ülke hem bir Ortadoğu ülkesi hem bölgede stratejik bir konuma sahip hem de Batı taraftarıydı ve bu sırada NATO'ya girmeye çalışıyordu. Kısacası, bölgede askerî bir sistemin kurulmasında, "olmazsa olmaz", *sine qua non* niteliğe sahip bir devlettir.

Gerçekten bu sırada Türkiye, 1945'ten, hatta 1943'ten beri, üzerindeki Sovyet baskısına karşı bir güvenlik ve bir denge unsuru aramaktaydı ve 1949'da NATO'nun kurulduğu andan itibaren de bu kolektif ittifak sistemine katılmak için çaba harcıyordu. Lâkin, Belçika, Hollanda, Danimarka ve Lüksemburg gibi NATO'nun küçük üyeleri, Türkiye'nin NATO'ya alınmasının, Sovyet Rusya'nın

2 Deklârasyonun metni için bkz. John Morton Moore (Ed.), *The Arab-Israeli Conflict*, III: *Documents*, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1974, s. 575; Hurewitz, II, s. 308-309; Arthur N. Schlesinger Jr., (Ed.), *The Dynamics of World Power-A Documentary History of the United States Policy, 1945-1973*, V, s. 390-391; *Keesing's Contemporary Archives, 1948-1950*, s. 10745.

saldırganlığını tahrik edeceğini ve bir savaşa sebep olacağını ileri sürerek, Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı çıkmışlardı. Fakat Türkiye için ve hatta Amerika için, bu küçük üyelerin değil, asıl İngiltere'nin, Türkiye'nin üyeliğine itirazı ciddi sorun olmuştu. Anlaşılmıştı ki, İngiltere Ortadoğu'dan çıkmak niyetinde değildir ve bunun için de Türkiye'ye dayanmak istemektedir. Bu durum, Türk-İngiliz münasebetlerine ciddi bir soğukluk getirdi.

Fakat, 1951 Haziran'ından itibaren Ortadoğu Komutanlığı tasarısının ortaya çıkması üzerine, İngiltere, Türkiye'ye karşı başka bir yola başvurdu. İngiltere Dışişleri Bakanı Herbert Morrison (İşçi Partisi), 3 Temmuz 1951'de, Türkiye Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'ye bir memorandum göndererek, Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemek hususunda bir "paket anlaşma" (package deal) teklif etti. Buna göre, İngiltere, NATO üyeliği konusunda Türkiye'ye destek verecek, fakat buna karşılık Türkiye de Amerika, İngiltere ve Fransa ile birlikte, bölgede bir Müttefik Komutanlığı (an integrated allied command) kurulmasına katılacaktı. Türkiye, İngiltere'nin bu pazarlığını aynen kabul etmiştir. Fakat, buna rağmen, Türkiye'ye güvenmediği anlaşılan İngiltere, Amerika'ya başvurup, "gerektiğinde" (if necessary), Amerika'nın da Türkiye'ye baskı yapmasını (presuring Turkey along this line) istemiştir.³

Herbert Morrison, 18 Temmuz 1951 günü Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada da "*Türkiye'nin Ortadoğu'nun savunmasında kendisine düşen rolü oynaması üzerinde hassasiyetle duruyoruz. Türk Hükümeti de bu görüşü paylaşmaktaydı*" diyordu.⁴

İşin Türkiye tarafı bu şekilde çözümlendikten sonra, Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye, 13 Ekim 1951 günü Mısır Hükümeti'ne verdikleri bir ortak notada,⁵ ilk defa olarak, *Ortadoğu Komutanlığı* tasarısının Mısır'a teklif ettiler. Nota 10 esas madde ile 4

3 *Foreign Relations of the United States. 1951*, s. 155, Editör notu.

4 Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972, s. 45.

5 Nota'nın metni için bkz. *Foreign Relations of the United States 1951*, s. 20-9210; *American Foreign Policy, 1950-1955, Basic Documents*, Washington D.C., Department of State Publication No. 6646, 1957, s. 2180-2182.

maddelik bir “Teknik Ek”ten ibaretti. Nota’nın 1. maddesinde, tasarrufların amacı olarak, “bölgenin savunulması” (defense of the area) gösterilmekteydi. 7. maddeye göre de *diğer devletlerin katkıları ile eşit olmak üzere*, Mısır, gerekli stratejik savunma kolaylıklarını, yani kara ve hava üsleri, ulaşım sistemleri ile limanlarını ODK emrine verecekti. Teknik Ek’in 4. maddesine göre de Mısır bu Komutanlığa katılmayı kabul ettiği takdirde, Süveyş Kanalı *resmen* Mısır’a verilmekle beraber, burası “Müttefik Karargâhı” olacaktı. Tabii Mısır da bu Karargâhın üyesi idi.

Bu tarihe kadar yapılan İngiliz-Mısır görüşmelerinde, İngiltere, Mısır topraklarındaki bütün askerini çekmeyi prensip olarak kabul etmiş, fakat Süveyş’ten çıkmaya yanaşmamıştı. Şimdi, ODK tasarısı bu atmosferde teklif ediliyordu. Çok âmiyâne bir deymi burada kullanmak zorundayız: İngiltere, Ali’nin külâhını Veli’ye geçirip amacına ulaşmak istiyordu. Tabii Mısır bunu görmezlikten gelemezdi. Bu sebeple, 17 Ekim’de yayınladığı bir deklârasyonla,⁶ teklifin emperyalı niteliğini vurgulayarak reddetti. Mısır’a göre, topraklarında İngiliz “işgal” kuvvetleri bulunduğu sürece, bu çeşit teklifleri kabul edemezdi. Gerçekten, Mısır, İngiltere’yi Süveyş’ten çıkarmaya çalışırken, şimdi kendisine, dört yabancı devletin yerleşmesi, yani Süveyş’in bir bakıma enternasyonalize edilmesi teklif ediliyordu.

Türkiye’nin bu sıradaki tutumu da ilginçtir. 13 Ekim’de ortak notanın Mısır’a verilmesi üzerine, Türk Dışişleri Bakanlığı, yayınladığı bildiride, Türk Hükümeti’nin bu teşebbüse katılmasının gerekçelerini açıklarken, Süveyş’in dünya barışı bakımından önemi üzerinde durularak, Kahire’deki Türk büyükelçisinin de teklifi kabul etmesi için Mısır Hükümeti’ne dostane tavsiyelerde bulunduğu belirtilmekteydi.⁷

Bu bildirideki ifadelerin samimiyetine inanmak, bize güç gelmektedir. Çünkü, bu sırada, Türkiye, bir yandan Ortadoğu ülkeleri ile “iyi” münasebetlere sahip olmaya önem verirken, esas çabasını da Batı ittifakına yönelmiş bulunmaktaydı. Bu sebeple, İngiltere’nin

6 Deklârasyonun metni için bkz. *American Foreign Policy 1950-1955*, II, s. 2182-2183.

7 Bkz. Kürkçüoğlu, s. 45-46.

Süveyş'te kalıp kalmaması, Türkiye'yi herhalde yakından ilgilendiren bir konu değildi. Kaldı ki, bu sırada Türkiye'nin, Batı'nın ve özellikle İngiltere'nin, Ortadoğu kombinezonlarına bulaşmak istediğine dair herhangi bir işaret de mevcut değildir. Nitekim, Mısır'a notanın verilmesinden bir hafta önce, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan bir raporda,⁸ ODK'nın başına bir İngiliz'in getirilmesini Türkiye'nin kabul etmeyeceği belirtilmekteydi. Ayrıca, bundan sonraki gelişmelerde de görüleceği gibi, Türkiye ODK gelişmelerine, başlangıçta bir hayli ilgisiz kalmaya çalışmıştır. Ancak 1952 Ekim'indedir ki, Ortadoğu savunma sistemi tasarısına aktif olarak katılmaya başlamıştır. Fakat ne olursa olsun, Türkiye'nin bu teşebbüse katılması, kendisinin, Arap dünyasında, Batı'nın bir "aleti" olarak görünmesine sebep olmuştur. Çünkü, Mısır'ın ODK tek-lifini reddi, bütün Arap dünyasında büyük destek gördü.

Mısır'ın reddine rağmen, İngiltere ve Batılıların gerilemek niyetinde olmadıkları görülmektedir. Zira, dört devlet tarafından 10 Kasım 1951'de yayınlanan ve *ODK Konusunda Temel İlkeler* (Guiding Principles of the Proposed MEC) başlığını taşıyan 11 maddelik bir deklârasyonda,⁹ ODK tasarısına devam edileceği, çünkü, bunun hür dünyanın savunması için gerekli olduğu, buna bütün bölge ülkelerinin eşit olarak katılacakları ve bu kurulacak örgütün, bölgenin kendi iç sorunlarına karışmayacağı söylenmekteydi.

İngiltere ODK konusunda o kadar acele etmekteydi ki, İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Dışişleri Bakanı Anthony Eden, 7-9 Ocak 1952 günlerinde Washington'u ziyaret ederek, Amerikalı meslektaşları ile bu konuyu ele aldılar. Onlar gelmeden önce, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda, ODK konusunda gizli bir rapor hazırlanmıştır.¹⁰ Bu raporda şu görüşlere yer verilmekteydi: 1) ODK'ya, başta

8 Raporun metni için bkz. *Foreign Relations of the United States 1951*, s. 203-205.

9 Deklârasyonun metni için bkz. *American Foreign Policy 1950-1955*, II, s. 2183-2185.

10 Raporun metni için bkz. *Foreign Relations of the United States, 1952-1954*, IX, Part 1, s. 168-170. Bundan sonraki açıklamalarımız, aksi belirtilmedikçe, bu kaynağa dayanacağından, kaynağın adını zikretmeyip, sadece sayfa numaralarını zikretmekle yetineceğiz.

Mısır olmak üzere bütün Arap ülkeleri katılmalıdır. 2) Eğer Amerika, Türkiye'nin ODK'da aktif bir rol oynamasını istiyorsa, bu konuda Türkiye'nin görüşlerini göz önünde tutmak zorundadır. 3) Türkiye, NATO'ya tam anlamı ile entegre olmadıkça, yani SHAPE'deki durumu kesinleşinceye kadar ODK'ya katılmak istemeyecektir. 4) ODK 1952 Mart veya Nisan'ında gerçekleşebilir. (Amerikan belgelerinde, bu iyimserliği destekleyen bir kanıt rastlamadık). 5) ODK, NATO'dan tamamen ayrı bir örgütlenme olmalıdır. 6) Amerika, ODK'ya asker veremez. Ancak kurmay düzeyde plânlamaya katılabilir.

Amerika'nın bu görüşleri, İngilizlerle 7-9 Ocak 1952 günlerinde yapılan görüşmelerde, İngilizlerin görüşlerinin çoğunluğu ile ters düştü.¹¹ İlk sözü alan Churchill, önce şu noktaları belirtmiştir: 1) İngiltere, Süveyş Kanalı'nda kalmak ve Kanal'ı milletlerarası ticarete açık tutmak istemekle, milletlerarası bir görevi yerine getirmektedir. İngiliz kuvvetlerinin Süveyş'te bulunmasının, İngiltere'nin emperyalist çıkarları ile bir ilgisi yoktur. 2) Amerika, Fransa ve Türkiye de Süveyş bölgesine asker gönderirlerse, böyle bir birleşik cephe karşısında, Mısır İngiltere ile müzakerelerinde dayatamaz ve “makul bir tutum” (reasonable attitude) almak zorunda kalır. Churchill, “sembolik” dediği bu kuvvetler konusunda, Amerika için bir tugaylık bir kuvveti zikretmiştir. Herhalde diğerlerinininki de bundan aşağı olmayacaktı. 3) ODK'nın başına bir İngiliz getirilmelidir ve ODK ile NATO arasında bir bağlantı kurulmalıdır.

Dışişleri Bakanı Dean Acheson, İngilizlerin bu tekliflerine karşı çıkarak, bir defa, Süveyş'e asker göndermelerinin söz konusu olmayacağını, ikincisi de ODK'nın NATO'dan tamamen ayrı olması gerektiğini bildirmiştir.

Bu arada, görüşmelere katılan İngiltere Genelkurmay Başkanı Mareşal Slim de söz alarak, ODK ile Napoli karargâhı arasında bir bağ olmak üzere, bir *Türk Cephesi Komutanlığı* kurulmasını teklif etmiş ise de Amerika Genelkurmay Başkanı General Omar Bradley de bu teklife şiddetle karşı çıkmıştır. Yani, İngiltere, Türkiye'yi yine NATO'dan ayırıp, kendi kontrolü altına sokacak formüller peşindeydi.

11 Görüşmelerin tutanağı için bkz. s. 171-176.

Bu görüşmelerde, her iki taraf, Mart 1952'de Lizbon'da yapılacak NATO Konseyi toplantısından sonra, Londra'da, ODK'nın kuruluş toplantısının yapılmasında mutabık kalmışlardır.

Washington görüşmelerinden sonra, İngiltere'nin, ODK kurulması konusunda daha da acele ettiği görülmektedir. İngiltere tarafından 31 Ocak 1952'de Washington'a iki muhtıra verilmiştir. Birincisinde,¹² Arap ülkelerinin, konunun ciddiyetini anlamaları için, ODK'nın bir an önce harekete geçirilmesi ve Mart 1952'deki Lizbon toplantısından sonra, bu konuda Londra'da bir kuruluş toplantısı yapılması gerektiği belirtiliyor ve Türkiye'nin kuruluş-tan, Lizbon toplantısından sonra haberdar edilmesi isteniyordu. Amerika bu ikinci noktaya itiraz edince, Türkiye'nin, durumdan, Lizbon toplantısından önce haberdar edilmesi kararlaştırılmıştır. Yani İngiltere, Türkiye'ye ikinci sınıf devlet muamelesi yapmaya çalışıyordu.

İkinci muhtıra ise,¹³ *Ortadoğu Komutanlığı* başlığını taşımakta ve Mısır'ın şimdilik katılmaması karşısında, Komutanlık karargâhının Kıbrıs'ta kurulmasını, şimdilik Komutanlık emrine kuvvet verilmeyip, danışma, eğitim ve plânlama ile yetinilmesini, fakat bu arada da NATO ile de uyum sağlamasını teklif etmekteydi.

Şubat 1952'den itibaren, ODK konusundaki İngiliz-Amerikan görüşmelerinin esas itibarıyla Türkiye üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Amerika, Mart'ta Londra'da yapılacak kuruluş toplantısından sonra Türkiye'nin durumdan haberdar edilmesi hususundaki İngiliz teklifine şiddetle karşı çıkmıştır. Özellikle, Ankara Büyükelçisi George McGhee, 5 Şubat'ta Washington'a gönderdiği telgrafta,¹⁴ Türklerin gerek hükümet çevrelerinde gerek özel çevrelerde, ODK'ya hiç sempatik bakmadıklarını, bu sebeple Türklerle haber vermeden ve onlarsız bir ODK toplantısının yapılmasının yanlış olacağını ısrarla belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Acheson ise, McGhee'ye 6 Şubat'ta verdiği cevapta, Türklerden, bir damga basar gibi (rubber stamp) üçlü kararları onaylamalarını istemenin, onlar

12 Metin için bkz. s. 178-180.

13 Metin için bkz. s. 182-184.

14 Bkz. s. 184.

için “hakaretâmiz” (offending) olacağını, İngilizlere defaatle belirttiğini bildirmiştir.¹⁵

İlginç bir nokta da yine bu sırada, Fransa’nın da İngiliz görüşünü benimseyip, Türkiye’yi dışarda bırakarak ODK kuruluş toplantısının önce üçlü düzeyde yapılmasını savunmasıydı. Mamafih, Amerika Fransa’ya da aynı cevabı vermiştir. Sonunda İngiltere, şubat başlarında, Türkiye’yi her konuda önceden haberdar etmeyi kabul etmiştir.¹⁶

İngiltere ile Amerika arasındaki ikinci anlaşmazlık konusu da Mısır olmuştur. İngiltere’ye göre, Mısır olmasa da Mısır katılmasa da ODK kurulmalıydı. Amerika buna da karşı çıktı. Esasında, bütün Arap ülkelerinin katılmasını isteyen Amerika’ya göre, Mısır olmaksızın, çok hızlı ve çok ileri gidilecek olursa, Mısır’ın iş birliğini sağlama imkânları varken, Mısır ile bir anlaşma şansı kaybedilmiş olurdu.¹⁷

Türkiye, 1952 Şubat’ından sonra da konunun ağırlığını teşkil etmeye devam etmiştir. Amerika’nın Ankara Büyükelçisi McGhee, Washington’a 31 Mart’ta gönderdiği uzun bir raporda,¹⁸ ODK için Türkiye’nin önemini şu ifadelerle belirtmekteydi: “Dışişleri Bakanlığı’nın Türkiye’yi, Ortadoğu ülkelerine *yeni yaklaşımın* önemli bir unsuru olarak kabul etmesinden memnunun”.¹⁹ McGhee, “*Türkiye’nin, Ortadoğu savunmasına somut katkılarda bulunacağına inanıyorum*” dedikten sonra, şu hususları vurgulamaktaydı: 1) Bir saldırı halinde Amerika ve Fransa’nın ODK’ya kuvvet gönderebilmesi ihtimali yoktur. İngiltere’nin kuvvetleri ise Mısır’da çakılıp kalmıştır ve Commonwealth devletleri de kuvvet göndermek için çok uzaktır. *Ortadoğu’nun savunmasını yapabilecek tek kara kuvveti Türkiye’ninkidir* ve bu kuvvetler istenilen yerde, yani Ortadoğu’nun kuzey dağlarında bulunmaktadır (Toros dağlarını kast etmekteydi). 2) Türkiye’de Amerika’nın yardımı ile kurulmuş pek çok eğitim okulları bulunmaktadır.

15 s. 186.

16 s. 188.

17 İngiltere’nin 31 Ocak muhtırasına Amerika’nın 6 Şubat 1952 tarihli cevabı muhtırası için bkz. s. 191.

18 Raporun metni için bkz. s. 199-203.

19 s. 202.

Bu okullar, Ortadoğu ülkelerinin askerlerini eğitebilecek durumdadır. Kaldı ki, bu okullar, aynı zamanda, Amerika'nın doğrudan doğruya nüfuzunu temsil etmektedir. 3) Türkiye, Ortadoğu ülkelerine silâh satabilecek yeteneğe de sahiptir. Türkiye'de hafif silâhlar ile mühimmat imal edebilecek kullanılmamış kapasite bulunmaktadır. Bu kapasite Ortadoğu ülkeleri için de kullanılabilir.

Amerikan Dışışleri ve Savunma bakanlıkları temsilcilerinden oluşan ortak bir komitenin hazırladığı 16 Nisan 1952 tarihli bir raporda da yine Türkiye üzerinde durulmaktaydı.²⁰ Buna göre, İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya girmesini engellediği için, Türkler İngilizlere kızmakta olduklarından, İngiltere'nin kontrolü altındaki bir ODK ile iş birliği yapmayacaklardır. Halbuki, Ortadoğu'nun savunulmasında, bir savaş halinde, Türk Ordusu ile, İngiltere'nin kara ve hava kuvvetleri (Commonwealth ülkelerinkiler de dahil) ODK'nın temel unsurunu teşkil etmektedir. Bu sebeple, Türkiye ile İngiltere arasında bir iş birliği sağlanması zorunluydu. Ne var ki, rapora göre, o sırada böyle bir iş birliği hemen hemen imkânsızdı.

Diğer taraftan, ilk defa olarak bu raporda MEC yani ODK de-yimi yerine, MECO, yani ODK Örgütü deyimi kullanılmaktaydı.

Bu arada şunu da belirtelim ki, bütün bu gelişmeler olumlu bir nitelik taşımadığı için, ODK'nın kuruluş toplantısı da mart ayında yapılamamıştır. Çünkü, Amerika'nın üzerinde durduğu nokta, İngiltere'nin Mısır ile olan müzakerelerini bir an önce sonuca ulaştırmasıydı. Bu ise, o sırada mümkün değildi. Süveyş konusunda İngiltere ile Mısır'ın görüşleri tamamen birbirine ters düşüyordu. Bu sebeple, kuruluş toplantısının ertelenmesi teklifi İngiltere'den geldi.²¹

Fakat bu sefer İngiltere yeni bir unsur ortaya attı. İngiltere, Nisan 1952 sonunda, ODK'ya, kurucu olarak Irak'ın da alınmasını istedi. Gerekçe olarak da Irak'ın, bölge savunmasına ilgi göstermesini, Irak'ın, Mısır'dan sonra ikinci kuvvetli Arap ülkesi olmasını gösterdi

20 Raporun metni için bkz. s. 214-218.

21 Bkz. İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Burrows'ın Amerika Dışışleri Bakanlığı'na 28 Nisan 1952 tarihli muhtırası için bkz. s. 226.

ve ayrıca, Mısır, savunmanın merkezini teşkil ederken, Türkiye ile Irak cephenin “Kuzey Kalesi”ni teşkil edecekti.²²

Bölge savunmasına bütün Arap devletlerinin katılması gerektiği görüşünde olan Amerika, sadece iki Arap devletinin ODK’ya alınıp, diğerlerinin dışarda bırakılmasının, bu ülkelerde tepki yaratacağını söyledi.²³ Kaldı ki, Bağdat’tan Washington’a ulaşan haberlere göre, Irak’ın kuvvetli adamlarından Meclis Başkanı Fadıl Cemali, dörtlü ODK tasarısının tamamen karşısındaydı ve hele Fransa ve Türkiye gibi iki “emperyalist” devletin bu işin içine sokulması karşısında, Irak’ın buna katılması söz konusu olamazdı.²⁴ 2 Mayıs’ta Bağdat’tan çekilen bir telgrafta ise, Nuri Sait Paşa’nın ODK veya ODK Örgütü’ne taraftar olmakla beraber, Mısır’ın katılımını şart koştuğu bildirilmektedir.

İngiltere’nin Irak konusundaki teklifine Amerika’nın karşı görüşü ise, kuruluş için önce 7 ülke (Amerika, İngiltere, Fransa, Türkiye, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika) toplanmalı, kuruluş tamamlanınca, Mısır ve Irak da dahil, diğer 6 Arap devleti de buna katılmalıdır, şeklinde olmuştur.²⁵

1952 Haziran ayında, Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nın teşebbüsü üzerine, Dışişleri temsilcileri ile Ortak Genelkurmay Başkanlığı temsilcileri arasında, konuyu müzakere etmek üzere bir ortak toplantı düzenlenmiştir. Toplantının tutanaklarında görünen, tartışmaların ağırlığının Türkiye üzerinde ve askerî nitelikli olması ve ondan sonra da İngiltere üzerinde durulmasıdır.²⁶ Bu tartışmalardan anlaşılan odur ki, Amerika’da askerler, Türkiye’yi temel unsur olarak görmekteydiler ve Türkiye de bu savunma için 6 tümenlik bir kuvvet vermeyi vaad etmişti. Toplantıya Ortak Genelkurmay’dan, Başkan Omar Bradley ile 5 general ve 3 amiral ile 1 albay katılmıştı.

22 Bkz. aynı muhtıra, s. 230.

23 s. 227.

24 s. 227, 3 no.lu dipnotu. Bu husus Bağdat’tan 28 Mart 1952’de çekilen bir telgrafta belirtilmekle beraber, telgrafın metni verilmemiştir.

25 Washington’un 3 Mayıs 1952’de Ortadoğu elçiliklerine gönderdiği telgraf için bkz. s. 231-232.

26 Tutanak metni için bkz. s. 237-247.

Generallerden Collins, bu tartışmalarda, “*Ortadoğu savunmasının gerçek ümidi Türkiye’dir*” diyordu. Bundan dolayı da ODK’da Türkiye’ye “sorumluluk” verilmeliydi. Aksi halde, Rusya’nın eline bir koz verilmiş olurdu.

İngiltere konusuna gelince: Askerlere göre, İngiltere’nin bölgedeki etkinliği giderek kaybolmaktadır ve İngiltere artık bölgenin sorumlusu olamazdı. Liderliği Amerika eline almak zorundaydı. Fakat bu liderlik ancak siyasal nitelikli olabilirdi. Amerika askerî bakımdan liderliği üstlenemezdi.²⁷ Bundan dolayıdır ki, Amerika, askerî kuvvet bakımından önce İngiltere ve Türkiye’ye dayanmak istemiştir.

Ortadoğu Savunma Sistemi (MEDO-Middle East Defense Organization)

İngiltere, 18 Haziran 1952’de Amerika’ya verdiği bir muhtıradan,²⁸ “Komutanlık” yani *MEC* deyimini bırakılarak, “Savunma Örgütü” kavramına dönülmesini, yani *MEDO* şeklinin benimsenmesini teklif etmiş ve bu da Amerika tarafından kabul edilmiştir. Tabiatıyla bu, önemli bir değişiklikti. Çünkü, konu bir askerî komutanlıktan çıkarılıp, daha geniş kapsamlı ve siyasal nitelikli bir savunma örgütü sistemine dönüştürülmekteydi. Bu sebeple, bundan sonra tartışmalar ve görüşler, hep MEDO kavramı üzerinde cereyan edecektir.

Dışişleri Bakanı Acheson ise, 23-28 Haziran günlerinde Londra’ya yaptığı ziyarette, İngilizlerle MEDO’nun organizasyonunu tartışmış ve bu konuda bir hayli ayrıntılı “örgütlenme” kararları alınmıştır.²⁹ Konumuzla doğrudan ilgisi olmaması sebebiyle, bu örgütlenmenin ayrıntıları üzerinde durmayacağız. Yalnız şu kadarını belirtelim ki, MEDO’nun merkezi, Süveyş veya Mısır değil, Kıbrıs olarak kararlaştırılmıştı.

Ne var ki, Amerikan Dışişleri Bakanlığı’ndan bir yetkilinin, 1952 Mısır ihtilâlinde hemen önce, 1952 Temmuz’unda bölgeye

27 s. 246.

28 Belgelerde muhtıranın metni verilmeyip, özeti verilmiştir. Bkz. s. 247.

29 Acheson’ın Londra’dan Washington’a 27 Haziran 1952 günlü telgrafi için bkz. s. 251-254.

yaptığı bir geziden sonra hazırladığı bir rapor, son derece karamsar bir tablo çizmekteydi.³⁰ Rapora göre, İngiltere, Fransa ve Amerika'nın ve hatta Türkiye'nin, Ortadoğu'daki prestiji çok sarsılmıştır ve Türkiye, bir Ortadoğu veya Asya devleti gibi hareket etmek yerine, Avrupa ve NATO'ya çok bağlanmış olmakla itham edilmekteydi. İngiltere ve Fransa ise hâlâ sömürgecilik peşinde koştukları için ve Amerika da bu iki devletle İsrail'i desteklediği için kınanmaktaydı. Nihayet raporda, bölgede tarafsızlık ve milliyetçilik akımlarının çok kuvvetlenmiş olduğu da belirtilmekteydi. Lâkin, bu raporun, bundan sonraki gelişmeler üzerinde ne kadar etkili olduğu da sorulmaya değer doğrusu.

Türkiye hakkındaki bölgesel düşüncelerin böyle olmasına karşılık, tam bu sırada da İngiltere ve Fransa, ayrı ayrı, Türkiye'ye karşı birtakım oyunlar oynamaya kalkmışlardır.

1952 Ağustos'unda Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan Savunma Bakanlığı'na yazılan bir yazıda,³¹ İngiltere'nin hazırladığı Ortadoğu savunma plânlarının Lübnan'ın güneyinden başlayıp, Türkiye'nin sadece Akdeniz kıyılarının savunulmasını öngördüğünden şikâyet edilerek, böyle bir plânlamanın, Ortadoğu'nun büyük kısmı ile, petroller ile, bölgenin ileri hat savunması (forward defense) bakımından yetersiz olduğu belirtilmekteydi. Öyle görünüyor ki, İngiltere, Türkiye'nin, kendi kanadı altına girmemesinden o derece kızgınlık duymaktaydı ki, her vesile ile Türkiye'den intikam almaya çalışıyordu.

Fransa'nın da Türkiye'ye karşı aynı duygular içinde olduğu anlaşıyor. Zira Fransa, 24 Temmuz ve 11 Ağustos'ta Amerika nezdinde yaptığı iki başvuruda, MEDO'nun, üçlü bir grup, yani Amerika, İngiltere ve Fransa tarafından yönetilmesini yani yönetimde Türkiye'nin dışarda bırakılmasını teklif etmiş bu teklif Amerika tarafından kabul edilmemiştir.³² Ekim ayında Fransa'ya verilen bir notada,³³ *"Hiç şüphe yoktur ki, Türkiye'nin, Ortadoğu savunmasına katkısı son derece önemlidir ve Amerikan Hükümeti, Türkiye'nin, bu*

30 Raporun metni için bkz. s. 256-262.

31 Metin için bkz. s. 266-267.

32 Bkz. s. 276-277, 284-292.

33 Notanın metni için bkz. 289-292.

tam ve etkin katkısı konusundaki isteğini azaltabilecek hareketlerden kaçınılması gerektiği inancındadır” deniyordu.

A. MEDO'ya Yeni Müşteriler: İtalya ve Yunanistan

1952 Ağustos'u gerçekten ilginç görünüyor. Çünkü, İtalya, 6, 7 ve 14 Ağustos günleri ile 22 Eylül 1952'de Amerika'ya başvurup, MEDO görüşmelerine İtalya'nın davet edilmemesinden endişe duyduğunu belirtmiş ve Güney Afrika, Avusturalya ve Yeni Zelanda'nın, işin içine sokulmasına karşılık kendisinin dışarda bırakılmasından dolayı serzenişte bulunmuştur. Bütün bu başvurulara Amerika'nın verdiği cevap ise, İtalya'nın Ortadoğu'da doğrudan doğruya çıkarları olmadığı için MEC veya MEDO üyeliğinin düşünülmediği, fakat bütün Arap devletleri MEDO'ya katıldıktan sonra, herhangi bir Batılı devletin de MEDO'ya katılmasında bir engel kalmayacağı şeklinde olmuştur.³⁴

İtalya'nın MEDO için Amerika'nın kapısını çaldığı günlerde Yunanistan da MEDO için harekete geçmiştir.³⁵ Yunanistan'ın Washington Büyükelçisi, 11 Ağustos 1952 günü, Dışişleri Bakan yardımcılarında birini ziyaret ederek, Yunanistan'ın MEDO'ya katılmak istediğini bildirmiştir. Kendisine verilen cevap ise, Yunanistan'ın bu işe katılmasının çok karmaşık sorunlar yaratabileceği, önce bunların çözümlenmesi gerektiği şeklinde olmuştur. Yunanistan'ın bu cevaptan cesareti kırılmamış görünüyor. Zira, Yunan Büyükelçisi 18 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığı'nı bir kere daha ziyaret ederek, Yunanistan'ın MEDO'nun plânlamasına katılma isteğini “resmen” beyan etmiştir. Büyükelçiye göre, Yunanistan'ın MEDO'ya asker verme imkânı yoktu. Fakat “advice” verebilir, yani tavsiyelerde bulunabilirdi. Büyükelçi “*Adalarımızla, meselâ Kıbrıs ve Oniki Ada ile katkıda bulunabiliriz*” demiştir.³⁶

Burada dikkat çeken nokta, 1952 yazında, Kıbrıs sorunu milletlerarası plâna geçmemiş iken ve tamamen İngiltere'nin egemenliğinde iken, Yunanistan'ın Kıbrıs'ı “*adalarımız*” deyiminin içine

34 Bkz. s. 278, Editör notu.

35 Bu konuda bkz. s. 281-284.

36 s. 281.

sokmasıydı. Fakat aynı derecede şayan-ı dikkat olan ise, Bakanlık yetkilisinin, Kıbrıs konusunda Yunan elçisine hiçbir uyarmada bulunmamış ve tepki göstermemiş olmasıydı.

Yunanistan, 12 Eylül 1952'de Amerika'nın Atina Büyükelçiliği'ne verdiği bir muhtıra ile, isteğini ve tekliflerini tekrar etmiştir. İtalya'nın isteğini hemen reddeden Amerika'nın, Yunanistan'ın başvurusu karşısında bir hayli tereddüt ettiği ve hatta bocaladığı anlaşıyor. Dışişleri Bakanı Acheson Yunanistan'ın başvurusu karşısında olumsuz görüşlerini belirten bir iç yazışmada, Yunanistan'ın MEDO'ya ne üs ve kolaylıklar ne asker ne de teçhizat verebilecek durumda olmadığını söylemektedir. Yine bu iç yazışmadan anladığımıza göre, Yunan Büyükelçisi, sözlü başvurularında, Yunanistan'ın Arap ülkeleri üzerinde büyük etkinliği olduğunu söylemiş ise de Acheson, bu iddianın somut kanıtları olmadığını belirtmiştir. Acheson Kıbrıs konusunda ise şunları söylemekteydi: “*Kıbrıs, MEDO içinde önemli bir rol oynayacağından, Yunanistan'ın MEDO'ya girmesi birtakım komplikasyonlar yaratabilecektir*”.³⁷

Şurası muhakkak ki, Yunanistan'ın Kıbrıs üzerindeki bu dolaylı egemenlik veya mülkiyet iddiası, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan bir “açık tepki” görmediği gibi, İtalya'ya hemen kesin ret cevabı verilirken, Yunanistan konusunun, Dışişleri Bakanlığı'nı bir süre meşgul ettiği anlaşılmaktadır.

B. Türkiye Tutum Değiştiriyor: Türkiye'nin Aktif Dönemi

Yukardan beri gördüğümüz gibi Türkiye, İngiltere'ye karşı olumsuz duygu ve düşünceleri sebebiyle, başlangıçtan itibaren ister MEC ister MEDO olsun, bu çeşit tertiplere mümkün olduğunca uzak durma yolunu izlemişti. Fakat 1952 Ekim ayından itibaren, Türkiye, birdenbire tutum değiştirmeye ve bir Türk-İngiliz yakınlaşması ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmenin dönüm noktası da Başbakan Adnan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün 16-18 Ekim 1952 günlerinde Londra'ya yaptıkları ziyarettir.

37 s. 283. Acheson'ın, Ankara dahil, bazı Büyükelçiliklere 6 Ekim 1952 günlü telgrafi için bkz. s. 282-283.

Türk tarafının bu ziyaretten *çok memnun* (most satisfactory) kaldığı anlaşıyor. Bu görüşmelerde ve sonrasında, Başbakan Menderes'in MEDO konusundaki görüşleri şu noktalarda toplanmaktaydı:³⁸ 1) MEDO'ya bütün Arapların katılması şayan-ı arzudur. Fakat Araplar herhangi bir rol almayacak olsa bile, MEDO kurulmalıdır. 2) MEDO konusunda Araplara karşı "parçalama" taktiği uygulanmalıdır. (Menderes, "If Arab bloc could be split up on this question" demiş). Başbakan ve Dışişleri Bakanı Londra'da, Irak Kral Naibi Abdülillah ile de görüşmüşler ve Irak konusunda iyimser izlenimler almışlardı. Bu sebeple, Menderes'e göre, Irak'ın girmesi sağlanırsa, İngiltere ve Irak, Ürdün'ü de bu işe çekebilirlerdi. Bundan sonra atılacak adım ise, Suudi Arabistan ve Lübnan'dı. 3) Mısır da katılacak çok daha iyi olurdu. Fakat bu konuda şimdilik ısrar etmemeli, Mısır konusu, İngiliz-Mısır görüşmelerinin gelişmesine ertelenmeliydi.

Başbakan Menderes'in bu görüşleri, özellikle Araplar olmaksızın da MEDO'nun kurulması gerekliliği, bundan sonra kendisinin benimsemiş olduğu, "*Setting up shop, wait for customers*", yani "*Önce dükkânı açalım, sonra müşterileri bekleyelim*" ilkesi olacaktır. Bu ilke, esasında, İngiltere'nin de başından beri benimsemiş olduğu görüştü.

Londra görüşmelerinde, özellikle Abdülillah ile yapılan görüşmelerden sonra, Irak nezdinde Türkiye'nin teşebbüste bulunması, yine Türkiye'nin teklif ve isteği üzerine kabul edilmişti. İngiltere'nin, kendisinin, Irak'la bir ittifakı olduğu halde, teşebbüsü Türkiye'ye bırakması, çeşitli şekillerde yorumlanabilir.

Ne var ki, Türkiye'nin Irak nezdindeki teşebbüsüne, Amerika'nın Bağdat Büyükelçisi Berry karşı çıkmıştır. "*Burada Türkiye aleyhtarı duygular o derece kuvvetlidir ki, herhangi bir Türk teşebbüsünün yararlı olacağından şüphe ederim*" diyen Berry'ye göre, Bağdat nezdinde yapılacak teşebbüste Türkiye'nin öne çıkması, bu işin içinde Amerika ve İngiltere'nin olmadığı izlenimini verebilirdi.³⁹

38 Bu ziyarete ait ayrıntılı bilgiler, Amerika'nın Londra Büyükelçisi Gifford'un Washington'a 20 Ekim 1952 günlü telgrafı (s. 296-297) ile, Ankara Büyükelçisi McGhee'nin 23 Ekim'de Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü ile yaptığı görüşmeden sonra, Washington'a 24 Ekim 1952 günlü telgrafında (s. 301-303) yer almaktadır.

39 Berry'nin Washington'a 24 Ekim 1952 günlü telgrafı için bkz. s. 300.

Söylediğimiz gibi, Londra ziyaretinden sonra Türk yöneticileri, MEDO konusunda birdenbire büyük bir aktivite kazanmışlardır. Bunun bir diğer belirgin işareti de Türkiye'nin Mısır nezdindeki teşebbüsüdür. Bu teşebbüse geçmeden önce, şunu belirtelim ki, daha aşağıda da göreceğimiz gibi, bundan sonra Türk Hükümeti, en gizli bilgileri, Ankara'daki Amerikan elçilerine vermekten çekinmeyecektir.

Türkiye'nin Mısır nezdindeki teşebbüsüne gelince: Dışişleri Bakanı Köprülü'nün, Amerikan Büyükelçisi McGhee'ye "gizli kalması" (?) kaydıyla anlattığına göre:⁴⁰ Kahire'deki Türk Büyükelçisi, Mısır Dışişleri Bakanı ile 19 Ekim'de yaptığı görüşmede, Dışişleri Bakanı Büyükelçiye, İngilizler Süveyş Kanalı'ndan çekilmedikçe, Mısır'ın MEDO'ya üye olamayacağını, mamafih konuyu bir defa da General Necib ile görüşmesini söylemiştir. Bunun üzerine Türk Büyükelçisi, 16 Ekim 1952 günü Necib'le görüşmüştür. Necib, MEDO'ya katılmanın Mısır'ın yararına olduğunu, fakat Kanal bölgesi boşaltılmadıkça, bunun mümkün olamayacağını söylemiş ve İngiltere hakkında çeşitli şikâyetlerde bulunmuştur. Necib, buna rağmen İngiltere ile uzlaşmak için her çabayı harcayacağını, fakat sonuçtan hiç de ümitli olmadığını ifade etmiştir. Türk Büyükelçisi'nin, savunmasız kalması halinde Sovyetlerin Süveyş'i işgal etmeleri ihtimalinden söz etmesi üzerine de Necib, "*Bu açmazı çözmek de İngiltere'ye aittir*"⁴¹ demekle yetinmiştir.

Bu sırada Amerika, yeni bir fikir oluşturmaya başlamıştır. Bu da Mısır başta olmak üzere Arap ülkelerine askerî ve ekonomik yardım, bunların MEDO'ya katılmalarını sağlamak için bir vasıta, bir koz olarak kullanmaktı. Buna paralel olarak da Washington, Mısır'a ağırlık vermeye başlamış ve MEDO'yu Mısır'sız gerçekleştirme fikrini benimsememiştir. Amerika'ya göre Mısır, MEDO'nun anahtarı idi. Lâkin Amerika'nın bu tutumu, İngiltere'nin itirazlarına sebep olmuştur. Fakat Amerika diretince, İngiltere de Amerika'nın Mısır konusundaki görüşlerini kabullenmek zorunda kalmıştır. Yalnız, Amerika'ya da şu şartını kabul ettirmiştir: Mısır'a yapılacak yardımları MEDO'ya katılma şartıyla veya MEDO çerçevesi içinde vermek. Amerika da

40 McGhee'nin Washington'a 24 Ekim 1952 günlü telgrafı için bkz. s. 304-305.

41 s. 305.

bölgenin sorumluluğunun İngiltere’de bulunduğu ilkesini benimsemiş olduğundan, o da İngiltere’nin bu şartını kabul etmiştir.⁴²

Bununla beraber, 1953 Mayıs’ı geldiğinde, Mısır MEDO için kesin bir ret tutumu almış bulunuyordu. 1953 Nisan’ında, Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na gelen raporlar, Süveyş konusu Mısır’ı tatmin edecek bir şekilde çözümlense bile, bölgesel savunma konusunda Mısır’ın Batı ile iş birliğine yanaşmayacağını, Mısır’ın *tarafsızlık* ilkesini benimsediğini, Batı’nın askerî yardımını alsa bile, karşılık olarak hiçbir bağlantıya girmeyeceğini göstermekteydi.⁴³ Nitekim, Mısır’ın Washington Büyükelçisi, 4 Mayıs 1953 günü, Dışişleri Bakan Yardımcısı Byroade’i ziyaret ederek, Kahire’den hareketinden önce, Devrim Komuta Konseyi’nin 5 saat süren toplantısına katıldığını söylemiş ve belirttiğimiz hususları aynen tekrarladıktan sonra, şu noktaları vurgulamıştır: MEDO veya benzeri bir şeyi kabul etmek Mısır için *intihardır*. Mısır komünizmden korkuyor ve bunun için Batı’dan yardım almak istiyor. Fakat bunun da şartları vardır: Süveyş kayıtsız şartsız boşaltılmalıdır. Bölgenin savunulması, Arap Kolektif Güvenlik Paktı’na (Arab Collective Security Pact) dayandırılmalıdır. Batılı ülkeler bu Pakt ile bağlantı kurmalıdırlar.⁴⁴ Bunun dışında, bölge için başka bir savunma sistemi düşünülemez. Bu yapılırsa, Batı, diğer Arap devletlerinin de güvenini kazanacaktır. Mısır, Süveyş Kanalı’nı İngiliz kuvvetlerinden çok daha fazla bir kuvvetle savunabilir. Yeter ki, bu kuvvetler gerekli şekilde donatılsın.

42 Bkz. s. 311-315’deki belgeler.

43 Bkz. Dışişleri Bakanı Dulles’in Kahire Büyükelçiliği’ne 30 Nisan 1953 günlü telgrafı için bkz. s. 365-364.

44 Arap Kolektif Güvenlik Paktı, daha önce sözünü ettiğimiz, Ortadoğu’ya silah ambargosunu öngören 25 Mayıs 1950 tarihli Üçlü Deklarasyon’a tepki olarak, Arap Birliği tarafından 17 Haziran 1950’de imzalanmıştır. Bir ittifak niteliğini taşıyan bu antlaşmanın 2. maddesine göre, taraflardan birine yapılacak bir “silahlı saldırı”, hepsine birden yapılmış sayılacaktır. İsrail’e karşı yapılmış olan bu ittifak antlaşmasında İsrail adı geçmediği için, genel nitelikli bir ittifak sayılabilir. Ayrıca bu ittifak, MEDO gibi, bir askerî örgütlenmeyi de öngörmekteydi. Pakt’ın metni için bkz. Hurewitz, II, s. 311-314; *American Foreign Policy, 1950-1955*, I, s. 1249-1253; Denise Foliot, *Documents on International Affairs, 1951*, s. 422-424.

Büyükelçi, bu arada, Mısır'ın tarafsızlık politikasından yana olduğu iddiasını da reddetmiştir.⁴⁵

Biraz aşağıda göreceğimiz üzere, Irak da bu ortak güvenlik paktı üzerinde ısrar edecek ise de bu görüş İngiltere ve Amerika tarafından kabul görmeyecektir.

C. Irak Hareketleniyor

Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Bağdat Büyükelçisi Berry'nin görüşünü benimseyerek MEDO için Irak nezdinde Türkiye'nin teşebbüste bulunmasına karşı çıkmakla beraber, asıl Türkiye'nin Irak nezdindeki teşebbüsünün bu devleri hareketlendirdiği görülmüştür.

Türkiye'nin Bağdat Maslahatgüzarı, Ankara'dan aldığı talimat üzerine, Şubat 1953 başlarında (tarihi verilmemiş) Irak Dışişleri Bakanı Tevfik Suveydi Paşa'yı ziyaretle, kendisine MEDO hakkında geniş bilgiler aktarmıştır. Bu açıklamalardan sonra, Tevfik Suveydi, MEDO'nun Arap kamuoyu tarafından çok kötü karşılandığını, bu sebeple, herhangi bir Arap devletinin buna tek başına katılmaya cesaret edemeyeceğini, buna bir *kamufraj* gerektiğini, bu kamufrajın da Arap Kolektif Güvenlik Paktı olabileceğini ve Ortadoğu savunma sisteminin de bu Pakt çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Fakat, görüşmenin tam bu noktasında, Türkiye'nin şimdi ilginç bir görüşü ortaya çıkıyordu. Türk maslahatgüzarı, Irak Dışişleri Bakanı'na, bir kamufraj olarak Arap Kolektif Güvenlik Paktı'nı zikretmesi üzerine, Mısır'ın bir Ortadoğu ülkesi değil, bir Afrika ülkesi olması hasebiyle, Türkiye'nin, Mısır'ın karargâh yapılmasının karşısında olduğunu, MEDO'nun merkezinin Türkiye olması ve bu işin Mısır'sız yapılması gerektiğini söylemiştir. Maslahatgüzara göre, Türkiye Ortadoğu savunması ile ne kadar ilgiliyse, Mısır da o kadar ilgisizdi. Dolayısıyla, *Kuzey Arap ülkelerinin* (Irak, Lübnan gibi) tam eşitlikle katılacağı MEDO'nun merkezi de Türkiye olmalıydı.⁴⁶ Bir ilginç nokta da Suveydi'nin, Türk Maslahat-

45 Görüşme tutanağı için bkz. s. 373-375.

46 Türk Maslahatgüzarı bu görüşmeyi "son derece gizli" kaydı ile, Amerika'nın Bağdat Büyükelçisi Berry'e de aktarmış ve o da bu bilgileri 27 Şubat 1953 günlü bir telgrafla Washington'a bildirmiştir. Telgrafın metni için bkz. s. 348-349.

güzarına, verdiği bilgilerden dolayı teşekkür edip, “müttefikimiz ve dostumuz” dediği İngiltere’nin, kendilerine, MEDO’yu bu kadar *tam ve objektif* olarak açıklamadığını söylemesidir.

Suveydi’nin Arap Paktı konusunda söyledikleri, Başbakan Nuri Said Paşa tarafından, İngiliz Büyükelçisi’yle yine bu sırada yaptığı görüşmede biraz daha açık hale getirilmiştir. Nuri Said’in “arka kapı yaklaşımı” (back door approach) diye nitelendirdiği bu metoda göre, Batılı devletler bir protokol ile Arap Kolektif Güvenlik Pak-tı’na katılmak suretiyle, Ortadoğu Savunma Sistemi’ni gerçekleştirmiş olacaklardı. Zira, MEDO Arap dünyasında tepki uyandırmıştı. Halbuki AKG Paktı ise bir Arap kuruluşuydu.⁴⁷

Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles’in bu “arka kapı yaklaşımı”na olumlu baktığı anlaşıyor. Fakat, Dulles’in bu konudaki derdi, MEDO’ya İsrail’in de sokulması, fakat bu mümkün olamayacağından, MEDO ile İsrail arasında da bir bağlantı kurulmasıydı.⁴⁸

Türkiye Maslahatgüzarı, 9 Mart 1953 günü Dışişleri Bakanı Tevfik Suveydi’yi tekrar ziyaret ederek, kendisinden Irak’ın kararını ve cevabını istemiştir. Suveydi’nin sorusu üzerine Maslahatgüzar, bir önceki konuşmanın Irak’a *resmi* bir davet olduğunu (an invitation to Iraq to associate in setting up MEDO) söyleyince, Irak Dışişleri Bakanı, olumlu bir cevabın işareti sayılabilecek şekilde, “*Bizi acele ettirmeyin*” (Don’t hurry us) demiştir.⁴⁹

Bir ilginç nokta daha: Türk Maslahatgüzarı, Suveydi ile görüşmesinden Amerikan Büyükelçisine söz ederken, iki noktayı da özellikle belirtmiştir: 1) MEDO’nun merkezi *Kıbrıs* olamaz. Çünkü, Yunanistan ada üzerinde hak iddia ettiği gibi, ada halen bir Batılı devletin toprağıdır. 2) MEDO’nun merkezi Mısır da olamaz; çünkü böyle bir durumda MEDO’nun liderliğinin Mısır’a verildiği ve

47 s. 350, 3 no.lu dipnotu.

48 Dulles’in, Ankara dahil, bazı diplomatik misyonlara gönderdiği 19 Şubat günlü telgrafi için bkz. s. 347-348; ve Bağdat Büyükelçiliği’ne 6 Mart 1953 günlü telgrafi için bkz. s. 350-352.

49 Berry’nin Bağdat’tan Washington’a 10 Mart 1953 günlü telgrafi için bkz. s. 352-354.

Mısır'ın, Arap dünyasının lideri olduğu izlenimi ortaya çıkardı. Doğayısıyla, MEDO'nun merkezi Türkiye olmalıdır.

Berry, Washington'a telgrafında, bu sözler için şu yorumu yapıyordu: Türkiye Kemalist düşünceden ayrılarak Araplara dönmektedir ve şimdi Ortadoğu'da kendisine prestij aramaktadır.⁵⁰ Bu yorumun birinci kısmı doğru olmamakla beraber, Türkiye'nin şimdi Ortadoğu'nun liderliğine soyunmaya başladığı bir gerçektir.

Türkiye Maslahatgüzarı'nın Suveydi ile ikinci görüşmesinden iki hafta kadar sonra, 22 Mart 1953 günü, Suveydi, Amerikan Büyükelçisi'ni davet ederek, Türkiye Maslahatgüzarı ile yaptığı görüşmelerin, Irak'ın, İran kanalıdan gelen bir Sovyet saldırısına ne kadar açık olduğunu gösterdiğini,⁵¹ konunun kabinede müzakeresinden sonra, Irak'ın, savunma imkânlarının arttırılmasına karar verildiğini ve Batı dünyası için Irak'ın savunulmasının değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.⁵² Bu dolaylı açıklamadan sonra, Irak Dışişleri Bakanı, 25 Mart 1953'te Amerikan Büyükelçiliği'ne bir nota vererek, Irak'ın savunmasına Amerika ve İngiltere'nin yardım etmesini istemiştir.⁵³ Bu suretle Irak, MEDO'ya doğru dolaylı bir adım atmış olmaktadır.

İngiltere ise, 22 Nisan 1953'te Amerika'ya verdiği bir notada, Irak'ın, "siyasal nitelikli" bir MEDO'ya katılmak için henüz karar vermediğini, fakat *katılma niyetinde olduğunu*, bu sebeple, MEDO konusunun Irak ile "askeri" nitelikli olarak konuşulması gerektiğini bildiriyor ve "*Iraklılara şunu anlatmalıyız ki, askeri güçlerinin artırılmasına yardımımızı, muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı Ortadoğu'nun savunulmasının bir vasıtası olarak telâkki etmekteyiz*" deniyordu.⁵⁴

50 s. 353-354.

51 1951 Mart'ında İran Başbakanı Musaddık'ın, Anglo-İranian Oil Co.'nin işlettiği İran petrollerini millileştirmesi üzerine, İngiltere ile İran'ın münasebetleri son derece gerginleştiği gibi, Musaddık, komünist Tudeh Partisi ve komünistlerle iş birliği yapıyor ve Sovyetler tarafından da destekleniyordu. 1953 Şubat'ında da İran Şahı'nı tahtından feragate zorlamış ve İran'ın tek diktatörü haline gelmişti. Bu gelişmelerin Irak monarşisini çok etkilediği görülmektedir.

52 Berry'nin Washington'a 22 Mart 1953 günlü telgrafi için bkz. s. 355.

53 Berry'nin Washington'a 25 Mart 1953 günlü telgrafi için bkz. s. 356-357.

54 s. 363.

D. Yine İtalya ve Yunanistan

Fransa Başbakanı Georges Bidault, Washington'a yaptığı ziyarette, 27 Mart 1953 günü Dulles ve heyeti ile MEDO ve Ortadoğu konusunu müzakere ederken, İtalya ile Yunanistan'ın da bu savunma sistemine sokulmasını istemiş ise de 1952 yazında olduğu gibi, Amerika bu sefer de bu teklife yanaşmamış ve Bakan Yardımcısı Byroade, ilerde, bazı komplikasyonların giderilmesi halinde, bunun düşünülebileceğini söylemiş, fakat bu komplikasyonların ne olduğunu belirtmemiştir.⁵⁵ Muhtemeldir ki, söz konusu olan *Kıbrıs* sorunuydu.

E. Pakistan da Sahneye Giriyor

1952 Ekim'inden itibaren Pakistan'ın da MEDO'ya girmesi söz konusu olmaya başlamış ve Pakistan konusu, Irak konusundan daha hızlı bir gelişme göstermiştir.

İngiltere, 1952 Kasım'ında, Amerika'ya, Pakistan'ı da MEDO'ya davet etmeye karar verdiğini bildirmiştir.⁵⁶ İngiltere'nin bu teşebbüsüne en şiddetli tepki Amerika'nın Yeni Delhi Büyükelçisi Bowles'dan gelmiştir. Bowles, itirazında şu noktaları vurguluyordu:⁵⁷

1) Pakistan'ın MEDO'ya girmesi, İran, Afganistan ve Hindistan üzerinde Sovyet baskısının artmasına sebep olabilecektir. Ayrıca, İran ve Afganistan'ın, MEDO'ya alınmamaktan dolayı kırınglık ve kızgınlıklarına da sebep olabilir. 2) Hindistan bakımından ise: Amerika ve İngiltere'nin, Keşmir konusunda zaten Pakistan'ı tutan tutumları, Hindistan'a, kendileri aleyhine bir politika izlendiği izlenimini verebilir. Hindistan, Amerika'ya sempati ile bakarken, bu devletin şüphecilğine yol açabilir. İngiltere ve Fransa, Asya'da sömürgeci devletler olarak bilinmektedir. Şimdi Amerika, bu sömürgecilğe destek vermekteymiş gibi görünebilir. Sovyetler ve Çin, Amerika'nın gerçek sömürgeci rengini gösterdiği hususunda parlak bir propaganda fırsatı elde etmiş olurlar. Pakistan-Hindistan

55 Bidault ile yapılan görüşmelerin tutanağı için bkz. s. 360-361.

56 Dulles'in bütün ilgili misyonlara 13 Kasım 1952 günlü telgrafı için bkz. s. 315-317.

57 Bowles'in Washington'a 20 Kasım 1952 günlü telgrafı için bkz. s. 317-319.

münasebetleri, Pakistan'ın MEDO'ya girmesinden sonra, bir patlama noktasına gelebilir ve Keşmir sorununun çözümü imkânsızlaşır. Hatta, bu arada Hindistan'ın Demir Perde arkasına kayması dahi söz konusu olabilir.

Nitekim, Hindistan da bu işin kokusunu alır almaz harekete geçmiş ve Washington Büyükelçisi, 13 Ocak 1953 günü, Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaret ederek, endişelerini dile getirmiştir. Pakistan'ın MEDO'ya katılmasının, Hindistan–Amerika dostluğunu yıkabileceğini, Hindistan'da karışıklıklara sebep olabileceğini ve hatta, birbiri ile çekişen unsurların, Hind Hükümeti'ni devirmek için, bunu fırsat sayabileceğini bildirmiştir.⁵⁸ Büyükelçiye verilen cevap ise, Pakistan'a henüz bir teklif yapılmadığı, MEDO konusunun ise henüz tanışma safhasında bulunduğu ve Hindistan'ın endişelerinin de anlaşıldığı, şeklinde olmuştur.

Fakat Hindistan, Amerika nezdindeki bu teşebbüsü ile yetinmeyip, Mısır üzerinde de harekete geçerek, MEDO'ya katılmaması ve tarafsız kalması hususunda Mısır'a baskı yapmıştır.⁵⁹

Bununla beraber, 1953 yılı başından itibaren Pakistan'ın harekete geçtiği görülmüştür. Zira, Pakistan Genel Valisi Zafirullah Han, 1953 Ocak ayında Washington'a yaptığı ziyarette, Pakistan'a resmî bir davet veya teklif olmadığı halde, konuyu Amerikan Dışişleri Bakanlığı ile görüşmüştür. Zafirullah Han, Pakistan'ın MEDO'ya katılması hususunda açık bir şey söylememekle beraber, böyle bir savunma sisteminin söz konusu olması halinde, bu işin içinde muhakkak Amerika'nın da bulunması gerektiğini belirtmiş ve bu arada da Pakistan'ın silâh bakımından yetersizliğine de değinmiştir. Bu sebeple, konunun *ikili olarak* tartışılabilir düzeyde gelmesine kadar MEDO konusunun ertelenmesini istemiştir.⁶⁰

58 Dulles'in Yeni Delhi Büyükelçiliği'ne 16 Ocak 1953 günlü telgrafı için bkz. s. 343.

59 Kahire Büyükelçisi Caffrey'in Washington'a 19 Şubat 1953 günlü telgrafı için bkz. s. 346. Caffrey, bu bilgileri, General Necib ile bir görüşme yapan Pakistan Maslahatgüzarından aldığını söylemekteydi.

60 Zafirullah Han'ın Bakan Yardımcısı Byroade ile görüşme tutanağı için bkz. s. 344-345.

Dışişleri Bakanı Dulles'in, 1953 Mayıs'ında Ortadoğu'ya yaptığı geziden sonra, Pakistan konusu gündemin başına geçecektir.

Dulles'in Ortadoğu Gezisi

Görüldüğü gibi, Ortadoğu'nun savunması konusunda, 1951 Kasım'ından 1953 Mayıs'ına kadar geçen dönem içinde, hiçbir olumlu adım atılamamıştı. Üstelik, durum daha da karmaşık hale gelmişti. Çünkü, her devlet kendine göre bir hava çalmaktaydı ve ayrıca, İngiltere'nin Mısır'la yaptığı Süveyş görüşmelerinden de hiçbir sonuç çıkmıyordu. Zira, İngiltere'nin Süveyş'ten çekilmeye niyeti yoktu. Kaldı ki, İngiltere Süveyş'ten çekilse bile, Mısır'ın bir bölgesel savunma sistemine katılmaya niyetinin olmaması, İngiltere'yi, Süveyş konusunda daha da katı bir tutuma itmiş görünüyor.

İşte bu karmaşık durum dolayısıyla, Dışişleri Bakanı Dulles, bölge ülkelerini teker teker ziyaret edip, durum hakkında kendisi bir tespit yapmak istedi. Özellikle, mahallî ülkelerin MEDO konusundaki düşünce ve görüşlerini ve dolayısıyla MEDO'nun gerçekleşme imkânlarını öğrenmek istiyordu.

Dulles'in ziyaretlerinin en önemlileri, Kahire, Ankara, Bağdat ve Karachi olmuştur. Bunları sona bırakarak, önce diğer ziyaretleri, tarihleri ile birlikte ve kısa özetler halinde belirtmekle yetinelim:

Tel-Aviv-Kudüs, 13-14 Mayıs 1953: Esasında, İsrail Hükümeti ile yapılan görüşmelerde, MEDO'dan ziyade, İsrail'in Araplarla olan münasebetleri ve sorunları ele alınmıştır.⁶¹ MEDO'ya çok kısa olarak, Başbakan Ben Gurion ile 14 Mayıs günü Kudüs'te yapılan görüşmede değinilmiştir. Ben Gurion, İsrail'in, Türkiye'den sonra bölgenin en kuvvetli devleti olduğunu belirterek, "şekli önemli olmamakla beraber", İsrail'in tek başına dövüşmemesini sağlayacak bir düzenleme yapılmasını ve askeri ve endüstriyel kapasitesinin artırılmasını istemiştir.

Bu arada şunu da belirtelim ki, Dulles'in İsrail yetkilileri ile Kudüs'te görüşeceğinin, yani Kudüs'e gideceğinin açıklanması üzerine, Lübnan, Suriye, Ürdün ve Mısır hükümetleri, Kudüs ziyaretinin,

61 Bkz. s. 29-40.

İsrail'in Kudüs üzerindeki iddialarının Amerika tarafından tanınması anlamına geleceğini belirterek, ziyarete tepki göstermişlerdir.

Amman, 14-15 Mayıs 1953: Ürdün ile yapılan görüşmeler, esas itibariyle İsrail ve Mülteciler Sorunu üzerinde olmuştur.⁶² Bu arada Dulles, Ürdün Hükümeti'nden, Ürdün'ün hem Mısır hem de İngiltere ile münasebetlerinin iyi olması dolayısıyla, bu ikisi arasında aracılık yapmasını isteyerek, bölgenin istikrarının hem Amerika hem de Ürdün için çok önemli olduğunu söylemiştir.

Sam, 15-16 Mayıs 1953: Dulles'in görüşmeleri esas itibariyle Suriye Cumhurbaşkanı Çiçekli ile olmuştur.⁶³ Bu görüşmelerde Çiçekli, ağırlığı İsrail konusuna vermiştir. Bu çerçevede MEDO için de herhangi bir bölgesel savunma kurulmadan önce, bunu Arap halkının kendi içinde tartışması gerektiğini, halbuki, bugüne kadar Batılı devletlerin sadece Mısır ile görüştüklerini belirtmiş ve İsrail sorunu ile Süveyş sorunu çözümlenmedikçe, bölgesel bir savunma sisteminin kurulması halinde, Arap halkının bunu anlayamayacağını ve liderlerinin kendilerine ihanet ettiklerine inanacağını söylemiştir. Mamafih, bu arada Çiçekli, İsrail'in varlığını kendilerinin kabul ettiğini, fakat bunun yanında Birleşmiş Milletler kararlarının da uygulanması gerektiğini söyleyince, Dulles da bundan sonra Amerika'nın, İsrail'in sınırlarını genişletmesine kesinlikle karşı olduğu cevabını vermiştir.

Çiçekli'nin ayrıca iki konuda da şikâyeti olmuştur: Birincisi, bölgede Amerika'ya olan güvenin kaybolduğu, ikincisi de Türkiye'nin, Suriye sınırlarında karışıklıklar yaratarak Suriye'yi tehdit etmesiydi. Dulles, bu ikinci konuyu Ankara'da konuşacağını bildirmiştir.

Beyrut, 16-17 Mayıs 1953: Dulles'in Lübnan yetkilileri ile yaptığı görüşmelerde, denebilir ki, MEDO'dan gayri, Cezayir ve Filistin dahil, Arap dünyasının bütün sorunları Lübnanlılar tarafından dile getirilmiştir. Yalnız, görüşmelerde Lübnanlılar iki noktayı vurgulamaktan da geri kalmamışlardır: 1) Amerika'nın bölgedeki prestiji çok zayıflamıştır. 2) Ortadoğu için bir savunma sistemi gerekli olmakla

62 Bkz. s. 41-43,48-50.

63 Bkz. s. 56-64.

beraber, bunun için önce Süveyş sorununu çözmek gerekir. Bu sebeple, Amerika, İngiltere üzerindeki etkinliğini göstermelidir.⁶⁴

Riyad, 18-19 Mayıs 1953: Dulles'in da belirttiği gibi, Riyad ziyaretinin esas sebebi, Suudi Arabistan ile Amerika arasında esasen mevcut iyi münasebetlerin daha da kuvvetlendirilmesi olduğundan, görüşmelerde, bölgesel sorunlardan ziyade, ikili münasebetleri ilgilendiren sorunlar ele alınmıştır. Bununla beraber, Suudilerin, İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki politikalarından da şikâyet ettikleri görülmüştür. Dulles'in Riyad ziyareti, denebilir ki, bu kadar geniş bir gezi programı içinde, Suudi Arabistan'ı atlamamış olmak içindi.⁶⁵

Yeni Delhi, 21-22 Mayıs 1953: İlginçtir, Dulles ile Nehru arasındaki görüşmelerde, MEDO konusu hiç gündeme gelmemiş görünüyor. Tutanaklara göre, Dulles kendisi bu konuda kısa bir bilgi vererek, böyle bir savunma sisteminin gerekli olduğunu vurgulamakla yetinmiştir. Buna karşılık Nehru da Mısır'la olan görüşmeleri dolayısıyla, İngiltere'den endişe ettiğini belirtmiştir. Bunun dışında Asya sorunları ve özellikle Çin konusu uzun uzun müzakere edilmiştir.⁶⁶

Atina, 27 Mayıs 1953: Dulles'in Atina görüşmeleri 27 Mayıs öğleden sonra ve münhasıran Başbakan Mareşal Papagos ile olmuştur. Özellikle Balkanlar konusunun öne çıktığı görüşmelerde,⁶⁷ Papagos sözü MEDO'ya getirerek şunları söylemiştir: "Böyle bir savunma örgütünde Yunanistan yok farz edilemez. Yunanistan'ın esas görevi Balkanlar'ın savunulması olmakla beraber, Balkanlar'ın savunması ile Ortadoğu'nun savunması birbiriyle bağlantılıdır. Kore'de olduğu gibi, Yunanistan hiç değilse sembolik bir şekilde MEDO'da temsil

64 Bkz. s. 64-87.

65 Bkz. s. 96-112.

66 Bkz. s. 113-121.

67 1948'de Tito Yugoslavya'sının Moskova'dan kopmasından ve 1952'de Türkiye ile Yunanistan'ın da NATO'ya girmesinden sonra, bu üç devlet arasında bir yakınlaşma olmuş ve 1952 yılı içinde Türkiye ile Yunanistan devlet başkanları arasındaki karşılıklı ziyaretlerin sonunda, üç devlet arasında 28 Şubat 1953'te, 1954 Balkan İttifakı'nın ilk adımı olan bir "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmış bulunuyordu. Antlaşmanın metni için bkz. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 34, s. 1347-1350; *Documents on International Affairs*, 1953, s. 271-273; *American Foreign Policy, 1950-1955*, I, s. 1233-1235.

edilmeyecek veya tamamen görmezlikten gelinecek olursa, bunun Yunan halkı üzerindeki etkisi çok olumsuz olur. Hele, MEDO'nun karargâhı, bir de Kıbrıs'ta tesis edilirse, o zaman işler çok daha karışır. Yunan Hükümeti, Kıbrıs sorununa, mevcut İngiliz-Yunan münasebetlerini bozmadan çözüm aramaktadır. Yunan Hükümeti Kıbrıs sorununu göz ardı edemez. Kıbrıs sorunu sadece tarihî emellerden değil, bir "self-determinasyon" ilkesinden de kaynaklanmaktadır".

Dulles'in bunlara verdiği cevap ise, MEDO konusunun çok yavaş gelişecek bir konu olduğu, eğer MEDO kurulur ve karargâhı da "Yunanistan için tarihî bakımdan bu derece önemli bir yerde tesis edilirse" (in an area so historically important to Greece), Yunan Hükümeti'nin durumu dikkatle göz önünde tutulacaktır, olmuştur.⁶⁸

Tripoli, 28 Mayıs 1953: Tamamen Libya ile Amerika arasındaki münasebetler konuşulmuş, MEDO hiçbir şekilde söz konusu olmamıştır.⁶⁹

Şimdi gezinin en önemli etaplarını, kronolojik sıra ile ele alalım: *Kahire Görüşmeleri, 11-12 Mayıs 1953:*

Kahire görüşmeleri, gezinin ilk ayağı idi ve şüphesiz gezinin en ağırlıklı noktasını, odak noktasını teşkil etmekteydi.⁷⁰ Dulles, önce Dışişleri Bakanı Mahmud Fevzi, sonra Başbakan General Necib ve en son da Cunta lideri Albay Nâsır ve bazı Cunta üyeleri ile görüşmüştür. Mısır'ın MEDO konusundaki tutumunu göstermesi bakımından, sadece Mısır yetkililerinin söylediklerini belirtmekle yetineceğiz.

Mahmud Fevzi'nin söyledikleri: "MEDO, bizim ilgimizin kesinlikle dışındadır". "Belki biz şimdi komünist değiliz. Komünist olmak da istemiyoruz. Fakat bu durum değişebilir". İsrail konusunda ise: "Sadece Filistin taksim edilmemiş, aynı zamanda Arap dünyası da İsrail tarafından taksim edilmiştir". "Ortadoğu'nun sorunlarının âdil (decent) bir çözümünün geciktirilmesi, insanları komünist yapmanın en iyi yoludur".

68 Bkz. s. 154-162.

69 Bkz. s. 162-166. Şunu da belirtelim ki, bu sırada Amerika'nın Libya'da *Wheatus* adlı bu hava üssü bulunmaktaydı ve Amerika, Libya Krallığı ile gayet yakın münasebetlere sahipti.

70 Görüşmeler için bkz. s. 3-24.

Mahmud Fevzi'nin bu sert ve katı üslûbuna karşılık General Necib'in konuşması daha yumuşak ve yaklaşımcı olmuştur. Bütün Mısırlıların Amerika ile dost olmayı arzu ettiklerini belirten Necib, zayıf milletlerin, Amerika'yı, hürriyetin lideri olarak görmelerine karşılık, Filistin sorununun, Amerika'nın Arap dünyasının gözündeki itibarını zayıflattığını, şimdi de Arap halklarının İngiltere'ye duyduğu kırıngılığın yükünün bir kısmının Amerika'nın sırtına yüklendiğini söylemiş ve sözü İngiltere'ye getirerek de "*İngiliz işgalî ve İngiltere'nin inatçılığı, hürriyetimizi engellemektedir*" demiştir. Mısırlıların ve Arapların, Amerika ve İngiltere'nin dahil olduğu bir Ortadoğu savunmasından söz edildiğini işittiklerinde, korktuklarını ve telâşa kapıldıklarını söylemiştir. Necib, İngiltere'nin, 1926 Anlaşması ile Mısır'a modern bir ordu sağlamayı vaad ettiği halde, sağladığı silâhlı kuvvetlerin, *ancak cenaze merasimlerinde kullanılabilecek* bir kuvvetten ibaret olduğunu ifade etmiştir. Bu sebeple, Mısır'da herkesin paktlardan ve anlaşmalardan korktuğunu söyleyerek, "*Sahibi ile kölesi arasındaki münasebetlere dayanan bir anlaşmanın yararı yoktur. Dolayısıyla, halk kendisini hür hissedinceye kadar, anlaşmalara şüphe ile bakacaktır*" demiştir. "*Rusya bizim dostumuz değildir* diyen Necib, "*Bizi İngiltere'nin işgalinden kurtarın ve biz de o zaman iyi niyetle müzakerelere girelim*" diye eklemiştir.

Necib'in bu ifadelerine karşılık Dulles, iltifatkâr ifadelerde bulunarak, Süveyş üssünün statüsünde değişiklik yapılırken, yani İngiltere bu üstten çekilirken, bir savaş halinde, bu üssün kısa bir süre içinde kullanılabilirliğinin sağlanması gerektiğini söylemiştir. Bu konuda çok dikkat gerekeceğini vurgulayan Dulles, bu üssün kullanılmasında bir boşluğun meydana gelmesini kimsenin kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Dulles, İngiltere ile Mısır'ın iş birliği yapmasının, Sovyetler için caydırıcı bir faktör olacağını söyleyince, General Necib, Süveyş üssünün kontrolünün İngiltere'de kalmasının Mısır'ın egemenliğinin ihlâli olacağını söylemiştir. Necib'e göre, İngilizler Süveyş'ten çıkıp gittikten sonra, İsrail ile bir uzlaşmaya varılabiliirdi.

Cunta lideri Nâsır ve birkaç üye ile Dulles'in görüşmeleri, Kahire'deki Amerikan Büyükelçiliği'nde yapılmıştır. Esas itibarıyla Süveyş

üssünün tartışıldığı ve fazla sürmeyen bu görüşmelerde, Nâsır, Mısır halkının düşüncesine göre, MEDO'nun "işgalin devamı" olduğunu, eğer İngilizler başka bir isim altında Süveyş'te kalmaya devam ederlerse, Mısır halkının kendileri ile iş birliği yapmayacağını söylemiştir. Nâsır'ın son sözü şu olmuştur: "*Mısır, mümkün olduğu kadar erken bir şekilde, Süveyş üssünde hiçbir İngiliz teknisyeninin kalmamasını istemektedir*".

Bu görüşmelerden sonra Dulles, Washington'a çektiği telgrafta, Mısırlıların MEDO'yu kesinlikle reddettiklerini, MEDO'nun hali-hazır şekliyle hiçbir şansa sahip bulunmadığını, Mısırlıların, bölge savunmasının Araplara, yani Arap Ligi'ne dayandırılmasını istediklerini bildiriyordu.

Bağdat Görüşmeleri, 18 Mayıs 1953:

Bağdat ziyareti, Dulles'in gezisinin altıncı ayağını teşkil ediyordu. Dulles ve heyeti, Başbakan Cemil el-Medfai, Dışişleri Bakanı Tevfik el-Suveydi ve Savunma Bakanı Nuri Said'den meydana gelen Irak heyetinin tümü ile birlikte görüşmüştür.⁷¹

Irak Başbakanı, Filistin sorunu üzerinde durmuş ve Irak'ın Amerika'ya güveninin sağlanması için bu sorunun hak ve adalet çerçevesinde çözülmesi gerektiğini, bu sorun çözümlenmedikçe de Irak'ın, bir savunma sistemi için kamuoyunda gerekli desteği yaratamayacağını söylemiştir. Ayrıca, Arap dünyasının, Kuzey Afrika'daki durumdan da rahatsız olduğunu ifade etmiştir.

Tevfik Suveydi de aynı konular üzerinde durarak, bu sorunlar çözümlenmedikçe, Irak'ın Batı'ya güven duyamayacağını belirttiği gibi, ayrıca İngiliz-İran petrol anlaşmazlığı üzerinde de durmuştur. Suveydi'ye göre, geçmişin mirası (yani Ortadoğu'daki sömürgecilik) tasfiye edildiği zaman, Irak da iş birliği arzusunda olacaktır.

Savunma Bakanı Nuri Said ise, esas itibariyle komünizm tehlikesi üzerinde durarak, Türkiye, Irak ve İran'ın savunma sorunları olduğunu, fakat Irak için esas tehlikenin, zayıf durumda bulunan İran tarafından gelebileceğini belirtmiş ve Sovyet tehlikesi ile, Kürt lideri Barzani'nin Sovyetler tarafından desteklenmesinden duyduğu

71 Bkz. s. 90-96.

endişeyi dile getirmiştir. Nuri Said de İsrail konusunu vurgulayarak, “*Amerika hariç, hiçbir devlet İsrail sorununu çözemez*” demiştir. İlginçtir, Nuri Said Mısır’dan çok az söz etmiş ve bunun Araplar için başka bir sorun olduğunu söylemekle yetinmiştir.

Görüşmelerin sonunda, Dışişleri Bakanı Suveydi, “*Kim ki Irak iş birliğini ister ve yardımı da yaparsa, memnuniyetle karşılız*” gibi dikkati çeken bir söz sarf etmiştir.

Karachi Görüşmeleri, 23-24 Mayıs 1953:

Dulles’in Karachi görüşmeleri gayet garip olmuştur.⁷² Dulles, Genel Vali General Ghulam Muhammed’den başlayıp, Başbakan, Dışişleri Bakanı ve General Eyüp Han ile görüşmeler yaptığı halde, MEDO konusu dişe dokunur bir şekilde ele alınmamış, esas itibariyle Keşmir sorunu ve Pakistan’a yapılacak askeri ve ekonomik yardımlar üzerinde durulmuştur. MEDO konusunu Dulles kendisi açmış ve Pakistan Başbakanı Muhammed Ali’nin fikrini sorduğu zaman da Başbakan, bu bölgenin güvenliğini sağlayacak her şeyi Pakistan’ın memnuniyetle karşılayacağını, fikrin kendisinin hoşuna gittiğini, yalnız ayrıntıları bilmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Dulles, bazı açıklamalarda bulunarak, teşebbüsün mahallinden gelmesi gerektiğini söylemiş ve Süveyş’in önemine de dikkati çekmiştir. Bunun üzerine Pakistan Başbakanı da Rusların yayılma yolu üzerinde üç önemli engel bulunduğunu, bunların da Pakistan, Afganistan ve İran olduğunu belirtmiştir.

Dulles ve heyeti, Pakistan temaslarından çok etkilenmişlerdir. Pakistan’ı potansiyel bir güç odağı olarak görmeye başlamışlardır. Dulles, 26 Mayıs günü Ankara’ya gitmeden önce, İstanbul’dan Washington’a çektiği telgrafta, Pakistan’ın Ortadoğu’nun savunması konusunda ortaya atılacak her türlü tasarıya katılabileceğini, bu sebeple bu tasarıların ortaya çıkmasını beklemeden, Pakistan’a askeri yardım yapılması gerektiğini bildirmiştir.⁷³ Bu izlenimin, Dulles’in yeni bir savunma sistemi konsepti oluşturmada etkili olması çok muhtemeldir.

72 Görüşmeler için bkz. s. 121-136.

73 Bkz. s. 147.

Dulles, bu gezisinde İran'a uğramamıştır. Çünkü, devam etmek-
te olan İngiliz-İran petrol anlaşmazlığında, "taraf" olarak görünmek
istememiştir. Kaldı ki, Dulles'a göre, bu anlaşmazlık çözülsün bile,
etkin bir liderlikten yoksun olduğu için, İran'ın daha bir süre istik-
rardan yoksun olması kaçınılmazdı.⁷⁴

Ankara Görüşmeleri, 26 Mayıs 1953:

Dulles heyeti ile, Başbakan Adnan Menderes'in başkanlığındaki
ve Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'nün ve diğer yetkililerin katıldığı
Türk heyeti arasındaki görüşmeler, Ankara'da, Başbakanlık'ta yapılmıştır.⁷⁵ Görüşmelerden sonra Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, akşam
Çankaya Köşkü'nde Dulles heyeti onuruna bir yemek vermiş ve
yemekten sonra da heyetler arasındaki görüşmelere orada devam
edilmiştir. Yemekte, esas itibarıyla Bayar'ın konuştuğu görülüyor.
Bu sebeple, Türk görüşünü Menderes ve Bayar'ın söylediklerine dayandıracaktır. Hemen belirtelim ki, bu ikisinin beyanları arasında bazı farklılıklar da müşahade edilmektedir.

Dulles'ın, bölgeyi ziyaret sebepleri hakkındaki açıklamalarından sonra Başbakan Menderes söz almış ve özet olarak şu hususları belirtmiştir: Süveyş sorunu sadece İngiltere ile Mısır arasında bir sorun değildir. Bu sorunun çözümü, Türkiye için de hayati önem taşımaktadır. İngiltere, Süveyş sorununda, hür dünyanın ileri karakolunu korumak amacı ile hareket etmektedir. Süveyş Kanalı'nın güvenli ellerde olması lâzımdır. Mısır'ın, sorunu, bir bağımsızlık ve hürriyet sorunu şeklinde sunması, stratejik bakımdan Kanal bölgesinin hür dünya için arz ettiği önemden sonra, ancak ikinci derece öneme sahiptir. Bir ülkede yabancı bir kuvvetin bulunması, egemenliğin ihlali anlamına gelmez. Kanal'ın savunması için gerekli düzenlemeler yapıncaya kadar, Kanal boşaltılmamalıdır. İlgili ülkeler bir araya gelmeli ve Kanal Anlaşması (1936 anlaşmasını kast ediyor) sona ermeden, savunma tertiplerini müzakere etmelidirler.

Başbakan Menderes MEDO hakkında da şunları belirtiyordu: Türk Hükümeti şu sonuca varmıştır ki, Arap ülkelerini MEDO

74 s. 382.

75 Bkz. s. 137-154.

etrafında toplama ümidi, şimdilik terkedilmelidir. Bu başarısız çabalardan sonra, yeni bir sayfa çevrilmeli ve yeni bir teşebbüs başlatılmalıdır. Arap ülkelerinin katılmaması üzücüdür; fakat bundan ümitsizliğe de düşmemek gerekir. Dolayısıyla “*Ortadoğu’nun savunmasında Türkiye belkemiği (backbone) olmalıdır*”. Yani savunma sistemi Türkiye etrafında kurulmalıydı.

Menderes, Kuzey Afrika’daki milliyetçilik ve bağımsızlık hareketleri konusunda da şu ilginç ifadelerde bulunmuştur: Kuzey Afrika sorunu Süveyş Kanalı açısından ele alınmalıdır. Kuzey Afrika sorunu basit bir sömürgecilik olayı olmayıp, bu bölge, stratejik konumu dolayısıyla, hür dünyanın savunması için hayatî öneme sahiptir. Süveyş sorununda İngiltere’nin yalnız bırakılması gibi, Kuzey Afrika sorununda da Fransa yalnız bırakılmıştır.

Dulles, Menderes’in bu konuşmasına verdiği cevapta, Süveyş’te, bu üssü çevreleyen halka rağmen, kuvvet yoluyla kalmanın bir yararı olamayacağını, bu sebeple Mısır liderlerini, sorumluluklarını düşünmeye sevk etmek gerektiğini söylemiştir. Bölge savunma sisteminin belkemiğinin Türkiye olması teklifine karşı da Dulles, “*Belkemiği önemli olmakla beraber, kemiğin etrafında etlerin de olması aynı derecede önemlidir*” demiştir. Dulles, Menderes’in, Arap ülkelerinden vazgeçilmesi konusundaki sözlerinden hayrete düştüğünü de belirtmiştir.

Bunun üzerine Menderes, sözlerine açıklama getirerek, Türkiye’nin Araplarla iş birliği yapmak istediğini, fakat Arapların bu iş birliğine yanaşmadıklarını, bu sebeple, bölgesel savunmanın plânları harekete geçirilecek olursa, bunun Araplar için de bir teşvik olacağını, yoksa Arapları göz ardı etme diye bir şeyin söz konusu olmadığını ifade etmiştir.

Kısacası, Menderes, önce dükkânı açalım, müşteriler arkadan gelir (setting up shop, wait for customers) demek istiyordu.

Görüşmelerin sonunda Dulles, bölge savunmasına verdiği bu önemden dolayı Türk Hükümeti’ne teşekkür etmiştir. Görüşmelerden sonra, Cumhurbaşkanı Bayar’ın akşam yemeğine gidilmiş ve yemekten sonra da Türk ve Amerikan heyetleri arasındaki görüşmelere yeniden devam edilmiştir. Konuşan esas itibarıyla Celâl Bayar

olmuştur. Bayar şunları söylüyordu: “*Ben de Ortadoğu Savunma Teşkilatı’nın (MEDO) kurulabileceği düşüncesinde değilim. Bir takım Arap ülkeleri var ve bir de Arap Birliği Teşkilatı (Arap Ligi) var. Teker teker Arap ülkeleri ile konuştuğunuzda, makul görüşler ileri sürüyorlar. Fakat Arap Birliği’nin tutumu hep aynı. Arap ülkeleri, milliyetçiliklerini ispat etmek için birbirleriyle yarışıyorlar ve her biri diğerinden “daha sert” olduğunu göstermenin çabasında. Bu ülkeler, kendi durumlarının haklılığını göstermek için bir takım çetrefil (knotty) problemler ortaya atıyorlar. Meselâ, İsrail, Süveyş ve Arap ülkelerinin bağımsızlığı gibi sorunlar. Lâkin bu sorunlar çözülsün bile, Arap ülkelerinin bizim yanı-
mızda olacağına inanmıyorum? Bunlar, Rusya ile birlik olup Batı’yı tehdit ederken, çocukça (puerile) iddialar ileri sürüyorlar. Rusya’nın teşkil ettiği büyük tehlikenin, bunlar farkında değiller”.*

Bayar da Süveyş gibi, kilit bir stratejik konuma sahip bir yerin, politikaları bu derece belirsiz bir halkın ellerine bırakılamayacağını söylediikten sonra, “*Benim kanaatime göre, Ortadoğu Savunma Teşkilatı kurulamaz. Bugünkü tutumları ile Arap ülkelerinin, yarın da bizim yanı-
mızda olacağına inanmıyorum; biz bunlara silâh versek bile*” demiştir.

Dulles’in, Cumhurbaşkanının görüşlerinin karamsar olduğunu söylemesi üzerine de Bayar, “*İnşallah ben yanılıyorum*” (I hope I am wrong) demiştir. Dulles’in, güvenilebilecek bir Arap ülkesi olup olmadığı sorusu üzerine de Bayar, diğerlerine oranla Irak’ın daha güvenilir (more reliable than the rest) olduğunu, Kral Abdullah sağ olsaydı⁷⁶ aynı şeyin Ürdün için de söylenebileceğini belirterek, Suriye hakkında şu ilginç değerlendirmeyi yapmıştır: “Cumhurbaşkanı

76 Ürdün Kralı Abdullah, 20 Temmuz 1951 günü, Filistin davasının liderlerinden eski Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni’ye bağlı Cihad-ı Mukaddes örgütüne mensup bir militan tarafından, Hazreti Ömer Camii’nden Cuma namazından çıkarken, hançerlenerek öldürülmüştü. Mekke Şerifi Hüseyin’in üç oğlundan (Ali, Abdullah, Faysal) ortancası olan Abdullah, İsrail’in varlığını kabul eden bir görüşe sahipti. Türkiye ile de yakın münasebetler içindeydi. Abdullah ölünce, yerine oğlu Tallal Kral olduysa da akli dengesi yerinde olmadığından hükümdarlığı kısa sürdü ve yerine oğlu, bugünkü Ürdün Kralı Hüseyin geçti. Tallal, çok sonra, uzun yıllar tedavi gördüğü, İstanbul’daki bir hastanede vefat etti.

Çiçekli, sosyalizm adı altında komünizmi teşvik eden selefinden (Albay Hinnavi) daha “dostane” görünmekle beraber, cesaretli bir kişi, istediği anda, silâh zoru ile, Suriye’de iktidarı ele alabilir”.

Bayar, General Necib’in ise, ilk günlerde Türkiye üzerinde olumlu bir izlenim bıraktığını, fakat şimdi ise aşırı bir grubun sembolü haline geldiğine işaret etmiştir.

Görüşmelerin sonunda Dulles, tekrar Arapların katılması konusuna dönerek, *“İşgal ettikleri bölge o derece önemlidir ki, bu konudaki çabalarımızı terk edemeyiz”* demekle beraber, Washington’a döndükten sonra, bu konudaki fikrini epey değiştirmiş görünmektedir.

Kuzey Seddi (Northern Tier) Projesi

Dulles’in Ortadoğu gezisi tamamlandıktan sonra, 1 Haziran 1953 günü Washington’da, Başkan (Eisenhower), Başkan Yardımcısı, Dışişleri ve Savunma bakanları ile diğer yetkililerin katıldığı bir Millî Güvenlik Konseyi (National Security Council) toplantısı yapılarak, gezinin sonuçları değerlendirildi.⁷⁷ Dulles’a göre, Batılı devletlerin Ortadoğu’daki itibarları çok kötüydü ve Amerika da İngiliz ve Fransız emperyalizmi ile bağlantılı olmanın sıkıntısını çekiyordu. Arap ülkeleri Sovyet tehlikesini değil, kendi sorunlarını, özellikle İsrail sorununu düşünmekteydiler. Dolayısıyla, Araplarla bir şey yapılamazdı. Dulles, bu arada ilginç bir açıklama da yaparak, Arap ülkelerinin, eski Türk yönetimi (yani Osmanlı İmparatorluğu) dolayısıyla, Türkiye’den çok korktuklarını da söylemiştir.⁷⁸ O halde başka bir formül bulmak gerekiyordu. Bu formül de, Dulles’a göre, güçlü bir savunma, *Türkiye, Irak, Suriye ve Pakistan*’dan meydana gelen bir *Kuzey Seddi*’ne (Northern Tier) dayandırılmalıydı.

Bu açıklamalardan ve tartışmalardan sonra, Konsey’de, Mısır’ı esas alan bir MEDO’nun, gerçekçi bir konsept olmadığına ve dolayısıyla, Amerika’nın, Pakistan, Irak, Suriye ve Türkiye’yi içine alan *Kuzey Seddi* kavramı üzerinde faaliyetini yoğunlaştırmasına karar verildi. 17 Haziran 1953’te de Washington’da Amerikan ve İngiliz

77 Toplantı tutanağının metni için bkz. s. 379-386.

78 s. 385.

temsilcileri arasında yapılan görüşmede,⁷⁹ MEDO'nun şimdilik rafa kaldırılmasına (to put on the shelf) ve konuya yatkın görünen Irak, Suriye ve Pakistan ile ikili görüşmeler yapılmasına karar verildi.

Bu arada Dulles, 1 Haziran 1953 akşamı, Amerikan radyo ve televizyonlarında yaptığı konuşmada,⁸⁰ Arap ülkelerinin, İsrail, İngiltere ve Fransa ile olan çatışmalarına bütün dikkatlerini verdiklerini ve bundan dolayı da Sovyet tehlikesine hemen hiç aldırmadıklarını söyledi ve “*Bir Ortadoğu Savunma örgütü konusu, yakın bir ihtimal olmaktan ziyade, ancak geleceğe ait bir iştir*” dedi.

Bununla beraber, aynı günlerde Türk Hükümeti ise, “*Dörtlü Dükkân*” (Türkiye, Amerika, İngiltere ve Fransa) üzerinde ısrar ederek, dört devletin vakit geçirmeksizin ve “Araplarsız” olarak, MEDO’yu kurmaları gerektiğini söylüyordu. Ankara’ya göre, Nuri Said, Menderes’e, Irak’ın şimdilik MEDO’ya katılmasının söz konusu olmadığını söylemişti. Menderes’e göre, Süveyş’ten çekilecek kuvvetler Türkiye’de konuşlandırılabilirdi.⁸¹ Türkiye bu görüşünü NATO’da da savunmuştur.⁸² Yani Türkiye, “dükkân”ın bir an önce açılmasını istiyordu.

Türkiye’nin bu görüşü İngiltere tarafından desteklenmekle beraber, Amerika’nın itirazı ile karşılaştı. Amerika, dörtlü şeklin karşısındaydı. MEDO’yu dört devletin kurup, sonra Arap devletlerini davet etmek, onlara bir davet olarak değil, bir meydan okuma olarak görünecekti. Bu sebeple, önce bölgenin yatkın devletleri ile bir sistem kurup, ondan sonra bunu genişletmek gerekirdi.⁸³ Türkiye’nin, bu itiraz karşısında gerilediği görülüyor.

79 Görüşmelerin tutanağı için bkz. s. 389-390.

80 Konuşmanın metni için bkz. *Department of State Bulletin*, 15 Haziran 1953, s. 831-835; *Documents on International Affairs*, 1953, s. 259-266; *American Foreign Policy, 1950-1955*, II, s. 2168-2175.

81 Ankara Büyükelçisi McGhee’den Washington’a 10 Haziran 1953 günlü telgraf için bkz. s. 387. McGhee, bu telgraftan birkaç gün sonra Ankara’dan ayrılacak ve yerine Warren gelecektir.

82 Amerika’nın NATO Daimi Temsilcisi Anderson’ın Washington’a 11 Haziran 1953 günlü telgrafı için bkz. s. 388-389.

83 Dulles’in ilgili misyonlara 30 Temmuz 1953 günlü telgrafı için bkz. s. 406-408.

Pakistan'ın İlk Adımları ve Türkiye

Önce şunu belirtelim ki, Pakistan konusu dolayısıyla, 1954 yılı başından itibaren, bütün gelişmelerin inisiyatifi Türkiye'ye geçecektir. Bağdat Paktı'nın 1955 Şubat'ında imzasına kadar, bölge ile ilgili gelişmelerin ön plânında daima Türkiye bulunacaktır. Bunun, Türkiye'ye ne kazandırdığını veya ne kazandırmadığını açıklamalarımızın sonunda göreceğiz.

Pakistan'ın, 1953 Eylül'ünden itibaren, Ortadoğu savunmasına katılma konusunda aktif duruma geçtiği görülmektedir. Ankara'yı ziyaret eden Pakistan Kara Kuvvetleri Komutanı General Eyüp Han, verdiği bir demeçte, açıkça, Pakistan'ın Türkiye ile, muhtemelen Irak'ı da içine alan bir Paktı müsait karşıladığını, bunun için Amerika'nın askerî ve ekonomik yardımının şart olduğunu ve Amerika yeşil ışık yakmadıkça da Pakistan'ın harekete geçmeyeceğini söylemiştir. Türk Hükümeti'nin buna tepkisi ise, *“Bunun temeli çok dikkatli bir şekilde atılmalıdır”* şeklinde olmuştur. Çünkü, Türkiye, Pakistan'ın Türkiye'yi Hindistan'a karşı oynamasından endişe etmekteydi.⁸⁴

Eyüp Han, Ankara'dan sonra, Eylül sonunda, üç haftalık bir ziyaret ve aynı zamanda Amerikan yardımı konusunu görüşmek için Washington'a gitmiştir. Yani, Pakistan, ileriye doğru adım atmaya başlamıştı. Fakat bu adımlar, bu kere de yine Hindistan'ın tepkisine sebep olmuştur.⁸⁵

Mamafih, Türkiye de 1953 Kasım'ından itibaren Pakistan konusundaki tutumunu değiştirmeye başlamıştır. Pakistan Genel Valisi Ghulam Muhammed'in 23 Kasım 1953'te Ankara'ya yaptığı ziyarette, Cumhurbaşkanı Bayar, Pakistan ile bir Pakt yapmaya istekli olduklarını ve böyle bir Pakt yapılacak olursa, buna Irak'ın da katılması gerektiğini söylemiştir.⁸⁶ Yalnız, Bayar'ın bir Pak'tan

84 Ankara Büyükelçisi Warren'in Washington'a 17 Eylül 1953 günlü telgrafi için bkz. s. 418.

85 Bkz. Yeni Delhi Maslahatgüzarı Mills'in Washington'a 19 Ekim 1953 günlü telgrafi için bkz. s. 423-424.

86 Warren'in Washington'a 30 Kasım 1953 günlü telgrafi için bkz. s. 433-434.

anladığı, sert bir ittifak değil, NATO ile ahenkli, sınırlı bir anlaşma veya Türk-Yunan-Yugoslav Paketi⁸⁷ gibi bir şeydi.⁸⁸

Bir yandan Dulles'in Pakistan ziyaretinde edindiği olumlu izlenimler, diğer yandan Eyüp Han'ın Eylül sonunda Washington'a gidip temaslarda bulunması, Aralık 1953 sonunda Amerika'yı, Pakistan konusunda harekete geçmeye sevk etmiş görünüyor. Dulles, şimdi Türkiye-Pakistan anlaşmasını tek imkân olarak görüyor ve bunun Batılı devletlerce de desteklenmesi halinde, Ortadoğu savunmasına büyük katkı olacağına inanıyordu. Yine Dulles'a göre, Pakistan'a yapılacak askeri yardımın Hindistan'da uyandıracığı tepkileri hafifletmek için de bu yardımın bu anlaşma çerçevesinde yapılması daha uygun olacaktı. Ayrıca, Dulles, İran ve Irak'ın bu ikili anlaşmaya katılması için gerekli şartların henüz oluşmadığı kanaatinde idi. Fakat, bu noktada Dulles için önemli olan, Türkiye'nin, Pakistan'la anlaşma konusundaki diyecekleriydi.⁸⁹

Bu hususlar Türk Hükümeti'ne 28 Aralık'ta bildirildi ve Türk Hükümeti buna 11 Ocak 1954 tarihli bir muhtıra ile cevap verdi. Türkiye, bu konuda 10 şart ileri sürüyordu.⁹⁰ Bu şartların başlıcaları şöyleydi: Amerika, İngiliz-İran petrol anlaşmazlığında aracılık yaparak, bu anlaşmazlığın bir an önce sona erdirilmesi sağlanmalıdır. Türkiye İran üzerinde ısrarlı görünüyordu. Fakat bu sırada, İran Şahı, İran'ın bir savunma sistemine katılabilmesi için, İngiltere ile petrol anlaşmazlığının çözümünü, İran ordusunun kapasitesinin, çok taraflı savunma sistemine katılacak ülkelerin askerî güçleriyle eşit hale getirilmesini şart koşuyor ve ayrıca, bunlar sağlansa bile, İran'ın iki yıldan önce böyle bir sisteme katılamayacağını söylüyordu.⁹¹

87 28 Şubat 1953 tarihli Türk-Yunan-Yugoslav "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" bir ittifak değildi. Antlaşma, ekonomik ve kültürel iş birliğinden başka, Genelkurmaylar arasında da iş birliği yapılmasını öngörmekteydi.

88 Warren'ın Washington'a 2 Aralık 1953 günlü telgrafi için bkz. s. 435-436.

89 Dulles'in, Ankara'da Warren'a 24 Aralık 1953 günlü telgrafi için bkz. s. 439-441.

90 Belgeler arasında, Türkiye'nin 10 şartını belirten muhtıranın metni verilmiştir. s. 449, 4 no.lu dipnotunda bu şartlardan bazıları belirtilmekle beraber, diğer kısımları diğer belgelerden tespit etmeye çalıştık.

91 Tahran Büyükelçisi Henderson'ın Washington'a 3 Aralık 1953 günlü telgrafi için bkz. s. 435-438.

Türkiye'nin bir başka şartı da Pakistan ile olan mesafe dolayısıyla, bu ülke ile *bağlayıcı* nitelikte bir ittifak yapamayacağı ve yapılacak anlaşmanın gayet *gevşek* (loose) nitelikte olmasıydı. Ayrıca, Türkiye-Pakistan anlaşmasına Afganistan da katılmalıydı.

Türkiye'nin İran ve Afganistan konusundaki şartları, Washington tarafından paylaşılmamıştır. Türkiye-Pakistan anlaşmasının *gevşek* olması görüşünü Dulles da kabul etmiştir.

Ne var ki, Amerika'nın bir Türk-Pakistan anlaşmasını desteklemesi, İngiltere ile Fransa'nın tepkilerine sebep olmuştur.⁹² Bu iki devlete göre, Türk-Pakistan anlaşması Türkiye'nin NATO'daki yükümlülükleri ile çelişki teşkil etmekteydi. Amerika'nın çabaları ile bu itirazlar bertaraf edilmiş, fakat Fransa'nın Türkiye aleyhtarı tutumu sona ermemiştir.

1953 Aralık ayı sonundan itibaren Pakistan, askerî yardım konusunda Amerika'yı sıkıştırmaya başladı.⁹³ Bunun üzerine Amerikan Hükümeti, 5 Ocak 1954'te, Pakistan'a askerî yardımın yapılmasına karar verdi. Yalnız, Hindistan'a da aynı yardım yapılacağı gibi,⁹⁴ Pakistan'a yapılacak yardım için Türkiye'nin de onayı alınacaktı.⁹⁵ Türkiye'nin 11 Ocak 1954 günlü cevabi muhtırası, Türkiye'nin onay verdiği şeklinde kabul edildi (Türkiye şart koşmuş, fakat itiraz etmemişti) ve Başkan Eisenhower da 12 Ocak 1954'te Pakistan'a askerî yardımı onayladı.

Mamafih, Amerika, 16 Ocak 1954'te Türkiye'ye bildirimde bulunarak, Türkiye'nin 11 Ocak muhtırasında belirttiği veya diğer şekillerde ileri sürdüğü bütün şartların kabul edildiğini bildirdi.⁹⁶ Bunun üzerine, Türkiye'nin Afganistan'a ve Amerika'nın da Hindistan'a Türk-Pakistan anlaşması hakkında bilgi vermesi kararlaştırıldı. Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi, Amerikan Büyükelçisi'ne,

92 Bkz. s. 444-446, 460-462.

93 Karaçi Büyükelçisi Hildreth'in Washington'a 31 Aralık 1953 günlü telgrafı için bkz. s. 442-443.

94 Bkz. s. 443-444.

95 Bkz. s. 447.

96 Dulles'tan Ankara Büyükelçiliği'ne 16 Ocak 1954 günlü telgraf için bkz. s. 454-457.

Afganistan'ın Sovyetlerden askerî yardım almasının mümkün olmadığını belirterek, “*Bizi öbür tarafta soğukta mı bırakacaksınız?*” demiştir.⁹⁷

Nihayet, 19 Şubat 1954'te Karaçi'de yapılan Türk-Pakistan ortak açıklamasında, iki ülkenin, aralarında bir anlaşma imzalama-ya karar verdikleri belirtiliyordu.⁹⁸ Aynı gün, Pakistan Hükümeti Amerika'dan *resmen* askerî yardım istedi. Çünkü, Amerika'nın yardım şartı, Pakistan'ın Türkiye ile bir anlaşma imzalamalıydı.

Türkiye-Pakistan Anlaşması 2 Nisan 1954'te imzalandı. Fakat imzadan kısa bir süre önce Sovyetler, 18 Mart'ta Türkiye'ye verdikleri bir nota ile Türkiye'yi protesto ettiler. Nota'da, Türkiye ve Pakistan'a şu anda bir saldırı söz konusu olmadığına göre, bunun bir savunma paktı olmadığı ve NATO'nun askerî plânları ile bağlantılı ve Ortadoğu ve Asya ülkelerinin güvenliklerini etkileyici nitelikte olduğu ileri sürülmekteydi.⁹⁹ Bu son ifade ile, Arap ülkeleri ile Hindistan kışkırtılmak isteniyordu.

2 Nisan 1954'te Karaçi'de imzalanan Türkiye-Pakistan Anlaşması'nın resmî adı, “Agreement for Friendly Cooperation”, yani *Dostane İşbirliği Anlaşması*'dır.¹⁰⁰ 5 yıl için imzalanan ve feshedilmedikçe beşer yıl daha devam etmesi öngörülen bu anlaşma ile taraflar, kendilerini ilgilendiren milletlerarası sorunlarda birbirlerine danışacakları gibi, kültürel, ekonomik ve teknik alanlarla, bazı savunma konularında danışma ve iş birliğinde bulunacaklardı. Anlaşma “tarafların, bu anlaşmanın amaçları bakımından yararlı gördükleri devletlerin katılımına” da açık tutulmuştu. Anlaşma, Türkiye'nin istediği gibi *gevşek* bir anlaşma idi.

Türkiye-Pakistan Anlaşması, Dulles'in tasarladığı Kuzey Seddi'nin bir ilk adımı sayılabilir miydi? Dulles'in düşündüğü dört

97 Warren'in Washington'a 21 Ocak 1954 günlü telgrafi için bkz. s. 459.

98 s. 486. Açıklamanın metni de Türkiye tarafından hazırlanmıştı. (Bkz. s. 473).

99 Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Bohlen'den Washington'a 20 Mart 1954 günlü telgraf için bkz. s. 490.

100 Türkiye-Pakistan Anlaşması'nın metni için bkz. *Documents on International Affairs, 1954*, s. 185-186; *Keesing's Contemporary Archives, 1952-1954*, s. 13519; *American Foreign Policy 1950-1955*, s. 1253-1255.

devletten ikisi arasında yapıldığına göre, belki sayılabilirdi. Fakat anlaşma, Dulles'in tasarladığı bir savunma sistemini gerçekleştir-miyordu. Bir defa, bu anlaşma, bir savunma iş birliği anlaşması, yani bir ittifak değildi. İkincisi, hiçbir Arap devleti de buna ka-tılmamıştı.

Bununla beraber, Türkiye-Pakistan Anlaşması Irak'ı harekete geçirdi.

Bağdat Paktı'na Doğru

Bundan sonraki gelişmeler, Bağdat Paktı'na doğru ilerlemekle bera-ber, Irak'ın kaypak politikası yüzünden sıkıntılı ve inişli-çıkışlı geliş-meler olacaktır.

Türkiye-Pakistan Anlaşması'nın henüz oluşmaya başladığı bir sırada, Irak başbakanı Fadıl Cemali, 25 Ocak 1954 akşamı, Ameri-ka'nın Bağdat Büyükelçisi Berry ile yaptığı görüşmede, Türkiye-Pa-kistan Anlaşması'nı sempati ile inceleyeceğini, kendisinin, komü-nizme karşı mücadele etmekte olduğunu, Amerika'nın Irak'a askeri yardımı halinde, bunun Irak kamuoyunu etkileyebilecek olumlu bir jest olacağını, bu konuda Mısırlılara danıştığını ve Irak'ın Ameri-ka'dan silâh almasına itirazları olmadığını bildirmiştir.¹⁰¹

Irak'ın bu teşebbüsü üzerine, Başkan Eisenhower, 26 Ocak 1954'te Irak'a 10 milyon dolarlık bir askerî yardım onayladı. Bu yardım, Ortadoğu'ya askerî yardım için ayrılan 30 milyon dolardan verilmekteydi. Başkan, yardımın gerekçesi olarak, Irak'ın, Ortado-ğu'nun savunması ve Amerika'nın güvenliği için gerekli olduğunu belirtiyordu.¹⁰²

Diğer taraftan, tasarlanan Türk-Pakistan Anlaşması'na Irak'ın da katılmak isteyip istemediğinin araştırılması için Türkiye'nin Bağdat nezdinde bir zemin yoklaması yapmasına da karar veril-mişti.¹⁰³ Bunun üzerine Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi, 16 Şubat 1954 günü Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nı, ikisini bir arada

101 Berry'den Washington'a 26 Ocak 1954 günlü telgraf için bkz. s. 467-468.

102 s. 474. 2 no.lu dipnotu.

103 Washington'dan Bağdat'a 28 Ocak 1954 günlü telgraf için bkz. s. 474-475.

ziyaret ederek, hazırlanmakta olan Türk-Pakistan Anlaşması hakkında her ikisine de gerekli bilgileri aktarmıştır. Irak Başbakanı, Türk Büyükelçisinin, kendisine bilgi vermesinden sevinç ve gurur duyduğunu belirtmiş ve bu bilgilendirmenin bir davet olup olmadığını sormuştur. Türk Büyükelçisinin, “Davet bekliyor musunuz?” sorusuna da Başbakan “Evet” deyince, Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanlığı’nda önceden kararlaştırıldığı veçhile, “*Şu hâlde bu bildirimi bir davet olarak kabul edebilirsiniz*” demiştir.¹⁰⁴ Başbakan Fadıl Cemali, bu anlaşmaya İsrail’in katılıp katılmayacağını sorduğunda, Türk Büyükelçisi, bunun kesinlikle söz konusu olmadığını bildirmiştir.

Amerika ile Türkiye arasında varılan anlaşmaya göre, Irak, Türk-Pakistan Anlaşması’na hemen katılmayı arzu etmiş olsaydı, Pakistan ile hazırlanan anlaşma üçlü hale getirilecekti. Fakat Irak böyle bir istekte bulunmadı. Bulunmadığı gibi, Amerika ile Irak arasında 21 Nisan 1954’te, yani Türk-Pakistan Anlaşması’ndan sonra, bir askerî yardım anlaşması imzalanmasına rağmen, bundan sonra Irak’ın “kıvırmaya” başladığı görüldü. Bir halde ki, Mayıs 1954 başında Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nda hazırlanan bir rapora göre,¹⁰⁵ “*Zaman, Irak’ın anlaşmaya (Türk-Pakistan Anlaşması) katılması ihtimalini azaltan bir şekilde işlemektedir*”. Başbakan Adnan Menderes de 14 Haziran 1954 günü Amerikan Büyükelçisi Warren ile yaptığı konuşmada, Irak’ın durumunun müphem olduğunu, Pakistan ile Türkiye’nin, Irak’ın tutumunun “*müphem, belirsiz ve sorumsuz*” (irresponsable) olduğunda mutabık kaldıklarını söylüyor ve “*Amerika’ya başka bir şey söylüyorlar, Pakistan’a başka bir şey söylüyorlar, Türkiye’ye başka şeyler söylüyorlar ve Arap Ligi’ne de farklı şeyler söylüyorlar*” diye şikâyet ediyordu.¹⁰⁶

Irak o derece garip tutumlar almaya başlamıştı ki, temmuz ayında Amerika’ya, Amerika yeşil ışık yakarsa, Irak, Suriye ve Ürdün

104 Berry’den Washington’a 17 Şubat 1954 günlü telgraf için bkz. s. 485-487.

Türk Büyükelçisi Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmeleri Amerikalı ve İngiliz büyükelçilerine de aktarmıştır.

105 Rapor için bkz. s. 508-504.

106 Warren’in Washington’a 15 Haziran 1954 günlü telgrafı için bkz. s. 513.

arasında bir konfederasyon kurmak istediğini bildirdi. Dulles'in cevabı sert oldu ve bu üç devletten Suriye ve Ürdün'ün, İsrail'in komşusu olduğuna dikkati çekti.¹⁰⁷ Yani, böyle bir konfederasyon, bir bakıma, İsrail'e yöneltilmiş olacaktı. Halbuki İsrail, Dulles'in en hassas tarafını teşkil etmekteydi.

İngiltere ile Mısır arasında dokuz yıldır süregelen Süveyş anlaşmazlığı, 27 Temmuz 1954'te parafe edilen bir anlaşma ile sona erince, Irak bu sefer, tekrar Mısır'a dönmüştür. Mısır Millî İstikamet Bakanı Binbaşî Salâh Salim başkanlığında bir Mısır heyeti, 13 Ağustos'ta Irak'ı ziyaret etti. Bağdat yakınlarında *Sersank*'ta yapılan görüşmelerde,¹⁰⁸ Mısırlılar, Türkiye-Pakistan Anlaşması'na katılmayı reddettikleri gibi, Pakistan'la da bir anlaşmaya yanaşmayınca, Iraklılar, Mısırlılara, Arap Kolektif Güvenlik Paktı'nın, İngiltere, Amerika, İran ve Pakistan gibi devletlerin katılımına açık tutulacak şekilde tâdilini ve bu suretle MEDO'nun bu kolektif güvenlik paktı etrafında gerçekleştirilmesini teklif etmişlerdir. Yalnız, görünen o dur ki, Arap Kolektif Güvenlik Paktı'na Türkiye'nin katılması pek öngörülmemekteydi. Nitekim, Başbakan Nuri Said'in Mısırlılara ikinci teklifi şu olmuştur: Irak'ın Pakistan ile, bölgesel savunma için bir anlaşma yapması ve buna Arap devletleri ile İngiltere'nin ve hatta Amerika'nın da katılması. Yani Türkiye'nin adı yine geçmiyordu. Salâh Salim, birinci teklifi, yani MEDO'nun, Arap Kolektif Güvenlik Paktı etrafında oluşturulmasını kabul etmiştir. Lâkin Nâsır, her iki teklifi de kabul etmediği gibi, Salâh Salim bir süre görevden uzaklaştırılmıştır.¹⁰⁹ Nuri Said'in bu teklifleri yapmaktaki gerekçesi, ona göre, Türkiye-Pakistan Anlaşması'nı Araplara satmanın çok güç olmasındandı.¹¹⁰

107 12 Temmuz 1954 günü Washington'da Dulles ile Irak Dışişleri Bakam Fadıl Cemali arasındaki görüşmenin tutanağı için bkz. s. 523-524.

108 Başbakan Nuri Said, Sersank görüşmelerini, Amerikan Maslahatgüzârına da aynen nakletmiştir. Maslahatgüzârdan Washington'a 22 Ağustos 1954 günlü telgraf için bkz. s. 541-543.

109 General Necib, cunta ile anlaşamadığından 17 Nisan 1954 günü istifa edince, Mısır'ın dizginleri Nâsır'ın eline geçmiştir.

110 s. 543.

Nuri Said, 15 Eylül'de Kahire'ye gittiğinde, Mısırlıların Sersank Anlaşması'na sırt çevirdiklerini görünce şaşkınlaştı. Halbuki bu anlaşmaya çok ümit bağlamıştı. Şunu da belirtelim ki, işin içine Mısır girdiği için, Sersank Anlaşması İngiltere tarafından da desteklenmişti.¹¹¹ Buna karşılık, Dulles, Sersank Anlaşması'na son derece sinirlenmiş ve Irak ile yapılan askerî yardım anlaşmasını gözden geçirmeyi, yani yardımı askıya almayı bile düşünmüştür.¹¹²

Nuri Said Kahire'den sonra, tedavi amacı ile Londra'ya gitti. Fakat bu arada, yine ortalığı karıştırmaktan da geri kalmadı. İngiltere ve Fransa, Irak, Suriye ve Pakistan arasında bir anlaşma gerçekleştirmek suretiyle, kendisine göre, MEDO'nun değişik bir şeklini ortaya koymak istemiştir.¹¹³ Gerek Amerika gerek Türkiye, Nuri Said'in bu yeni teşebbüsünü tepki ile karşıladılar. Türkiye, Nuri Said'in, bu işe Fransa ve Suriye'yi sokmasına son derece sinirlendi.¹¹⁴ Dulles'a gelince; Türk-Pakistan Anlaşması etrafında, Irak ve İran'ın da katılacağı dörtlü bir düzenleme, yani Kuzey Seddi üzerinde ısrarlıydı.¹¹⁵

Nuri Said'in, 15 Eylül'de Kahire'ye gittiğinde, Nâsır'ın tutumu karşısında şaşırıldığını biraz önce belirtmiştik. Amerikan Büyükelçisi o zaman kendisine, "*Kafanızda şu anda ne var?*" diye sorduğunda, Nuri Said, "*kafamda kesin bir şey yok*" diyerek, Mısır hariç, bir sürü Arap devletiyle, Türkiye, İran ve hatta İngiltere'nin katılacağı bir takım tutarsız projelerden söz etmişti.¹¹⁶ Nuri Said'in saçmalığı da bu tutarsız projelerden biriydi. Hatta bu arada başka bir saçmalık daha yapmış ve İngilizlere, Türkiye, Pakistan ve Suriye arasında, NATO veya Balkan İttifakı gibi, genelkurmaylar

111 Londra'dan Washington'a 1 Eylül 1954 günlü telgraf için bkz. s. 546, 6 no.lu dipnotu.

112 Dulles'in, Bakan Yardımcısı Byroade'a 23 Ağustos 1954 tarihli muhtıra için bkz. s. 545.

113 Warren'in Washington'a 9 Ekim 1954 günlü telgraf için bkz. s. 551.

114 Warren'in aynı telgrafı için bkz. s. 552.

115 Dulles'dan Ankara'da Warren'a 7 Ekim 1954 günlü telgraf için bkz. s. 549.

116 Amerika'nın Kahire Büyükelçisi Caffrey'den Washington'a 16 Eylül 1954 günlü telgraf için bkz. s. 529.

arasında iş birliğini öngören bir anlaşma tasarladığını söylemiştir.¹¹⁷

Nuri Said'in, bütün bu başarısız teşebbüslerinden sonra, Türkiye'nin de teşebbüsü üzerine, konuyu bir de Türkiye ile görüşme ihtiyacını duyduğu anlaşılıyor. Bu sebeple, Londra dönüşü, iki günlük bir ziyaret için 9 Ekim 1954 günü İstanbul'a gelmiş, fakat görüşmeler 18 Ekim'e kadar sürmüştür. Başbakan Menderes bu 10 günlük görüşmeler hakkında Amerikan Büyükelçisi Warren'a, 22 Ekim'de, ayrıntılı bilgiler verdiği gibi,¹¹⁸ 10 günlük görüşmelerin tüm tutanakları da Amerikan Büyükelçisine verilmiştir.¹¹⁹

Menderes'in Warren'a anlattıklarına göre:

Nuri Said İstanbul'a gelir gelmez, Menderes'e ne istediğini sormuştur. Menderes de bölgenin siyasal, ekonomik ve sosyal sorunlarının Irak'a yansıması ve bunların çözümü hususunda Irak'ın ne düşündüğünü öğrenmek istediklerini söylemiştir. Buna cevaben Nuri Said, Iraklıların Rusya'dan daha az, fakat İsrail'den çok daha fazla korktuklarını, bu sebeple de *Yahudi yayılmacılığı* (jewish expansion) *tehlikesine karşı* dostlar bulma endişesi içinde olduklarını söylemiştir.

Nuri Said gerek kendisinin gerek diğer Irak liderlerinin komünizm tehlikesi konusunda daha önce söylediklerini unutmuş görünüyordu.

Bu sebeple de Nuri Said, Türkiye ile değil, Pakistan ile ve sonra da Suriye ile anlaşma yapmak istediklerini, Türkiye toprakları İsrail'e komşu olmadığı için, Türkiye'nin İsrail'den, Araplar kadar, endişe etmediğini, halbuki İsrail'i durdurmayı içine alacak bir Ortadoğu savunma konseptine Pakistan'ın çok daha yatkın olduğunu belirtmiştir. Yani, Nuri Said, şimdi yeni bir konsept ortaya atarak, Ortadoğu'yu Sovyet komünizmine karşı değil, İsrail'e karşı savunmayı öngören bir sistem üzerinde durmaktaydı. Halbuki MEDO'nun amacı bu değildi.

Bunun üzerine, iki taraf arasındaki görüş ayrılıklarının giderilmesine ve ortak noktaların da daha da geliştirilmesine karar verilmiş

117 Londra Büyükelçiliği'nden Washington'a 5 Ekim 1954 günlü telgraf için bkz. s. 550, 3. no.lu dipnotu.

118 Warren'ın Washington'a 23 Ekim 1954 günlü telgrafi için bkz. s. 554-555.

119 Bkz. s. 554, 2 no.lu dipnotu.

ve bir haftalık tartışmalardan sonra, Nuri Said Türkiye'nin teklifi olan ve Türkiye-Pakistan Anlaşması'na paralel olacak bir Türk-İrak anlaşmasının yapılmasını kabul etmiştir.

Bu mutabakat üzerine, Nuri Said anlaşmanın hemen imzalanmasını istemiş ise de Menderes, kendisinin ocak ayında yapacağı ziyarette Bağdat'ta imzalanacağını söylemiştir. Menderes'in, imza işini bu şekilde ertelemesi, Amerika'nın da merakına sebep olmuş ve Ankara Büyükelçisi'ne bunun sebebini öğrenmesi talimatı verilmiştir.¹²⁰ Belgelerden, bu erteleme'nin sebebi olarak şu husus göze çarpmaktadır: Türk-İrak anlaşmasına, Irak'ın istediği gibi, Pakistan ile Suriye'nin katılması kabul edilmiş ve bu konuda Irak'ın Pakistan ve Türkiye'nin de Suriye nezdinde teşebbüse geçmesi kararlaştırılmıştı. Yine öyle görünür ki, bu iki devletin katılması halinde Mısır'ın da geleceği ümit edilmişti. Nihayet, yine anlaşılıyor ki, Nuri Said, Pakistan ve Suriye'nin katılmasını, Türk-İrak Paketi'nden sonrası için düşünürken, Menderes, Suriye ve hatta Mısır'ın da katılması ile "şaşalı" bir imza törenini düşlemekteydi. Nitekim, Menderes'in, Irak ile mutabakatından sonra bir Ortadoğu gezisi plânlaması bunu göstermektedir.

Menderes elde ettiği sonuçtan o derece mutluydu ki, 22 Kasım'da Warren'a bilgi aktarırken, önümüzdeki altı ay içinde yapılacak teşebbüslerin ve atılacak adımların, Ortadoğu savunmasının unsurlarını, Amerika ve İngiltere'yi tatmin edecek şekle sokacağına ve İsrail-Arap münasebetlerini de çok daha iyi bir perspektife getireceğine inandığını söylüyordu. O kadar ki, Menderes'e göre, İsrail'in, Filistin göçmenlerini sınırsız bir şekilde kabul edeceği, Kudüs'ün enternasyonalize edileceği ve İsrail-Arap sınırlarının da ateşkes sınırları üzerinden tespit edileceği bir *modus vivendi*'nin sağlanması da mümkün olacaktı. Ne hayal!

Bu arada İran'ın da bu yeni sisteme katılması konusu da özellikle Irak'ın isteği üzerine gündeme gelmiş ise de İran'a, bütün bu gelişmeler hakkında bilgi verilmekle beraber, bir yandan İran ordusunun kuvvetlendirilmesi ihtiyacı ve diğer yandan, İran kamuoyunu ürkütmemek ve

120 Dulles'in Ankara'ya 11 Kasım 1954 günlü telgrafı için bkz. s. 557-559.

nihayet, 1921 Antlaşması dolayısıyla Sovyetleri tahrik etmemek için,¹²¹ şimdilik İran üzerinde durmaktan vazgeçildi.¹²²

Menderes ise, Ortadoğu gezisini şu şekilde plânlamıştı: Kasım'ın 3. haftasında Menderes Kahire'yi ziyaret edecektir. Nâsir bu ziyareti aralık ayında iade edecektir. Menderes Ocak 1955 içinde Bağdat'ı ve ondan sonra da Şam'ı ziyaret edecek ve bundan sonra da anlaşma imzalanacaktı. Menderes'in bu programına Amerika da onay vermiştir.

Programın Mısır cephesi tamamen fiyasko oldu. Kaldı ki, Nuri Said, aralık ayında yine kaypaklık yapmaya başladı. 21 Aralık 1954 günü, Amerikan Büyükelçisine, Menderes'in Bağdat'ı ziyareti sırasında Türkiye ile bir savunma anlaşması imzalamak niyetinde olmadığını, çünkü, Irak'ın Arap dünyasından ayrı, kendi başına yürüme kararının Mısır'da tepki uyandırdığını, Amerika ve İngiltere'nin Türk-Irak anlaşmasına katılmaması halinde, Irak'ın Türkiye ile bir anlaşma imzalamasının çok zor olacağını söyledi.¹²³ Mısır'dan korkan Nuri Said, Amerika ve İngiltere'den âdeta bir ittifak taahhüdü koparmak istiyordu. Nuri Said'in bu tutumu Amerika'nın canını sıktı. Bu sebeple, Amerika'nın Kuzey Seddi konseptini tamamen desteklediğini, çünkü bölgenin güçlendirilmesi için bunun en iyi çare olduğunu bildirdi.¹²⁴ Kaldı ki, Amerika'nın daha eylül ayında aldığı bir istihbarata göre, Nasır, kendisi katılma

121 26 Şubat 1921 tarihli İran-Sovyet "Dostluk" Antlaşması'nın 6. maddesine göre, bir üçüncü devlet veya onun müttefiki, Sovyet Rusya'ya karşı İran'ı tehdit eder veya İran topraklarını bir harekât üssü haline getirir de İran buna engel olamazsa, Sovyet Rusya, İran topraklarına askerini sokma hakkını kazanıyordu. Bu antlaşma İngiltere'ye karşı yapılmıştı. Bu antlaşmanın metni için bkz. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, II, s. 90-94; Leonard Shapiro, *Soviet Treaty Series*, I, 1917-1928, Washington, D.C., Georgetown University Press, 1950, s. 92-94.

122 Tahran Maslahatgüzarı Rountree'nin Washington'a 3 Kasım 1954 günlü telgrafı için bkz. s. 556-557 ve Londra Büyükelçisi Aldrich'in Washington'a 16 Kasım 1954 günlü telgrafı için bkz. s. 560-561.

123 Bağdat Büyükelçisi Gallman'dan Washington'a 21 Aralık 1954 günlü telgrafı için bkz. s. 562-563.

124 Dulles'in Bağdat'a 31 Aralık 1954 günlü telgrafı için bkz. s. 563-565.

niyetinde olmamakla beraber, Kuzey Seddi için Irak'a yeşil ışık yakmıştı.¹²⁵

Menderes'in Ortadoğu ziyaretlerine gelince: Menderes, ne kasm ayında Kahire'ye gidebildi ve ne de Nâsır Ankara'ya geldi. Nâsır karşılıklı ziyaretleri kesinlikle reddetti. Bunun üzerine Başbakan Menderes ve Türk heyeti, 6-12 Ocak 1955 günlerinde Bağdat'ı ziyaret etti ve 12 Ocak'ta yayınlanan ortak bildiride,¹²⁶ Ortadoğu'nun güvenliği için kurulması gereken iş birliğinin sağlanması amacı ile bir antlaşma yapmaya karar verdikleri açıklandı. İki devlet, yürüme-ye devam karar almışlardı.

Menderes başkanlığındaki Türk heyeti, Bağdat'tan sonra, 14 Ocak 1955 günü Şam'ı ve arkasından aynı gün, Beyrut'u ziyaret ettiler. Fakat her iki devlet de bu konuda bir taahhüt altına girmekten kaçındığı gibi, Türk heyetinin Şam ziyareti Suriye'de büyük tepkilere ve Türkiye aleyhtarı gösterilere sebep oldu. Tabii, bu tepkilerde Nâsır'ın ve Kahire Radyosu'nun kışkırtmaları da büyük rol oynamaktaydı. Münhasıran Araplardan meydana gelen ve kendi liderliği altında bir Arap dünyası geliştirmek isteyen Nâsır, Türkiye'nin, diğer Arap devletlerini de yanına çekmeye çalışmasına sinirlenmişti. Bunun sonuncu olarak, Ürdün de Türk-Irak Paktı'nın yanında yer almaktan korktu. Fakat Nâsır cephesine de katılmadı.

Diğer taraftan, Nâsır, Arap ülkeleri başkanlarını 16 Ocak 1955'te Kahire'de topladı. İstedığı sonucu alamadı, ama Irak dışındaki Arap devletleri de Türk-Irak Antlaşması'na katılmaya cesaret edemediler. Bu devletler içinde Batı ile yakın münasebetlere sahip Lübnan ve Ürdün, Nâsır tarafına geçmeyerek, tarafsız bir tutum alırken, Suriye ve Suudi Arabistan ve onu izleyen Yemen, Nâsır tarafını tuttular. Böylece, Türkiye'nin teşebbüsü, Ortadoğu'yu birleştireceği yerde, üçe bölmüş olmaktaydı. Bir yanda Türkiye ve Irak,

125 Kahire'den Washington'a 23 Eylül 1954 günlü telgraf. Belgeler arasında bu telgrafın metni verilmemekle beraber, s. 564, 5 no.lu dipnotunda bu bilgilerin, Nâsır'a yakın bir kaynaktan alındığı belirtilmekteydi.

126 Bildirinin Fransızca aslından Türkçe tercüme metni için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları*, II, 1945-1990, Kısım A: *Çok Taraflı Bağlılar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1991, s. 499-500.

ortada Lübnan ve Ürdün, diğer yanda ise, Türk-Irak Antlaşması'na kesin cephe alan Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan. Ortadoğu'nun bu bölünmüşlüğü, 1955 Eylül'ünde Nâsır'ın Sovyetler Birliği'ne dönmesine sebep olmuş ve bu da Sovyetlerin Ortadoğu'ya girmesini kolaylaştırmıştır. Bu ise, İsrail sorunundan sonra, Ortadoğu krizlerinin en şiddetli faktörü olacaktır. Bağdat Paktı denen hikâyenin en önemli sonuçları bunlardır.

Ve Bağdat Paktı

Mısır'ın sert tutumu karşısında Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta *Bağdat Paktı* adını alan savunma iş birliği antlaşmasını imza ettiler.¹²⁷

Asıl adı “Treaty of Mutual Cooperation” yani *Karşılıklı İşbirliği Antlaşması* olan bu belge, tam bir ittifak antlaşması sayılamaz. Çünkü, Antlaşma'nın 1. maddesinde, taraflardan birine bir saldırı halinde diğerinin herhangi bir yardım taahhüdünden söz edilmemektedir. Yalnız, Nuri Said'in Başbakan Adnan Menderes'e, antlaşmanın imzalandığı gün verdiği bir mektupta, “*bu antlaşmanın, ülkelerimizden herhangi birine yöneltilen herhangi bir saldırı eylemine karşı koymak için, ülkelerimizin iş birliği yapmalarını olanaklı kıldığı yolundaki anlaşmamızı belirtmek*”ten söz etmesi, gariptir.

Bundan çıkan anlam, Antlaşmanın 1. maddesindeki “savunma için iş birliği” kavramının, bir saldırı halini de öngörmesi hususunda, tarafların sözlü bir mutabakata vardıkları idi. Kısacası, Pakt, gariptir bir “ittifak” niteliğini taşımaktaydı.

Diğer taraftan, bu antlaşmaya diğer Arap ülkelerinin katılmasını sağlamak için önemli bir tâviz verilmiş ve antlaşmanın 5'inci maddesinde, bu antlaşmaya, ancak Arap Birliği üyesi olan veya “tarafarca kesinlikle tanınan” devletlerin katılabileceği belirtilmiştir ki bu, İsrail'in bu antlaşmaya hiçbir şekilde katılamayacağı anlamındaydı.

127 8 Maddelik Antlaşma ile eklerinin metni için bkz. *Düster*, 3. Tertip, Cilt 36, s. 422-425; Soysal, Cilt II, Kısım A, s. 501-504; *Aynı Tarihi*, Şubat 1955, No. 255, s. 185-188; Hurewitz, II, s. 390-391; *American Foreign Policy, 1950-1955*, I, s. 1257-1259.

Çünkü o sırada İsrail hiçbir Arap devletiyle barış yapmadığı gibi, hiçbir Arap devleti tarafından da tanınmamıştı.

Yine Nuri Said'in, sözünü ettiğimiz mektubunda "*Filistin konusundaki Birleşmiş Milletler kararlarının uygulanması için sıkı iş birliğinde mutabık*" kaldıklarından söz edilmekteydi ki, Menderes de aynı günlü bir mektupla Nuri Said'e cevap verip, Nuri Said'in mektubundaki bütün hususları kabul ettiğini bildirdiğine göre, Bağdat Paktı'nı imzalamakla Türkiye, İsrail konusunda Arapların tüm görüşlerini kabullenmiş olmaktadır. Buna Mülteciler ve Kudüs sorunu da dahil olduğu gibi, İsrail'in 1948-1949 savaşında fazladan ele geçirdiği toprakların tanınmaması da dahil olmuş oluyordu.

Arap dünyasının tepkilerine rağmen kurulan Bağdat Paktı'nın ikinci bir hatası da bu Pakt'a, 4 Nisan 1955'te İngiltere'nin de katılması olmuştur. Bu olay, başta Mısır olmak üzere, Arap dünyasında, MEDO'nun veya Kuzey Seddi'nin, Batı emperyalizminin bir vasıtası olduğu hususundaki iddialara adeta doğruluk kazandırmıştır. Pakta, 23 Eylül 1955'te Pakistan'ın ve 3 Kasım 1955'te de İran'ın katılması, bir bakıma Kuzey Seddi'nin gerçekleşmesi oluyordu. Amerika da 1957 Haziran'ında Paktın Askerî Komitesi'ne üye oldu. Fakat bütün bunlar hiçbir şeyi değiştirmede. Çünkü Nâsır, bu katılmaları cevapsız bırakmadı. 20 Ekim 1955'te Mısır ile Suriye arasında ve 27 Ekim 1955'te Mısır ile Suudi Arabistan arasında, savunma iş birliği antlaşmaları imzalandı. Bu örgütlenmeye Yemen de katıldı ve 21 Nisan 1956'da Mısır-Suudi Arabistan-Yemen arasında bir savunma antlaşması imzalandı. Bu suretle, Kuzey Seddi Bloku'na karşı, Ortadoğu'da bir karşı-blok, Mısır-Suriye-Suudi Arabistan-Yemen Bloku ortaya çıkmış oluyordu. Lübnan ve Ürdün, bu iki Blokun dışında kalmanın, daha doğrusu, Nasır Bloku'na katılmamış olmanın cezasını, bundan sonra, Suriye ve Mısır'ın kışkırtmaları ile hareketlenen iç karışıklıklarla ödeyeceklerdir. Hem de çok geçmeden.

Türkiye, Arap dünyası ile münasebetlerinde ve Kuzey Afrika'nın bağımsızlık hareketlerine karşı olumsuz tutumunda yapmış olduğu hataları, 1960'tan itibaren tamir etmeye çalışacak ise de bu çabaların

olumlu sonuç verdiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü, Arap dünyası ile, isteyerek veya istemeyerek de olsa, köprülerin atılması olayı, etkilerini günümüze kadar sürdürecektir. Türkiye, Arap dünyasına karşı yaklaşıcı bir politika izlemesine rağmen, karşı tarafın “şüphecilik” faktöründen kendisini kurtaramayacaktır. Hele Türkiye’nin ekonomik kalkınma hamleleri ve milletlerarası politikadaki etkinliğini arttırması, Arap dünyasında “Osmanlı İmparatorluğu imajı” gibi bir fobi de yaratmıştır. Bugünün gerçeği de budur.

Bağdat Paktı’nın Sonu

Bağdat Paktı’nın akıbetine gelince: 14 Temmuz 1958’te, Sovyet tarafı General Kasım tarafından yapılan bir darbe ile, Irak’ta monarşik rejim devrildi ve Nuri Said de dahil, küçük Kral Faysal ve amcası Prens Abdüllillah öldürüldü. Irak’taki yeni rejim 1959 yılında Bağdat Paktı’ndan çekilince, Paktın adındaki Bağdat kelimesinin anlamı dahi kalmıyordu. Bunun için Paktın adı *Merkezi Antlaşma Teşkilâtı* (Central Treaty Organization veya CENTO) olmuş ve merkezi de Bağdat’tan Ankara’ya nakledilmiştir. Bu arada, CENTO çerçevesinde 1964 yılında, ekonomik iş birliğini amaçlayan, *Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği* (Regional Cooperation for Development-RCD) örgütü kurulmuştur. Bunun merkezi de Tahran’dı.

Lâkin 1979 Şubat’ında İran’da Şah’ın devrilmesi ve Humeyni rejiminin kurulması üzerine, CENTO da sona ermiş ve 1985 Ocak ayında, RCD yerine, Pakistan, İran ve Türkiye arasında, *Ekonomik İşbirliği Örgütü* (Economic Cooperation Organization-ECO) kurulmuştur. Bu örgüt kör-topal bir şeyler yapmaya çalışmaktadır.

AMERİKÂN BELGELERİNDE KIBRIS SORUNU 1958-1959*

1954-1959 arasında Türk-Yunan münasebetlerini krizden krize sokan ve etkilerini günümüze kadar sürdüren *Kıbrıs sorunu*, Yunanistan'ın sorunu 1954 Ağustos'unda Birleşmiş Milletler'e götürmesiyle, milletlerarası plâna intikal etmiş ve İngiltere'nin de 1955 Ağustos'unda Londra'da düzenlediği Lancaster House Konferansı'na, Türkiye'yi de "taraf" olarak resmen davet etmesiyle de Türkiye de başlangıçtan itibaren sorunun içine dahil olmuştur,

Kıbrıs sorununun, Türkiye-Yunanistan münasebetlerini gerginleştirmeye başlaması da bu Konferans ile, yani 1955'ten itibaren olmuştur. İki ülkenin de NATO üyesi olması ve NATO savunmasının en stratejik ve önemli *Güney-Doğu Kanadı*'nı teşkil etmeleri ve aynı zamanda da Sovyet tehdidinin de 1950'lerde doruk noktasında bulunması, Amerika'yı Kıbrıs sorunu ile yakından ilgilenmeye sevk etmiştir.

Amerika, 1954-1959 dönemine ait Kıbrıs'la ilgili diplomatik belgelerini iki kaynaktan yayınlamış bulunmaktadır.

1955-1957 dönemine ait belgeler *Foreign Relations of the United States, 1955-1957, Volume XXIV: Soviet Union, Eastern Mediterranean* (Washington, D.C., Government Printing Office, 1989; Department of State Publication No. 9699)'in 269-526'ncı sayfalarında bulunmaktadır.

1958-1960 dönemine ait Kıbrıs diplomatik belgeleri ise, *Foreign Relations of the United States, 1958-1960, Volume X, Part 1: Eastern Europe Region, Soviet Union, Cyprus* (Washington, D.C., Government

* TTK Belleten, Cilt LX, Sayı 229, (1996), s. 745-782.

Printing Office, 1993, Department of State Publication No. 10040)'in 564-844'üncü sayfalarında bulunmaktadır. Kıbrıs sorununun Türkiye bakımından da en kritik ve en önemli dönemi 1958-1959 yılları olduğu ve 1959'da da bir çözüme gidildiği için, biz, önce 1958-1959 belgelerini incelemeyi tercih ettik. Belgeler kitabının başlığında "1958-1960" diyor ise de belgeler esas itibarıyla 1957 sonundan başlayıp, 1959 başlarına kadar gelmektedir. Yani, bir yıldan biraz fazlasını kapsamaktadır.

Diğer taraftan, incelememizde de zaman zaman değişeceğimiz üzere, bazı önemli belgeler yayınlanmamış görünüyorsa da bunlar, konunun ve işin içyüzünün aydınlanması bakımından ciddi ve önemli bir eksiklik teşkil etmemektedir. Aksine, yayınlanan belgeler, özellikle Yunanistan'ın ve Yunan devlet adamlarının Türkiye ve Türkler hakkındaki duygularını teşhir etmesi ve NATO ittifakı içinde en sıkı bağlarımızın olduğu bir zamanda, Amerika'nın Türkiye'ye karşı iki yüzlü politikasını da göstermesi bakımından son derece aydınlatıcıdır. Bunlardan, özellikle bugün için alacağımız dersler vardır.

Foot Plânı ve Amerika

1957 yılının Türkiye'nin Kıbrıs politikası bakımından özelliği, İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox-Boyd'un, 19 Aralık 1956 günü Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, İngiltere Hükümeti'nin, "Kıbrıs'taki gibi gayet karışık bir ahali için *self-determinasyon* hakkının tatbiki hususunda, muhtelif hal çareleri arasına adanın taksimi hususunun da ithal edilmesi gerektiğini kabul ettiğini" açıklaması üzerine,¹ Türkiye'nin de bu tarihten itibaren *taksim tezi* üzerinde yoğunlaşması ve bütün 1957 yılı boyunca, çabalarını bu tez üzerine yöneltmesidir.

Buna karşılık, Yunanistan, adaya self-determinasyon verilmesi ilkesi ile, Enosis'i gerçekleştirmeye çaba harcarken, İngiltere, önce adada *özerklik* (self-government) statüsünü Türkiye ve Yunanistan'a kabul ettirmek için çalışmaktaydı.

1 Lennox-Boyd'un açıklaması için bkz. *Aydın Tarihi*, Aralık 1956, Sayı 277, s. 325 ve Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi, 1954-1959*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1963, s. 277-278.

Bu arada, 1957'nin Şubat ve Aralık aylarında, BM Genel Kurulu'nda yapılan Kıbrıs müzakerelerinde Türkiye'nin pek de başarılı olmadığını belirtelim. Yunanistan bu müzakerelerde, *self-determination* ilkesi için Genel Kurul'da bir hayli taraftar toplamaya muvaffak olmuştur.

Bu gelişmelerin çizdiği çerçeve içinde, 1957 yılının iki önemli olayı, NATO Genel Sekreteri Paul-Henri Spaak'ın, 1957 Mayıs'ında Türkiye'ye *Bağımsız Kıbrıs Devleti* formülünü teklif etmesi ve 'Türkiye'nin bunu reddetmesi,' diğeri de 3 Aralık 1957'de İngiltere'nin, Kıbrıs Valiliği'ne Sir Hugh Foot'u ataması ve yeni Vali'nin de Kıbrıs anlaşmazlığı için hemen yeni bir plân hazırlığına girişmesidir.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan 2 Ocak 1958 tarihli bir rapor, konuyu tahlil ederken, özellikle bu iki olay üzerinde durmaktaydı.³

Bu rapor hazırlandığında, Sir Foot'un bir plân hazırladığı bilinmekte, fakat içeriği hakkında Amerikan Hükümeti'nin henüz bir bilgi sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, bu rapor, Kıbrıs sorununun çözümü için, aynı anda iki yolun izlenmesini (doubble-track) tavsiye etmekteydi. Yani, bir yandan NATO Genel Sekreteri'nin teşebbüsleri desteklenirken, öte yandan da Foot Plânı'na destek verilmeliydi.

Rapora göre, self-determinasyon unsurunu kapsamadıkça Yunanlıların, taksim unsurunu kapsamadıkça da Türklerin Foot Plânı'nı kabul etmeleri çok zordu. Bu sebeple Foot Plânı, hem özerklik (self-government) hem de self-determinasyon unsurlarına yer

2 Bkz. *Foreign Relations of the United States, 1958-1960*, X, 1. Kısım, s. 564, 2 no.lu dipnotu. Spaak, Bağımsız Kıbrıs Devleti formülünü 1957 Eylül'ünde Yunan Dışişleri Bakanı Averoff ile yaptığı bir konuşmada Yunanistan'a da teklif etmişse de Averoff, adanın self-determinasyonunu kapsamayan bir formülü Yunanistan'ın kabul edemeyeceğini söylemiştir. İngiltere'nin o zaman, Bağımsız Kıbrıs Devleti formülüne sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Bkz. François Crouzet, *Le Conflit de Chypre, 1946-1959*, Brüksel, 1973, II, s. 970-971.

3 *Foreign Relations of the United States, 1958-1960*, X, Kısım 1, s. 564-567 de söz konusu raporun metni verilmektedir. Bundan sonra bu kaynağı ismen zikretmeyip, sadece sayfa numaralarını vermekle yetineceğiz.

verecek bir yapıda olmalı ve müzakereler de bu yapı üzerinden yürütülmeliydi.

Keza, NATO Genel Sekreteri'nin teşebbüsleri de bu yapıda olmalı, fakat müzakereler, tıpkı 1954'teki Trieste sorununda olduğu gibi yapılmalıydı. Nasıl, o zaman, Trieste müzakereleri, Trieste'de asker bulunduran Amerika, İngiltere ve Yugoslavya arasında yapılmış ve İtalya müzakerelerin nihai safhasına katılmış ise, Kıbrıs sorunu da NATO'nun inisiyatifi ile İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında ele alınmalıydı.

İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd, Foot Plânı'nı, Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'a, 10 Ocak 1958 tarihli özel ve kişisel bir mektupla bildirdi.⁴ Foot Plânı, Yunan ve Türk hükümetlerine de bildirilmekle beraber, içeriği hiçbir zaman açıklanmamıştır. Hatta, Selwyn Lloyd, bu plânın metnini mektubuna ilişik olarak gönderdiği halde, Amerikan belgelerinde, mektubun metninin verilmesine rağmen, plânın metni yayınlanmamıştır.

Selwyn Lloyd'un mektubuna göre, Foot, plânı konusunda İngiliz Hükümeti'ne gerekli bilgileri verip, onun da onayını alırken, Dışişleri Bakanı'na, "terörsüz" bir *beş yıl* sağlanabilirse, Türk ve Rum toplumlarının, aşırı görüşleri bırakıp, birbirleriyle kaynaşabileceklerini söylemiştir.⁵

Foot Plânı'nın içeriği açıklanmamakla beraber, o zaman yapılan yayınlar ve verilen demeçlerden, şu esasları kapsadığı anlaşılmaktadır: Adada, 7 yıl süreli bir özerk yönetim uygulanacaktır. Adada huzuru sağlamak için gerekli tedbirler bu 7 yıl içinde alınacak ve ayrıca, toplumlarla yapılacak müzakereleri kolaylaştırmak için de 1956 Mart'ında Seychelles Adaları'na sürülmüş olan Makarios'un Kıbrıs'a dönmesine izin verilecekti. Bu müzakerelerde, ada için bir özerklik anayasası hazırlanacaktı. Bu yedi yılın sonunda, nihai statü tespit edilirken, her iki taraf için de "self-determinasyon" ilkesi göz önünde tutulacaktı.

Yine Foot Plânı'na göre, İngiltere adadaki üslerini devam ettirecekti. Bu arada, Selwyn Lloyd'un Dulles'a yazdığına göre, taksim'in yerini almak üzere, Türklere adada üs verilebilecekti. İngiltere Dışişleri

4 Mektubun metni için bkz. s. 567-569.

5 s. 568.

Bakanı'na göre, Türkler, bir-iki defa, üs verilmesini, taksim'in yerine kabul edebileceklerini *imâ* (hinted) etmişlerdi.

Selwyn Lloyd, mektubunun sonunda, bu plânın kabulü hususunda Amerika'nın, Türkiye Başbakanı Menderes ile Yunan Başbakanı Karamanlis nezdinde teşebbüste bulunarak, "yeteri kadar devlet adamlığı" (to be statesmen enough) göstermelerini sağlamasını, aksi takdirde, bu fırsat kaçırılırsa, bin bir felâketin doğma şansının artacağını kendilerine bildirmesini istemiştir.

İlginç bir diğer nokta da Selwyn Lloyd'un, mektubunda, Kıbrıs Türk toplumuna da Rum toplumu gibi, kendi kaderinin tayin etmesi hakkının tanınacağı hususunda, İngiltere'nin Türkiye'ye teminat verdiğini, bu teminattan vazgeçemeyeceklerini, aksi takdirde, Türklerin tepkisi sebebiyle, sorunun daha da çatallaşacağını söylemesiydi.⁶

Foot da 14 Ocak 1958 günü Amerika'nın Londra Büyükelçisi ile, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda yaptığı görüşmede, Amerika'nın bu plânı desteklemesini ve Türkiye ve Yunanistan'ın da desteklerinin sağlanmasını rica etmiştir.⁷

Amerika'nın, NATO'nun Güney-Doğu Kanadı endişesi, Amerika'yı bir baskı aracı olarak kullanmak hususunda İngiltere'ye bir koz veriyordu.

İngiltere, Foot Plânı'nı 10 Ocak 1958 günü Türk Hükümeti'ne vermiştir. Lâkin, Türk Hükümeti, aynı anda, plân hakkındaki olumsuz tutumunu belirtmekten kaçınmamıştır.⁸ Bununla beraber, Türk Hükümeti, resmî ret cevabını, İngiltere Hükümeti'ne 14 Ocak'ta verdiği bir muhtıra ile bildirmiştir. Bu muhtıradaki Türk Hükümeti, İngiltere Hükümeti'nin, adanın *bir yıl sonra* taksimine gidileceğini açıklamasını ve adanın nihaî statüsünün müzakeresi için de Yunan ve Türk hükümetleriyle bir toplantı yapmasını, Yunanistan bu toplantıya katılmayacak olursa, İngiltere ile Türkiye'nin, Kıbrıs sorununu kendi aralarında çözmelerini istemiştir.⁹

6 Selwyn Lloyd'un Dulles'a 9 Ocak 1958 tarihli mektubu için bkz. s. 568.

7 Londra Büyükelçisi Barbour'ın, münhasıran Bakan Dulles'a gönderdiği 14 Ocak 1958 tarihli telgraf için bkz. s. 671-573.

8 Bkz. s. 569, 4 no.lu dipnotu.

9 s. 574, 1 no.lu dipnotu.

Türkiye'nin bu cevabını, Selwyn Lloyd, “*olabileceği kadar kötü*” (as bad as it could be) diye nitelendirmiştir.¹⁰

Bu arada “taksim” ile ilgili olarak ilginç bir noktaya değinelim.

Başkan Eisenhower, 31 Aralık 1957’de Türk ve Yunan başbakanlarına birer mektup göndererek, Kıbrıs sorununu NATO dayanışması içinde çözmeleri telkininde bulunmuştu. Yunan Başbakanı Karamanlis, bu mektuba 27 Ocak 1958’de verdiği cevapta,¹¹ insanlık ideallerinden, milletlerin hürriyetinden dem vurarak, “self-determinasyon” ilkesini savunurken, bir de şantaja başvurmuş ve Kıbrıs sorununun, Balkanlar, Ortadoğu ve “hatta ülkesinin dış politikası” üzerinde çok tehlikeli yankılara sebep olabileceğini bildirmiştir. Yunanistan’ın teva- li edecek olan bu şantajlarına yeri geldikçe değineceğiz.

Fakat Başbakan Menderes’in Başkan Eisenhower’a 18 Ocak’ta verdiği cevap, daha da ilginç görünüyor. Bu cevabında Türkiye Başbakanı, adanın, Türkiye’nin güvenliği için arz ettiği önemi vurgulayarak, adanın statüsü değiştirilecekse, o zaman ada eski sahibine iade edilmelidir, dedikten sonra, *taksim* formülü için de şu ilginç açıklamayı yapıyordu: “*Taksim fikri, Türkiye tarafından ileri sürülmüş bir teklif değildir. Bu fikir Yunanistan tarafından ortaya atılmış olup, İngiltere tarafından da bir kompromi formülü olarak desteklen- diğinden, Türkiye tarafından öylece kabul edilmiştir*”.¹²

Belgelerde bu ifade dolayısıyla verilen bir notta (s. 577, 3 no.lu not), Yunanistan’ın *taksim* teklif ettiğine dair bir belge bulunmadığı ileri sürülmektedir. Halbuki, Türkiye bu iddiasını, bir defa değil, birkaç defa ileri sürmüştür. Hem de İngiltere’ye de atıfta bulunarak. Meselâ, Türk-İngiliz görüşmeleri dolayısıyla, Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliği’nden Londra’ya çekilen 18 Nisan 1958 tarihli telgrafla, Dışişleri Bakanı Zorlu’nun, *taksim*’in, Yunan Dışişleri Bakanı Averoff’un, Atina’daki Türk Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede teklif ettiğini söylediği ifadesi yer almaktadır.¹³

10 Selwyn Lloyd’dan Dulles’a 16 Ocak 1958 tarihli mektup için bkz. 574.

11 Cevabın metni için bkz. s. 575-576.

12 Menderes’in Eisenhower’a 18 Ocak 1958 tarihli mektubu için bkz. s. 577.

13 Bkz. Londra’dan Washington’a 18 Nisan 1958 tarihli telgraf için bkz. s. 601.

Keza, Başbakan Adnan Menderes'in, Başkan Eisenhower'a gönderdiği 15 Haziran 1958 tarihli mesajda da "taksim" formülü savunulurken, taksim formülünün ilk defa Yunan Dışişleri Bakanı Averoff tarafında ileri sürüldüğü ve İngiltere Hükümeti tarafından da "tavsiye" (recommended) edilmesi üzerine, Türkiye'nin, "bir uzlaşmaya (compromise) varmak amacı ile" ve "büyük fedakârlık pahasına" kabul ettiği bildirilmektedir.¹⁴

Amerikan belgelerinde, Menderes'in bu ifadesi dolayısıyla, bir kere daha not düşülerek (Bkz. s. 653, 4 no.lu not), Yunanistan'ın "taksim" teklif ettiğine dair belge bulunmadığı belirtilmek suretiyle, Türkiye'nin bu beyanları, âdetâ bir "yalan" haline getirilmek istenmektedir. Lâkin, bu belgeleri yayınlayan Amerikan Dışişleri Bakanlığı, İngiliz belgelerinden hiç söz etmemektedir ve "taksim" konusu Türkiye ile İngiltere arasında cereyan ettiği halde, bu belgelerde, İngiltere'nin kendisine atfedilen hususta herhangi bir yalanlamasına rastlanmamaktadır. Tarih huzurunda çirkin bir tutum içine giren, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Yunanistan'ın *bedava* avukatlığını yapmış olmaktadır.

Nihayet Amerika'nın Paris Büyükelçiliği'nden Washington'a çekilen 25 Temmuz 1958 tarihli bir telgrafta,¹⁵ Averoff'un isteği üzerine, Amerikan Büyükelçisi'nin 24 ve 25 Temmuz'da kendisiyle yaptığı görüşmenin raporu verilirken, Büyükelçinin şu sözleri dikkati çekmektedir: "*Averoff'a çeşitli çözümler arasında taksim'i niye kesinlikle dışladığını sordum ve kendisiyle bu konuda iki yıl önce yaptığım konuşmayı hatırlattım. Verdiği cevap ise, taksim'i Yunan Hükümeti'nin reddetmesinin söz konusu olmadığını, lâkin Kıbrıs Rumlarının bu konuda desteklerini sağlamanın imkânsız olduğunu söyledi*".

Averoff'un bu ifadesi de gösteriyor ki, "taksim"i kendisinin veya Yunan Hükümeti'nin reddetmesi söz konusu değildir. Türk yetkililerinin söylediği gibi, taksim'i ilk defa ileri süren Yunanistan'dır, kendisidir.

Amerikan Büyükelçisi'nin, iki yıl önce Averoff ile yaptığı konuşmaya ait belgeyi aradık ise de bulamadık. Zira, Amerikan Dışişleri

¹⁴ Bkz. s. 653.

¹⁵ Telgrafın metni için bkz., s. 688-691.

Bakanlığı, 1956-1957 yıllarına ait Kıbrıs belgelerini, incelememizin başında da belirttiğimiz gibi, yayınlamış bulunmaktadır. Lâkin bu belgeler içinde, Amerikan Büyükelçisi'nin sözünü ettiği, Averoff ile 18 Ağustos 1956'da yapılan konuşmanın metni ve belgesi bulunmamaktadır. Yani, yayınlanmamıştır. Görünen odur ki, bu konuşmada, Amerikan Büyükelçisi ile Averoff arasında, *taksim* konusu ayrıntılı bir şekilde müzakere edilmiş ve yine anlaşılan odur ki, Averoff taksim formülüne *sert* çıkmamıştır. Keza, Amerikan Büyükelçisi de taksim formülüne sempati ile bakmıştır.

Kısacası, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, belgeleri manipüle ederek, *taksim* formülünde, o zamanki Türk Hükümeti'ni, "uyduruk bir iddia da bulunma durumuna düşürme çabası içine girmiştir.

Şimdi, tekrar *Foot Plânı*'na dönelim.

Türk Hükümeti'nin *Foot Plânı*'nı tümenden reddetmesi, diplomatik müzakereleri *Foot Plânı*'nın tamamen dışına kaydırmış görünüyor. Zira, şimdi Türk Hükümeti, *taksim* formülü yerine, politikasını, adada iis elde etmeye yöneltmiştir. Çünkü, Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd ve Kıbrıs Valisi *Foot Plânı*'na Türkiye'yi razı etmek için, 26 Ocak 1958'de Ankara'ya geldiklerinde, yapılan görüşmelerde, Zorlu, Kıbrıs Türk toplumuna da self-determinasyon hakkından (yani taksim) ziyade, adada Türkiye'ye üs verilmesi üzerinde durmuştur.¹⁶

Bağdat Paktı toplantısı için Ankara'ya gelen Dulles da 29 Ocak 1958 günü Başbakan Menderes'le yaptığı görüşmede, Menderes'e, stratejik güvenliği için, Türkiye'nin, Kıbrıs'ın "muhasım" (hostile) ellere düşmesini önleyecek, kâğıt üstünde garantilere değil, *sağlam* (dependable) garantilere *hakkı* bulunduğunu söylemiştir.¹⁷

Türkiye'nin bu tutumuna karşılık, Yunanistan da "enosis"ın anahtarı olan "self-determinasyon" isteğinden gerilemeyince, Ocak 1958 sonundan itibaren Kıbrıs'ta hava gerginleşti. Bu defa, Kıbrıs Türkü ile adada İngiliz yönetimi arasında çatışmalar ortaya çıktı. Tabii, EOKA da bundan geri kalmadı. Türkiye'de ise, yurdu baştan başa

16 Dulles'in Ankara'dan Washington'a 29 Ocak 1958 tarihli telgrafı için bkz. s. 582-583.

17 Dulles-Menderes görüşmesine ait Dulles'in 29 Ocak 1958 tarihli memorandumu için bkz. s. 583.

saran, “*Ya Taksim! Ya Ölüm!*” mitingleri başladı. Türkiye’nin yüzölçümünün neredeyse her santimetre karesinden “*Ya Taksim! Ya Ölüm!*” nidaları fışkırmaktaydı.

Bu gelişmeler, Türk ve Yunan görüşlerini de tam bir çatışma içine soktu.

Bağdat Paktı toplantılarından sonra, Dulles’in refakatindeki Dışişleri Bakan Yardımcısı Rountree’nin Washington’a dönerken, Atina’da Dışişleri Bakanı Averoff ile yaptığı görüşmede, Yunanistan’ın, tutumunu iyice sertleştirdiği görüldü. Averoff, bu görüşmede, Türkiye’nin iki isteği olduğunu, bunlardan birinin güvenlik sorunu, diğersinin ise adadaki Türk azınlığın korunması olduğunu, güvenlik sorununun milletlerarası kuruluşlarla; azınlığın korunmasının ise, kurulacak tarafsız bir komite ile sağlanabileceği gibi, son derece gayri ciddi görüşler ileri sürdü. Yunanistan, Kıbrıs sorunundaki Türkiye gerçeğini bir türlü görmek istemiyordu ve bu tutumunu, denebilir ki, bugüne kadar da sürdürmüştür.

Yine bu görüşmede, Rountree’nin, Averoff’un EOKA üzerinde etkinliğini kullanmasını istemesi üzerine Averoff’un cevabı “*EOKA ile hiçbir temasım yok*” oldu.¹⁸ Averoff, Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı ile resmen alay etmekteydi.

Bundan sonraki gelişmelerde de görüleceği gibi, Yunanistan’ın bu çeşit oyunlarına Amerika’nın gereken tepkiyi göstermemesi, giderek artan Yunan küstahlığını tahrik eden en önemli faktör olmuştur. Nitekim, Rountree ile görüşmesinden sonra, Averoff’un Rountree’ye verdiği 3 Şubat tarihli memorandum, bu durumun açık bir göstergesiydi. Memorandumda şu hususlar belirtilmekteydi.¹⁹ Kıbrıs sorununun bugün ulaştığı durumdan Yunanistan sorumlu değildir. Self determinasyon ilkesi ertelenebilir, fakat bu ilkeden vazgeçilemez. Yunan Hükümeti *taksim*’i kabul edemez. Türkiye, Kıbrıs sorununa doğrudan doğruya *taraf* değildir. Bazı çevreler, İngiltere’nin, usanıp adadan çekilmesi halinde, Türkiye’nin adanın bir kısmını işgal edeceğinden söz etmekte iseler de Yunanistan bunu

18 Amerika’nın Atina Büyükelçiliği’nden Washington’a 4 Şubat 1958 tarihli telgraf için bkz. s. 586.

19 Aynı telgraf için bkz. s. 587.

“cevapsız” bırakmayacaktır. Averoff bu cevabın ne olacağı hususunda en küçük bir işaret söylemiyordu.

Memorandum, Averoff’un Rountree ile görüşmesinden çok daha sertti.

Adadaki çatışmalar dolayısıyla olacak ve Yunanistan’ın bu tutumun âdeta bir cevap gibi, Kıbrıs Valisi Foot, Kıbrıs Türklerinin şimdi *üs* konusundan vazgeçip, daha şimdiden *taksim* üzerinde ısrar ettiklerini söylemekteydi.²⁰

Taraflar arasındaki durumun bu şekilde zıtlaşması üzerine, İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd, Hugh Foot ile birlikte, 11-13 Şubat 1958 günlerinde Atina’yı ziyaret etti. Amaçları, Kıbrıs sorununu, tamamen stratejik faktörler bakımından Yunanistan ile tartışmak ve bu konuda üç devlet (İngiltere, Yunanistan ve Türkiye) arasında bir *üçlü* toplantı düzenlemektir. İngiltere’nin bu teşebbüsüne Amerika da destek verdi.²¹

Atina görüşmelerinde Yunan Hükümeti, Foot Plânı’nı ancak *şartlı* olarak desteklerken, Kıbrıs Türk Toplumuna self-determinasyon hakkının tanınmasının *taksim* anlamına geleceğini söyleyip, reddettiği gibi, adada Türkiye’ye *üs* verilmesinin de karşısına çıktı.²²

Dulles’in ise, *taksim* yerine Türkiye *üs* verilmesi fikrine dört elle sarıldığı görülüyor. Atina Büyükelçiliği’ne tayin edilen *James W. Riddleberger* ile 11 Şubat 1958 günü yaptığı konuşmada, Büyükelçiye şu noktaları belirtmekteydi: Türkiye, Kıbrıs sorununu bir “güvenlik” sorunu haline getirmekte haklıdır ve bu bakımdan da Türkler tatmin edilmelidir. Bu tatmin ise, kâğıt üzerinde bir garantiden fazla bir şekilde sağlamalıdır. Bu da muhtemelen, adada Türkiye’ye bir *üs* vermekle mümkün olabilir.²³

Dulles’a göre, *taksim* kötü bir formüldü ve ayrıca, Kıbrıs Türkü de bir azınlıktı.

20 Lefkoşe Amerika Konsolosluğu’ndan Washington’a 4 Şubat 1958 tarihli telgraf için bkz. s. 587-588.

21 İngiltere ile Amerika arasında Washington’da toplantı tutanağı için bkz. 5 Şubat 1958, s. 589-590.

22 Editör notu, s. 591.

23 Editör notu, s. 591-592.

Bunun üzerine, Riddleberger Dulles'a, Amerika'nın bu soruna girip girmemesi konusunda bir soru yöneltince, Dulles, Amerika'nın bu konudaki etkinliğinin fazla olmadığı cevabını vermiştir. Yani Dulles, Amerika'yı Kıbrıs sorununa fazla bulaştırmak istemiyordu. Dulles, dışarıdan baskı ve "talimat" ile tarafları uzlaştırmaya sürüklemek istiyordu.

Yunanistan'ın, adada Türklere üs verilmesine karşı çıkması üzerine, İngiltere, Türkiye'ye, geniş anlamda üs verilmesini yerine, "küçük bir yer" (enclave) verme taraflısı olmuş ve adanın toprak bütünlüğünü koruma ilkesini benimsemiştir. İngiltere'ye göre, bu, Türkiye'nin güvenliğinin "minimum" garantisi olacaktı. İngiltere, bu hususları hem Türkiye'ye ve hem NATO Genel Sekreteri Spaak'a bildirmiştir.²⁴

Yine İngiltere'ye göre, Türkiye'ye adada üs verme plânı, Türkiye'yi "taksim"den vazgeçirme amacına yönelik bulunuyordu.

İngiltere'nin üs teklifi Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Şu şartla ki: 1) Üslerin sayısı üç olacak ve bu üsler şehirlerde bulunacaktır. (İngiltere bunu kabule yanaşmamıştır). 2) Bu üsler ya hemen veya en geç bir yıl içinde Türkiye'ye verilmelidir. 3) Ada için hazırlanacak özerklik statüsü "federal" nitelikli olmalı, yani Türk toplumuna geniş yetkiler tanınmalıdır.²⁵

Türkiye'nin taksim yerine "üs" formülünü kabul etmekle gösterdiği *esneklik*, Amerika'yı memnun etmiştir.²⁶ Ne var ki, İngiltere, Türkiye'nin istediği üs yerlerini kabul etmediği gibi, bu üsler için tanınacak yetkilerin, Türkiye'nin istediği gibi "geniş" olmasının da karşısına çıkmıştır.²⁷ Bu sebeple de Türklerin üsler konusundaki "katı" tutumunu değiştirmesi için, Amerika'dan yardım ve destek istemiştir.

24 Selwyn Lloyd'dan Dulles'a 22 Şubat 1958 tarihli mesaj için bkz. s. 583-594.

25 Londra'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden Washington'a 11 Mart 1958 tarihli telgraf için bkz. s. 595.

26 Ankara'daki Warren'dan Washington'a 13 Mart 1958 tarihli telgraf için bkz. s. 596.

27 Londra'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden Washington'a 29 Mart 1958 tarihli telgraf için bkz. s. 598.

Bu arada Vali Foot, Lefkoşe'deki Amerikan Konsolosu'na, İngiltere'nin Türkiye ile Yunanistan arasında seçim yapmak zorunda kalması halinde, Türkiye tarafını tercih edeceğini söylüyordu.²⁸

Üs'ler konusunun, 1958'in Mart ve Nisan aylarında, Türkiye ile İngiltere arasında çetin tartışmalara konu olduğu ve bir sonuca varılmadığı anlaşılıyor. Türkiye, "taksim"den vazgeçerken, "üs"ler konusunda ayağını sağlam yere basmak ve mümkün olduğunca üs-taksim dengesini kurmak istemiş ve bu sebeple de geniş yetkilerle donatılmış üs ilkesini ileri sürmüştür. Lâkin İngiltere bu "denge"yi kabule yanaşmamıştır.

Nisan ayından itibaren de adada EOKA tedhişi artmaya başlamıştır.

Macmillan Plânı - NATO Müzakereleri

NATO Bakanlar Konseyi'nin 4-7 Mayıs 1958 günlerinde Kopenhag'da yaptığı toplantı vesilesiyle, Amerikan ve İngiliz Dışişleri bakanları Dulles ve Selwyn Lloyd, Kıbrıs konusunu görüşmek üzere bir araya gelmişlerdir.²⁹ Selwyn Lloyd, üsler konusunda Türkiye ile anlaşmanın mümkün olmadığını, çünkü Türk Dışişleri Bakanı Zorlu ile müzakere yapmanın imkânsız olduğunu bildirmiş ve İngiltere'nin şimdi, Başbakan Macmillan tarafından da desteklenen "üçlü müşterek hakimiyet" (tri-dominium) ilkesini benimsediğini belirtmiştir. Yani, ada yönetimine üç devlet, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye de dahil edilecekti. İngiltere, her zaman için olduğu gibi, bu yeni plân için de Amerika'nın desteğini istemekteydi.

Dulles ise, bu isteğe verdiği cevapta, taksim de dahil, "yürüye-bilecek" her formülü Amerika'nın kabul edebileceğini, lâkin, Türkiye'nin adada hiçbir hukukî durumu olmadığını, ancak "normal bir bağına sahip bulunduğunu, bu sebeple de adada Türklere üs verilmesini Yunanistan'ın kabul edemeyeceğini,³⁰ İngiltere arzu ediyorsa,

28 Lefkoşe'den Washington'a 17 Mart 1958 günlü telgraf için bkz. s. 596-597.

29 Bkz. *Memorandum of Conversation*, s. 605-606.

30 Atina Büyükelçiliği'nden Washington'a 12 Mayıs 1958 günlü telgraf için bkz. s. 608-609.

Amerika'nın mümkün olan her şekilde İngiltere'ye yardım edeceği"ni" bildirmiştir.

Ocak ayında, Ankara'da Başbakan Menderes'e, Türkiye'nin adada *sağlam* (dependable) garantilere *hakkı* olduğunu söyleyen, sanki bu Dulles değildi.

Selwyn Lloyd, bu yeni plânın geliştirilmesi için, İngiltere'nin, 11 Mayıs'taki Yunan seçimlerini bekleyeceğini söylüyordu.

Selwyn Lloyd ile Dulles arasında 6 Mayıs'ta bir görüşme daha olmuş ise de nedense bu görüşmenin tutanağı, belgeler arasında yayınlanmamıştır.

Bununla beraber, Dulles'in "tri-dominium" ilkesini benimsemesine karşılık, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, bu ilkeye karşı çıkmış ve bu ilkenin uygulanmasının çok çeşitli sorunlar yaratabileceğini, bu sebeple, Türklere "taksim" yerine *bir üs* verilmesinin daha uygun olacağı görüşünü belirtmiştir.³¹

Macmillan Plânı adını alacak olan "tri-dominium" plânı, ayrıntılı hale getirildikten sonra, 19 Haziran 1958'de, Başbakan Macmillan tarafından Avam Kamarası'nda yapılan bir konuşma ile açıklanmıştır.³² Bununla beraber, Macmillan Plânı'nın mayıs ayı ortalarından itibaren İngiltere ile Amerika arasında tartışılmaya başlandığı görülmektedir. İngiltere, Macmillan Plânı hakkında Amerika'yı 16 Mayıs'ta haberdar etmiştir.³³ Plânın tam metni ise, 3 Haziran'da Washington'a bildirilmiştir.³⁴

Macmillan Plânı'nda "tri-dominium" ilkesi şu şekilde öngörülmekteydi: Plân, 7 yıllık bir özerklik dönemini öngörüyordu ve bu

31 Dışişleri Bakan Yardımcısı Herter'den, Paris'te Dışişleri Bakanı Dulles'a, 9 Mayıs 1958 günlü telgraf için bkz. s. 607.

32 Macmillan Plânı'nın esasları 20 Haziran 1958 günlü *Zafer* gazetesinde yayınlanmıştır. Ayrıca bkz. Fahir Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi, 1954-1959*, s. 460-461; Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi, 1878-1960*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986, s. 140-141.

33 Londra Büyükelçiliği'nden Washington'a 17 Mayıs 1958 günlü telgraf için bkz. s. 610-611.

34 Washington'daki İngiltere Büyükelçisi'nin Dışişleri Bakanı Dulles'a 3 Haziran 1958 günlü mektubu için bkz. s. 617-619; Mektuba ilişkin olan plânın metni için bkz. 620-621.

süre içinde de İngiliz Valisi'nin yanında Türk ve Yunan hükümetlerinin birer resmî temsilcisi bulunacak ve bunlar özerkliğin uygulanmasında Vali ile iş birliği yapacaklardı.

Bunun yanında gerek Türk gerek Rum toplumlarının kendi yasama meclisleri olacak ve toplumların kendilerine ait hususlarda, bu yasama meclisleri karar verecekti. Adanın dışişleri, savunma ve iç güvenlik işleri, tamamen valinin yetkisinde bulunacaktı.

Plân, 7 yılın sonunda nihaî statünün müzakeresini öngörmekle beraber, Türklere adada "üs" verilmesinden hiç söz etmiyordu. Ne var ki, Amerika'nın Londra Büyükelçisi Whitney, 23 Mayıs'ta Washington'a gönderdiği ve İngiltere'nin politikasını tahlil eden raporunda,³⁵ İngilizlerin, Amerika'nın, Türkleri üs istemekten vazgeçiremeyeceği kanısında olduklarını vurgulamaktaydı. Nitekim, Ankara Büyükelçisi Warren da 28 Mayıs'ta, Amerika'nın, Türkleri "üs" konusundaki isteklerinden vazgeçirme şansının bulunmadığını Washington'a bildirmekteydi.³⁶

Whitney'in, sözünü ettiğimiz 23 Mayıs tarihli raporunda, bir ilginç nokta daha bulunmaktaydı. Whitney'e göre, İngiltere, Türkiye ile Yunanistan arasında bir "tercih" yapmak istememekle beraber, bu tercihi yapmak zorunda kalırsa, stratejik önemi ve Ortadoğu dolayısıyla, Türkiye'ye eğilim gösterecekti ve İngiltere'de askerler de Türkiye'yi tutmaktaydı.³⁷

İngiltere'nin bu tutumuna karşılık, Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'in ise, tamamen Yunanistan'a eğilim gösterdiği görülmektedir.

Sehwn Lloyd, 23 Mayıs'ta Dulles'a, "Dear Foster" diye hitap eden bir mektup yazarak, güçlüklerinden söz etmişti.³⁸ Dulles da bu mektuba, "Dear Selwyn" diye hitap eden bir mektupla cevap verdi.³⁹ Dulles, mektubunun daha ikinci paragrafında, "*Şunu бүтүн samimiyetimle söylemek zorundayım ki, bizim değerlendirmemize göre, plânınız Yunanistan'da ve Kıbrıs'ta şiddetli (strong) tepkiye*

35 Bkz. s. 611-613.

36 Bkz. s. 613, 4 no.lu dipnotu.

37 Bkz. s. 611-612.

38 Mektubun metni için bkz. s. 614-615.

39 Dulles'dan Sehwn Lloyd'a 27 Mayıs 1958 günlü mektup için bkz. s. 615-616.

sebeplere olacaktır” dedikten sonra, bu tepkinin sebebi olarak, Macmillan Plânı’nın, Türk Hükümeti’ni Kıbrıs sorununun *bir tarafı* haline getirdiğini ve bu durumun da, *Türkiye’nin adadaki etkinliğinin artmasına yol açacağını* söylemekteydi. Bu sebeple Dulles, plânın, Yunanistan ve Kıbrıs Rumları tarafından kabulünü kolaylaştıracak şekilde değiştirilmesi imkânlarını sormaktaydı.

Dulles’in bu tutumu üzerine Selwyn Lloyd, plânın tam metnini 3 Haziran’da Dulles’a gönderdiği gibi,⁴⁰ bu plânın Yunanistan ve Kıbrıs Rumları için içerdiği avantajları uzun uzadıya izah etmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber, bu “havuç” karşılık, Selwyn Lloyd “sopa”yı da göstermekten geri kalmıyor ve “*arzu etmememize rağmen, plânımız başarılı bir şekilde uygulanamazsa, gerçek ve yakın bir taksim tehlikesi mevcut bulunmaktadır*” diyordu.⁴¹

Selwyn Lloyd’un, yukarıda sözünü ettiğimiz, Dulles’a 23 Mayıs tarihli mektubuna göre, Macmillan Plânı NATO Genel Sekreteri Spaak’a da bildirilerek, plânın kabulü için, NATO’nun Türkiye ve Yunanistan üzerinde baskı yapması amacı güdülmüştür. Nitekim, NATO Daimî Konseyi, 10 Haziran toplantısında, Türk ve Yunan görüşlerini dinlemiştir.⁴² Fakat bundan daha önemlisi ise, Selwyn Lloyd’un mektubunda belirttiğine göre, NATO Genel Sekreteri, en iyi çözümün, İngiltere ve Türkiye’ye üsler verilerek, adaya, çoğunluk esasına dayanan self-determinasyon ilkesinin uygulanması (yani enosis) olduğu görüşündeydi.⁴³

Macmillan Plânı ile ilgili haberler ortalığa yayıldıkça, Kıbrıs’ta da toplumlar arasındaki hava iyice gerginleşmeye başladı. 7 Haziran’da Rum tedhişçilerin Türklere karşı bombalı saldırılara başlamaları üzerine, Türkler de aynı şiddette cevap verdiler.

Amerikan tarafının, adadaki bu gerginliği *gayet tarafsız* bir şekilde değerlendirmesi ilginçtir ve Amerika’nın Yunan ve Rum taraftarlığının gayet ilginç delillerini vermektedir. Şöyle ki:

40 Mesajın metni için bkz. s. 617-619.

41 Aynı mesaj, s. 618.

42 s. 624, 4 no.lu dipnotu.

43 Bkz. s. 615.

Amerika'nın Lefkoşe Konsolosu Belcher, 9 Haziran 1958'de Washington'a gönderdiği raporunda,⁴⁴ olayların sorumluluğunu, İngiliz Valisi'nin ifadesine dayanarak, Türklerin üzerine yıkarken, Türklerin "taksim" için son bir huruç hareketi yaptığını ve bunda Ankara Radyosu'nun kışkırtmalarının büyük rol oynadığını söylüyor ve Kıbrıs Türkü'nün Rum tedhişine karşı tepkilerini "*utanmaz*" (shameless) ve "*sorumsuz*" olarak nitelendiriyordu. Fakat Konsolos Bey, EOKA teröründen hiç söz etmemekteydi.

Amerika'nın Atina Büyükelçisi de Lefkoşe Konsolosu'ndan aşağı kalmadı. Büyükelçi Riddleberger'in 10 Haziran'da Washington'a gönderdiği telgrafından⁴⁵ şu pasajları almakla yetineceğiz: "*Birçok Yunan gazetesinin belirttiği gibi Amerika'nın açık bir tutum almaması, bu son olaylarda etkin olmuştur*". Büyükelçi Washington yönetimini, bir bakıma Türkiye'ye "sert" çıkmamakla itham ediyordu. Büyükelçinin şu ifadeleri bunu açıkça göstermekteydi: "*Türkiye'nin haksız istekleri karşısında, Amerika, tarihen benimsenmiş olduğu self-determinasyon ilkesinden vazgeçmemelidir*". Sayın Büyükelçi, Türkiye'nin neden "haksız" olduğuna dair tek kelime söylemez iken, öte yandan açıkça ve hatta resmen Yunanistan'ın "enosis" tezini desteklemekte ve bu desteği, Amerika'nın o muhteşem (!) tarihine dayandırmaktaydı. Halbuki Amerika'nın tarihinde hürriyet, insan hakları, insanlık, bağımsızlık açısından neler (!) yoktu ki!

Nihayet Büyükelçi, bu incelememizde bol bol göreceğimiz Yunan şantajlarından birinin de avukatlığını yaparak, Washington'u telâşa vermeye yeltenmekten de kaçınıyordu: "*Silâhlı şiddet kullanılmasındaki Türk başarısı karşısında Yunanlıların kızgınlığı o derecededir ki, bu durum, Yunanistan'ın NATO'dan çekilmesine sebep olabilir... NATO hemen harekete geçirilmelidir*". Elçi Bey'in "şartlandırılmış" hafızası, nedense EOKA'nın kaç yıldır yürüttüğü silâhlı şiddet eylemlerini hatırlamaya kâfi gelmiyordu.

Kendi adını alan plâna Amerika'nın desteğini sağlamak için, İngiltere Başbakanı Macmillan, 7-11 Haziran 1958 günlerinde

44 Metin için bkz. s. 622-623.

45 Telgrafın metni için bkz. s. 623-624.

Washington'u ziyaret etmiş ve 9-11 Haziran günlerinde Kıbrıs için yapılan görüşmelerde de Macmillan, bu yeni plân için Amerika'nın desteğini sağlamaya çalışmıştır.⁴⁶

Plânda Türklere üs verilmesinden söz edilmemesini, Macmillan, bu görüşmelerde şöyle açıklamıştır: Türklere adada üs verildiği takdirde, Türkler bu üs'e bir sürü kuvvet yığacaklar ve bu da adada bir Türk-Yunan çatışmasına sebep olacaktır.

Bu görüşmelerde söz konusu olan önemli bir husus, İngiltere'nin, Macmillan Plânı'na Amerika'nın destek vermesiydi. Lâkin, ilginçtir, Dulles, daha bir ay önce Macmillan Plânı, Amerika'ya danışmadan hazırlandığı için, Amerika'nın kendi prestijini riske edemeyeceğini, fakat bütün NATO üyeleri ile birlikte Amerika'nın da destekleyebileceğini söylemiştir.

Dulles'in bu tutumundan iki sonuç çıkmaktaydı. Birincisi, Amerika'nın giderek Yunanistan ve Kıbrıs Rumları tarafına yönelen bir eğilim göstermeye başlaması, ikincisi de şimdi Amerika'nın, Kıbrıs sorununu NATO'ya yıkmak istemesiydi. Başka bir deyişle, Amerika, Kıbrıs sorununun inisiyatifi, İngiltere'nin elinden mi almak istiyordu? Münferiden İngiltere'ye söz geçiremeyen Amerika, egemen olduğu NATO'da mı politikasını yürütmek istiyordu? Belli değil.

Gerçekten, Dulles-Macmillan görüşmesinden sonra, Dulles'in bütün rezervlerine rağmen, Amerika, plânın kabulü hususunda Atina ve Ankara üzerinde baskıya geçerken, bir yandan da NATO'ya el atmıştır. Gerekçe ise, Kıbrıs'taki Türk-Rum çatışmaları dolayısıyla Türk-Yunan münasebetlerinin iyice gerginleşmesi ve bunun NATO'nun Güney-Doğu Kanadı'nı etkilemesiydi. Bu sebeple, Kıbrıs sorunu NATO Konseyi'nde 12 ve 13 Haziran 1958 günlerinde olmak üzere iki defa müzakere edilmiş ise de herhangi bir karar alınamamıştır.⁴⁷

Atina ve Ankara üzerindeki Amerikan baskılarına gelince:

Belgelere bakıldığında, Yunan Hükümeti'nin, adadaki Türk-Rum çatışmalarını, kendi propagandası için sömürerek, piyeyi deve yapmaya ve sanki yıllardır adada hiç EOKA tedhişi olmamış gibi,

46 Görüşmelerin tutanağı için bkz. s. 625-627.

47 Bkz. Editör notu, s. 628-629 ve Editör notu, s. 635.

adadaki bütün tedhişin sorumluluğunu Türk toplumuna yıkmaya çalıştığı görülmektedir. İlginçtir, adadaki çatışmalar konusunda Amerika'nın da Yunanistan'ı desteklemesidir.⁴⁸

Türk-Yunan gerginliği dolayısıyla, işin içine Başkan Eisenhower da girmiş ve hazırlanan aynı mealdeki birer mektup,⁴⁹ 13 Haziran'da, başbakanlar Karamanlis ve Menderes'e gönderilmiş ise de bu teşebbüsten de bir sonuç çıkmamış ve her iki taraf da görüşlerinden bir santim bile ayrılmamışlardır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Başbakan Menderes Eisenhower'a 15 Haziran tarihli cevabında,⁵⁰ "taksim" formülünün ilk defa Yunan Dışişleri Bakanı Averoff tarafından ileri sürüldüğünü, İngiltere'nin *tavsiyesi* üzerine de Türkiye tarafından kabul gördüğünü söylemiştir. Yani, Türkiye "taksim" üzerinde ısrar etmekteydi.

Yunanistan ise, adadaki çatışmalar karşısında Amerika'nın kendisine eğilim gösteren bir tutum aldığını görünce, tam bir "*şantaj*" politikasına başvurmuştur. Yunanistan'ın tutumunda şu noktalar göze çarpmaktaydı:

1. Averoff, 12 Haziran'da Amerikan Büyükelçisi Riddleberger ile görüşürken, Macmillan Plânı'nın, Türkiye'ye, ada üzerinde hukukî bir statü tanıdığını, Türkiye'nin böyle bir hakkı bulunmadığını, bu hak bir defa tanınırsa, bir daha geri alınamayacağını söyleyerek plâna itiraz etmiştir.⁵¹

İkinci olarak Averoff, şantaj yoluna da başvurup, durumun çok ciddi olduğunu, bundan dolayı gerek Yunanistan'ın iç durumunu gerek NATO çerçevesi içindeki Türk-Yunan münasebetlerinin nasıl bir gelişme göstereceğini söyleyemeyeceğini belirterek, NATO'dan çıkma tehdidinde bulunmuştur.⁵²

48 Dulles'dan Atina Büyükelçiliği'ne 11 Haziran 1958 tarihli telgraf için bkz. s. 627-628.

49 Mektubun metni için bkz. Dışişleri Bakan Yardımcısı Herter ile Başkan Eisenhower arasında yapılan telefon konuşmasının tutanağı, s. 641-642.

50 Başbakan Menderes'in Eisenhower'a cevabının metni için bkz. Ankara'daki Warren'dan Washington'a 15 Haziran 1958 günlü telgraf, s. 652-654.

51 Riddleberger'den Washington'a 12 Haziran tarihli telgraf için bkz. s. 631.

52 Aynı telgraf için bkz. s. 632.

Averoff, konuşmasının sonunda işi iyice terbiyesizliğe ve küstahlığa dökerek, Amerikan Büyükelçisi'ne, “*Türkler barbardırlar ve barbarlar medeni milletler için mümkün olmayan derecede hareket serbestisinden yararlanmaktadırlar*” demiştir.⁵³

2. Yunan Hükümeti, 13 Haziran'da Amerika'ya (muhtemelen İngiltere'ye de) verdiği bir muhtıradaki⁵⁴ şu iddiaları ileri sürmekteydi: a) Kıbrıs adasının Rum halkı, mütemadiyen Türk azınlığının saldırılarına (!) maruz bulunmaktadır. Bu saldırılarda 100'den fazla insan yaralanmış, Ortodoks kilisesi ateşe verilmiş ve Rum mallarına zarara sebep olmuştur. Böylece Rumlar bu şiddet eylemlerinin kurbanı (!) olmuşlardır, b) Yunanistan bu olaylar karşısında kayıtsız kalamaz. c) Bu çeşitli olaylar geçmişte de Ortodoks Ekümenik Patrikliği'ne de yönelmiştir. (1955 Eylül olayları kastediliyor). Bu sebeple, bu olayların tekerrürü (yani 1955 olaylarının tekerrürü) halinde, “*Yunan Hükümeti somut tedbirlere başvurmak zorunda kalacaktır*”. Tabii, bu “somut tedbirler”in ne olduğuna hiç değinilmiyordu. d) Türkiye'deki Rumlar, Lozan Antlaşması çerçevesinde bulunmaktadır ve bu antlaşmanın (yani Lozan'ın) ihlâli halinde Yunanistan gerekli yaptırımlara (sanctions) başvuracaktır. (Tabii, Batı Trakya Türklerinin yine Lozan Antlaşması ile sahip oldukları haklarından hiç dem vurulmamaktaydı). e) Averoff bu yaptırımları şu şekilde zikretmekteydi: Türkiye ile diplomatik münasebetlerin kesilmesi ve Türkiye ile NATO içindeki bağlar dahil bütün bağların koparılması ve Batı Trakya ile Oniki Ada'daki “Müslümanların” statülerinin yeniden gözden geçirilmesi.

3. Yunan Hükümeti Türkiye aleyhindeki kampanyasına daha da yoğunluk vererek, bu kerre Yunan Kral ve Kraliçesine de şantaj politikasında rol vermiştir. Kral, Amerikan Büyükelçisi'ni Saray'a davet ederek, yanında Kraliçe olduğu halde, kendisine şu hususları belirtmiştir: a) Başbakan Karamanlis, parlamentoda devamlı eleştirilere uğramakta ve istifadan söz etmektedir. İstifa ederse, bu yeni bir seçim demektir ve komünistlerin artan gücü dolayısıyla, yeni

53 Aynı telgraf için bkz. s. 63.3.

54 Memorandumun metni için bkz. Riddieberger'den Washington'a 13 Haziran 1958 tarihli telgraf, s. 637-639.

bir seçim, ülkenin istikbali için felâket olacaktır. Bugünkü şartlarda hiçbir siyasî lider, Kıbrıs sorununda karar verme sorumluluğunu üzerine alamaz. b) Gerek Kral gerek Kraliçe, Macmillan Plânı'nı şiddetle eleştirmişlerdir. c) Kral yine Yunanistan'ın NATO'dan çekilme ihtimalinden söz edince, Kraliçe ağlamaya başlamış ve NATO'dan çekilmektense, kendilerinin tahttan çekilmelerinin daha iyi olacağını söyleyerek, tam bir tiyatro sahnesi yaratmıştır. d) Kral, İstanbul Rumları için endişesini belirtmiş ve onlara bir şey olursa, Yunanistan'da neler olabileceğini tahmin edemediğini söylemiştir. e) Nihayet, Kral, Amerika'dan, Karamanlis'in Parlamento'da kullanması için, Karamanlis'i destekleyen ve Yunanistan'ın bugüne kadar ki tutumunu öven bir deklârasyon yayınlamasını da istemiştir.

Bu arada ilginç bir nokta olmak üzere, Amerika Büyükelçisi, bu telgrafında, Atina'daki Türk Büyükelçisi'nden de söz ederek, Büyükelçinin, kendisine, Atina'daki Türk Büyükelçiliği'nin camını kırarak bir taşın, İstanbul'da ayaklanmalara (riots) sebep olabileceğini, bu sebeple Amerika'nın duruma müdahale için kararını vermesi ve gerek Ankara'ya gerek Atina'ya sert çıkması (talk sternly) gerektiğini söylediğini bildirmekteydi.⁵⁵

4. Yunanistan, 14 Haziran'da, İzmir'deki NATO karargâhından bütün personelini geri çektiği gibi, yaptığı bir açıklamada da gerekçe olarak Kıbrıs'ta Rumlara yönelen (!) şiddeti gösterirken, Trakya sınırında bulunan Yunan birlikleri de alarm durumuna geçiriliyordu.⁵⁶

Yunanistan'ın bu şantaj politikası Türkiye üzerinde hiç etki yapmamıştır. Dışişleri Bakanı Zorlu, 15 Haziran'da Amerikan Büyükelçisi Warren ile yaptığı görüşmede şöyle diyordu: “Yunanistan yıllardan beri adada karışıklıkları tahrik edip durmaktadır. Bu dönemde 30 tane Kıbrıslı Türk öldürülmüştür. Şimdi dört tane Kıbrıslı Rum öldürüldü diye dünya kamuoyu ayağa kalkıyor”. NATO'dan çıkma konusunda da Zorlu, “Eğer Yunanlılar NATO'dan çıkmak istiyorlarsa, bırakın çıksınlar. Yunanistan'sız biz daha iyi yaparız. Gerektiğinde biz de NATO'dan çıkarız” demekteydi. Zorlu'ya göre,

55 Aynı telgraf için bkz. s. 644.

56 Editör notu, s. 646.

Türkiye üzerindeki bu baskı, Türkiye'ye yardım yapılmasından kaynaklanıyordu; bu sebeple de “*Sadece ekmek yer ve tırnaklarımızla mücadele ederiz. Fakat hiçbir yabancı baskısını da kabul edemeyiz*” diyordu. Warren'a göre, Zorlu'nun bu sert tutumunun sebebi, dış yardımların Türkiye üzerinde bir baskı vasıtası olarak kullanılması istenirken, öte yandan, konunun NATO'ya getirilerek, NATO'nun da bir baskı aracı olarak kullanılmasına çalışılmasıydı.⁵⁷

İşte bu atmosfer içindedir ki, Türkiye Macmillan Plânı'nı reddetti. Daha yukarda da belirttiğimiz gibi, Başbakan Menderes'in, Zorlu-Warren görüşmesinin aynı günü, yani 15 Haziran'da, Başkan Eisenhower'a gönderdiği cevabı mesajda, Türkiye “taksim” konusundaki ısrarlı tutumunu devam ettirmekteydi.

Fakat bu arada, Amerikan yönetiminin bir perişanlığını ve Kıbrıs sorunundaki bilgisizliğini yansıtmak için, ilginç bir noktayı da belirtelim: 14 Haziran 1958 günü saat 15:40 sıralarında Dulles, Başkan Eisenhower'a, başka bir konu için telefon ettiğinde, Eisenhower Kıbrıs gelişmelerini sorunca Dulles da Atina'da Amerika aleyhtarı büyük gösterilerin yapılmakta olduğunu bildirmiştir. Eisenhower ise, Yunanlıların bu kızgınlığını anlayamadığını ifade etmiş ve arkasından da Türklerin adada 5.000 kişilik zayıf bir azınlık olması dolayısıyla, bu Türkleri başka bir yere (herhalde Türkiye olacaktı) nakledip, onlara daha iyi bir durum (better position elsewhere) sağlayalım deyince, Dulles, yanında bulunan Bakan Yardımcısı Rountree'ye adadaki Türklerin sayısını sorarak, Eisenhower'a, bu sayının 5.000 değil 160.000 (!) olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Eisenhower, “*Bu durumda Türkleri nakletme işi yatar*” (that knocks out any resettlement) diye hayıflanmıştır.⁵⁸ Bu nakil ile Eisenhower'ın, adayı Türklerden temizleyip, Yunanistan'a “teslim” etmek istediği anlaşılıyor. Bunun dışında, Türkiye'nin, 1955 yılından beri adada 120.000 Türk bulunduğunu ileri sürdüğünü de hatırlatalım.

İşin daha ilginç yanı da Dulles'in, Eisenhower'a bu 160.000 rakamını verirken, bu sayının, ada nüfusunun %20'sini teşkil ettiğini

57 Warren'dan Washington'a 15 Haziran 1958 günlü telgraf için bkz. s. 647.

58 Dulles ile Eisenhower arasındaki telefon konuşmasının tutanağı için bkz. s. 645.

söylemesiydi. Yani, nereden bakılırsa bakılsın, Amerikan yönetiminin perişanlığı ortadaydı ve bu perişanlık içinde bu zevat Kıbrıs sorununa çözüm bulmaya çalışıyordu.

Yunanistan'ın Haziran ortalarında yeni bir tutum aldığı görülmüyor. Yunan Başbakanı Karamanlis, Amerika'ya "enosis" ile self-determinasyon ve "taksim" formüllerini dışarda bırakan ve sadece "özerklik" formülünü kapsayan bir çözüme gidilmesini, fakat buna karşılık hem Türkiye hem de Yunanistan plânı reddettiğine göre, İngiltere'nin de Macmillan Plânı'nı resmen açıklamaktan vazgeçmesi gerektiğini bildirdi.⁵⁹

İngiltere Başbakanı Macmillan ise, Avam Kamarası'nda kendi plânını açıklamak için yapacağı konuşmayı ertelemesinin mümkün olmadığını, esasen plânın Türkiye ve Yunanistan'a resmen bildirmiş olduğunu, açıklamayı ertelemesinin, İngiliz Hükümeti'ni Parlamento önünde güç duruma sokacağını bildirip, Yunanistan'ın isteğini reddetmiştir.⁶⁰

Bununla beraber, Kıbrıs sorununun 16 Haziran'da NATO Konseyinde ele alınması, yeni bir gelişme ortaya çıkarmıştır. Bu da NATO çerçevesinde *üçlü* müzakerelerin yapılmasıydı. Hatta İngiltere'nin teklifi üzerine, Macmillan Plânı'nın bu müzakerelerde "*yapıcı tartışmalar için esas*" teşkil etmesi de kabul edildi. Ayrıca, bu yeni prosedürün ayrıntılarını tespit etmek için, İngiltere, Macmillan Plânı'nın Avam Kamarası'nda açıklanmasını 48 saat erteledi.⁶¹

Bunun üzerine, Amerika'nın teklifi ile, *üçlü* müzakerelerin, NATO Genel Sekreteri veya bir temsilcisinin başkanlığında yapılması esası benimsendi.⁶²

Türkiye, NATO çerçevesinde *üçlü* müzakereleri derhal kabul etti. Fakat bu, Türkiye'nin taksim'den vazgeçmesi anlamını taşııyordu.⁶³

59 Atina'dan Washington'a 15 Haziran 1958 günlü telgraf için bkz. s. 648-650.

60 Londra'dan Washington'a 16 Haziran 1958 günlü telgraf için bkz. s. 655-657.

61 NATO'daki Amerikan delegasyonundan Washington'a 16 Haziran 1958 günlü telgraf için bkz. s. 658-659.

62 Washington'dan NATO nezdindeki Amerikan delegasyonuna 17 Haziran 1958 günlü telgraf için bkz. s. 660-661.

63 Ankara'dan Washington'a 17 Haziran 1958 günlü telgraf için bkz. s. 663-664.

Yunanistan ise, yine birtakım oyunlara başvurdu. Yunanistan, yine şantaj yoluna girip gerek Kıbrıs'ta gerek Yunanistan'da durumun tam bir kaos olduğunu, hatta Yunanistan'da bir askerî darbe ihtimali dahi mevcut olduğunu ve bu şartlarda Yunan kamuoyunun, Kıbrıs müzakereleri için NATO'nun himayesini (aegis) kabul etmeyeceğini, çünkü kamuoyunun NATO'yu "*sömürgeci bir örgüt*" telâkki ettiğini ileri sürmekle beraber, sonunda, *üçlü* değil, *ikili* yani NATO'nun başkanlığında İngiltere ile *ikili* görüşme ilkesini benimsedi. Bunu yaparken, Yunan Dışişleri Bakanı, daha önceki bildiriminden gerileyerek, "*Kıbrıs Rumları kabul ederse*", Yunanistan'ın "enosis" ve self-determinasyon ilkesinden vazgeçeceğini bildirdi.⁶⁴

Yunanistan'ın *ikili* görüşme isteğindeki amaç, Türkiye'yi Kıbrıs sorunundan dışlamak ve Türkiye'yi yok farz etmektir.

Başbakan Macmillan, nihayet kendi adını taşıyan plânını, Avam Kamarası'nın 19 Haziran 1958 günlü toplantısında açıkladı. Fakat bu arada da yeni görüş ayrılıkları patlak verdi. Türkiye görüşmelerin *üçlü* olarak yapılmasında ısrar ederken, bu müzakerelerde sadece Macmillan Plânı'nın esas alınmasını, Türk ve Yunan taraflarının da müzakerelerde teklifte bulunabilmesini ileri sürdü.⁶⁵ Daha önce de belirttiğimiz gibi, Macmillan Plânı ne taksim'den ve ne de Türkiye'ye üs verilmesinden söz etmediğinden, Türkiye her iki konuda da teklif yapma hakkını korumak istiyordu.

Tam bu sırada Amerika'nın pışmış aşa su katmak istediği görülmüyor. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan 20 Haziran 1958 tarihli bir memorandumda, *üçlü* veya *ikili* NATO müzakerelerinde tarafların da teklifte bulunması ilkesi desteklenirken, bunun yanında, Macmillan Plânı'nda bazı değişiklikler yapılması da ileri sürülmekteydi. Bunların başında da Macmillan Plânı'ndaki, Vali'nin yanında Türk ve Yunan hükümetleri temsilcilerinin de görev yapmasından vazgeçilmesi gerektiği, bunun, Yunanistan'ın belirttiği gibi, Türkiye'ye Kıbrıs'ta bir "hukukî statü" tanımak olacağı ve ayrıca, nihai çözümün

64 Atina'dan Washington'a 17 Haziran günlü telgraf için bkz. s. 662-663.

65 Ankara'dan Washington'a 18 Haziran 1958 günlü telgrafi için bkz. s. 669-671.

de Türklere adada üs verilmesi şartıyla, “enosis”, yani adanın Yunanistan’la birleşmesinin kabul edilmesi hususu gelmekteydi.⁶⁶

Gerçek şudur ki, Macmillan Plânı, Türkiye ile Yunanistan’ı tam anlamı ile uzlaşmaz bir duruma sokarken, Amerika da işin her safhasında bir şey ortaya atarak, ortalığı karıştırmaktan geri kalmıyordu. Ne var ki, Amerika’nın Yunanistan’a olan eğilimi, her gün biraz daha belirgin hale gelmekteydi.

Gerçekleşmeyen NATO Konferansı

Kıbrıs sorununun NATO içinde ve NATO inisiyatifi ile çözümlenmesi, ilke olarak kabul edilmekle beraber, Macmillan Plânı’nın müzakerelere esas teşkil etmesi konusu, işi sürüncemeye soktu. Bunda, özellikle Yunanistan’ın oyunları başlıca etken oldu. Amerika’nın da Yunanistan’a karşı kesin tavır almaması, Yunanistan’ın oyunlarını daha da kolaylaştırdı.

Şunu da belirtelim ki, Macmillan Plânı’nın açıklanmasından sonra ve 30 Haziran’dan itibaren, adada Türk-Rum çatışmaları yeniden şiddetlendi. Bu ise, Yunanistan’ın şantaj politikasına müsait bir zemin hazırladı.

Temmuz 1958 başlarından itibaren Yunanistan’ın ağırlık verdiği oyun, Türkiye’yi müzakerelerden dışlamak ve Amerika’yı da kendi yanına çekerek, Kıbrıs sorununu Amerika’nın desteği ile kendi lehine çözmeye çalışmak oldu.⁶⁷

Yunanistan bu oyununda o derece ileri gitti ki, Bağlantısızların liderleri Nâsır ve Tito ile de bir *ceph*e *birliği* kurmak istedi. Yani onları da Türkiye’ye karşı Kıbrıs sorununun içine sokmak istiyordu. Fakat bu teşebbüsü Amerika tarafından engellendi.⁶⁸

Yunanistan, bir yandan Macmillan Plânı’nın değiştirilmesi için çaba harcarken, bir yandan da Türkiye’ye ada üzerinde hukukî yetkiler verilmesini önlemeye çalışmaktaydı. Zaten plânı değiştirmek istemesi de bundandı.

66 Memorandumun metni için bkz. s. 672-675.

67 Bkz. 5 Temmuz 1958 günü yapılan Averoff-Riddleberger görüşmesi, s. 678-682 ve 10 Temmuz’da yapılan Karamanlis-Riddleberger görüşmesi, s. 684-685.

68 Bkz. Atina’dan Washington’a 1 Temmuz 1958 günlü telgraf, s. 676-677.

Buna karşılık Türkiye de “taksim”i, alternatiflerin dışında tutma çabalarını önlemeye çalışmaktaydı.⁶⁹ Türkiye’nin bu konuda işini kolaylaştıran da Macmillan’ın, 19 Haziran’daki açıklamasının sonunda, 19 Aralık 1956’da Lennox-Boyd’un taksim’i de çözümler arasında zikreden beyanının yürürlükte olduğunu belirtmesiydi.

Başlangıçta İngiltere, Macmillan Plânı’nın değiştirilmesine yanaşmadığı için, Yunanistan’ın bu plânı değiştirme çabalarına Amerika destek vermemiştir. Şimdi Amerika, NATO Genel Sekreteri Spaak’ın *üçlü* müzakereleri gerçekleştirme çabalarını destekliyordu. Yunanistan ise, yakasını NATO’dan kurtarıp, İngiltere ile *ikili* görüşmelere girmenin peşindeydi.⁷⁰

Spaak’ın faaliyetine gelince: Spaak, *üçlü* görüşmeleri gerçekleştirmeyeceğini anlayınca ve Macmillan Plânı’nın da taraflarca benimsenmemesi üzerine, *Buzdolabı İlkesi*’ni ortaya attı.⁷¹ Spaak’a göre, şu anda ancak *geçici bir çözüm* mümkündü. Fakat ister enosis ister taksim ister bağımsızlık olsun, bu geçici çözüm, nihai çözümü etkilemeyecekti.⁷²

Spaak, *Buzdolabı* formülünü, 16 Temmuz günü İngiliz, Yunan ve Türk daimî delegeleri ile yaptığı görüşmede kendilerine *resmen* bildirdi. Kıbrıs sorununu “dondurmayı” amaçlayan *Buzdolabı* ilkesi şu noktaları kapsamaktaydı: 1) Şu anda nihai bir çözüm mümkün değildir. 2) Taraflar geçici bir çözüm üzerinde durmalıdır. 3) Geçici çözüm herhangi bir nihai çözüme engel olmamalıdır. 4) Geçici çözüm, Kıbrıs’ın özerkliğini genişletmelidir. 5) Anlaşma, Türk azınlığı için kesin güvenlik unsurlarını da ihtiva etmelidir.⁷³

Spaak, üç ülkenin daimî delegeleri ile 25 Temmuz’da bir toplantı daha yaparak, söz konusu 5 ilkeyi ayrıntılı hale getiren bir belgeyi

69 Washington’dan Atina Büyükelçiliği’ne 10 Temmuz 1958 günlü telgraf için bkz. s. 682-683.

70 Bkz. Atina’dan Washington’a 15 Temmuz günlü telgraf, s. 686-687.

71 Spaak’ın bu deyişi, 9 Temmuz günü NATO’daki Amerikan Daimî Delegesi Burgess ile yaptığı konuşmada kullandığı anlaşılmaktadır. Bkz. s. 681, 10 no. lu dipnotu.

72 s. 681, 7 no.lu dipnotu.

73 Anlaşma kelimesini, metindeki “settlement” karşılığı kullandık. Açık olmakla beraber, bununla da geçici çözüm kast edilmiş olmalıdır.

tarafına vermiş ve tarafların görüşlerini aldıktan sonra, bu belgeyi yeniden düzenlemiştir. Fakat Amerikan belgelerinde bu son belgenin metni veya esasları verilmemiştir.

Bu sırada Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı çirkin bir davranışına daha rastlamaktayız. Türkiye 1957 Ekim'indeki genel seçimlerden sonra, karşılaştığı ciddi ekonomik sıkıntılar sebebiyle, dış yardım kaynaklarına ve özellikle Amerika'ya başvurmuştu. Bunun müzakereleri uzun sürdü⁷⁴ ve 21 Temmuz 1958'de Paris'te, Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya arasında yapılan müzakerelerde Türkiye'ye 100 milyon dolarlık bir konsorsiyum kredisi verilmesi kararlaştırıldı.

Bu gelişme üzerine Yunan Kralı, 4 Ağustos'ta Amerikan Büyükelçisi Riddleberger ile yaptığı görüşmede, Türkiye'ye yapılan bu yardım dolayısıyla, Başbakan Karamanlis'in çok canının sıkıldığını ve üzüldüğünü söylemiş ve Büyükelçiden, Amerika'nın bu yardımı, Türkiye üzerinde, Kıbrıs sorununda, bir baskı aracı olarak kullanmasını istemiştir.⁷⁵ Riddleberger'in, Kralın bu sözlerine herhangi bir tepki göstermemesi gayet ilginçtir.

Kıbrıs sorununda ise, durum gerçekten çıkmaza girmiş bulunuyordu. Çünkü, Macmillan Plânı Avam Kamarası'nda açıklanmakla, İngiliz Hükümeti bu plâna angaje olmuş duruma gelmişti. Halbuki plân, ne Türk ve Yunan hükümetleri ve ne de Kıbrıs Türkü ile Rum tarafından kabul edilmişti. Hatta NATO Genel Sekreteri bile bu plânın yürümeyeceğini görerek, geçici formül ile *Buzdolabı* politikasına başvurmak zorunda kalmıştı.

Bu sebeple Başbakan Macmillan, 7-9 Ağustos günlerinde Atina'yı ve 9-10 Ağustos günlerinde Ankara'yı ziyaret ettikten sonra, 11 Ağustos'ta da Kıbrıs'ı ziyaret edip, İngiliz yetkililer ve Türk ve Rum liderleriyle de görüşmüştür. Amacı, kendi adını taşıyan plâna, ilgili tarafların eleştirilerini almak.

İlginçtir, Macmillan'ın Atina ziyaretini sona erdirdiği saatlerde, Başbakan Eisenhower'in Lübnan özel temsilcisi Robert Murphy de

74 Bu konuda bkz. Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", *Belleten*, Cilt LX, Sayı 227, (1996), s. 203-209.

75 Riddleberger'den Washington'a 4 Ağustos 1958 günlü telgraf için bkz. s. 691-692.

9 Ağustos'ta, Karamanlis ve heyeti ile Atina'da görüşmeler yapmak-taydı. Önce Ortadoğu durumunun ele alındığı bu görüşmelerde, Yunan tarafının, damdan düşer gibi Ortodoks Kilisesi'nin Ortado-ğu için önemini vurgulamak istemesi çok ilginçtir.⁷⁶

Kıbrıs sorusunda ise, Yunan tarafı, Yunanistan'ın "self-determi-nasyon" ilkesinden vazgeçerek, İngiliz Milletler Topluluğu (Com-monwealth) içinde veya dışında, Kıbrıs'a *geniş özerklik* verilmesini kabul etmekle çok tâviz verdiklerini, NATO'nun Avrupalı üyeleri-nin Türkiye'yi desteklediğini, Amerika'nın ise, bazen tarafsız dav-randığını, bazen de Türkiye'yi desteklediğini söyleyerek, Robert Murphy'yi etkilemeye çalıştığı gibi, Averoff da, Başbakan Kara-manlis'in kabine içinde çok güç durumda bulunduğunu, son İngi-liz plânına kabineyi ikna etmede çok sıkıntı çektiğini, bu hükümet düşerse, yerine gelenin de bu hükümet kadar uzlaşıcı olmayacağını söyleyerek, mütad şantajlarından birine daha başvurmuştur.

Mamafih, Yunanistan'ın bu şantajları, Amerika bir yana, İngiltere üzerinde bile etkisiz kalmamıştır. Macmillan'ın Atina ziyaretinden son-ra, İngiltere, plânda iki noktada önemli değişiklik yapmıştır: *Birincisi*, 19 Haziran plânında Vali'nin yanında Türk ve Yunan hükümetlerinin birer *resmî* temsilcisi bulunacak iken, Yunanistan'ın itirazı üzerine, bu temsilciler Vali'nin yanında bulunmayacaklar, sadece uzaktan birer "gözlemci" olacaklardı. Yunanistan, Türkiye'nin ada ile bağlantısını mümkün olduğu kadar düşük düzeye indirmeye çalışıyordu.

İkinci değişiklik de yine bu Yunan politikası çerçevesinde yapıl-maktaydı. 19 Haziran plânında, adadaki Türklere ve Rumlara, İn-giliz vatandaşlığı da tanındığı halde, yine Yunanistan'ın itirazı üze-rine, plândan, bu çifte tabiiyet ilkesi de çıkarılıyordu.⁷⁷ Zira, çifte tabiiyet, Türk toplumu ile Türkiye arasında kuvvetli ve organik bir bağ meydana getirecekti.

19 Haziran plânında Türk toplumu lehine yapılan tek değişik-lik, "ayrı belediyeler"in kurulmasının kabulü idi.⁷⁸

76 Bkz. *Memorandum of Conversation*, Atina, 9 Ağustos, 1958, s. 693-694.

77 Selwyn Lloyd'dan Dulles'a 14 Ağustos 1958 günlü mesaj için bkz. s. 695-696.

78 Bkz. aynı mesaj, s. 696.

Macmillan Plânı'nın bu değişikliklerden sonraki yeni şekli İngiltere tarafından 15 Ağustos'ta açıklandı. Bu sebeple buna *15 Ağustos Plânı* denilmiştir. Açıklamaya göre, İngiltere bu yeni plânı 1 Ekim 1958'den itibaren uygulamaya koyacaktı.⁷⁹

15 Ağustos Plânı gerek Yunanistan'ın gerek Makarios'un itirazı ile karşılaştı. Türkiye, İngiltere'nin 19 Aralık 1956 tarihli taksim beyanını devam ettirmesi sebebiyle,⁸⁰ 15 Ağustos Plânı'nı kabul etti. Hatta Kıbrıs temsilcisi olarak da Lefkoşe'deki Başkonsolosunu tayin etti.

Fakat, Yunanistan'ın bu yeni plânı da kabul etmemesi, Ekim 1958 sonuna kadar devam edecek bir dizi tartışma ve müzakereleri başlattı. Bu dönem içinde, Yunanistan, bir yandan NATO'dan çıkma şantajlarına devam ederken,⁸¹ öte yandan Amerika da Yunanistan'ın âdeta elini ayağını öpercesine, Yunanistan'ı razı etmeyi çalıştı. Amerika'nın Atina Büyükelçisi Riddleberger, neredeyse Yunanistan'ın Washington nezdindeki bedava avukatı rolünü oynadı.⁸²

79 15 Ağustos Plânı'nın esasları için bkz. Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi, 1954-1959*.

80 Dışişleri Bakanı Zorlu'nun bu konudaki demeci için bkz. Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi*, s. 481; Zafer, 26 Ağustos 1958.

81 Bu şantajlar için bkz. Yunan Kralı'ndan Başkan Eisenhower'a 20 Eylül 1958 günlü mesaj, s. 703-704; Başbakan Karamanlis'in NATO Genel Sekreteri Spaak'a yine 20 Eylül 1958 günlü mesajı, s. 704 (Editör notu); 27 Eylül'de Dulles-Spaak görüşmeleri, *Memorandum of Conversation*, s. 710-711; Amerika'nın NATO delegasyonundan Washington'a 28 Eylül günlü telgraf için bkz. s. 712-713; 29 Eylül günü Dulles-Eisenhower görüşmesi için bkz. s. 715; Eisenhower'ın Yunan Kralı'na 30 Eylül 1958 günlü mektubu için bkz. s. 717; Atina'da Riddleberger'den Washington'a 2 Ekim günlü telgraf için bkz. s. 720; 4 Ekim'de Kral Paul-Riddleberger görüşmesi için bkz. s. 725, 5 no.lu dipnotu. Bu şantajlar öyle bir hale gelmiştir ki, Yunan Kraliçesi Frederika, Amerika'da bulunduğu bir sırada, Amerika'nın BM temsilcisi Henry Cabot Lodge'a 3 Kasım 1958'de yazdığı bir mektupta, Yunanistan'ın en kuvvetli diplomatının Karamanlis olduğunu, eğer Karamanlis Hükümeti düşecek olursa, Yunanistan'da Kral ve Kraliçe'den başka, Batı ittifakını destekleyecek kimse kalmayacağını söylemekteydi: H. C. Lodge'dan Dulles'a 3 Kasım 1958 günlü mektup için bkz. s. 735.

82 Amerika'nın bu tutumu hemen bütün belgelerde yansımaktadır. Bununla beraber, bir-iki örnek vermekle yetinelim: Riddleberger, Washington'a gönderdiği 29 Ağustos 1958 tarihli telgrafında, Amerika'nın, İngiltere nezdinde teşebbüste

Amerika'nın, bu tutumu için gösterdiği gerekçe, adadaki Rum çoğunluğu dolayısıyla, Yunanistan'ın iş birliği sağlanmadıkça, Kıbrıs sorununun çözülmemeyeceği idi.⁸³ Fakat nedense Amerika adada bir de bir Türk toplumunun varlığını kabulde zorluk çekiyordu.

Buna karşılık, İngilizlerin Türkiye'ye daha yatkın bir tutum içinde oldukları görülmektedir. Özellikle, Türkiye'nin 25 Ağustos'ta, 15 Ağustos Plânı'nı kabul etmesi, İngiltere'yi çok rahatlatmış görünüyor. Bu sebeple, Amerika, Yunanistan lehine bir tutum alıp, 15 Ağustos Plânı'nda da Yunanlıların istediği değişikliklerin yapılmasını (Yunanlılar, özellikle Türk temsilciliği ihdasına karşı çıkmışlardır) istediğinde, İngiltere, "*Esaslı değişiklikler yapmak, bize Türk Hükümeti'nin de iş birliğini kaybettirebilir*" diye cevap vermiştir.⁸⁴

İşin daha da ilginç, İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox-Boyd, Muhafazakâr Parti'nin Blackpool Kongresi'nde 9 Ekim günü yaptığı konuşmada, Kıbrıs'tan "*Türkiye'nin kıyı (offshore) adası*" diye söz etmekteydi.

26 Eylül 1958 günü Dulles ile Selwyn Lloyd arasında New York'ta yapılan görüşmede ise, Selwyn Lloyd Yunanlılardan şikâyet

bulunup, adadaki Türk temsilcisine geniş yetkiler verilmeyeceği hususunda Yunanistan'a teminat verilmesini isterken (s. 699), NATO Konseyi'ndeki müzakerelerde Amerika'nın tarafsız kalmasını Yunanlıların eleştirdiğini ve böyle devam ederse, Amerika'nın Yunanistan karşısındaki tutumunun da giderek savunulamaz hale geleceğini bildirmekteydi (Riddleberger'den Washington'a 26 Eylül 1958 günlü telgraf için bkz. s. 709). 29 Eylül 1958 günü Dulles ile Başkan Eisenhower arasında yapılan görüşmede de Eisenhower şöyle diyordu; "Yunanistan, Perikles zamanından beri, yani yüzyıllardan beri, dünyada insan hürriyetinin ve demokrasinin lideri olmuştur. Kıbrıs gibi, nispeten küçük bir sorundan dolayı dışlanacak (yani NATO'dan) olması, NATO'nun yıkılması demek olacaktır ki, bu da doğru bir şey olmaz" demekteydi. Dahası, Dışişleri Bakan Yardımcısı Herter de Riddleberger'e 2 Ekim 1958 günü gönderdiği bir telgrafta, Yunanlıların İngiliz Plânı'nı kabul etmesini tavsiye ediyor ve "*Gerçekte bu plân, Yunanistan'ın Kıbrıs ve Kıbrıs halkı açısından, uzun vâdeli çıkarlarına hiçbir zarar vermemektedir*" (s. 722) diyerek "enosis"i savunur bir tutum içine girmektedir.

83 Dışişleri Bakanlığı'ndan Atina Büyükelçiliği'ne 27 Ağustos 1958 günlü telgraf için bkz. s. 697. Telgraf yine Herter imzalıydı.

84 Selwyn Lloyd'dan Dulles'a 13 Eylül 1958 günlü mesaj için bkz. s. 701.

ederek, Türkiye'nin, Kıbrıs Başkonsolosu'nu temsilci tayin etmekle bir jest yaptığını, Yunanistan'ın ise, Macmillan Plânı'na muhalefeti, Türklerin adada bir varlığa sahip olmalarına dayandırmasının son derece (most unfortunate) talihsizlik olduğunu, böyle giderse, Türklerin tekrar “*taksim*” tezine dönebileceklerini söylemiştir.⁸⁵

Macmillan da Başkan Eisenhower'a yazdığı 24 Eylül tarihli mektupta, Türkiye'nin Macmillan Plânı'nı kabul etmesinin, çok önemli olduğunu, Yunanlıların, Türkiye'nin bir temsilci tayin etmesine karşı çıkmalarının hiç de gerçekçi olmadığını, çünkü *Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgisinin inkâr edilemeyeceğini* söylemiştir.⁸⁶

Fakat, her şeye rağmen, Yunanistan'ı 15 Ağustos Plânı'na muhalefetten vazgeçirmek mümkün olmadı. Ne var ki, Yunanistan bir kere daha şantajını oynayarak, Karamanlis 20 Eylül'de NATO Genel Sekreteri'ne başvurup, İngiltere'nin Macmillan Plânı'nda ısrar etmesinin, Yunanistan'ın NATO'daki durumunu değiştirebileceği tehdidini savurdu. Yunanistan şimdi, Macmillan Plânı'nın uygulanmasını önlemek için NATO'dan çıkma şantajını kullanıyordu.

Karamanlis'in bu tehdidi üzerine Genel Sekreter Spaak, 23 Eylül'de Atina'ya gidip, Karamanlis ile görüşmelerde bulunduktan sonra, İngiltere'nin, Macmillan Plânı'nı 1 Ekim'den itibaren uygulamaktan vazgeçmesini ve İngiltere, Yunanistan ve Kıbrıs Türk ve Rum temsilcileri arasında, *NATO'nun himayesinde* toplanmasını teklif etti. Spaak bununla da yetinmeyip, Macmillan Plânı'nda bazı değişiklikler yapılmasını öngören tekliflerde de bulundu. Buna göre, adadaki her iki toplumun da kendi meclisleri olacak, ortak sorunlar için tek bir meclis kurulacak ve toplumların liderleri İngiliz Vali'ye danışman olacaklardı.⁸⁷

Spaak'ın bu teklifleri, NATO Daimî Konseyi'nde 25 Eylül'de yapılan toplantıda Yunanistan tarafından kabul edilmekle beraber, Türk delegesi tarafından reddedildi. Türk delegesi, Spaak'ı Yunan

85 *Memorandum of Conversation*, s. 706-708.

86 Macmillan'dan Başkan Eisenhower'a 24 Eylül 1958 günlü telgraf için bkz. s. 705-706.

87 s. 704-705, Editör notu.

tarafı olmakla itham etmişti. Gerçekten, Spaak'ın, Atina'yı ziyaret etmesine karşılık Ankara'yı ziyaret etmemesi ilginçti.

Bu suretle, bir bakıma, konu şimdi NATO'ya intikal etmiş ol-maktaydı. Bundan sonra NATO Konseyi'nde Kıbrıs sorunu, Spaak'ın teşebbüsleri ile, 29 Eylül, 30 Eylül, 6 Ekim ve 29 Ekim tarih-lerinde ele alındı.

İşin içine NATO'nun girmesi üzerine İngiltere, bir yandan 1 Ekim'den itibaren Macmillan Plânı uygulanırken, öte yandan da NATO müzakerelerine devam edilmesi fikrini ileri sürdü.⁸⁸

Bu sırada Amerika, İngiltere ile Yunanistan'ın baskısı altında kalmış görünüyor. Zira Yunanistan, hâlâ NATO'dan çıkma tehdi-dini sürdürüyor ve Dulles da bu tehdidin "blöf" olmadığı inancını taşıyordu.⁸⁹ Bu sebeple, NATO Konferansı (yapıldığı takdirde) bir-takım sonuçlara varırsa, Macmillan Plânı'nın da buna göre tâdili görüşünü ileri sürdü.⁹⁰

Eylül sonundan itibaren Yunanistan'ın bütün çabası, Türkiye'ye, adada temsil imkânı veren 19 Haziran veya 15 Ağustos Plânı'nın, 1 Ekim'den itibaren uygulanmasını engellemeye ve bu konuda da Amerika'nın desteğini sağlamaya yönelirken, Amerika da İngiltere ile NATO arasında bocalamaya başlamış ve bu da Yunanistan'ın yakınmalarına sebep olmuştur. Hatta Averoff'a göre, Spaak'ın plâ-nında Türkiye'ye Kıbrıs'ta temsil hakkı verilmesinin sorumlusu da Amerika idi.⁹¹

Atina'nın bu şikâyetçi tutumundan Washington çok telâşa ka-pılmalı ki, yine aynı 2 Ekim günü Washington'dan Atina'ya çekilen telgrafta,⁹² Dışişleri Bakan Yardımcısı Herter, "Yunanistan'ın bir

88 Dulles-Selwyn Lloyd görüşmesi, *Memorandum of Conversation*, 26 Eylül 1958, s. 707.

89 Boston'da Spaak-Dulles görüşmesi, *Memorandum of Conversation*, 27 Eylül 1958, s. 710-711.

90 Aynı görüşme, s. 711.

91 Riddleberger'den Washington'a 2 Ekim 1958 günlü telgraf için bkz. s. 719-721, 5 no.lu dipnotu.

92 Bakan Yardımcısı Herter'in imzası ile çekilen telgrafın metni için bkz. s. 721-722.

dostu” olarak söylemek istiyorum ki, diyerek, İngiltere’den, “Yunanistan’ın ihtiyaçlarını sempatik bir şekilde göz önünde tutmasını istediklerini” söyledikten sonra, gerek Yunan, gerek Türk temsilcilerinin, Kıbrıs’ın yönetiminde öyle “egemen” (sovereign) bir rol oynamayacaklarını belirtiyor ve daha önce yukarda da belirttiğimiz gibi, Macmillan Plânı için, “Gerçekte bu plân, Yunanistan’ın, Kıbrıs ve Kıbrıs halkı açısından uzun vâdeli çıkarlarına hiçbir zarar vermemektedir” diyerek Yunanistan’ın “enosis” davasına sırt veriyordu.

Gerçek Macmillan ve gerek Spaak Plânı’nda Türkiye’ye, adada temsil hakkı verilmesi, Yunanistan’ın, NATO Konferansı konusunda gerilemeye sevk ettiği gibi, şimdi tamamen taktik değiştirerek, Macmillan Plânı’nın müzakeresinden önce, Kıbrıs’ta *bağımsızlık için plebisit yapılması ilkesi*’nin kabulünü istedi.⁹³ Esasında, Makarios, 29 Eylül’de Atina’daki İngiliz Büyükelçiliği’ne yaptığı bir teklifte, Macmillan Plânı’na göre, 7 yıl sürecek olan özerklik yönetiminden sonra adaya *tam bağımsızlık* verilmesini teklif etmişti.⁹⁴

Ne var ki, Yunanistan’ın bağımsızlık için plebisit yapılmasını, her türlü müzakerenin ön şartı olarak öne sürmesi, Washington tarafından destek görmedi.⁹⁵

Amerika, Yunanistan’ı, *değiştirilmiş Macmillan Plânı*’na iknaya çalışırken,⁹⁶ Türkiye de 7 Ekim’de Amerika’ya âdeta “ültilatom” niteliğinde bir bildirimde bulundu. Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, Amerikan Büyükelçisi’nin deyimi ile, Türkiye’nin “*son sözünü*” söylemek üzere, 7 Ekim akşamı Büyükelçiyi Bakanlığa davet etti.⁹⁷ Büyükelçiye şu dört nokta tebliğ edildi:

93 Atina Büyükelçiliği’nden Washington’a 2 Ekim 1958 günlü telgraf için bkz. s. 719-721.

94 s. 720, 4 no.lu dipnotu.

95 Washington’da Herter’den Atina’ya 3 Ekim günlü telgraf için bkz. s. 725-728.

96 Bkz. Atina’dan Washington’a 4 Ekim 1958 günlü telgraf, s. 725-728.

97 Bu görüşme için bkz. Ankara’dan Washington’a 7 Ekim 1958 günlü telgraf, s. 729-730. Şunu da belirtelim ki, Amerikan Büyükelçisi Warren, 6 Ekim 1958 günü İstanbul’a giderek Başbakan Menderes ile görüşmek istediğinde, kendisi kabul edilmediği gibi, bir hayli sert muameleye de maruz kalmıştır. Bkz. Ankara’dan Washington’a 6 Ekim 1958 günlü telgraf, s. 727- 728.

1. Türkiye, adadaki temsilcisinin yetkilerini azaltan Spaak Plânı'nı kabul etmemektedir.

2. Adanın nihaî statüsünün müzakere zamanı şimdi değildir. Kaldı ki, nihaî statü konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında derin görüş farklılığı vardır. Bu sebeple, Macmillan Plânı çerçevesinde, önce adada bugünkünden daha iyi bir atmosfer yaratılmalıdır.

3. Yunanistan'ın ve Spaak'ın teklif ettiği gibi, NATO Konferansı'na Fransa ve İtalya'nın gözlemci olarak katılmalarını Türkiye kabul edemez. Çünkü bu iki devletin Kıbrıs'la hiçbir ilgileri yoktur.

4. Türk Hükümeti, İngiliz plânına teklif edilecek değişiklikleri, gerekli olduğu ölçüde kabul eder.

Bu hususları bildirdikten sonra, Genel Sekreter Melih Esenbel şu hususları belirtti: Türkiye, NATO'nun, Yunanistan tarafından, kendisine karşı bir baskı aracı olarak kullanılmak istendiğini görmektedir. Bu sebeple, Türkiye, NATO'nun yeni bir Birleşmiş Milletler olmasını arzu etmemektedir. Türkiye, Yunan şantajının, kendisini BM veya NATO kerpeteninin iki pençesi arasına almasına izin vermeyecektir.

Bununla beraber, Kıbrıs sorunu NATO'nun Daimi Konseyi'nin 25 Eylül, 30 Eylül, 6 Ekim, 17 Ekim, 23 Ekim ve 29 Ekim toplantılarında müzakere edilmiştir. Konsey, 13 Ekim günlü toplantısında, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan ile, tarafsız bir NATO üyesinin katılımıyla ve NATO himayesinde, bir Kıbrıs konferansı düzenlenmesi kararını almış ve 17 Ekim günlü toplantıda da İngiltere, Türkiye ve Yunanistan temsilcilerinin Konferans toplantılarının Brüksel'de yapılmasını kabul etmiştir. 23 Ekim toplantısında da Türkiye daimî delegesi Selim Sarper, Türkiye'nin Kıbrıs için bir NATO Konferansı'nı kabul ettiğini resmen bildirmiştir. Yunan delegesi Melas ise, Yunanistan'ın böyle bir Konferansı kabul etmeyeceğini, lâkin konunun Yunan kabinesi tarafından müzakere edilmekte olduğunu bildirmiştir.⁹⁸

Makarios ise, 26 Ekim'de, NATO himayesinde bir Milletlerarası Konferans veya bir NATO Konferansı'nı kabul etmediğini

98 s. 730, Editör notu.

açıklamıştır. Makarios’a, EOKA lideri Tedhişçi Grivas’ın baskı yaptığı belirtilmekteydi.⁹⁹ Makarios’un, 29 Eylül’de “Bağımsız Kıbrıs” tezini ortaya attığını hatırlatalım.

Yunan Hükümeti, NATO Konferansı’na katılmayacağını ilk önce Amerika’ya bildirmiştir. Gerekçesi de şuydu: İngiliz ve Türk hükümetleri, Yunanistan’ın son olarak, her türlü müzakereden önce, bağımsızlık için plebisit teklifini kabul etmedikleri gibi, İngiltere Sömürgeler Bakanı da Kıbrıs’tan “*Türkiye’nin kıyı adası*” diye söz etmiştir.¹⁰⁰ Bu şartlarda Konferansın başarısızlığa uğrayacağı kesindir.

Yunanistan, NATO Konferansı’nın akim kalması sorumluluğunun kendi üstüne yıkılmasını önlemek için de Amerika’nın NATO’da yardımını istemiştir. Yunanistan’ın bu isteğini de Dulles’in olumlu bir şekilde karşıladığı görülmektedir.¹⁰¹

Yunanistan, Kıbrıs konusundaki NATO Konferansı’na katılmayacağını, resmen, NATO Daimî Konseyi’nin 29 Ekim günlü toplantısında açıklamıştır. İngiltere Başbakanı’na göre, Yunanistan’ın bu olumsuz tutumunda Makarios’un etkisi vardı.¹⁰² Makarios’un da EOKA lideri Grivas’ın baskısına boyun eğdiğini daha önce belirtmiştik. Kısacası, *Yunan Devleti*, politikasını bir *tedhiş liderinin* görüşüne göre düzenlemiş olmaktadır.

Böylece, NATO’nun, Kıbrıs sorununa çözüm bulmak için aylardan beri harcadığı çabalar, Yunan politikasının her gün değişen taktik ve kaprislerinin kurbanı olarak, başarısızlığa uğramaktaydı.

Kıbrıs Sorunu Birleşmiş Milletler’de

İngiltere, Macmillan Plânı’nın değiştirilmiş şekli olan 15 Ağustos Plânı’nı açıkladığı gün, Yunanistan da Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler’e götürmüş ve Genel Kurul’un 22 Eylül 1958 günlü toplantısında

99 s. 732, 2 no.lu dipnotu.

100 Atina’dan Washington’a 25 Ekim 1958 günlü telgraf için bkz. s. 731-732; ayrıca bkz. Atina’dan Washington’a 10 Kasım 1958 günlü telgraf, s. 736-737.

101 Bkz. Dulles’dan Londra Büyükelçiliği’ne 31 Ekim 1958 günlü telgraf, s. 734.

102 Başbakan Macmillan’dan Başkan Eisenhower’a 27 Ekim günlü mektup için bkz. s. 732-733.

Kıbrıs sorunu gündeme alınarak, Birinci Komisyon'a (Siyasî Komisyon) havale etmiştir. Birinci Komisyon konuyu, 25 Kasım - 4 Aralık 1958 günlerinde müzakere etmiştir.¹⁰³

Yunanistan Birleşmiş Milletler'e bu sefer, "Kıbrıs halkı" için "self-determinasyon" isteği ile değil, sonunda aynı kapıya varacak olan, "enosis" ve "taksim" in yasaklandığı, "Bağımsız Kıbrıs" veya "Kıbrıs'ın Bağımsızlığı" tezi ile gitmiştir. Dışişleri Bakanı Averoff, Atina'da Riddleberger ile yaptığı uzun bir konuşmada, *bağımsızlık konusundaki görüşlerini Türkiye'ye de bildirdiklerini*, bağımsızlık anayasasında Kıbrıs Türklerine hükümette nüfusları oranında bakanlık verileceğini, Kıbrıs Türk toplumuna *azınlık* haklarının garantisi olarak, nüfusları oranında parlâmentoda temsil imkânı sağlanacağını, bunun yanında, adada İngiltere ve NATO'ya üs verilerek azınlık haklarının garanti altına alınacağını bildirmiş ve Amerika'nın, *Birleşmiş Milletler koridorlarında* hiç değilse *tarafsız* davranmasını istemiştir.¹⁰⁴ Averoff'a göre, Makarios, "enosis" ten vazgeçerek "bağımsızlığı" desteklemekle büyük tâviz (!) vermiş olmaktadır.

Her zaman olduğu gibi, Amerika'nın Atina Büyükelçisi Riddleberger, Amerika'nın Birleşmiş Milletler'de tarafsız kalması hususundaki Yunan isteğini hararetle desteklemiştir. Çünkü, Amerika, daha başından itibaren bu "bağımsız Kıbrıs" fikrine karşı çıkmaktaydı. Bundan dolayı Yunanistan, bağımsızlığın Birleşmiş Milletler *garantis*i altında olacağını ileri sürerek, Türk toplumuna tanınacak *azınlık* haklarının da bu garanti kapsamına gireceğini iddia ediyordu.

Yunanistan'ın Amerika'dan *tarafsızlık* isteğine karşılık, İngiltere de Amerika'dan, birlikte hareket ederek, Amerika'nın, İngiltere'nin teklif edeceği, NATO Konferansı çerçevesinde müzakerelere devam tezini desteklemesini istemekteydi.¹⁰⁵

Gelişmelerin Ankara cephesine gelince: Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin kanaatine göre, herhangi bir plânın yürüyebilmesi

103 Bu müzakereler için bkz. Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi*, s. 498-503.

104 Atina'dan Washington'a 10 Kasım 1958 günlü telgraf için bkz. s. 736-739.

105 11 Kasım 1958 günü Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan İngiliz-Amerikan görüşmeleri, *Memorandum of Conversation*, s. 739-741.

için, her şeyden önce, adada EOKA tedhişinin önlenmesi gerekliydi. Eğer, İngiltere, ortaya attığı plânı uygulamakta başarısızlığa uğrarsa, Kıbrıs İngiltere için yeni bir “*Filistin*” olurdu. Ayrıca, Türk Hükümeti, Birleşmiş Milletler’de nasıl bir tutum izleyeceğini açıklamakla beraber, Türk Hükümeti, Birleşmiş Milletler müzakereleri öncesi adada yeni durumlar (excitement) yaratabilirdi. Bağımsızlık konusunda ise, Türkiye’nin birinci derecedeki endişesi *Anadolu’nun güvenliği*, ondan sonra da *adadaki Türk toplumunun korunması*dır. Halbuki, Yunanistan’ın bağımsızlık ilkesi, *her iki bakımdan da “kâğıt üstünde garantiler”*den ibarettir ve bu sebeple de kabul edilemez niteliktedir. Ve yine bu sebeple, Türkiye Macmillan Plânı’nı desteklemektedir. Çünkü, bu plân, hiç değilse 7 yıl için İngiltere’nin adada kalmasını öngördüğü gibi, yine bu plân gereğince Türkiye, adada resmî bir temsilciye sahip olmakla adaya ayak basmış olacaktır. Nihayet, Lennox Boyd’un 9 Ekim’deki Blackpool konuşması da Türkiye’nin “taksim” tezinin desteklenmesinden başka bir şey değildir.¹⁰⁶

Ankara’daki Amerikan Büyükelçiliği’nin, bu tamamen Türkiye’ye destek veren görüşlerinin Washington’da pek de benimsenmediği anlaşıyor. Çünkü, 18 Kasım’da Washington’da Zorlu ve Dulles heyetleri arasında yapılan bir toplantıda,¹⁰⁷ Dulles’in tutumu hiç de Türkiye’ye destek veren bir nitelikte olmamıştır. Zorlu’nun, Türkiye’nin *üçlü* müzakerelere devam görüşünü Amerika’nın destekleyeceğini ümit ettiğini söylemesi üzerine, Amerikan Dışişleri Bakanı, sorunun Birleşmiş Milletler’de çözülemeyeceği, sunulacak çeşitli karar tasarıları karşısında da Amerika’nın nasıl bir tutum alacağını henüz belli olmadığı cevabını vermekle yetinmiştir. Ayrıca, Dulles, Birleşmiş Milletler’de “bağımsızlık” ilkesini kapsayan bir kararı önlemenin de kolay olmayacağını belirtmiştir. Toplantıda hazır bulunan Bakan Yardımcısı Rountree’nin de “bağımsızlık” konusundaki ifadesi de Dulles’inkinden farklı olmamıştır.

Bu toplantıda, Zorlu’nun, Yunanistan’ın *yaptığı bir teklifin Türkiye tarafından kabul edilmesi halinde*, Yunanistan’ın *hemen bu tekliften*

106 Ankara’dan Washington’a 14 Kasım 1958 günlü telgraf için bkz. s. 741-743.

107 *Memorandum of Conversation*, 18 Kasım 1958, s. 745-747.

vazgeçtiğini, “taksim”in de Yunanistan tarafından teklif edildiği halde, İngiltere ve Türkiye’nin bu teklifi kabul etmesi üzerine, Yunanistan’ın *bundan hemen vazgeçtiğini söylemesi ise*, Amerikalılar üzerinde hiçbir etki yapmamıştır.

Birleşmiş Milletler müzakerelerine gelince: Genel Kurul’un Birinci Komisyonu’nda 25 Kasım’da başlayan müzakereler, 4 Aralık 1958’de, İran karar tasarısının kabulü ile sona ermiştir. Buna göre, *nihai çözümü de göz önünde tutmak üzere*, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan ile, Kıbrıs’taki iki toplum temsilcilerinin de katılımıyla müzakereler yapılması, *Kıbrıslıların* kendi kendilerini yönetmelerinin geliştirilmesi ilkesinin de göz önünde tutulması tavsiye edilmekteydi.¹⁰⁸

Birinci Komisyon’un bu kararına, Amerika ve Türkiye *olumlu* oy verirken, Yunanistan *olumsuz* oy vermiştir.

Birinci Komisyon’un 4 Aralık tarihli kararı, 5 Aralık’ta Genel Kurul’da, küçük bir ilâve ile aynen kabul edilmiştir. İlâve ise, Genel Kurul’un 26 Şubat 1957 ve 1013 (XI) sayılı kararı olup, “barışçı, demokratik ve âdil” bir çözüm için tarafların çabalarının devam etmesini istemektedir.

Kabul edilen kararlar, herhangi, bir plânın müzakeresinde söz etmiyordu. Dolayısıyla bu, İngiltere için bir başarısızlık sayılabilir. Keza Türkiye için de. Ne var ki, Türkiye, işin başından beri *üçlü* müzakerelerde ısrar etmekteydi ki, şimdi BM bu ilkeyi kabul ediyordu.

Buna karşılık Yunanistan, bu BM toplantısından ne “self-determinasyon” ne de “bağımsızlık” için somut bir karar çıkaramamıştı.

Bununla beraber, BM müzakereleri Yunanistan ile Türkiye’yi birbirine yaklaştırdı.

Zürich ve Londra Anlaşmaları

Averoff ve Zorlu, 4 Aralık 1958 akşamı, Genel Kurul’un 1013 (1957) sayılı kararı çerçevesinde, bir “kompromi”, yani bir uzlaşma formülü için görüşmeler yapmaya karar verdiler.¹⁰⁹

108 Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi*, s. 502-503.

109 s. 752, Editör notu.

Bundan sonra Averoff ve Zorlu, Paris'te 16-18 Aralık 1958 günlerinde yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısı vesilesiyle, 18 Aralık'ta bir araya geldiler. Bu toplantının havasını yansıtan ilginç bir olay ise, Zorlu ve Averoff'un isteği üzerine, Kıbrıs'taki İngiliz Valisi'nin, ölüme mahkûm edilmiş iki Kıbrıslı Rum tedhişçinin ölüm cezalarını hapse çevirmesidir.¹¹⁰ Bunun üzerine EO-KA'da 24 Aralık'ta İngilizlere karşı yürüttüğü tedhişte, ateşkes ilân etmiştir. İngiltere de bunu cevapsız bırakmamış, 30 Aralık'ta, ölüm mahkûm edilen 4 EOKA tedhişçisinin idam cezalarını hapse çevirmişti.¹¹¹

Averoff'un Atina'daki Amerikan Büyükelçisi'ne söylediğine göre, Zorlu geçici bir çözüm yerine, kesin bir çözüm istemekteydi ve yine Averoff'a göre, Türkler bir çözüm istemekte samimiydiler. Keza, her iki taraf da "enosis" veya "taksim" istemiyordu. "Bağımsızlık" tek çözümdü.¹¹²

Yine Averoff'un belirttiğine göre, kendisi ve Zorlu yakında İs- viçre'de gizli olarak bir araya geleceklerdi; fakat İngiltere'nin nasıl bir tutum alacağı önemliydi.

Bu ilk uzlaşmadan sonra, müzakereler Ankara'ya intikal etmiştir. Ankara'da Türk Hükümeti ile Yunan Büyükelçisi Pesmazoğlu arasında 28 Aralık 1958'de başlayan müzakerelerde, Türkiye'nin üzerinde durduğu hususlar, *Bağımsız Kıbrıs*'ta Türkiye'ye üs verilmesi, Kıbrıs Türk toplumunun hakları ve güvenliği için garantiler, Türk toplumunun hükümette, memuriyetlerde ve iç güvenlik kuvvetlerinde temsil edilmesiydi. Bu hususların müzakeresi Ankara'da 4 Ocak 1959'da tamamlanmıştır.¹¹³

Averoff ile Zorlu arasında müzakereler yapılmasına İngiltere, 17 Ocak 1959'da yeşil ışık yakmış ve destek vermiştir. Macmillan, her iki dışişleri bakanına başarılar dilemekteydi. Yalnız, Macmillan'a göre, Türkiye ve Yunanistan önce Kıbrıs'ın iç statüsünü kendi

110 s. 754, 3 no.lu dipnotu.

111 s. 755, Editör notu.

112 Atilla'dan Washington'a 24 Aralık 1958 günlü telgraf için bkz. s. 755-756.

113 s. 757, 3 no.lu dipnotu.

aralarında tespit ettikten sonra, dış sorunlar, yani antlaşmalar ve garantiler konusu *üçlü* müzakerelerde tartışılmalıydı.¹¹⁴

Bu arada şunu da belirtelim ki, Türkiye, “Bağımsız Kıbrıs” ilkesini benimserken, “adanın bağımsızlığı”nı kabul etmiş, yoksa “hal-kın bağımsızlığı”ndan söz etmemiştir. Türkiye için söz konusu olan “Independent Cyprus” idi.¹¹⁵

Türk-Yunan müzakereleri 31 Ocak 1959’a kadar devam etti. Bunun üzerine, 31 Ocak 1959’da iki taraf başbakanlarının bir araya gelmelerine karar verildi.¹¹⁶

Gelişmelerin bundan sonrası için Amerikan belgeleri fazla bir bilgi vermemektedir. Türkiye ve Yunanistan başbakanları Menderes ve Karamanlis arasında Zürih’te 6-11 Şubat 1959 günlerinde yapılan müzakerelerde, “*Zürih ve Londra Anlaşmaları*” adını alan 7-18 Şubat 1959’daki Londra Konferansı’nda da son şeklini bulan anlaşmalar imzalanmıştır.¹¹⁷

Gerek Averoff ile Zorlu arasındaki ikili temaslardan ve gerek Zürih ve Londra toplantılarında olan bitenlerden, İngiltere’nin Amerika’yı devamlı olarak haberdar ettiği anlaşılmakta ise de Amerikan belgeleri bu konuda fazla bilgi ihtiva etmemektedir.

114 Başbakan Macmillan’dan Dulles’a 17 Ocak 1959 günlü mesaj için bkz. s. 757-759.

115 Bkz. Averoff-Zorlu görüşmeleri için Paris’ten Washington’a 19 Aralık 1958 günlü telgraf, s. 753.

116 s. 763, 3 no.lu dipnot.

117 Söz konusu belgeler 4 tanedir: 1) Kıbrıs Cumhuriyeti’nin temel yapısına dair anlaşma; 2) Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında Garanti Antlaşması; 3) Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasında İttifak Antlaşması; 4) İngiltere Hükümeti’nin Kıbrıs’a bağımsızlık verdiğine dair 17 Şubat 1959 günlü Deklârasyonu. Bu belgelerin metinleri için bkz. *Conference on Cyprus (Documents signed and initiated at Lancaster House on February 19, 1959)* Cmnd. 679, London, HMSO, 1959; *American Foreign Policy. Current Documents, 1959*, Washington, D.C., Government Printing Office, 1963; Department of State Publication No. 7492, s. 765-775. Türkçe metinler için bkz. Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskişir, *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul: Hukuk Fakültesi Yayını, 1975, s. 262-268.

Kıbrıs Cumhuriyeti ve Amerika

Zürich ve Londra anlaşmalarından sonraki döneme ait olarak yayınlanmış olan belgeler, esas itibariyle, Amerika'nın Lefkoşe Başkonşolosluğu ile Washington arasındaki yazışmalara ait bulunmakta ve bu yazışmalarda da yine esas itibariyle, Kıbrıs'ın içindeki gelişmelere değinilmektedir. Bu gelişmeler, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Anayasası'nın hazırlanmakta olduğu dönemle ilgili bulunduğundan, bir geçiş döneminin bütün karışıklıklarını yansıtmaktadır. Bunların bazıları, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bundan sonraki, ilk yıllarının krizlerinin tohumlarını taşımaktadır. Meselâ, "enosıs" fikrini terk etmemiş olan ve Zürih ve Londra anlaşmalarına cephe alan Grivas ile, sözde istikrar unsuru olmak isteyen Makarios arasındaki mücadele gibi. Keza, Kıbrıs Rumlarının çoğunluğunun "enosıs"ten vazgeçmeyip, Makarios'a baskı yapmaları. Ayrı belediyeler konusunda Rum tarafının, bu belediyelerin yetki sınırlarının "idari" olarak çizilmesi görüşüne karşı, Türk tarafının, bu belediyelere "coğrafi" sınırların çizilmesini istemesi gibi...

Bunların ayrıntılarına girmiyoruz. Çünkü, Washington'da 4 Şubat 1960'da yapılan Millî Güvenlik Konseyi'nde müzakere edilip, 9 Şubat 1960 günü Başkan Eisenhower tarafından onaylanan "Amerika Birleşik Devletleri'nin Kıbrıs Politikası" başlıklı uzun bir raporun bazı kısımları, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin siyasal sorunları ve geleceği bakımından ilginç tespit ve tahminler ihtiva etmektedir.¹¹⁸ Bunların bazı vurucu olanlarını belirtmeyi tercih ediyoruz. Şöyle ki:

1. Kıbrıs, Türk-Yunan ve İngiliz-Yunan münasebetlerinin tehlikeli bir şekilde bozulmasına ve Doğu Akdeniz'deki NATO iş birliğinin sarsılmasına sebep olması dolayısıyla, Amerika için önemli bir konu olmuştur. Kıbrıs'ta varılan uzlaşma, çökecek olursa, bu, hem Yunanistan'daki Batı taraftarı hükümet için felaketli sonuçlar doğurabilir hem de Türk Hükümeti için ciddi sonuçlar doğurarak, Türk-Yunan münasebetlerine zarar verebilir. İş bu kadarla da kalmaz, yeni bir karışıklık ve şiddet dönemi, Kıbrıs Rumlarının

118 *National Security Council Report: Statement of US Policy Toward Cyprus*, Washington, 9 Şubat 1960, Kullandığımız kaynak, s. 819-828.

“enosis” istekleri ile Türklerin “taksim” isteklerini yeniden uyan-
dırabilir.

2. Kıbrıs'ın temel stratejik önemi, adadaki İngiliz üsleri ve bun-
ların Ortadoğu ve Akdeniz'deki askeri harekât bakımından haiz ol-
dukları önem dolayısıyladır. Kıbrıs'taki İngiliz üsleri, Amerika'nın
muhtemel Ortadoğu harekâtının dayanağı olacağı gibi, Türkiye'de-
ki Adana Üssü için de bir destek görevi yapacaktır.

3. Kıbrıs'ın bir başka bakımdan önemi de Amerika'nın adada
sahip olduğu telekomünikasyon tesisleri dolayısıyladır. Çünkü bu
komünikasyon tesisleri, yabancı yayınların dinlenmesi ve bizim de
istihbarat bilgileri toplamamıza yaramaktadır.¹¹⁹ Bu tesislerin başka
bir yere nakli, paraya ve zamana mal olacağı gibi, bölgede bu tesisler
için adadan daha uygun bir yer yoktur.

4. Asya-Afrika grubu devletlerinin Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs
için self-determinasyon ilkesini destekledikleri göz önüne alınırsa,
Kıbrıs Cumhuriyeti NATO ile bu Blok arasında bir köprü olabilir
ve Kıbrıs bağımsız bir dış politika izleyebilir. (Ne hayal!). Şüphesiz
Sovyet Bloku da hem askeri tesisleri hem de telekomünikasyon te-
sislerini yakından gözetleyebilmek için, hemen elçilik açacaklardır.

5. Kıbrıs halkının tarihte Amerika ile öyle yakın bağları olma-
mıştır. Kaldı ki, Amerika'nın, Kıbrıs halkının self-determinasyon is-
teklerini desteklememesi de bu halkın kızgınlığına sebep olmuştur.

119 Zürih ve Londra anlaşmalarının imzasından sonra, Amerika hemen hareke-
te geçip, yeni Kıbrıs yönetiminin de bu komünikasyon tesislerinin devamı-
nı kabul etmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu konuda bkz. Bakan Yardımcısı
Herter'den Kıbrıs Başkonsolosluğu'na 25 Şubat 1959 günlü telgraf, s. 772;
Londra Büyükelçiliği'nden Washington'a 26 Şubat 1959 günlü telgraf için
bkz. s. 774-775; Lefkoşe Başkonsolosluğu'ndan Washington'a 6 Mart 1959
günlü telgraf için bkz. s. 780; Lefkoşe Başkonsolosluğu'ndan Washington'a
14 Nisan 1959 günlü telgraf için bkz. s. 782; Lefkoşe Başkonsolosluğu'ndan
Washington'a 21 Ekim 1959 günlü telgraf için bkz. s. 795-797; Söz konusu
telekomünikasyon tesisleri, FBIS dinleme istasyonu, röle istasyonları, Ame-
rika'nın Sesi Radyosu olup, bir de Cyprus mines Corporation vardı. (Bkz.
Lefkoşe Başkonsolosluğu'ndan Washington'a 6 Mart 1959 günlü telgraf, s.
780). Amerika bu kolaylıkları sağlamak için, Makarios'a bir takım ekonomik
yardım vaatlerinde de bulunmuştur. Bkz. s. 795, no.lu dipnotu.

Fakat şimdi bu tutum yavaş yavaş kaybolmaktadır ve bu sebeple de Kıbrıs Hükümeti Amerika ile yakın münasebetler arayacaktır. Bu suretle Amerika, İngiltere'ye karşı bir denge unsuru olacaktır. Bununla beraber gerek Türk gerek Rum toplumları, Amerika'nın diğer tarafı tuttuğu duygusuna kapılmaktan geri kalmayacaklardır.

6. Zürich ve Londra anlaşmaları, nüfusun beşte dördünü teşkil eden Rum çoğunluğu ile, beşte birini teşkil eden Türk azınlığı arasındaki tarihî ayrılığı, nâzik ve karmaşık bir şekilde dengelenmiş bir hükümet yapısı içinde de "müesseseseleştirmiş" bulunmaktadır yeni Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bir "Kıbrıs milliyetçiliği" yaratabileceğine dair hiçbir işaret yoktur. Son yılların devamlı gerginliği, ılımlı Kıbrıslıları dahi, aşırıcı liderlerin kontrolü altına sokmuştur.

7. Kıbrıs Türk toplumu, siyasal bakımdan, Rumlardan daha homojen ve disiplinlidir ve bu sebepten de Türk Hükümeti'nin liderliğine tâbi olması beklenir. Buna karşılık, Rum toplumu, kendi içinde bölünmüş durumdadır ve özellikle Kıbrıs komünistleri dolayısıyla, Makarios'un birleştirici ve bir istikrar faktörü olması çok güçtür.

8. EOKA'nın eski lideri Grivas, şu anda Yunanistan'a dönmüş bulunmakla beraber, Yunanistan'ın Kıbrıs politikasını karıştırıcı bir rol oynayabilir. Kendisini, esas itibarıyla, Girne Piskoposu etrafında toplanmış küçük bir grup destekliyorsa da bağımsızlık mücadelesinin efsanevî kahramanı olarak ilân edilmesini ve bağımsızlığı *enosis* için sadece bir adım olarak gören Kıbrıs Rumlarının çoğunluğunun bu havasını Grivas kullanabilir.

9. Kıbrıs sorununun bugünkü çözümüne Karamanlis sıkı sıkıya bağlanmış görünüyor ve şimdiye kadar Karamanlis'in Grivas'a olan etkin muhalefeti başarılı olmuştur. Fakat Karamanlis Hükümeti düşer ve yerine, bugünkü çözümü kabullenmeyen ve çözüme karşı olan unsurlar gelecek olursa, adada istikrar imkânları iyice zayıflar ve durum süratle kötüye gider.

Bu değerlendirmelerin üzerinden ancak üç yıl geçtikten sonra, bu değerlendirmede ileri sürülen ihtimal ve hatta korkuların gerçekleşmesi, şu sorulara gerekçe olmuyor mu? Özellikle, Amerika'nın Yunanistan'a ağırlık veren politikası, hataların başlıca kaynağını teşkil

etmemiş midir? Keza, bugünkü, yani günümüzdeki durumda dahi, Amerika hatalarını devam ettirmiyor mu?

Son bir nokta olarak, Yunanistan'ın, bütün bu gelişmeler içinde izlemiş olduğu şantaj, yani NATO'dan çıkma tehditlerine de değinmek gerekir. Bizim bu belgeler üzerinde yaptığımız tespitlere göre, Ocak 1958-Ekim 1958 arasındaki *on aylık sürede*, Yunanistan 12 defa NATO'dan çıkma tehdidinde bulunmuştur. Bu tehdit ve şantajların 8 tanesi dolaysız ve açık olarak yapılmış, 4 tanesi de üstü kapalı ve dolaylıdır. Bu şantajlara yeri geldikçe değindik.

Yunanistan'ın bugün de sadece Kıbrıs değil, genel Türkiye politikasında da aynı şantaj yolunu izlemekte olduğu görülmektedir. Ne var ki, incelediğimiz dönemde bu şantaj ve tehdit politikasını Amerika'ya dayanarak yürütmeye çalışırken, bugün bu politikası için, Amerika'nın yanında, yeni ve ağırlıklı bir faktör olarak Avrupa Birliği'ni de kullanmaktadır. Başarılı olduğu inkâr edilemez. Çünkü, 1958-59'da olduğu gibi, bugün de Türkiye'nin özellikle ekonomik güçlüklerinden ve iç istikrar sorunlarından yararlanmaktadır.

1974 Kıbrıs Harekâtı sırasında Yunanistan NATO'dan çıkarak nihayet blöflerini bir gerçek haline getirmiştir. Ne var ki Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne “evet” demiştir. Türkiye ne Kıbrıs konusunda ne Ege Adaları'nın silahlandırılması, Ege'de karasuları ve kıta sahanlığı ve nihayet ne de Batı Trakya Türkleri için, hiçbir tâviz almadan ve herhangi bir *antlaşma* (anlaşma değil) yapmadan, 1980 yılı sonunda Yunanistan'ın bugün Türkiye'ye karşı izlemekte olduğu politika ve Türkiye'nin çıkarlarına mütemadiyen çelme takması, Türkiye'nin yapmış olduğu bu vahim hatanın bir *ödülü* (!)dür. Türkiye'nin 1980'de yapmış olduğu bu hata, bütün Cumhuriyet döneminde dış politikada yapılan en büyük hatadır. Türkiye bu hatayı çok pahalı bir şekilde ödemektedir.

AMERİKAN BELGELERİNDE 27 MAYIS OLAYI*

27 Mayıs askeri darbesinin, Cumhuriyet tarihimizde önemli ve ilginç bir yeri vardır. Olay, 1950’de gerçek anlamı ile işlemeye başlayan genç demokrasimizin ilk “kesintisi” olduğu kadar, Büyük Atatürk’ün, *Ordu* ile *Politika*’yı birbirinden ayırdığı 1924 sonundan beri, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ilk defa olarak, bir *siyasal* olayın *aktif* unsuru haline gelmesidir. Ordunun, siyasal bir süreç içinde yer alması, 1961 Ekim seçimleriyle sona ermemiş, 1980 Eylül’üne kadar devam eden dönemde, “Ordu faktörü”, Türk iç politikasında bazen “silik”, bazen de ön plâna çıkan bir nitelikte, yaklaşık 20 yıl kadar devam etmiştir.

Bu belirttiğimiz noktalar, doğrudan doğruya Türkiye’nin kendi iç gelişmeleriyle ilgilidir. Fakat, *27 Mayıs olayının* bir de dış politika yanı vardır. Başka bir deyişle, 27 Mayıs olayı, Türkiye’nin dış politikasına da yansıtacak nitelikte olmuştur. Şu anlamda ki, 27 Mayıs olayı meydana geldiğinde, Türk dış politikasında en etkin ve hatta dış politikamıza yön veren tek faktör, Demokrat Parti hükümetlerinin izlediği dış politikanın doğal sonucu olarak, *Amerika Birleşik Devletleri*’dir. Aşağıda göreceğimiz gibi, 1960 Nisan’ından itibaren Türkiye’nin içi karıştığında, Demokrat Parti iktidarı, Cumhuriyet Halk Partisi’nin etkin muhalefeti ve kamuoyunun tepkileri karşısında, Amerika’da bir dayanak arama yoluna gitmiştir. Bu durum, Amerika’yı, bir hayli sıkıntılı duruma itmiş görünüyor. Zira, Amerika’nın o zamanki Ankara Büyükelçisi’nin, 28 Mayıs 1960 sabahı,

* TTK Belleten, Cilt LX, Sayı 227, (1996), s. 203-226.

darbenin liderliğini üzerine almış olan *Orgeneral Cemal Gürsel*e söylediği gibi Amerika, Lâtin Amerika ülkelerinde yıllardır, pek çok askeri darbe görmüştü. Bu ülkelerin askeri darbelerine Amerika âdeta alışmıştı. Fakat, NATO'nun bir üyesi, 1950'den beri liberal demokrasiyi benimsemiş ve Batı siyasal sisteminin bir parçası haline gelmiş olan Türkiye'de bir "askeri darbe"nin oluşumu, Amerika'yı bir hayli şaşırtmıştır.

Amerika'nın bu şaşkınlığının, 27 Mayıs öncesi ve sonrası gelişmeler karşısındaki tutumunun, kısa bir hikâyesini, yayınlanmış olan, o döneme ait Amerikan belgelerinde bulmaktayız.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın yayınlandığı 1960 yılına ait diplomatik belgeler arasında yer alan *Foreign Relations of the United States, 1958-1960, Volume X. Part 2: Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey* (Washington, U.S. Government Printing Office. 1993. Department of State Publication 10112) adlı cildin 830-902'nci sayfalarında, 27 Mayıs olayına ait belgeler de bulunmaktadır. Yalnız, bu belgeler 19 Nisan 1960'dan başlayıp 1960 Kasım ayına kadar gelmektedir. Açıklamalarımızı bu belgelere dayandıracağız.

Bununla beraber, bu cildin Türkiye'ye ait 737-830'uncu sayfalarının başlığı *Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye Karşı Politikası* olup, 1958-1960 arasında Amerika ile Türkiye arasındaki, özellikle *ekonomik* sorunlara ve tartışmalara ait belgeleri kapsamaktadır. Bu kısımdaki belgeler ve bu belgelerin kapsadığı ekonomik tartışmalar son derece önemlidir; zira, bu tartışmalar, Türkiye'nin günümüze kadar devam edecek olan "dış borçlar sorunu"nun da başlangıcını teşkil ettiği kadar, 27 Mayıs olayı öncesinde, Türkiye'nin içine düştüğü ekonomik sıkıntıların, o zamanki hükümetin demokrasi dışı tutumuna bir yansımasını da göstermektedir. Mamafih, biz esas itibarıyla. 27 Mayıs olayında Amerika'nın tutum ve tepkilerini ele alacağız. Yalnız, bu olayın, bir "Mukaddimesi", bir "Giriş"i olarak, 1958-1960 arasındaki Türk-Amerikan münasebetlerinin genel bir çerçevesini de çizmeye çalışacağız. Çünkü, bu genel çerçeve veya tabloyu çizmeden doğrudan 27 Mayıs olayına girmek, bir metodoloji hatası olur.

Türk-Amerikan Münasebetleri, 1958-1960

1958 yılı geldiğinde. Türkiye'nin Ortadoğu'nun Arap ülkeleriyle münasebetleri son derece bozuktur. Bu durumun başlangıcı ise 1955 Bağdat Paktı'dır.¹ Bağdat Paktı, Arap dünyasında, Batı emperyalizminin Ortadoğu'daki bir "aracı" haline getirilirken, Türkiye'nin de Irak hariç ve Mısır başta olmak üzere, bütün Arap ülkeleri ile münasebetlerinin, ya bozulmasına veya gerginleşmesine sebep olmuştur.

Bu atmosfer içinde, Suriye'nin Sovyet Rusya ile, 1957 Temmuz'unda, 500 milyon dolarlık bir askeri yardım ve iş birliği anlaşması imzalaması, Türkiye'nin tepkisine ve bundan doğan bir Ortadoğu krizine sebep oldu ve Türkiye, Suriye'nin arkasında yer alan Sovyetler Birliği'nin tehditlerine maruz kaldı. Bunun üzerine, Amerika da Türkiye'nin yanında yer alarak, Sovyetler Birliği'nin karşısına dikildi. Kriz bu şekilde sona ererken, Türkiye ile Amerika arasında kuvvetli bir dayanışmanın varlığı da gözden kaçmıyordu.²

Lâkin, bu krizin sonucu, Suriye ile Mısır'ın, 1957 Kasım'ında, *Birleşik Arap Cumhuriyeti* adı ile bir birlik kurmaları kararı oldu. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşu resmen 1 Şubat 1958'de ilan edilmekle beraber, kasım ayında iki ülkenin almış olduğu birleşme kararı, Türkiye ve Amerika'da endişe ile karşılandı. Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'e göre, bu birleşme için Suriye Mısır'a baskı yapmış (ki bu doğrudur) olup, baskının arkasında Sovyetler Birliği ile Suriye komünistleri bulunmaktaydı. Mısır, bu birleşmeyi kabul etmekle, komünistlerle iş birliği yapmış oluyordu ve amaç da Bağdat Paktı'na karşı mücadele etmektir.³

1 Bu konuda bkz. Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgeleri ile Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na, 1951-1955", *Belleten*, Cilt LIX, Sayı 224, (1995), s. 189-236.

2 Bu konuda bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s. 506-510.

3 26 Ocak 1958'de Türk-Amerikan Ankara görüşmelerinin tutanağı için bkz. *Foreign Relations of the United States, 1958-1960*, X, 2. Kısım, s. 737. Bundan sonra sadece sayfa numaraları verilecektir.

Amerika ise, bu birleşmeden hoşnut olmamakla beraber, açıkça muhalefet etmeme kararı aldı. Bu birleşme hakkındaki eleştirisini daha sonraya bıraktı.⁴

Türkiye, 1958 yılında, Ortadoğu ile ilgili olarak, Sovyet Rusya ile bir kere daha karşı karşıya gelmiş ve bu kere, Sovyet Rusya'nın çok daha ağır tehditleri ile karşılaşmıştır. Bu da 1958 Temmuz'unda Bağdat Paketi'nin ana unsurunu teşkil eden Irak monarşisinin bir komünist darbesiyle yıkılmasının, Türkiye'de uyandırdığı tepkilerden kaynaklanmıştır. Amerika, bu krizde de Türkiye'yi destekleyerek Sovyet Rusya'nın karşısına dikilmiş ise de gerçekte, Türkiye ile Amerika arasında, Irak krizi konusunda önemli bir görüş ayrılığı ortaya çıkarak, Amerika bu defa Türkiye'yi yatıştırma yoluna gitmiştir.⁵

Mamafih, Türkiye ile Amerika arasında Irak konusundaki bu görüş ayrılığı, "ittifak" münasebetlerini etkilememekle beraber, 1958 Ocak ayından itibaren iki ülke arasında önemli bir anlaşmazlık ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu anlaşmazlık, Türkiye'nin, Amerika'dan "mali" yani parasal yardım istemesinden doğmuştur.

Malî Yardım Sorunu

Türkiye'de 1957 Ekim'inde genel seçimler yapılmıştır. Tartışmalı geçen bu seçimler iki sonuç ortaya çıkarmıştır.

Birincisi, muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi'nin, bu seçimlerden 1954 Mayıs seçimlerine oranla daha kuvvetli bir şekilde çıkması ve dolayısıyla, Demokrat Parti iktidarı karşısında daha güçlü bir muhalefet haline gelmesidir. Seçimlerin bu sonucu, iktidar ile muhalefet arasındaki çekişmenin daha da sertleşmesine sebep olmuştur.

İkinci olarak, Adnan Menderes Hükümeti'nin, plânsız ve hesapsız görünen liberal ekonomi politikasının, Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerini eriterek, dış borçların ödenmesinde sorunlar ve zorluklar ortaya çıkarmasıdır. Buna ek olarak, 1957 seçimleri bütçe sıkıntılarını daha da artırmıştır. Hükümetin ekonomik sıkıntılarının her gün biraz daha belirgin hale gelmesi ise, muhalefet ile

4 s. 738.

5 Bkz. Armaoğlu. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 512-514.

iktidar arasındaki münasebetlerin, daha doğrusu çekişmelerin, daha da sertleşmesine sebep olmuştur. Bu durum 1960 ilkbaharlarına kadar devam edecektir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, 1957'deki Türkiye-Suriye gerginliği, Türkiye ile Amerika arasındaki "sıkı" ittifak bağlarının önemli bir göstergesi haline geldiğinden, Türk Hükümeti bundan yararlanarak, ekonomik ve mali yardım konusunda Amerika'nın kapısını çalmaya karar vermiştir.

Bu konudaki ilk teşebbüsün, 1958 Ocak ayında Ankara'da yapılan Bağdat Paketi Bakanlar Konseyi toplantısı dolayısıyla Ankara'da bulunan, Amerika Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in, 26 Ocak 1958 günü Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı ziyareti sırasında yapılmış olduğu görülüyor. Bu toplantıda Celâl Bayar, Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı *askeri ve siyasal* yardımlardan dolayı teşekkürlerini ifade ederek, Amerikan Dışişleri Bakanı'ndan "*ekonomik ve mali*" yardım konusunda da ilgisini rica etmiştir.⁶

Cumhurbaşkanı Bayar'ın sözlerine verdiği cevapta Dulles, kendisinin mali konularda bir teknisyen olmadığını belirterek, "sağlıklı bir ekonomiyi gerçekleştirmenin %90 sorumluluğunun, Türkiye'ye ait olduğunu söylemiş ve bu konularda dış yardımın ancak marjinal bir rol oynayabileceğini" bildirmiştir. Şüphesiz, Dulles'in bu cevabı, Türkiye'nin beklediği cevap değildi.

Bununla beraber, gerek bu 26 Ocak görüşmelerinin tutanağından gerek 1957 yazında Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye hakkında hazırlanan bir rapordan anladığımıza göre,⁷ Türkiye'nin

6 Bu görüşmelerin tutanağı için bkz. s. 738-740.

7 29 Haziran 1957 tarihini taşıyan bu raporun metni için bkz. *Foreign Relations of the United States, 1955-1957*. XXIV, Washington. D.C., U.S. Government Printing Office, 1989. Department of State Publication No. 9699, s. 720-727. Bu uzun raporda, Türkiye'nin Amerika için stratejik önemi ve Batı ittifakına bağlılığı ve yararı uzun uzun anlatıldıktan sonra, Türkiye'ye askeri yardımın önemine de değinilerek, ekonomik yardım konusunda, Türkiye'nin ekonomisini istikrara kavuşturabilmek için birtakım tedbirler (özellikle gerçekçi kur politikası izlemesi) alması gerektiği belirtilmiş ve Türkiye'ye yılda ancak 100 milyon dolarlık bir ekonomik yardım yapılabileceği ifade edilmiştir. Ocak 1955-Aralık 1957 arasında Türkiye'ye ekonomik yardım konusunda

1957 yazında karşılaştığı, borç ödemelerinin gecikmesi ve enflasyonun yükselmesi sonucu olarak Türkiye'nin milletlerarası kredibilitesinin düşmesi üzerine, Amerika, Türkiye'ye bir takım kemer sıkma tedbirleri tavsiye etmiş, fakat bu tedbirlerin, 1957 seçimleri dolayısıyla alınamamış olması, iki devlet arasında bir "soğukluğun" (friction) doğmasına sebep olmuştur.

Türkiye'nin mali yardım istekleri karşısında Amerika, şu iki görüşü benimsemiştir: Birincisi, Türkiye bu ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için, gayet rijid tedbirler almak zorundadır. İkincisi, bu mali yardımı Amerika tek başına yapamaz. Türkiye, önce OECD, IMF gibi milletlerarası ekonomi ve finans kuruluşlarına başvurmalı ve onların üstleneceği yardımlar çerçevesinde de Amerika kendisine düşeni yapmalıdır.⁸

Nitekim, Türk Hükümeti, Şubat 1958'den itibaren, bir yandan gerekli ekonomik tedbirleri almaya başlarken,⁹ öte yandan da OECD ve IMF nezdinde teşebbüse geçti. Bir "ekonomik istikrar" programı hazırlığına girişti. Bununla beraber, Türk Hükümeti, bu konuda, özellikle Amerika ile Batı Almanya'nın da desteğini istiyordu. Türk Dışişleri Bakanı Zorlu, 1958 Mayıs'ında Kopenhag'da yapılan NATO toplantısında, Dulles nezdinde bu isteğini ısrarla belirttiyse de Dulles, herhangi bir olumlu veya olumsuz tepki göstermedi.¹⁰ Bu sırada IMF ve EPU (Avrupa Ödemeler Birliği) gibi milletlerarası kuruluşlar da Türkiye sorununu ele almaya başlamışlardı.

Amerika'nın, bu mali yardım konusunda Türkiye'den uzak durma tutumu, nihayet Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı harekete geçirmiş görünüyor. Bayar, 29 Mayıs 1958'de Başkan Eisenhower'a yazdığı mektupta¹¹ Türkiye'nin sıkıntılarını ve alınmakta olan tedbirlerle,

Türkiye ile yapılan tartışmalar için bkz. *Foreign Relations of the United States, 1955-1957*, s. 608-749.

8 Dışişleri Bakanı Dulles'dan Ankara Büyükelçiliği'ne 7 Mart 1958 tarihli telgraf için bkz. s. 744-745.

9 Warren'dan Washington'a 26 Şubat 1958 tarihli telgraf için bkz. s. 744, 1 No.lu dipnotu.

10 Bkz. s. 746.

11 Mektubun metni için bkz. s. 747-750.

Almanya ve milletlerarası kuruluşlarla yapılmakta olan temasları anlatarak, Amerika'nın da bu konuda "azami yardımı" (maximum assistance) yapmasını istedi. Mektubun bir yerinde de Bayar'ın, üstü kapalı bir şekilde, bu sıkıntıların sebebini, Amerika'nın Türkiye'ye "uzun vadeli kredi" vermemesine bağlaması da ilginçtir.

Eisenhower, Bayar'ın mektubuna 13 Haziran 1958 tarihli bir mektupla cevap verdi.¹² Mektup, nasihatten başka bir şey değildi. Eisenhower, Türkiye'nin sorunlarının dış yardımlarla değil, ancak, uygulanacak olan istikrar programları ile çözülebileceğini söylüyordu.

İşin daha ilginç yanı da Amerika'nın olumsuz tutumuna karşılık, Batı Almanya'nın, Türkiye'nin sorunlarına daha sempatik bir yaklaşım içinde olması üzerine, Amerika'nın, Almanya'nın Türkiye'ye "ikili" yardım yapmasını engellemek istemesiydi. 6 Haziran 1958 günü Washington'da, Alman Dışişleri Bakanı Von Brentano ile Dulles görüşürken, Von Brentano, "*Türkiye'nin eşişin ötesine itilmemesi gerektiğini*" söylediğinde, Dulles, milletlerarası kuruluşlara danışmadan, Almanya'nın Türkiye'ye "ikili plânda" yardım yapmasının büyük bir *hata* olacağını bildirmiştir.¹³

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda, Türkiye'nin ekonomik durumu hakkında hazırlanan 18 Haziran 1958 tarihli bir raporda¹⁴ ise, Türkiye'nin ekonomisi için çok karanlık bir tablo çiziliyor ve herhalde bundan dolayı olsa gerek, malî yardım konusunda Türkiye'nin milletlerarası finans kuruluşları ile yaptığı temasların gayet yakından izlendiği belirtiliyordu.

Türkiye'ye malî yardım konusu nihayet 1958 Temmuz'unda çözümlendi. 21 Temmuz'da, Paris'te, Amerikan, İngiliz, Fransız ve Batı Alman temsilcilerinin yaptıkları toplantıda, Amerika, bu devletler de aynı katkıyı yaptıkları takdirde, kendisinin de 100 milyon dolarlık bir mali yardımda bulunabileceğini bildirince, Türkiye'ye yardım konusu önemli bir mesafe almış oldu. Yine Paris'te, sözünü ettiğimiz dört devlet ile Türkiye arasında 28-31 Temmuz günlerinde

12 Eisenhower'ın cevabının metni için bkz. s. 752-753.

13 *Memorandum of Conversation*, Washington, 18 Haziran 1958, s. 753-755.

14 Metin için bkz. *Turkey's Current Economic Position*, Washington, 18 Haziran 1958, s. 753-755.

yapılan müzakerelerde, Türkiye'nin OECD, IMF ve Amerika'ya vermiş olduğu istikrar programının desteklenmesi için, OECD'nin 100 milyon dolarlık kredi, IMF'nin 25 milyon dolarlık özel çekme hakkı ve Amerika'nın da borç, hibe ve borç erteleme şekline 234 milyon dolar vermesi kararlaştırıldı ki, bu yardım toplam 359 milyon dolar tutmaktaydı.¹⁵

Türkiye, bundan sonra da malî yardımın arttırılması için teşebbüslerde bulunduyorsa da bunlar üzerinde durmayacağız. Yalnız, 1958 yılı sonunda, Türk ekonomisi gerçekten “berbat” denebilecek bir duruma gelmiş ve halkın başlıca yiyecek maddelerini bulmakta büyük sıkıntı çekmesi ve fiyatların aşırı yükselmesi, halkın Menderes ve DP Hükümeti konsolosuna karşı tepkilerinin gittikçe yoğunlaşmasına sebep oldu. Muhalefetteki CHP, hükümeti yıpratmak için bu tepkiyi gayet iyi kullandı.

Diğer taraftan, sözünü ettiğimiz belgelerin 768-829'uncu sayfalarındaki kısımları, 1958 ve 1959'daki ikili ve bölgesel siyasal gelişmelere ait bulunmaktadır. Konumuzla doğrudan ilgisi olmaması sebebiyle, bunlar üzerinde durmayacağız. Yalnız şu kadarını belirtelim ki, 1958 yazında Ortadoğu'da iki büyük kriz meydana gelmiştir. Bunlardan biri, 1958 Mayıs'ında patlak veren ve Amerika'nın 1958 Temmuz'unda Lübnan'a asker sevk etmesine sebep olan *Lübnan Krizi*'dir. Diğerisi ise, yine 1958 Temmuz'unda Irak'ta meydana gelen bir komünist darbesi sonucu, Irak monarşisinin yıkılmasıdır.

Her iki olay veya kriz, bölgede Türkiye'nin önemini arttıran yeni bir gelişme olmuştur. Bundan olsa gerek, Türkiye'ye yardım konusunda Amerika, 1958 Haziran ayında gayet olumsuz bir tutum alırken, Temmuz ortalarında, yardım işinde, birdenbire aktif ve sorunun çözüme ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

27 Mayıs'a Doğru

Ele aldığımız, 27 Mayıs olayı ile ilgili Amerikan belgelerinin bir özelliği göze çarpmaktadır. Olayın üzerinden 30 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, bazı belgelerin, özellikle Ankara'dan

15 Bkz. s. 755-756. Editör notu.

çekilen telgrafların bazılarının metinleri ya hiç verilmemiş ya da yayınlananların bazılarında da bir veya iki cümle metinden çıkarılmıştır. Yeri geldikçe, yayınlanmamış belgelerin neler olduğuna işaret edeceğiz.

İkinci nokta ise, başta da belirttiğimiz gibi, incelediğimiz belgelerin ancak Nisan-Kasım 1960 dönemine ait bulunmasıdır. Bununla beraber, bu belgeler dahi hem Türkiye hem de Amerika bakımından ilginç bilgiler ortaya koymaktadır.

27 Mayıs olayına varan gelişmeler, esasında 1959 yılından itibaren ortaya çıkmakla beraber, gelişmeleri krize dönüştüren ve 27 Mayıs'a sürükleyen esas faktör, TBMM'nin, Nisan 1960 ortalığında, bir bakıma yargı yetkisini üzerine alıp *Tahkikat Komisyonu* adı ile 15 kişilik bir olağanüstü yargı organı kurmuş olmasıdır.

Daha yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1958 Temmuz'unda sağlanan 359 milyon dolarlık dış yardıma rağmen, ekonomik sıkıntılar hemen ortadan kalkmamış ve halkın artan huzursuzluğu, 1959 yılında artık iyice suyun yüzüne çıkmış bulunuyordu. 1959 Şubat'ında Zürih ve Londra Anlaşmaları ile, Kıbrıs sorunundan yakasını kurtaran DP Hükümeti, herhalde bu başarısının da sağladığı güvenle, demokratik hürriyetleri kısıtlama istikametindeki faaliyetlerini artırmaya başladı. Bu ise gerek halkın gerek CHP muhalefetine tepkisini daha da şiddetlendirdi.

İşte bu atmosfer içindedir ki, TBMM, 18 Nisan 1960 günü, meşhur *Tahkikat Komisyonu*'nun kurulmasını öngören kanunu, DP milletvekillerinin oyları ile kabul etti. Bağrışlar, çağırışlar ve yumruklasmalar içinde geçen müzakereler sırasında, CHP lideri İsmet İnönü, kendi milletvekilleri ile birlikte Meclis'i terk etti. Kanun bu atmosferde kabul edildi. Bu kanuna göre, Tahkikat Komisyonu, herkesi yargılayabilecek ve istediği siyasal faaliyeti durdurabilecekti. Nereden bakılırsa bakılsın, bu gayet anti-demokratik ve hatta diktatörlüğe yönelen bir davranıştı.

İlginçtir, TBMM'nin 18 Nisan toplantısından önceki günlerde, iktidar ile muhalefet arasındaki mücadelede, Amerika da gündemin önemli bir maddesi haline getirilmiştir. DP iktidarı, bütün

propagandalarında, CHP'nin Türk-Amerikan dostluğunu yıkmak istediğini ileri sürüyordu. Çünkü, bu sırada CHP, Türkiye ile Amerika arasında, Meclis'ten geçmemiş olan ve daha sonra sayıları 90 kadar olduğu anlaşılan ikili anlaşmalara hücum etmekte ve bunları eleştirmektedir. Buna karşılık, Başbakan Menderes'in özel kaleminden de Amerikan Büyükelçiliği'ne bu çeşit şikâyetler intikal ettirilmiştir.¹⁶

Bütün bu gelişmeler. Büyükelçi *Fletcher Warren*'in Washington'a 19 Nisan 1960 günlü telgrafi ile aktarılırken, şu iki nokta da vurgulanmaktaydı: Biri, CHP'nin, Başbakan Adnan Menderes'i Yüce Divan'a sevk etmek için, Meclis'e bir gensoru önergesi vermesi, diğeri de 16 Nisan günü, İnönü'nün, İstanbul'da 16 emekli general ve amiral tarafından ziyaret edilmesi idi. İnönü, kendilerine, Türk milletinin orduya olan güvenini sonuna kadar korumalarını söylemişti.

Büyükelçi Warren'in 19 Nisan telgrafının "Yorum" kısmında, olaylar hakkındaki değerlendirme şöyleydi:¹⁷ İnönü, 18 Nisan günü Meclis'i terk etmekle beraber, CHP'nin şu sırada şiddete başvurması ihtimali görünmemektedir. Lâkin her iki partinin de aralarındaki tartışmalara Amerika'yı da sokmuş olmaları hoş değildir. Her iki taraf da Amerika'nın Türkiye'deki varlığını, kendi partizanca amaçları için kullanmaya çalışmaktadır. DP, kendisini, Amerikan yardımını sağlayan bir faktör ve dolayısıyla Türk ekonomisinin gelişmesi için zaruri bir unsur olarak göstermeye çalışırken, CHP'nin tutumu, Türkiye'nin haklarının Amerika'ya *satıldığı* ve dolayısıyla, Amerika ile dostluğu ve ittifakı desteklemekle beraber, DP'nin, bu durumu kötüye kullanmasını hoşgörü ile karşılayacakları şeklindedir. İnönü'nün 29 Şubat'ta yaptığı konuşmada, NATO, CENTO ve Amerika ile münasebetleri desteklemiş olmasına rağmen, CHP, kendi içinde bulunan ve hiç fark gözetmeksizin hem DP hem de Amerika'ya saldıran aşırı unsurları frenlemek için bir tedbir almamaktadır.

Yorum şöyle devam ediyordu: Her iki parti de kendi siyasal amaçları için Amerika'yı kullanmakta ise de ve bu durum Amerika'nın çıkarları için zararlı olmakla beraber, her iki partinin de

16 Büyükelçi Warren'in Washington'a 19 Nisan 1960 günlü telgrafi için bkz. s. 830.

17 s. 831-832.

Amerikan ittifakına bağlı oldukları görülmektedir. DP, CHP'yi Amerikan aleyhtarlığı ile itham etmek suretiyle, Amerika'nın sempatisini kazanmak istemektedir.

Sonuç olarak, Amerikan Büyükelçiliği, İstanbul, İzmir ve İskenderun başkonsolosluklarını da iki parti arasındaki bu çatışmada, taraflardan hiçbirine bulaşmamaları için uyarmıştır.

Bu arada, Büyükelçi Warren'ın 23 Nisan'da her iki parti lideri ile görüşmelerde bulunduğu anlaşıyor. Belgelerin 832'nci sayfasında, bu görüşmelere ait rapor 356 sıra numarası ile zikredildiği halde, bu raporun metni verilmemiştir. Warren'ın liderlerle görüşmelere ait raporunun 5 sayfa olduğunu, Washington'dan, İstanbul'da bulunan Dışişleri Bakanı Christian Herter'a çekilen bir telgraftan anlamaktayız. Bu telgrafta, Warren'ın liderlerle temaslarına devam etmesinin yararlı olacağından söz edilmekteydi.¹⁸ Warren'ın bu 23 Nisan tarihli raporunun metninin verilmemiş olması, çok ilginçtir.

Warren'ın 23 Nisan raporu gibi, 28 Nisan İstanbul ve 29 Nisan Ankara olaylarına dair 1 Mayıs tarihli ve olayları tahlil ettiği anlaşılan 1 Mayıs tarihli raporunun metninin de yayınlanmadığı görülmektedir.¹⁹

Bu iki raporun yayınlanmamış olması, şüphesiz, olayların en kritik safhasında, Amerika'nın görüşlerini öğrenme bakımından önemli bir eksiklik teşkil etmektedir.

Bununla beraber, incelediğimiz diğer belgeler, Amerika'nın, Türkiye olayları hakkındaki görüşlerini önemli ölçüde yansıtmaktadır. Bu belgelerden biri, CIA Başkanı Ailen Dulles'in, 28 Nisan 1960 günü yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısındaki konuşmasıdır.²⁰

Ailen Dulles, bu konuşmasında iki noktayı vurgulamıştır. Birincisi, o sırada Türkiye'de seçimler yapılacak olursa, CHP bu seçimleri kazanabilecektir.

18 Bkz. s. 835.

19 Warren'ın 1 Mayıs raporunun varlığından, s. 833'deki "Editör notu"nda söz edilmektedir.

20 Bkz. s. 832-833. Editör notu.

Dulles'in vurguladığı ikinci nokta da şudur: Tahkikat Komisyonu, geniş yetkileri ile, İnönü ve CHP'ye karşı harekete geçmiş bulunmaktadır. Amerika, bu durumu, gelecek bakımından, dikkatle izlemek zorundadır. Ordu Hükümet'in arkasında görünüyor. Fakat İnönü'nün arkasında da kuvvetli bir halk desteği var. Eğer anayasal usuller dikkatle uygulanmayacak olursa, şu anda Güney Kore'de mevcut olan durum, Türkiye'de de ortaya çıkabilir.

Bu arada şunu da belirtelim ki, 28 ve 29 Nisan olaylarından sonra Tahkikat Komisyonu, basın üzerine sansür uygularken, Ankara ve İstanbul'da da sıkıyönetim ilân edilmiştir.

Sözünü ettiğimiz diğer belge ise, Türkiye'deki gelişmeler karşısında, Amerika'nın tepkilerini ve endişelerini yansıtmaktadır. Bu belgeye göre,²¹ Türkiye'deki son gelişmelerin Amerika için yarattığı *sıkıntılar* (special troubles) şöyleydi: 1) Tahkikat Komisyonu'na verilmiş olan yetkiler, 1946'da DP'nin kurulmasıyla başlamış olan çok partili demokratik rejimi tehdit etmektedir. 2) Başbakan Menderes'in taktikleri, siyasal istikrarı şüpheli duruma getirdiği gibi, Amerika, Menderes'in, muhalefetin "tanınmış ve saygın" (prominent ve respected) liderlerine karşı daha da şiddetli tedbirler almasından endişe etmektedir. 3) Türkiye'nin iç politikasına Amerikan aleyhtarlığı girmiştir. 4) Gösteriler, hükümet aleyhtarı olmaktan fazla, Menderes aleyhtarı olmaya başlamıştır. 5) Amerikan basını Türkiye karşıtı tutum almaktadır (Bu arada, Amerika'nın 6 Eylül 1955'teki Rum aleyhtarı gösterilerin tekrarından endişe ettiği de anlaşılmaktadır). 6) DP iktidarının CHP ile gittikçe sertleşen mücadelesinin, CHP'yi yeraltına itmesi ve sivil ayaklanmaların çıkması ihtimali söz konusu olabilir. Bu durumda, Amerika'nın Türkiye'deki faaliyetleri ve Türkiye'deki kolaylıklardan yararlanması tehlikeye girebilir.

Yine bu telgrafa göre, bu sıkıntılar, Amerika'nın, Türkiye'nin sorunları ile meşgul olmadaki manevra yeteneğini de kısıtlayabildi.

21 Washington'dan, İstanbul'da NATO toplumu için bulunan Dışişleri Bakanı Herter'a 1 Mayıs 1960 günlü telgraf için bkz. s. 834-835. Bu telgrafın, Dışişleri Bakanı'na Türk yetkililerle yapacağı görüşmelerde, bu hususları dikkate alması için gönderildiği anlaşılmaktadır.

Bununla beraber, sonuç olarak belirtilen görüş ise, bütün bu olan bitenleri Amerika'nın, Türkiye'nin bir iç sorunu olarak görmesi, fakat Warren'ın 23 Nisan telgrafında söz konusu olan, Türk liderleriyle temasın devam ettirilmesi, fakat bu arada da bu liderlere, bir *telkin* (suggestion) olarak değil, fakat bir *yorum* olarak (in spirit of comment), aralarında cereyan etmekte olan bu mücadelenin hem Amerikan hem de dünya kamuoyunda talihsiz etkiler yapabileceğinin ve bunun, Türkiye'nin dışardaki etkinliğine zarar verebileceğinin bildirilmesi idi.

Bu görüşler, 5 Mayıs'ta, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Büyükelçi Warren arasında ve Zorlu'nun isteği üzerine yapılan görüşmede de kendisine belirtilmiştir.²²

Yine bu görüşmede, Zorlu, Amerikan Büyükelçisi'nden, Amerikan gazetecilerinin, İnönü ile görüşmelerinin önlenmesini istemek gibi bir garabette bulunurken, büyükelçi de Amerikan gazetecilerinin asıl hükümet yetkilileri ile temas kurmakta sıkıntı çektiğini söylemiştir.

5 Mayıs görüşmesinde Büyükelçi Warren'ın, Dışişleri Bakanı Zorlu'ya şu hususu bir kere daha vurguladığı görülmektedir: “*Benim ve Büyükelçiliğin bütün çabası, Amerikalıların bu anlaşmazlıkta yer almamasıdır. Biz bu işin dışında kalmalıyız... Biz bir yabancı ülkeyiz ve bu siyasal sorunlar bizim işimiz değildir*”.²³

Büyükelçi Warren, Zorlu ile yaptığı görüşmeyi 6 Mayıs tarihli bir telgrafla Washington'a bildirirken, Türk Ordusu'nun, olaylar karşısındaki tutumundan sitayişle söz ederken, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ile yaptığı görüşmeye ait bir raporunu da zikretmiştir ki, belgelerin 838'inci sayfasının 1 no.lu dipnotunda, bu raporun *bulunamadığı* (not found) gibi, garip sayılabilecek bir ifade de yer almıştır.

Bu arada. CHP Araştırma Bürosu'ndan *Coşkun Kırca*, 4 Mayıs'ta Amerikan Büyükelçiliği'ne gelerek, uzun görüşmelerde bulunmuş ve daha sonra da CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal'ı temsil eden *Osman Okyar* ile beraber gelerek, Büyükelçilik Siyasî Müsteşarı ile görüşmüşlerdir. Ayrıca, Büyükelçilik, *Bülent Ecevit* ve

22 Büyükelçi Warren'dan Washington'a 6 Mayıs 1960 günlü telgraf için bkz. s. 836-839.

23 s. 838.

Turhan Feyzioğlu ile de görüşmüştür.²⁴ Büyükelçi Warren'a göre, bu görüşmelerden şu noktalar ortaya çıkmıştır:

1. Mevcut siyasal huzursuzluk açısından, önümüzdeki iki hafta son derece kritiktir.

2. Bazı durumlar kesin olarak belirmedikçe, İnönü, CHP'nin gösterilere veya ayaklanmaya (riotas) başvurmasını istememektedir.

3. CHP, öğrencilerin evlerine dönmesiyle birlikte, İstanbul ve Ankara olaylarının Doğu Anadolu'ya sıçramasından endişe etmektedir. Eğer böyle bir durum ortaya çıkarsa, Doğu'daki gösteriler, öğrenci gösterilerinden çok daha vahim bir nitelik kazanabilir.

4. CHP, Türk Hükümeti'nin olaylar dolayısıyla aldığı sert tedbirleri onaylamadığını, Amerika'nın bir demeçle açıklamasını istemiştir. Hatta *Coşkun Kırca*, Amerika'nın, Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı (herhalde ekonomik yardımı kastediyor) kesmesini isterken, *Osman Okyar* bunun çok aşırı bir hareket olacağını bildirerek, Amerika'nın, sadece olaylardan endişe duyduğunu ve bugünkü durumun çözümünün serbest seçimler olduğunu bildirmesini istemiştir. Kırca ve Okyar ile görüşen büyükelçilik mensubu ise, kendilerine, Amerika'nın, bu sorunun Türk Milleti tarafından çözülmesi gerektiğine inandığını ve "*egemen bir müttefikin*" iç işlerine karışmayacağını bildirmiştir.

CHP'nin bu tutumuna karşılık, Başbakan Menderes'in soruna bakışı da ilginç. Büyükelçi Warren, NATO ve sair siyasal konularda görüşmek için Başbakan'dan randevu alıp, 19 Mayıs'ta kendisiyle İstanbul'da görüştüğünde, Menderes, esas konuyu bırakıp, olaylar hakkındaki görüşlerini sıralamıştır.²⁵ Başbakan Menderes durumu şöyle değerlendirmekteydi: Durum tamamen kontrol altındadır. Ordu azami dikkatle hareket etmiştir. Esasen, anlaşmazlık iki parti arasında değil, Türk Hükümeti ile hükümeti yıkmak isteyen bir grup arasındadır. Bu grup, ihtilâlden, hükümeti yıkmaktan ve halkın iktidarı ele almasından söz etmektedir. Ordu, anayasal otoriteyi

24 Warren'dan Washington'a 10 Mayıs 1960 günlü telgraf için bkz. s. 839-840. Bir satırlık bir kısım bu telgraf yayınlanırken, metinden çıkarılmıştır.

25 Bkz. Warren'ın Washington'a 20 Mayıs 1960 günlü telgrafi için bkz. s. 840-841.

desteklemektedir. Ordu, Amerikan aleyhtarı değildir. Ordu, Türk toplumundaki rolünün bilincindedir ve bu rolü oynayacaktır.

Warren, bunun üzerine, Türk ordusunu övücü sözler söylemiş ve Menderes de başıyla bu sözleri tasdik etmiştir.

Başbakan Menderes'in ordunun havasını alamadığı anlaşılıyor. Zira, bu görüşmeden iki gün sonra, 21 Mayıs günü, Kara Harp Okulu öğrencileri, Ankara Kızılay'da bir gösteri yürüyüşü yaptı. Ne var ki, kendisinin ifadesine göre Genelkurmay Başkanı Erdelhun ile *her gün temas halinde olan* Amerikan Büyükelçisi Warren, 23 Mayıs'ta Washington'a gönderdiği telgrafta, Genelkurmay Başkanı'nın ısrarla, Türk Ordusu'nun politikanın dışında olduğunu ve hükümeti desteklediğini söylediğini bildiriyordu.²⁶

Türk Genelkurmay Başkanı'nın Amerikan Büyükelçisi'ne bu teminatı vermesinden iki gün sonra, Washington'da Millî Güvenlik Kurulu'nun 24 Mayıs günü yaptığı toplantıda, CIA Başkanı Ailen Dulles, şunları belirtiyordu: Öğrenci gösterileri artmıştır ve ayaklanmaya (rioting) şimdi öğrenci olmayanlar da katılmaktadır. Hatta bu gösterilere bazı subaylar da katılmaktadır. Türk polisi ile Türk askeri kuvvetleri arasında belirgin bir zıddiyet göze çarpmaktadır. Türk Ordusu bölünmüştür. Yüksek rütbeliler hükümete sadık kalırken, küçük rütbeliler, hükümet ile muhalefet arasında bölünmüş durumdadır. Başbakan Menderes, hoşnutsuzluğun derecesini kavrayamamış görünüyor.²⁷

Ailen Dules, bunları söyledikten sonra, Türkiye'deki durumun daha da kötüleşeceğine inandığını ve hatta ordunun iktidarı ele almasının da mümkün olduğunu belirtiyordu ki, bu durum üç gün sonra, yani 27 Mayıs sabahı gerçekleşti ordu "darbe"yi yaptı.

Büyükelçi Warren 27 Mayıs sabahı Washington'a gönderdiği telgrafta şunları söylemekteydi: Türk Silahlı Kuvvetleri, 27 Mayıs 1960 sabahı saat 04:00'de, görülmemiş bir intizamla hazırlanmış olan bir darbe ile yönetimi ele almıştır. Ciddi bir muhalefetle karşılaşmamıştır. Görüldüğü kadarı ile, Ankara'da sadece 50 ölü

26 Bkz. s. 842-343. Editör notu. Belgelerin metni yerine, sık sık 'Editör notu'na başvurulması dikkati çekiyor.

27 s. 843. Editör notu.

vardır..²⁸ Büyükelçiliğin kanaati, ayaklanmanın (revolt) tamamen iç sebeplere dayandığıdır. Amerikan aleyhtarlığına dair bir işaret yoktur. Aksine, Askeri Konsey'in (yani cuntanın) bir üyesi bu sabah, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin Amerika'ya karşı dostluğu hakkında Büyükelçiliğe teminat vermiştir.²⁹

27 Mayıs ve Sonrası

Büyükelçi Warren, 28 Mayıs sabahı, yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile birlikte, darbenin liderliğine getirilen ve Genelkurmay Başkanlığı binasında bulunan Orgeneral Cemal Gürsel'i ziyarete gitmiştir.³⁰ Warren, Gürsel'e, kendisiyle görüşmesinin tamamen gayri resmî (most informal) olduğunu söyledikten sonra, 27 Mayıs harekâtı için övgüler yağdırarak şöyle demiştir: "*Lâtin Amerika ülkelerinde görev yaptığım zaman çok darbeler gördüm... Bu darbe ise, şimdiye kadar şahidi olduğum darbelerin en dakik, en etkin ve en süratli olanıdır*".

Bu övgülere rağmen Warren, Gürsel'e, Ankara'daki askerî harekât sırasında meydana gelip de hoş karşılamadığı şeylerden hiç söz etmemiş, fakat Gürsel'i ziyarete giderken bunları Selim Sarper'e belirtmiştir.

Bununla beraber, Warren, General Gürsel'e bazı uyarılarda bulunmaktan da geri kalmamış ve şu noktaları belirtmiştir:

1. Darbeyi yapmakla, işin en kolay tarafı başarılmıştır. Fakat bundan sonra esas güçlükler başlayacaktır. Bu güçlükler çeşitli olabilir ve sadece Türkiye'yi değil, Amerika'yı ve hatta Batı'yı da ilgilendirebilir. Önümüzdeki aylarda doğacak olan bu güçlüklerin çözümünde, Amerika Türkiye'ye yardım etmeye hazırdır.

2. Dün yapılan darbe ile, Türk Ordusu, politikaya karışmama gelenegini bozmuş ve *Pandora'nın Kutusu* açılmıştır. Türk Ordusu için, bundan sonra Türk halkının da içinde olacağı siyasal çalkantılarının

28 Darbenin ilk günlerinde ölü sayısı hakkında uydurulan söylentilere Amerikan Büyükelçisi'nin de kendisini kaptırmış olduğu anlaşılıyor.

29 s. 844. Editör notu.

30 Warren'in bu konuda Washington'a 28 Mayıs 1960 günlü raporunun metni için bkz. s. 845-848.

dışında kalmak, son derecede güç olacaktır. Bu ihtimal ise, Büyükelçiyi, darbenin kendisinden çok daha fazla endişelendirmektedir.

3. Hür dünya içinde Türkiye'nin şöhreti, istikrarlı bir ülke olmasıdır. Şimdi bu durum bozulmuştur. Bu ise, Türkiye'ye yardım konusunda Amerikan Kongresi'ni etkileyebilir.

Büyükelçinin bu endişelerine karşılık Orgeneral Cemal Gürsel, Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ve diğer kabine üyeleri ile diğer yüksek mevki sahiplerine hiçbir kötü muamele yapılmayacağını söylemiş ve ortalık duruluncaya kadar, kendilerine deniz kıyısında konforlu birer ev verilip, orada isterlerse aileleri ile birlikte oturabileceklerini söylemiştir.

Büyükelçinin, bir an önce seçimlere gidilmesi gerektiğini belirtmesi üzerine de Gürsel, bu konuda kendisine teminat vermiştir.

Görüşmelerin sonunda Orgeneral Gürsel, 1 Haziran'da askeri ve sivil memurların maaşlarının verilmesi gerektiğini, halbuki elde sadece 23 milyon lira bulunduğunu bildirmiş ve Amerika'dan, bu maaşlar için 180 milyon liralık bir yardım istemiştir. Belgelerde bu konunun gelişmesi ve sonucu hakkında bir bilgi yoktur.

Darbeyi yapanlar *Millî Birlik Komitesi* şeklinde organize olmuşlar ve Devlet Başkanlığına ve Başbakanlığa Orgeneral Cemal Gürsel getirilmişti. Millî Birlik Komitesi'nin ilk günden itibaren üzerinde durduğu nokta, Amerika'nın 27 Mayıs olayını destekleyen bir demeç yayınlaması idi. Bu istek Amerika Dışişleri Bakanı Herter tarafından da desteklenince, Başkan Eisenhower 11 Haziran 1960 günü Başkan Gürsel'e bir mesaj göndermiştir.³¹ Eisenhower mesajında, yeni yönetimin NATO ve CENTO'ya bağlılığından dolayı memnuniyetini belirtirken, aynı zamanda, seçimlerin yapılması ve yönetimin yeni ve seçilmiş bir hükümete devri kararlılığının, Türkiye'nin bütün dostları tarafından memnuniyetle karşılandığını bildirerek, askerî yönetimi, âdeta, bir an önce seçimlerin yapılmasına angaje etmek ister gibi görünmekteydi.

Amerikan Millî Güvenlik Kurulu'nun 30 Haziran 1960 günü yaptığı toplantıda ise. Millî Birlik Komitesi içindeki iktidar mücadeleleri

31 Mesajın metni için bkz. s.850.

ve bölünmeler ele alındı.³² Yapılan tartışmalarda, haziran ortalarında patlak veren 14'ler olayı ele alınarak, sivil rejime dönülmesi ve derhal seçim yapılması hususunda, bazı Komite üyelerinin yemin etmeyi reddettikleri ve bu sebepten Komite'den çıkarıldıkları belirtilerek, bazı Komite üyelerinin İnönü aleyhtarı oldukları, ayrıca bazılarının otoriter bir rejime eğilim gösterdikleri ve nihayet eski iktidar mensuplarının kaderi hakkında da Komite içinde görüş ayrılıkları ve bölünmeler olduğu ifade edilmekle beraber, izlenecek tutum konusunda bir karar alınamamıştır. Zira, Amerikan Büyükelçiliği'nin yeni rejim ile yakın ilişki kuramamış olması sıkıntı yaratmaktaydı.

A. Eminsü'lar Sorunu

Temmuz ayı ortalarından itibaren, Amerika ile Türkiye arasında "Eminsü'lar Sorunu" patlak vermiştir.

Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in "daveti" üzerine, Büyükelçi Warren, 13 Temmuz günü, yanında Amerikalı askeri danışmanlar olduğu halde, Gürsel'i ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Gürsel'in yanında, Başbakanlık Müsteşarı Albay Alpaslan Türkeş de bulunuyordu.³³

Toplantıyı Gürsel açarak, Türk Ordusu'nda, özellikle yüksek rütbelerde yaşlanma olayının meydana geldiğini, orduyu gençleştirmek için, albay ve daha yüksek rütbeli subayların %10-15'inin "mecburi" emekliye sevk edileceklerini, lâkin bunun için 100 milyon liraya ihtiyaç bulunduğunu söylemiş ve bu paranın Amerika tarafından sağlanmasını istemiştir. Gürsel'e göre, emekliye sevk edilecek albay ve daha yüksek rütbeli subay sayısı 2.900 kadardı. Warren'ın daha sonraki bir raporunda verdiği rakamlara göre,³⁴ generallerin %90'ı, albayların %55'i, yarbayların %90'ı ve binbaşlıların da %55'i mecburi emekliliğe tâbi olacaktı.

32 *Memorandum of Discussion*, s. 852-853.

33 Bu ziyaret sırasında yapılan tartışmaların ayrıntıları, Warren'ın 13 Temmuz 1960 günlü telgrafında bulunmaktadır. s. 854-857.

34 Warren'ın Dışişleri Bakan Yardımcısı'na 11 Ağustos 1960 tarihli mektubu için bkz. s. 875.

Mecburi emekliliğe tâbi olan bu subaylara, resmen *Emekli İnkılâp Subayları* adı verildiği için, bunlar, bu ismin kısaltılmışı olarak, *Eminsu'lar* diye anılmıştır.

Warren, Gürsel'in bu söylediklerine hemen itiraz etmiştir. Büyükelçiye göre, böyle bir işlem, Türk Ordusu'nun savaş gücünü azaltabilirdi. İkincisi de Amerika'nın kaynakları tükenmez değildi ve şu anda Kongre'deki eğilim de dış yardımların azaltılması yönündeydi.

Warren, Eminsu'lar için Türkiye'ye yardım yapılmasına, sonuna kadar karşı çıkmıştır. Gerekçesi ise, yukarıda söylediklerinden ziyade, mecburi emekliliğin siyasal amaca dayanmasıydı. Büyükelçiye göre, ordudaki bu "tasfiye" siyasal amaçlıydı ve Amerika bu işe bulaşmamalıydı. Warren, 13 Temmuz telgrafında, "*Teklif edilen işlemin siyasal sonuçlarını, Gürsel'in anlayıp anlamadığından esaslı bir şekilde şüphe ediyorum*" dediği gibi,³⁵ 14 Temmuz telgrafında da bu kadar çok subayın emekliye ayrılmasının doğuracağı kötü sonuçları, Amerika'nın da paylaşmak zorunda kalacağını bildiriyordu.³⁶

Bu sebepten, Warren'a göre, hiç değilse bu iş, bir kerte de değil, yavaş yavaş ve aşama aşama yapılmalıydı. Fakat Albay Türkeş'in bu konuda ısrarlı ve aceleci davrandığı görülmektedir. Bu sebeple de Warren, zaman zaman Albay Türkeş ile tartışmaya girmek zorunda kalmıştır. Meselâ, Warren'ın Gürsel ile görüştüğü 24 Temmuz ziyaretinde de Albay Türkeş, 100 milyona acele ihtiyaçları olduğunu söyleyip de Büyükelçi yine olumsuz tutum gösterince, Büyükelçiye, "*Bu parayı başka yerden bulacağız*" demiştir.³⁷

Bu sırada, araya NATO Başkomutanı General Norstad girmiş görünüyor. Norstad 25 Temmuz'da Ankara'ya bir günlük bir ziyarette bulunduktan sonra, 2 Ağustos'ta Washington'da, Dışişleri ve Savunma bakanlıkları temsilcileri ile Amerika Genelkurmay Başkanı General Twining'in de dahil olduğu bir toplantıya katılmıştır. Bu toplantıda General Norstad, Ankara'ya Eminsu'lar için 10 milyon dolarlık bir yardım yapılmasını savunmakla beraber, mecburi emekliliğin bir

35 s. 856.

36 s. 857, 2 no.lu dipnot. Bu telgrafın da metni verilmemiştir.

37 Warren'ın Washington'a 25 Temmuz 1960 günlü telgrafi için bkz. s. 861.

“siyasal tasfiye” olmaması ve yardımın, Türk Ordusu’nun yeni bir düzenlenmesi sınırları içinde kalması gerektiğini söylemiştir.³⁸

Bunun üzerine, Büyükelçi Warren vasıtasıyla, Başkan Eisenhower 4 Ağustos’ta Başkan Gürsel’e gizli bir mesaj yollayıp, Türkiye’nin Amerika’ya karşı “dostane ve iş birliği tutumu” dolayısıyla, Amerika’nın, Türkiye’nin sorunlarının çözümünde yardımcı olacağını bildiriyordu.³⁹ Warren, Eisenhower’ın bu mesajından hiç memnun olmamıştır.⁴⁰

Bu suretle Amerika, Eminsu’lar için Türkiye’ye 10 milyon dolarlık bir yardım yapmış oluyordu. Fakat bu yardım, doğrudan doğruya Eminsu’larla ilgili olarak gösterilmemiş, Türk bütçesinin bazı kısımlarını desteklemek şeklinde yapılmıştır.

Eminsu’lar sorunu, Büyükelçi Warren’ın 27 Mayıs olayına karşı olumsuz tepkilerini iyice açığa çıkarmıştır. Bunda, Milli Birlik Komitesi yönetiminin faaliyetlerinin de büyük rolü olduğu görülmektedir. Büyükelçi Warren, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Yakın Doğu ve Güney Asya işlerinden sorumlu Bakan Yardımcısı Lewis Jones’a yazdığı ve “Dear Lewis” diye başlayan 11 Ağustos 1960 tarihli uzun mektubunda,⁴¹ özellikle Milli Birlik Komitesi hakkında ilginç değerlendirmeler yapmıştır. Bu değerlendirmeler özet olarak şöyleydi:

Orgeneral Gürsel’i sevmemekle beraber, kendisine saygı duyuyordu. General, zeki, sadık ve vatanperver bir Türk’tü. Gerçek bir Devlet Başkanı ve gerçek bir Hükümet Başkanı’ydı. 27 Mayıs harekâtının itici gücü olmamakla beraber, Millî Birlik Komitesi’nin “lideri” idi. Bununla beraber, Silâhlı Kuvvetler şimdi, kahramanlar gibi karşılanan Milli Birlik Komitesi üyelerinin kışlarına ve birliklerine nasıl döneceklerini düşünmeye başlamıştır. Yaşlı paşalara, bütün askeri birliklere ve Türk milletine emirler vermeye alışmış olan yüzbaşılar, binbaşılar, yarbaylar ve generaller, elbette ki eski işlerine dönemezlerdi. İşte bu düşünce ortaya çıkmaya başladığı andan itibaren, MBK ile, bir kurum olarak ordu arasında geniş bir ayrılık

38 s. 866-867, *Memorandum of Conversation*, 3 Ağustos 1960.

39 Mesajın metni için bkz. s. 868.

40 Bkz. s. 868, 1 no.lu dipnot, Warren’ın 9 Ağustos 1960 günü telgrafı.

41 Mektubun metni için bkz. s. 869-878.

belirmeye başlamıştır. Ordu, hâlâ MBK'yı desteklemektedir. Fakat bu, her ikisinin de çıkarlarının aynı olduğunu ifade etmiyor. Bu ise, sadece Türkiye'yi değil, Batı dünyasını da ilgilendiren bir husustur.

Orgeneral Gürsel, 8 Ağustos'taki konuşmasında seçimlerin, 27 Mayıs 1961'de, yani darbenin yıldönümünde yapılacağını söylemiş ise de hükümete yakın çevreler bunun mümkün olamayacağını söylemektedir.

MBK üyeleri, yeni ayrıcalıklar ve yeni yeni yetkilerle donatılmış bir hayata alıştıktan sonra, bunların eski görevlerine dönmeleri çok zor olacaktır. Bu sebeple, seçimler konusunda önce, bu üyelerin kendilerini güven altına almaları sorunu çok daha önemli hale gelmiştir ve bundan dolayı da seçimlerin hemen yapılması mümkün olmayabilir.

Diğer taraftan bir başka sorun daha var: Eğer emekliye ayrılan subaylar, köylüler, işçi sınıfı ve esnaf, yani, her ne sebeple olursa olsun, durumdan memnun olmayanlar, bir araya gelecek olursa, hükümet büyük sıkıntıya uğrayacaktır. Bazıları, ordunun böyle bir harekete izin vermeyeceğini söylüyorsa da Türk Ordusu artık eski Türk Ordusu değildir.

MBK basın üzerinde büyük sansür uygulamaktadır. Parti faaliyetlerine izin verilmemiştir. Bir halde ki, durum Menderes zamanındakinden farklı değildir. Türk milletinin siyasal partilere değil, "partisizliğe" (absence of parties) ihtiyacı olduğu gibi söylentiler dolaşmaktadır. Bunun anlamı, yapılacak bir seçimde, bir *Milli Birlik Partisi*'nin ortaya çıkması ve kendi güvenliklerini sağlamak için, MBK üyeleri ile onunla birlikte çalışan bürokratların bu partiye akın etmeleri ihtimalidir.

Hükümet, Amerika'nın kuklası gibi görünmemek için, Amerika'dan uzak durmaya çalışmaktadır. Bir telgrafımda Gürsel Hükümeti'nin Amerika ile iş birliğinden kaçındığını gösteren 12 olay zikretmiştim.⁴² (Cihat İren ve (Danış) Koper gibi, "kuvvetli Amerikan dostu ve Amerika hayranı" hükümet üyeleri, hükümette ateş altında bulunmaktadır.

42 9 Ağustos 1960 tarihli olduğunu tesbit ettiğimiz bu telgrafın metni de incelediğimiz belgeler arasında yoktur.

Warren, değerlendirmesinin sonunda da bu hükümetin yıkılması halinde Sovyetlerin sahneye gireceğini ve durumdan Sovyetlerin yararlanacağını, ondan sonra ne olacağını kimsenin bilemeyeceğini, dolayısıyla, bugünkü hükümete bir alternatif mevcut olmadığından gerek Amerika'nın gerek Batı'nın, Gürsel Hükümeti'ne yardımcı olması gerektiğini, kendisini komünizme kaptırmamak için bu hükümetin Amerika'ya, NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kalmasının sağlanmasının yine en iyi yol olacağını söylemekteydi.

B. Yassıada Duruşmaları ve İdamlar

Büyükelçi Warren'ın, yukarıda sözünü ettiğimiz 11 Ağustos tarihli mektubunda, eski hükümet mensuplarının yargılanmaları konusuna da değinilmekteydi.

Büyükelçiye göre, MBK, yaptığı ihtilâlin gerekçesini doğrulamak için, Menderes ve arkadaşlarını, bir grup maskaralar (Scoundrals), hırsızlar ve hainler olduğunu göstermeye çalışacaktı.

Yine büyükelçiye göre, orduda Menderes'e karşı son derece büyük bir nefret vardı. Başka ülkelerde halk, bu çeşit tarafgir yargılamalara tepki gösterip, itidal ve af isterken, Türkiye'de halk, açıkça, Bayar, Koraltan, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamını istiyordu. Bundan dolayı, MBK, Ceza Kanunu'nu bile makale şâmil [geriye doğru yürürlü olmak] olarak değiştirmişti.

Büyükelçinin anlayamadığını söylediği bir diğer husus da TBMM'nin bütün DP'li üyelerinin tutuklanması ve mahkemeye verilmesiydi.

Yassıada Mahkemesi dolayısıyla, Warren'ın sözünü ettiğimiz mektubundan başka, sadece 31 Ekim tarihli bir belgede bir bilgi bulunmaktadır. Amerika'nın Paris Büyükelçiliği'nden Washington'a 31 Ekim 1960'da çekilen ve NATO Başkomutanı General Norstad'ın 3 Ekim günü Gürsel ile yaptığı konuşmayı nakleden bu telgraftan,⁴³ Norstad'ın Gürsel'e Yassıada Mahkemesi'nden de söz ettiği görülmektedir. Norstad bu görüşmede, Yassıada duruşmaları dolayısıyla

43 Paris Büyükelçiliği'nden Washington'a 31 Ekim 1960 günlü telgraf için bkz. s. 900.

(duruşmalar 14 Ekim’de başlamıştır), bütün dünyanın gözünün Türkiye’nin üzerinde olduğunu, Türkiye’nin bütün dostlarının ve NATO müttefiklerinin ümit ve duasının (hope and prayer), bu önemli krizde, Türkiye’nin itidal ve cömertlik göstermesi olduğunu söyledikten sonra, bu duruşmaların sonucunun, Türkiye’nin milletler ailesi içindeki itibarını en az bir kuşak boyunca artıracağını belirtmiştir.

İlginçtir, Norstad-Gürsel görüşmesinde hazır bulunan Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Norstad’ın bu sözlerine, biraz da sinirli bir tepki göstererek, yargılananların yabancılara karşı değil, Türk milletine karşı suç işlediklerini söylemiştir. Sarper’in, daha duruşmalar başlamadan, “suç”tan söz etmesi dikkati çekiyor.

İdamlar konusuna gelince: Bilindiği gibi, Yassıada Mahkemesi, Başbakan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu’nun ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan’ın idam edilmelerine karar vermiş ve DP milletvekilleri ile bazı bürokratları çeşitli cezalara mahkûm etmişti. Bayar hakkındaki idam cezası ise, MBK’ca müebbet hapse çevrilmiştir. Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961’de ve Başbakan Menderes de 17 Eylül 1961’de asılarak idam edilmişlerdir.

Ne var ki, daha 1960 yazında, bunların idamları hakkında söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Bu söylentiler üzerinedir ki, Büyükelçi Warren, 24 Temmuz günü, Eminsu’lar için istenen 100 milyon lira konusunu Gürsel ile konuşurken, sözü idamlara da getirmiş ve “eski liderler idam edilirse”, bunun gerek Batı dünyasında gerek Amerika’da Türkiye aleyhinde “duygulara” ve Kongre’yi de etkileyerek yapılan yardımlarla, Türk-Amerikan münasebetlerini de geriletebileceğini söylemiştir.⁴⁴ Warren’ın belirttiğine göre, idamlar konusundaki bu teşebbüsünü, kendisi, Washington’dan hiçbir talimat almadan yapmıştır.

Yayınlanan belgelere göre, Yassıada duruşmaları ile ilgili Amerikan tepkileri bu kadar görünüyor.⁴⁵ Bizim kanaatimizce, 1960 yazında,

44 Warren’ın Washington’a 25 Temmuz tarihli telgrafı için bkz. s. 865.

45 Amerikalıların “27 Mayıs Olayı” konusundaki, “suskunluk” diyebileceğimiz bu tutumu gerçekten dikkati çekmektedir. O sırada Amerika Cumhurbaşkanı olan Eisenhower’ın hatıratını inceleyerek, orada da başka yorumlar aradıysak da Eisenhower’ın 27 Mayıs Olayı’na hiç mi hiç değinmediğini gördük. Bir

Türkiye ile Amerika arasındaki münasebetlere ait belgelerin ve özellikle yargılamalar ile ilgili belgelerin birçoğunun yayınlanmamış olduğudur. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bazı belgeler yayınlanırken, metinden bir veya iki cümle çıkarılmış veya bazı belgelerin aleniyete intikal ettirilmediğine işaret edilmiştir. Biz durumu, bu belgelerin yayınlanmasının bugünkü Türk-Amerikan münasebetlerine de etki yapmasından, Amerikan Hükümeti'nin duyduğu endişeye bağlamaktayız. Kabul etmek gerekir ki, "27 Mayıs Olayı", Türk siyasî tarihindeki yerini bugün de bir hayli canlı olarak muhafaza etmektedir.

Amerika'nın Türkiye Politikası: Genel İlkeler

Amerikan Milli Güvenlik Kurulu'nca hazırlanan 5 Ekim 1960 tarihli uzun bir rapordan söz ederek konuyu bağlamak istiyoruz.⁴⁶

Raporun adından da belli olduğu üzere Milli Güvenlik Kurulu'nda yapılan uzun müzakerelerde, Türkiye'nin durumu tartışılmakla beraber, Türkiye'nin iç sorunlarına hiç değinilmeyerek, daha ziyade "ittifak-içi" durumu ele alınmıştır. Bu konuda söylenenlerin, konumuz bakımından fazla bir önemi olmamakla beraber, Türkiye'de olan bitenlere rağmen, Türkiye'ye karşı izlenecek politika belirlenmiş ve bunun ilkeleri teshil edilmiştir. Biz, bu politikanın sadece *genel ilkelerini* belirtmekle yetineceğiz:

1. Amerika, Atlantik Camiasının bir parçası olarak Türkiye'nin güvenliğine büyük önem vermektedir.

2. Türkiye'nin, bağımsızlığını ve komünizmin yıkıcı teşebbüslerine karşı direncini sağlamak amacı ile, Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik ve askeri gelişmesine yardım edilmelidir.

yerde (Dwight D. Eisenhower, *Waging Peace*, 1956-1961, New York: Doubleday and Co., 1965, s. 493) bir dipnot olarak şu ifade yer almaktadır: "...Of course, when the upheaval did come, it would have been highly improper for me to comment... But, I could not, when the revolt occurred, refrain from a deep regret than such a violent upheaval had taken place". Yani Başkan Eisenhower, 27 Mayıs olayı için üzüntüsünü ifade etmekle beraber, bu konuda yorum yapmanın kendisi için uygun olmayacağını söylemektedir.

46 s. 888-899. "Statement of Policy Toward Turkey", *National Security Council Report*, Washington, D.C., 5 Ekim 1960.

3. Türkiye'nin, hür dünya için önemli olan askeri ve sair kolaylıkları Amerika ve müttefiklerinin istifadesine devamlı olarak sunması sağlanmalıdır.

4. Hür seçimlerin yapılması ve Türkiye'de devamlı olarak demokratik hükümetlerin bulunması için, Türkiye teşvik edilmelidir.

5. Türkiye'nin iç politikasına bulaşmaktan ve herhangi bir siyasal parti ile fazla içli-dışlı olmaktan kaçınmak ve böylece, sadece mevcut hükümetle değil, ondan sonra iktidara gelecek hükümetle de iş yapabilecek şekilde münasebetleri düzenlemek gerekir.

6. Türkiye'deki komünist unsurların devamlı olarak kontrolü konusunda Türkiye teşvik edilmelidir.

7. Türk toplumu ile münasebetlerimizin gayet nazik bir nokta olduğu göz önünde tutulmalıdır.

8. Türk eğitim sisteminin, fakat özellikle Türk Silâhlı Kuvvetleri eğitim programlarının geliştirilmesi için Türkiye teşvik edilmelidir.

1960 yılının sonlarında, Amerika'nın Türkiye'ye karşı genel tutum ve politikası bu şekilde tesbit ediliyordu. 1961 yılı gelişmelerinin ve özellikle idamların Amerika üzerinde nasıl bir etki yaptığını, 1961 yılına ait belgeler yayınlandığında -tabii tam olarak yayınlanırsa- göreceğiz.

Sonuç

İncelediğimiz belgelerden, Amerika'nın 27 Mayıs olayı ile ilgili tutumu konusunda şu noktalar ortaya çıkmaktadır:

1. Bir defa, özellikle Ankara'daki Büyükelçi Warren'ın sanırız Millî Birlik Komitesi ve icraatı hakkındaki genellikle olumsuz tutumunu yansıtmayı dolayısıyla, bazı telgrafların yayınlanmasından çekinilmiştir. Tabii aynı şey, Washington'dan Ankara'ya gönderilen bazı telgraflar için de söz konusudur.

2. Bunun sonucu olarak, meselâ 14'ler olayı konusunda Amerikan Hükümeti'nin tutumunu tesbit etmek mümkün olmamaktadır.

3. Yine aynı sebeple olsa gerek, Yassıada duruşmaları konusunda da Amerikan görüşleri, çok ayrıntılı bir şekilde ortaya konamamaktadır. Meselâ, duruşmalar 14 Ekim'de başladığı halde, Ekim ayından itibaren olan belgeler verilmemiştir.

4. 27 Mayıs olayı ve sonrasındaki gelişmelere Amerika'nın bu-
laşmaması hakkında Büyükelçi Warren'ın ileri sürdüğü görüşler,
Washington tarafından da paylaşılmakla beraber, Washington, Tür-
kiye gelişmelerine global stratejisi açısından bakarken, Warren, DP
iktidarı ile uzun yıllar beraber çalışmış olması dolayısıyla⁴⁷ olsa ge-
rek, MBK'ya pek de sempatik gözle bakmamış ve değerlendirme-
lerini de bu psikolojik durumun etkisinde yapmış görünüyor. Do-
layısıyla, Washington ile Büyükelçinin tutumları arasında, zaman
zaman büyük farklılıklar göze çarpmaktadır.

5. Amerikan basını, kamuoyu ve Ankara büyükelçisinin aksine,
Amerikan Hükümeti'nin, 27 Mayıs olayını çok daha soğukkanlı
olarak değerlendirdiği de belgelerin ortaya koyduğu bir gerçektir.
Bu sebeple, Ekim 1960 başında Türkiye hakkında yapılan değer-
lendirme, Amerika'nın, 1960 öncesinde Türkiye'ye bakışından fazla
bir farklılık göstermemektedir. Sadece “demokrasi” konusu vurgu-
lanmakla yetinilmiştir.

47 Fletcher Warren, 1953 Haziran'ında Ankara'da göreve başlamış 4 Kasım 1960'da
Ankara'dan ayrılmıştır.

TÜRKİYE VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ: YENİ BİR İTTİFAK*

Bu seminerde ortaya konacak olan fikirler temel bir varsayımdan hareket edecektir: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkiyi asgari bir seviyede tutma gereği. Bu gereklilik, herhangi bir ihtilaf olmaksızın ortaya çıkmış olan bir önyargı değildir. Bu olgu, Türk-Amerikan ilişkilerindeki gelişmelerin yeniden değerlendirilmesi, geçmiş tecrübeler ve hatta günümüzün tarafsız koşullarının da yakından incelenmesi neticesinde kendini kabul ettiren bir gerçekliktir. Bu ilişkilerin tarafsız gerçekliğini kasten görmezden gelmeden ve yok etmeden kimse Türkiye’den kolaylıkla ABD ile mevcut bağlarını koparmasını isteyemez. Türk-Amerikan ilişkilerini şöyle veya böyle etkilemiş olan objektif ve sübjektif şartlarda çok önemli bazı değişikliklerin meydana gelmiş olması bir gerçektir. Tüm bu değişikliklere rağmen gerek Türkiye’nin ABD ile ilişkilerini belli bir seviyede tutmadaki millî çıkarları, gerekse ABD’nin Türkiye ile olan ilişkilerini devam ettirmedeki faydaları ortadan kalkmamıştır. Eski Başkan Eisenhower’ın da yakın zamanda belirttiği gibi “*Komünistler dünya hakimiyeti amaçlarından vazgeçmedikçe soğuk savaşın hiçbir zaman sona ermeyeceğini unutmamalıyız*”.

Tüm bunları görmezden gelsek bile, iki ülke arasındaki ilişkilerin, Türkiye’nin millî hedeflerine ve hayati güvenlik amaçlarına

* “Turkey and the United States: A New Alliance”, *The Turkish Yearbook of International Relations / Milletler Arası Münasebetler Türk Yıllığı*, 6 (1965), s. 1-15. (Çev. A. Kutluk Armaoğlu). 10 Mart 1966 tarihinde Adana’da ve 21 Aralık 1966 Ankara’da Türk Amerikan Derneği’nde verilen seminerin metni.

herhangi bir dezavantaj getirdiğini söyleyemeyiz. Tam aksine samimiyetle belirtmeliyiz ki bu ilişkiye çok şey borçluyuz. Yirmi yıl önce soğuk bir aralık ayında olanları canlı bir şekilde hatırlayan bizler gibilere, bu hükmün aksini ispatlamak kolay değildir.

Bununla beraber, her iki tarafın da davranışları ve hareketleri ile pek çok hata yaptığını da inkâr etmek niyetinde değiliz. Fakat bu ilişkilerin mevcudiyeti, geçmiş hataları tenkit etmeye ve düzeltmeye mâni değildir. Öte yandan, bu hataların kaynağını bulabilmek amacıyla, objektif bir özeleştirii yapabilmek için kendimize bakmalıyız. Eminim ki böyle yaparsak, değerlendirmelerimiz daha tarafsız ve bilhassa daha doğru olacaktır.

Objektif Koşullarda Değişiklik

Bugün, Türk-Amerikan ilişkilerinin değil yirmi, on yıl öncesindeki yapı ve görünümde bile olmadığı bir gerçektir. Bu durumun temelinde yatan sebep de geçmişle karşılaştırıldığında, bugünkü pek çok faktörün bu ilişkileri etki etme durumunda olmasıdır. Sonuç olarak, Türk-Amerikan ilişkileri bugün çok daha karmaşık hale gelmiştir ve bu ilişkileri yürütmek için her iki tarafta da çok büyük bir kabiliyet ve maharet olması gerekmektedir. Dolayısıyla bu faktörleri incelersek, inanıyoruz ki, bu ilişkilere belirli bir yön verebilmek için ele alınması gereken hususların neler olduğunu tespit edebilecek bir durumda oluruz.

Son on yıl içerisinde her iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen faktörleri özellikle iki kategoride ele alabiliriz. Türkiye’de son on yıl içerisinde meydana gelen gelişmeler, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilere bir dereceye kadar etki etmiş olan yeni birtakım unsurların ortaya çıkmasına ve Türkiye’de yeni bir atmosferin doğmasına neden olmuştur. Biz Türkiye’de meydana gelen bu değişimleri şartlardaki sübjektif değişimler olarak tanımlamayı tercih ediyoruz.

Objektif şartlardaki değişimi tek bir cümleyle belirtmek gerekirse, son on yıl içerisinde uluslararası ilişkilerin iki kutuplu sistemden çok kutuplu veya çok merkezli bir yapıya dönüşmüş olması olarak söyleyebiliriz. Bu değişimin, Stalin’in ölümünden hemen sonra ve

Sovyet Hükümeti'ndeki güç mücadelesinin bir sonucu olarak, kolektif liderliğin benimsemiş olduğu dış politika neticesinde bir dizi aksiyon olarak ortaya çıktığını söylememiz yanlış olmaz. Kruşçev'in politikaları genel olarak uluslararası ilişkilere ve bilhassa Doğu-Batı ilişkilerine, içerikte olmasa bile, yapıda ve atmosferde bir yumuşama meydana getirdi. Gerçekte, Sovyet dış politikasındaki bu açık ılımlılık sadece uluslararası komünizmin bir taktik değişikliğinden ibaret ve bazı şeytani gerçekleri pembe ışıklar altında göstermekten başka bir şey değildi.

Sovyet dış politikasındaki bu aleni değişimin haricinde, Batı ve Doğu bloklarındaki diğer gelişmeler uluslararası ilişkilere yeni bir içerik ve yapı sağlamakta büyük katkı yaptı. Bu konuda, öncelikle, bağımsızlık hareketleri sonucunda, çok kısa bir zamanda, bilhassa Afrika kıtasında pek çok yeni devletin ortaya çıkması ve batı sömürgeciliğinin sona ermesinden bahsetmeliyiz. Sömürgeciliğin bitmesi ve eski sömürgelerin Batı ile bağlarını zayıflatmaları Batı'yı rahatsız etmiş ve güç dengesi bakımından da Batı'yı Doğu Bloku karşısında zayıflatmıştır.

Ancak Doğu Bloku, bilhassa Sovyetler Birliği, Batı karşısında bu üstünlüğünü muhafaza edememiştir. Aslında, sürdürebilme yollarını bulamamıştır. Bunun nedeni de sömürgelerdeki millî bağımsızlık hareketleri Doğu Bloku'ndaki çatlaklara ve sonra da ayrılmalara doğru meyil etmişlerdir. Sömürgeciliğin sonu, Sovyet Rusya ve Komünist Çin arasındaki bu bağımsızlık hareketlerini küresel komünizme çevrilme konusunda izlenecek politikalar konusunda görüş ayrılıklarının ana sebebi olmuştur. Uzay ve savaş teknolojileri konusundaki Sovyet başarılarını gayet iyi bir şekilde değerlendiren Komünist Çin, uluslararası ilişkilerde şiddeti seçerken, Sovyetler, nükleer silahların ortaya çıkardığı tehlikeleri gerçekçi bir şekilde değerlendirerek, daha dikkatli bir yol seçmeyi tercih etmiştir.

Doğu'da Moskova-Pekin ayrımının önemli etkisi, Blok üyelerinin Moskova ile bağlarını kuvvetlendirme veya zayıflatma yolunda yeni davranışlarının işaretini vermesidir. Böylece Doğu Bloku tek merkezlilik karakterinden uzaklaşmakta ve çok merkezli eğilim

göstermekteydi. Bu da Batı için, Doğu'dan gelecek muhtemel tehlikenin o kadar da yakın olmadığı inancıydı.

Doğu Bloku'ndaki bu çok merkezlilik, kuvvet ilişkilerindeki denge açısından Batı'ya açık bir avantaj verebilirdi. Ancak bu sefer, avantajını koruyamama sırası Batı'daydı. Uluslararası ilişkilerdeki diğer çok merkezlilik gelişmeleri ve Sovyet blokunun içinde Moskova ile daha liberal bağlar teşkil etme baskıları Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle'ün genel olarak "Grandeur de la France" (Fransa'nın Büyüklüğü) olarak adlandırılan kendi politikasını yürütmesini ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber, şunu da itiraf etmeliyiz ki de Gaulle'ün Fransa'sı tarafından benimsenen bu yeni hareket tarzı, Batı'yı, sömürgecilikten bitmesinden daha fazla etkilemiştir.

Böylece, güç merkezlerinin sayısının ve uluslararası politikada rol oynayan unsurların artması Güç'lerin önüne, günümüzde halâ geçerli olan, klasik güç dengelemesi politikası açısından yeni fırsatlar ortaya çıkarmıştır. Bu bir gerçektir. Fakat şunu da unutmamalıyız: bu fırsatları kullanabilme her hükümet açısından belli bir dereceye kadar mümkündür, zira bir ülkenin dış politikasının yürütülmesinde, savaş teknolojisindeki tüm gelişmelere rağmen, ülkelerin savunma sistemlerinde konvansiyonel silahların yeri halâ önemini koruduğundan dolayı jeopolitik faktörler çok önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle, uluslararası ilişkilerin mevcut formasyonunun ve yapısının ekvatorial Afrika veya Avrupa veya Asya hükümetleri üzerinde değişik etkilerinin bulunduğunu gözden uzak tutmamalıyız.

Sübjektif Koşullarda Değişiklik

Dışta meydana gelen objektif koşulların değişmesinin Türkiye'nin dış politikasını etkilememesi imkânsızdı. Fakat diğer bir başka gerçek de Türkiye'nin dış politikada, uluslararası ilişkilerde değişen şartları ve bu ilişkilerin aldığı yönü bir süre takip edemediğidir. Ancak şunu da itiraf etmemiz gerekir ki, geriye baktığımız zaman, dünya arenasında ortaya çıkan yeni güçlerin ve uluslararası ilişkilerin yeni yapısının, şu anda gördüğümüz kadar bariz olmadığıdır. Bu husus iki sebeple üzerinde durulmalıdır: (a) Dünya şartlarındaki

değişiklikler kendisini 1960'lardan sonra göstermeye başlamıştır; (b) 1950-60 arasında iktidarda bulunan siyasi parti Türk dış ilişkilerini katı bir kalıp içerisinde tutmakta ısrar etmiştir.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Türkiye'nin içinde meydana gelen değişiklikler momentum kazanmaya başlamıştır. Bu gerçeğin en enteresan kısmı, Türkiye'de meydana gelen sübjektif koşulların bu hızlı değişimi kendisini Birleşik Devletler'e karşı konumlandırmış ve ister istemez Türk-Amerikan ilişkilerine zarar vermiştir.

Türkiye'nin sübjektif ve iç gelişmelerini özetlemeye çalışalım.

A. 27 Mayıs Darbesi

Bu darbeden önce Birleşik Devletler Türkiye'nin iç gelişmelerini değerlendirmede hata yapmakta başarılı olmuşlardır. Bizim şahsi ve samimi inancımız odur ki, bu yanlış değerlendirmelerin ana sorumlusu Türkiye'deki Amerikan temsilcileridir. Yine inanıyoruz ki, görevi ve fonksiyonu ne olursa olsun, Türkiye'deki Amerikan temsilcilerinin bu ülkenin üstesinden gelmeye çalıştığı problem ve gelişmeleri değerlendirirken hızlı davranmamaları gerektiğidir.

Amerikalılar tarafından 27 Mayıs öncesi yapılan yanlış değerlendirmeler şu şekilde olmuştur: 1954-55'den, bilhassa 1957'den itibaren iktidardaki parti aydınlar arasında prestijini kaybetmeye başlamış ve bu aydınların muhalefeti bu hükümete karşı daha etkili olmaya başlamıştır. İktidardaki partinin temelleri sarsılmaya başlamıştır. Birleşik Devletler Hükümeti bunu fark edemediği için iktidardaki zayıflayan partiyi desteklemekte ısrarcı olmuştur. Amerikan Hükümeti'nin bu gerçekçi olmayan tavrı, Türk aydınları arasında Amerika'ya karşı antipatinin artmasında başlıca rol oynamıştır. Öte yandan, iktidardaki parti, iç muhalefetin artmasına karşın, Birleşik Devletler'in büyüyen desteğine sahip olduğu kanısını uyandırmış ve Birleşik Devletler'in de bu kanıya karşı herhangi bir adım atmaması da anti-Amerikancıların bu hislerinin doğru olduğunu pekiştirmiştir.

27 Mayıs sabahı iktidarı ele geçiren Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye'nin içinde olduğu Batı ittifaklarına bağlı olduğunu teyid etmesine ve Birleşik Devletler'e karşı herhangi bir düşmanca işaret vermemesine

karşın, 27 Mayıs darbesinin aynı zamanda Amerika'ya karşı yapıldığı, aydınlar arasında yaygın bir düşünceydi. 1961'den sonra meydana gelen gelişmeler, biraz aşağıda bahsedeceğimiz Türkiye'deki sol hareketlerin ortaya çıkması ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs yüzünden çıkan gerilimde Amerika'nın politikası Amerika'ya karşı 27 Mayıs'tan önce gelen düşmanlığı güçlendirmiştir.

B. 1961 Anayasası

Öte yandan, 1961 Anayasası ile ortaya çıkan anayasal sistem Türk-Amerikan ilişkilerinin eski yapısını değiştirmeye yönelik sonuçlar ortaya çıkarmış ve bu ilişkilerin tabiatını değiştirmeye bir dereceye kadar etki etmiştir. 1961 Anayasası'nın Türkiye'nin yapısal şartlarının çok ötesine giden mükemmel bir anayasa olduğuna şüphe yoktur. Bunun haricinde, bu anayasa Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana hiç görülmedik şekilde sol hareketlere çok geniş hareket imkânı sağlamıştır.

Söylemek gerekirse, bu neticeler, bir yandan geniş bir hürriyetler sistemi içerisinde her türlü konuyu tartışma imkânını, diğer yandan bu serbest atmosfer içerisinde sol hareketin birdenbire ortaya çıkmasını ve hatta bu atmosferi sömürmesini ve daha önceden Türk iç politikasında daha önce hiç tartışılmamış olan konuların geniş bir şekilde tartışılmasını ve eleştirilmesini ortaya çıkardı. Dış politikayı alakadar eden hususlar da bunların dışında değildi. Sol hareketin bu tartışmaları canlandırarak kendi amaçlarına ulaşmaya çalışmak istemelerini söylemeye gerek yok. Bu amaçla bu hareketler, Türk-Amerikan ilişkilerine ve Türkiye'nin bilerek ve gönülden bağlı olduğu Batı ittifakına, çok ciddi saldırılarda bulundular.

Her halükârda bu tartışmaların Türk dış politikasında faydasız olduğu söylenemez. Her şeyden önce bu eleştiriler, Türkiye ve Birleşik Amerika ilişkilerinde neyin yanlış olduğunu açıklamaları bakımından yardımcı oldu. Şunu itiraf etmeliyiz ki, iki ülke ilişkileri arasındaki problemler bu ilişkilerin bir noktadan sonra gerçeklerden kopmasının tabii bir neticesi olarak ortaya çıkmıştı. Bu husus, Türkiye'nin içinde ve dışında bazı önemli gelişmelere ve daha önemlisi,

on, on beş yıl öncesine dayanan katı şartlara dayanması bakımından doğrudur.

C. Türkiye'deki Sol Hareketler

Bugün daha iyi anlamaktayız ki, sol hareket 27 Mayıs'tan önce büyük bir kabiliyetle hareket etmekteydi ve 1961 anayasası ile birdenbire ortaya çıkmıştır. Burada sol hareketin karakteristiğine, formasyonuna ve metotlarına detaylı olarak girecek değiliz. Kendimizi sadece Türk dış politikasını ilgilendiren faaliyetleriyle sınırlayacağız.

Kendini açıkça ortaya koyduğu 1962 başlarından itibaren sol hareket her ne kadar yeni bir sosyal düzeni savunmakta idiyse, en keskin eleştirilerini Türk dış politikasının uygulanmasına yöneltmekteydi. Bunu yaparken ve Türk dış politikasına herhangi bir yön empoze etmeksizin, açıkça ve masumane bir şekilde bu politikanın genel hatlarını bir tartışma ve müzakere etme konusu haline getirmiştir. Bu metotların ve hareket tarzının arkasında mevcut Türk dış politikasının dayandığı temelleri ve doğruları hakkında şüphe uyandırmak ve provoke etmek vardı. Bu adımdan sonra niyeti, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde tutmuş olduğu yola alternatif olarak tarafsızlığı sunmak olmuştur. Günümüz Türkiye'sinde solun, uluslararası politikada Türkiye'nin mevcut hareket tarzını değiştirmek olan hedefi, bundan beş altı yıl öncesinden farklı değildir. Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde mevcut olan ana doğrultusunun değiştirilip, tarafsızlığın Türk dış politikasının ana temeli haline getirildikten sonra Doğu Bloku ile Türkiye arasında yakın ilişkiler kurulmasının çok zor olmayacağı anlaşılmaktadır.

Yukarıdan anlaşılacağı üzere, solun en önemli taktiği Türkiye ile Amerika'yı ayırıp bu ülkede geniş bir anti-Amerikancılığı kuvvetlendirmektir. Günümüzde bu tip aktivitelerin sadece küçük bir kamuoyu yarattığı görülmektedir. Bununla beraber şunu unutmamalıyız ki, bu yöndeki tüm eforlar sistematik olarak ve zaman zaman etkili olarak Türk toplumunun daha geniş bir kesimini hedeflemektedir. Bu sebeple, inancımız odur ki, Birleşik Devletler, Türkiye ile ilişkilerinde daima bu unsurların varlığını göz önüne almalı ve ikili ilişkileri bu karşı etkilerden kurtarmak için gerekli tedbirleri

almalıdır. Akılda tutulması gereken ilk adım olarak da Türk-Amerikan ilişkilerini meydana getiren şartların mesela on yıl öncesine göre aynı olmadığının bilinmesidir.

D. Kıbrıs Meselesi

1964 yılı ortalarına kadar sol hareketlerin faaliyetlerinin Türk-Amerikan ilişkilerini rahatsız etme açısından büyük bir ilerleme kaydetmediği rahatlıkla söylenebilir. Kıbrıs meselesi ile ilgili olarak Birleşik Devletler Hükümeti'nin takındığı tavır ve bölgedeki kuvvet dengesini koruma gibi basit bir amaçla, bilhassa bu meselede Türkiye'nin haklılığına gözlerini kapamayı tercih etmesi, solun beklediği fırsatın Birleşik Devletler Hükümeti tarafından kendilerine sunulması gibi paradoksal bir durum ortaya çıkarmıştır.

Kıbrıs meselesi ve özellikle ilk 8-9 aydaki gelişmeler, Türk dış politikasının icrasına doğrudan etki etmemiştir. Ancak bu süre her iki ülke arasındaki ilişkilerin test edildiği bir süre olmuştur. Bu deneme süresinin Türk kamuoyunun beklentileri ve niyetleri bakımından tamamen bir hayal kırıklığı ile sonuçlanması, Kıbrıs meselesi ile Türkiye'nin dış politika yönelimleri arasında kaçınılmaz olarak bir bağ kurmuştur.

Bir yandan Yunanistan'daki kilise ve monarşiyi, istikrarın iki sütunu olarak gören Birleşik Devletler Hükümeti, 1961 Anayasası'nın Türkiye'ye kazandırdığı koşulları tehlikeli bir durum olarak görmüş ve Kıbrıs politikasını tamamen bunun üzerine inşa etmiştir. Bir bakıma, askerin 1960 ve 1963 yılında sivil idareyi sona erdirmeye teşebbüslerini gördükten sonra Amerika'nın böyle bir pozisyon almasında da bir dereceye kadar haklılık payı vardır. Fakat bu kısa ömürlü olaylardan dolayı Birleşik Devletler'in uzun vadeli bir politika kurması büyük bir hatadır. Haddizatında 1965-66 yıllarında Türkiye'deki istikrara yönelik çabalar ve bu yöndeki 1965 seçimleri, Amerika'nın Türkiye siyasetine dair değerlendirmesinin ne kadar yanlış olduğunu bir yıl içinde göstermiştir. Ancak bu hatanın neticesi, düzeltilmesi şüphesiz oldukça uzun zaman alacak olan, Türk-Amerikan ilişkilerini bozmuş ve büyük zarar vermiştir.

Bu bağlamda, Keşmir meselesi ile Kıbrıs meselesinde Amerika'nın takip ettiği politikaların birbirlerine paralellik gösterdiğini görmek yanlış olmaz. Şöyle ki, nasıl Amerika'nın Keşmir politikası Pakistan'ı Komünist Çin'e yakınlıştırdıysa, Amerika'nın Kıbrıs'ta yaptığı hatalar da Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile ilişkilerini yeniden gözden geçirme konusunda cesaretlendirmiştir. Netice olarak Birleşik Devletler'in Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne doğru itmesi, Sovyetlerin politikalarını kolaylaştırmakta başarılı olmuştur.

E. Türkiye ve Avrupa

Avrupa'nın yirmi yıl önceki durumu ve II. Dünya Harbi'nin neticesi olarak ortaya çıkan Avrupa güç dengesindeki boşluk, Türkiye ile Birleşik Devletler'in yakınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'nin dışardan gelen tehditleri dengelemek için Avrupa'da mevcut güçlerin arasındaki çekişmeden faydalandığı tarihi bir gerçektir. Son büyük savaştan sonra Avrupa'daki mevcut şartlar Türkiye'nin bu geleneksel imkânını ortadan kaldırdığı için Türkiye, Amerikan ittifakına dönmekten başka çare bulamamıştır.

Yirmi yıl öncesinin karanlık günlerini geride bırakmış olan bugünün Avrupa'sı, güçler arası mücadelenin tam içindedir. Avrupa'nın uluslararası ilişkilerinin bu yeni yapı ve formu, bazı Avrupa devletlerine Birleşik Devletler'i Avrupa kıtası sahnesinden uzaklaştırmak için fırsat doğurmuştur. Bazı Avrupa çevrelerinin ortak inancı Avrupa'nın tekrar eski klasik diplomasi çağına döndüğü ve kendi güç dengesini kurduğudur.

Avrupa'nın tekrar kendi kıta dengesini kurduğu ve uzun vadeli Sovyet politikalarına karşı bağımsız bir karşı ağırlık meydana getirdiği konusundaki görüşleri ve varsayımları paylaşmamız çok zordur. Bu nedenle Amerikan varlığını Avrupa'dan uzaklaştırma gayretlerini onaylamadığımızı belirtmek isteriz.

Bununla birlikte, Avrupa ve Birleşik Devletler arasındaki ilişkileri bir yana bırakıp, Avrupa'da son yıllarda meydan gelen gelişmelerin Türkiye'yi iki yönden etkilediğini belirtmemiz gerekir: (1) Coğrafi faktörlerin uluslararası ilişkilerde halâ önemini koruduğu

günümüz dünyasında Türkiye, Avrupa'da neler olduğunu yakından takip etmek zorundadır. Daha da önemlisi uluslararası bakış açısı bakımından Avrupa'daki tüm bu gelişmeler ister istemez Türkiye üzerinde de bir dereceye kadar etkili olmaktadır. (2) Avrupa Ekonomik Topluluğu diğer adıyla Ortak Pazar, Türkiye'yi etkisi altına almaya başlamıştır. Bilhassa uluslararası ekonomik ilişkilerde coğrafi ve mesafe faktörlerinin çok önemli rol oynadığı gerçeğini göz önüne alarak, Türkiye'nin, geleceği açısından, Avrupa Ortak Pazar'ı ile çok yakın ortaklık kurmak mecburiyetinde olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. Avrupa ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler tabiatıyla ister istemez birbirleriyle siyasi bağlar kurmasını gerektirecektir.

Avrupa'da son yıllarda meydana gelen tüm bu gelişmeler Türkiye ile olan ilişkileri etkileyen faktörler olmuştur.

Değişimlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız objektif ve sübjektif değişimlerin ışığında, eğer her iki ülke de ilişkilerinin dostluk temelinde devam etmesini istiyorlarsa hem Türkiye hem de Birleşik Devletler bu değişimleri kendi davranışları ve politikaları yönünden göz önüne almalıdır.

Şunu memnuniyetle kaydetmeliyiz ki, son zamanlarda Birleşik Devletler Hükümeti yukarıdaki beş faktörden üçünü göz önüne almaya başlamıştır. Yani, Birleşik Devletler Türkiye'ye karşı politikalarında, 27 Mayıs'tan önceki hatalarını tekrar etmemeye, Türkiye'deki aydın hareketlerini yakından takip etmeye, Türkiye'de yeni bir demokratik yapının olduğunu kabul etmeye ve buna göre ayarlamalar yapmaya ve son olarak da Türkiye'de bir sol hareketin olduğu gerçeğini görerek yeni davranışlar formüle etmeye başlamıştır. Kısacası, Birleşik Devletler, 1950-60'lardan kalan ve Türk kamuoyu tarafından onaylanmayan politikalarının Türk-Amerikan ilişkilerindeki keskin köşelerini törpülemek eğilimine girmiştir.

Bununla beraber, Türkiye ve Yunanistan arasındaki Kıbrıs meselesi, Türk kamuoyu açısından tatminkâr bir çözüme ulaşmadığı ve Birleşik Devletler bu meseleyi ele almada hatalarına devam ettiği

sürece, bu problem iki ülke arasındaki ilişkilere zarar vermeye devam edecektir. Şunu unutmamalıyız ki Türkiye’de merkez sağ bir parti iktidarda, merkez sol bir parti muhalefette olup, Türk dış politikasının her sorununun sebebinin Birleşik Devletler olduğu taktiğini uygulayan aşırı bir sol parti de mevcuttur. Öte yandan, Kıbrıs meselesinde şu veya bu yönde herhangi bir çözümün meydana getireceği reaksiyon, Türk dış politikasının gelecekteki yapısını büyük ölçüde etkileyecektir. Netice olarak, eğer Birleşik Devletler Hükümeti Türkiye ile olan bağlarına bir önem veriyorsa, Türkiye’ye ve Kıbrıs Türklerine Kıbrıs meselesinde adil bir çözüm bulabilecek ciddi gayret göstermesi gerektiği konusunda önemli mesuliyeti olduğunu kabul etmesi gerekir.

Türkiye’nin Avrupa ve bilhassa Ortak Pazar ile ilişkilerine gelince, belirli noktaları göz önünde tutmalıyız. Birincisi, Türkiye’nin içinde ve dışında meydana gelen gelişmeler, Türkiye’yi Avrupa’nın da önemli bir unsuru olduğu çok boyutlu bir politika izlemeye götürmüştür. İkincisi, Türkiye’nin Avrupa ile bağlantıları Ortak Pazar’ın merkezde yer aldığı, siyasi nedenlerden daha çok uzun vadeli ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Üçüncüsü, Avrupa’daki gelişmeler henüz bu kıtayı, eskiden olduğu gibi, Türk dış politikasının en gerekli unsuru haline getirmemiştir. Sonuncusu ise, Türkiye’yi Avrupa’ya bağlayan faktörlerin tabiatı ile Türkiye’yi Birleşik Devletler’e iten faktörlerin tabiatı arasında keskin bir ayırım yapmamız gerekmektedir. Avrupa ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Türk-Amerikan ilişkilerinde radikal bir değişiklik yapmasını gerektirecek mahiyette değildir. Daha da önemlisi, NATO var olduğu müddetçe, Avrupa, Türkiye ile Birleşik Devletler arasında ortak bir bağlantı teşkil edecektir.

Yeni Bir İttifaka Olan İhtiyaç: Esnek Bir İttifak

Türkiye ile Birleşik Devletler arasında son zamanlarda meydana gelen gelişmeleri analiz etme teşebbüsümüzden sonra bazı kritik sorulara cevap bulmamız gerekir. Bu iki ülke arasında bir ittifak gerekli midir? Yoksa, uluslararası şartların değişimi bu çeşit bir ittifakı gerektiriyor mu? Türkiye ve Birleşik Devletler’in yolları ayrıldı mı?

Yirmi yıl önce Türkiye ve Birleşik Devletler'i yakınlaştıran Moskova'dan idare edilen uluslararası komünizmin genişleme tehlikesiydi. Moskova kaynaklı tehlikelerin atlatıldığını söylemek saflık olur. Tam aksine, Sovyet dış politikasının ve uluslararası komünizmin tabiatı ve hedefi geçmişten farklı olmayıp, görülen yumuşamalara karşın, Türkiye'yi de içine alan genişleme arzusu tehlikeli ve tehdit edici halinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Geçmişe kıyasla, değişen sadece, kendi karmaşık tabiatı, kendi özel şartları ve uluslararası ilişkilerde meydana gelen yapısal değişiklikler nedeniyle Sovyetler artık daha ılımlı politika metotlarına başvurmakta ve netice olarak da Türkiye üzerinde kuvvetli bir Sovyet baskısı kalkmış olmaktadır. Fakat, pek çok olayda gördüğümüz gibi Sovyetler ve uluslararası komünizm yıkıcı faaliyetlerinden hiçbir zaman vazgeçmiş değillerdir ve siyasi olarak yerel savaşlar şeklinde aniden darbe vurmak için fırsat kollamaktadırlar.

Böylece, Türkiye'nin talihsiz sonuçlara karşı kendi güvenliği için gereken tedbirleri almasından daha normal bir şey olamaz. Türkiye bugün dışarıdan gelecek tehlikeleri dengeleyecek kendi gücüne sahip olmadığı için bir süreliğine bir dış güce yaslanmak zorundadır. Bu NATO veya herhangi bir ittifak olabilir. Fakat, Türkiye'nin NATO üyeliğini isterken aynı zamanda Birleşik Devletler ile bir ittifak arayışı içerisinde olduğunu da göz ardı etmemeliyiz.

Öte yandan, tüm bu gerçeklere rağmen, ülkemizde Türkiye'yi tüm ittifaklardan ayırarak yalnızlığa itme çabaları vardır. Bugün tüm tehdit ve tehlikelerin uzak olduğunu varsaysak bile, Türkiye'nin tarafsız ve bağlantısız bir yöne kaymasından ziyade, bu ülkenin coğrafi ve jeopolitik konumu, güç kombinasyonlarının aralarındaki oyunlara dahil olmasını mecbur kılmaktadır. Türkiye'nin etrafındaki ülkelere baktığımız zaman, tüm bu komşu ülkelerin her birinin kendi tipik pozisyonu olduğunu görmekte güçlük çekmeyiz. Diğer bir deyişle, Türkiye çok tehlikeli unsurları barındıran bir kuşak ile sarılmıştır. Bu duruma, her birinin birbiri ile çelişen ve farklı gündemi olan Büyük Güçler'in bu bölgede işin içinde olduğu gerçeğini de eklersek, Türkiye'nin dünyanın bu bölgesinde ne kadar karmaşık bir durumda olduğunu takdir ederiz. Tarafsız bir bloka kaymaktansa, merkezinde Türkiye'nin bulunduğu, üç kıtanın kesişme noktası olan bu bölgedeki uluslararası politikanın

karmaşıklığı ve neticesi olan dengesizlik nedeniyle biz Türkler, her zaman kendi güvenliğimiz için tetikte ve uyanık olmalıyız.

Yukarıdaki nedenlerden dolayı Türkiye ve Birleşik Devletler aynı yolu takip etmelidirler. Bununla beraber, devamlı olan tehlikeye rağmen, Türk-Amerikan ilişkilerini değiştirmekte olan uluslararası düzene uydurmalıyız. Ama hangi yönde ve manada?

Biz, Türkiye ile Birleşik Devletler arasındaki ilişkilerin, *Esnek İttifak* diye adlandırdığımız yeni bir ittifak çerçevesi içinde ele alınmasını düşünüyoruz. İki ülke arasındaki bu ilişki sisteminin doğası ve özelliklerini incelemeye çalışalım.

Esnek İttifak'ın en önemli ayırt edici özelliği, yazılı belgeler sıınırları içerisinde hareket etmektense, her iki ülkenin ortak ahlaki ve kutsal değerlerini geliştirip kuvvetlendirme olmalıdır. Bu gereklidir çünkü, geçmişe nazaran dünya çok daha fazla birbirine bağımlı hale gelmesine rağmen, zamanımızın uluslararası ilişkilerinde, bir ülkenin iç işlerine karıştığı hissinin verilmesini hiçbir ülke onaylamamaktadır. Bu, Birleşik Devletler'in ileride, Türkiye ile ilişkilerinde en çok dikkat etmesi gereken husustur. Bu prensibe saygı gösterilmesiyle, iki ülke arasındaki iş birliği ve yakın temas, ortak değerler ve prensiplerin geliştirilmesi üzerine yoğunlaşacaktır. Bu değer ve prensiplerin genişlemesi ve geliştirilmesi ikili münasebetleri kuvvetlendirdiği gibi, bunlar tehlikeye düştüğü anda her iki ülke arasındakiki tabii ittifak kolaylıkla etkinleştirilebilir.

Bu tip bir ittifakın somut olarak desteklenmemesi ve kuvvetlendirilmemesi halinde kriz zamanlarındaki testten başarıyla çıkamayacağı da iddia edilebilir. Bu doğrudur. Fakat çağdaş uluslararası ilişkilerin şartları, maddi ilişkilere dayalı çok rijid ittifakların dezavantajlarını da ortaya çıkarmıştır. Burada askeri ittifaklar ortaya çıkmaktadır.

Bugünün Türkiye'sinde, sol çevreler ve tarafsız olduğunu iddia eden bazı aydınlar, her biri kendi görüş açısından olmak üzere hem Türk-Amerikan ilişkilerine hem de NATO'ya acımasızca saldırmaktadırlar. Biz samimi olarak Türkiye ile Birleşik Devletler arasındaki *askeri bağların*, dar ikili ilişkiler yerine, NATO'nun kolektif çerçevesi altında gelişmesine inanıyoruz. Öte yandan, Birleşik Devletler ile ikili *askeri ilişkilerin* tamamen ortadan kalkmasına da kuvvetle itiraz.

ediyoruz. Bu bağlamda her iki ülkeye de büyük sorumluluk düş-tüğünü söylemeliyiz. Türkiye için, Birleşik Devletler ile olan aske-ri ilişkilerini muhafaza etmesi kendi çıkarıdır. Birleşik Devletler için ise Türkiye ile olan ikili askeri ilişkilerinin amacının çıplak bir *etki politikası* olmayıp, Türkiye'yi kendi başına konvansiyonel silah-larla koruyabilecek duruma getirmek olmalıdır. Türkiye, dışarıdan gelebilecek krizleri kendi başına karşılayacak seviyede tutulmalıdır.

Ortak moral değer ve prensiplerin korunmasının diğer bir öl-çüsü de Türkiye'nin hızlı bir ekonomik kalkınmayı başarmasıdır. Ekonomik yıkımda olan bir ülkede bu ahlaki değerler hiçbir şeyi kurtaramayacağı gibi varlıklarını da sürdüremezler. İçerden veya dışardan, komünizm daima ekonomik yıkıntılarda yerir. Dolayı-sıyla, her türlü kötü olasılığa karşı, yeni Türk-Amerikan ittifakının merkezini meydana getirecek olan ortak değerlerin korunmasına değer veriyorsak, Türkiye ekonomik olarak kalkınmalıdır. Türkiye kendi ayakları üzerinde durmaya başladığı anda bu ortak değerlerin çok daha güçleneceğinden eminiz.

Bu arada şunu da belirtmeliyiz ki, Türkiye'ye yapılan Amerikan ekonomik yardımı bir muhalefet yaratmakta ve bazı eleştirilere ne-den olmaktadır. Bu menfi görüşe sahip olanlar madalyonun öteki yüzüne de bakmalıdırlar. Birleşik Devletler hem hükümet olarak hem de halk olarak, başka ülkelere yardım konusunda eskisinden olduğu kadar cömert değillerdir. Çünkü kendi parası ile kendisine karşı antipati satın almak istemez. Politiklardaki ve davranışlardaki bu değişikliğe kimse itiraz edemez. Fakat buna rağmen, Türkiye söz konusu olduğunda, bu yeni Amerikan ekonomik yardım politikası çok dikkatli uygulanmalıdır. Birleşik Devletler'in Türkiye'nin planlı kalkınmasında sorumluluğu vardır ve Türkiye'ye karşı yükümlülük-lerinin yerine getirilmesinde daha fazla zaman ayırmalıdır.

Kısacası, bizim Esnek İttifak'ımızın yukarıdaki tüm şartları ve özellikleri ihtiva etmeli, klasik ittifakların katı kalıplarına sıkışmış esnek olmayan katı bir ittifak olmamalı, fakat barış zamanında her iki tarafa da geniş bir serbesti tanıyacak manevi değerleri temel alan ve gerginlik ve kriz zamanlarının şartlarını hemen karşılayacak bir ittifak olmalıdır.

DİZİN

27 Mayıs olayı 217, 218, 224, 240, 241,
242
1964 Kıbrıs Krizi 16
1974 Kıbrıs Harekâtı 18, 215

A

Açık Kapı 27, 31, 48, 70, 71, 72, 73,
76, 92, 93, 94, 95, 99, 101
Adli Kapitulasyonlar 84
Adnan Menderes 137, 153, 163, 170,
179, 219, 220, 226
Ahmet Muhtar Bey 36, 38
Albay Türkeş 235
Almanya 14, 26, 27, 198, 222, 223
American Board 33, 34
Amerika faktörü 22
Amerikan Dışişleri Bakanlığı 29, 31,
34, 45, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 55,
63, 68, 74, 82, 83, 101, 102, 109,
122, 124, 128, 133, 134, 135, 137,
140, 141, 145, 163, 175, 179, 180,
185, 195, 207, 218, 221, 223, 236
Amerikan Hükümeti 18, 19, 29, 30,
31, 32, 33, 40, 41, 48, 53, 63, 67,
68, 71, 72, 74, 75, 76, 79, 106, 107,
113, 114, 116, 135, 160, 175, 240,
241, 242, 247
Amerikan Kongresi 12, 18, 19, 62, 233

Amerikan Misyonu 64, 65, 66, 68
Amiral Bristol 30, 52, 53, 54, 86, 89,
116
Ankara Hükümeti 30, 31, 52, 77, 78,
81, 90, 92, 96
Atatürk 4, 8, 12, 13, 14, 25, 28, 29,
30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
40, 41, 44, 59, 61, 62, 67, 68, 79,
97, 217

B

Bağdat Paktı 121, 122, 123, 158, 162,
170, 171, 172, 180, 181, 219, 220,
221
Bağımsız Kıbrıs 175, 206, 207, 210,
211
Bağımsız Kıbrıs Devleti 175
Başkan Eisenhower 160, 162, 178, 179,
190, 193, 200, 201, 202, 206, 212,
222, 233, 236, 240, 243
Başkan Wilson 12, 26, 29, 44, 45, 46,
50, 52, 53, 54, 63, 66
Batum Limanı 67
Bible House 33
Birleşik Arap Cumhuriyeti 219
Birleşmiş Milletler 147, 171, 173, 205,
206, 207, 208, 209, 213
Boğazlar Komisyonu 47, 104, 105

Boğazlar Meselesi 71, 74, 100
Bülent Ecevit 229
Bursa Amerikan Kız Koleji 34
Büyük Zafer 31

C

Celâl Bayar 153, 154, 221, 222
Celâleddin Arif Bey 77, 78, 79, 107
Cemal Gürsel 218, 232, 233, 234
Chester Projesi 92, 96, 97, 99
CHP 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230
Commonwealth devletleri 131
Cordell Hull 40

D

Demokles Kılıcı 21
Doğu Politikası 21
Doğu Sorunları 47
Dörtlü Dükkân 157
Dostluk ve Ticaret Antlaşması 70
DP 224, 225, 226, 227, 228, 238, 239, 242
Dr. Rıza Nur Bey 109, 112, 113, 115

E

Emekli İnkılâp Subayları 235
Eminsu'lar 234, 235, 236, 239
enos 180, 187, 188, 194, 195, 196, 197, 201, 204, 207, 210, 212, 213, 214
Ermeni Mültecileri 63
Ermenistan 12, 27, 28, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 107, 111, 114
Ermenistan faktörü 43
Ermenistan mandası 28, 51, 52, 61, 67
Ermenistan ve Suriye'ye Yardım Amerikan Komitesi 63

Evrensel Patriklik 115

F

Fatin Rüştü Zorlu 229, 239
Filistin 4, 27, 48, 147, 149, 150, 151, 155, 167, 171, 208
Fletcher Warren 226, 242
Foot Plânı 174, 175, 176, 177, 180, 182
Franklin D. Roosevelt 13, 36
Fuad Köprülü 126, 137, 138, 153

G

geçiş serbestisi 100, 106
Genel Antlaşma 13, 106, 118
Ghulam Muhammed 152, 158
Gorbaçov 20
Grivas 206, 212, 214
Gürcistan 53

H

Harbord Misyonu 28, 29, 44, 45, 61, 62, 63, 67, 68
Harold Nicholson 75
Helsinki Deklârasyonu 19
Holbrooke Sopası 22

I-İ

IMF 222, 224
İsmet Paşa 13, 32, 34, 70, 78, 80, 82, 83, 85, 86, 88, 89, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 105, 108, 114, 116, 118, 119
İsrail faktörü 23

J

John Foster Dulles 176, 221
Johnson Mektubu 16
Joseph C. Grew 13, 33, 72, 75, 89, 90, 114

K

Kanal Anlaşması 153
 Kapitulasyonlar 72, 78, 80, 83, 84
 Karamanlis 177, 178, 190, 191, 192,
 194, 196, 198, 199, 200, 202, 211,
 214
 Kıbrıs Rumları 187, 189, 195
 Kıbrıs sorunu 18, 22, 136, 149, 173,
 176, 189, 203, 205, 207
 kompromi 178, 209
 Körfez Savaşı 17, 22
 Kuzey Seddi 123, 156, 161, 165, 168,
 169, 171

L

Lâtin Amerika 218, 232
 Libya 124, 149
 Lord Curzon 32, 67, 70, 74, 76, 79,
 80, 85, 89, 95, 101, 104, 111, 117
 Lozan Konferansı 13, 30, 31, 35, 69,
 70, 71, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82,
 83, 84, 85, 87, 88, 90, 91, 92, 93,
 95, 96, 97, 100, 101, 103, 104, 106,
 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,
 114, 115, 116, 117, 118, 119

M

Macmillan Plânı 184, 185, 187, 189,
 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197,
 198, 200, 202, 203, 204, 205, 206,
 208
 Makarios 176, 200, 204, 205, 206,
 207, 212, 213, 214
 Mali Yardım Sorunu 220
 Manda sistemi 27
 Meclis-i Mebusan 77
 Milletler Cemiyeti 27, 28, 46, 50, 51,
 54, 107, 108, 117
 Milli Birlik Komitesi 233, 234, 236
 Milli Hareket 29, 31, 67, 68
 Milli Mücadele 12, 13, 28, 30, 44, 61,
 68, 79
 Milliyetler İlkeleri 30

Misak-i Milli 12

modus vivendi 13, 33, 106, 167
 Monroe Doktrini 12, 13, 14, 15, 25,
 117, 119
 Mustafa Necati Bey 34, 35
 Müttefikler 47, 50, 51, 53, 56, 68, 69,
 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 80,
 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91,
 94, 95, 98, 99, 101, 103, 104, 107,
 108, 109, 111, 112, 117, 118, 119,
 120

N

NATO 15, 121, 125, 126, 129, 130,
 132, 135, 148, 157, 159, 160, 161,
 165, 173, 174, 175, 176, 177, 178,
 183, 184, 187, 188, 189, 190, 191,
 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198,
 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205,
 206, 207, 210, 212, 213, 215, 218,
 222, 226, 228, 230, 233, 235, 238,
 239, 253, 254, 255
 Nuri Said 142, 151, 152, 157, 164,
 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172

O

OECD 222, 224
 Oniki Ada 136, 191
 Ortadoğu Komutanlığı 122, 123, 125,
 126, 130
 Ortadoğu petrolleri 22
 Ortadoğu Savunma Örgütü 122
 Osmanlı Devleti 11, 12, 23, 26, 27,
 28, 43, 46, 51, 58, 69, 71, 72, 79,
 91, 94, 95, 96, 97, 98, 119, 123
 Osmanlı İmparatorluğu 11, 12, 25, 26,
 27, 31, 33, 46, 48, 66, 95, 117, 156,
 172
 Osman Okyar 229, 230

P

Pakistan 123, 144, 145, 146, 152, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 171, 172, 251
Paris Barış Konferansı 12, 13, 27, 29, 43, 44, 45, 46, 62, 63, 64, 68
Paul-Henri Spaak 175

R

Régie Générale 96, 97, 98
Richard Washburn Child 75
Robert P. Skinner 38
Rum Patrikhanesi 32
Rusya faktörü 22

S

self-determinasyon 149, 174, 175, 176, 178, 180, 182, 187, 188, 194, 195, 199, 207, 209, 213
Sersank Anlaşması 165
Sir Hugh Foot 175
Sovyetler Birliği 20, 21, 23, 170, 219, 245, 251
Stalin 21, 244
Suçluların İadesi ve Tabiiyet Anlaşmaları 12
Süper Güç 22
Süveyş Kanalı 101, 123, 124, 127, 129, 139, 140, 153, 154

T

Tahkikat Komisyonu 225, 228
taksim 149, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 190, 193, 194, 195, 197, 200, 202, 207, 208, 209, 210, 213
Tevfik Rüştü (Aras) Bey 34
Tevfik Suveydi Paşa 141

Tevhid-i Tedrisat Kanunu 33

Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması 11, 12, 25, 35

tri-dominium 184, 185

Türk-Amerikan Antlaşması 70, 106, 116

Türk-Amerikan Lozan Antlaşması 32

Türk Cephesi Komutanlığı 129

Turkish Petroleum Company 96

Türkiye ile Barış 28

Türk Ordusu 132, 229, 231, 232, 234, 235, 236, 237

Türk-Yunan-Yugoslav Paktı 159

Ü

Üçlü Anlaşma 73, 92, 93

V

Versay Antlaşması 28, 46, 49, 117

Y

Yakın Doğu düzeni 117

Yassıada Duruşmaları 238

Yeni Türkiye 69, 89, 94, 97, 119, 120

Yunanistan 17, 21, 27, 38, 47, 48, 53, 71, 73, 115, 121, 124, 136, 137, 142, 144, 148, 149, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 248, 250, 252

Z

Zürich ve Londra Anlaşmaları 209, 211, 225

PROF. DR. FAHİR ARMAOĞLU

TÜRK AMERİKAN İLİŞKİLERİ 1919-1997

YAKIN TARİHTE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ...

Siyasî tarih alanında Türk akademi dünyasına emekleriyle damga vurmuş isimlerin başında gelen Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, bu eserinde Türk-Amerikan ilişkilerini özgün belgeler ışığında ele alıyor.

Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, araştırmalarını daima arşiv belgelerine ve birincil kaynaklara dayandıran, siyasî tarih alanında her anlamda "klasik" sayılabilecek eserlere imza atan, akıcı ve anlaşılır üslûbuyla geniş kitlelere hitap edebilen ve böylelikle "bilimsel cazip kılan" bir bilim insanı.

Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun bilim insanı özelliklerini tüm nitelikleriyle yansıtan bu kitap, ömrünün büyük kısmındaki araştırmalarını vakfettiği Türk-Amerikan ilişkilerini derinlemesine ele alıyor.

Tarihten bu yana ikili ilişkilerin dinamiklerini belirlemiş olan Sèvres, Lozan, Ermeni sorunu, Kıbrıs meselesi gibi temel konuların yanı sıra, Atatürk-Roosevelt arasındaki yazışmalar, diplomatik anekdotlar, Harbord Misyonu, 27 Mayıs olayı, Ortadoğu ilişkileri gibi daha az bilinen ve tarihin raflarına kalkmış olguların da yer aldığı bu eserin en çarpıcı yanı, Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'nun Türkiye-ABD ilişkileri hakkında ileriye dönük öngörüler sunabilmiş olmasıdır.

Türk-Amerikan İlişkileri 1919-1997, dikkatle okunduğunda bugün hâlâ büyük ölçüde geçerli olan tespitlerin varlığı ve geleceğe dair yorumlama gücü kazandıran meseleleriyle son derece önemli bir başvuru kaynağı.

Kronik

kronikkitap.com

facebook twitter instagram kronikkitap

₺ 35,00
KDV'den muafiz

ISBN: 978-975-2430-25-9

9 789752 430259

